

नमो नमो निम्बल दंसणस्त
पंचम गणेश श्री सुधर्मास्वामिने नमः

१२ औपपातिक-उपाङ्गसूत्रम्

स टी क

प्रथमं उपाङ्गसूत्रम्

(मूल सूत्रम् + अभयदेवसूरि विरचिता -द्रोणाचार्यशोधिता वृत्तिः)

॥ १ ॥

श्रीवर्द्धमानमानम्य, प्रायोऽन्यग्रन्थवीक्षिता ।

औपपातिकशास्त्रस्य, व्याख्या काचिद्विधीयते ॥

अथौपपातिकमितिकः शब्दार्थः ? , उच्यते, उपपत्तनमुपपातो-देवनारकजन्म सिद्धिगमनं च, अतस्तमधिकृत्य कृतमध्ययनमौपपातिकम् । इदं चोपाङ्गं वर्तते ।

आचाराङ्गस्य हि प्रथममध्ययनं शास्त्रपरिहा, तस्याद्योदेशके सूत्रमिदम्- 'एव मेगेसिं नो नायं भवइ अत्थि वा मे आया उववाइए, नत्थि वा मे आया उववाइए, के वा अहं आसी ? के वा इह छुए पेच्चा इह भविस्सामी' त्यादि ।

इह च सूत्रे यदौपपातिकत्वमात्मनो निर्दिष्टं तदिह प्रपञ्चयत इत्यर्थतोऽङ्गस्य समीपभावेनेदमुपाङ्गम् । अस्य चोपोद्घातग्रन्थोऽयम्-

समवसरण वर्णकः

मू. (१) तेणं कालेणं तेणं समएणं वंपा नाम नयरी हात्था, रिद्धत्थिमियसमिद्धा पमुइयजणजाणवया आइण्ण जणमणुस्सा हलसयसहस्ससीकिद्विविकिद्वल्लद्वपन्नत्तसउसामो कुक्कडसडअगामपउरा उच्छुजवसालिकलिया गोमहिसगवेलगण्णभूता आयारवंतचेइयजुवइवि-विहसन्निविट्टबहुला उक्कोडियगायगंठिमेयभडतक्करखंडरक्खरहिया खेमा ।

निरुवद्वया सुभिक्षा वीसत्थसुहावासा अनेगकोडिकुडुबियाइण्णनिव्वुयसुहा नडनट्टगजल्लमल्लमुड्डियेक्कं वयकहगपवगलासग आइक्खगलंखमंखतूणइल्लतुंबवीमियअनेगतालायराणु-चरिया आरामुज्जाणअगडतलागदीहियवप्पिणिगुणोववेया नंदनवनसत्तिभयगासा ।

वृ. इह च बहवो वाचनाभेदा दृश्यन्ते, तेषु च यमेवावभोत्स्यामहे तमेव व्याख्यास्यामः, शेषास्तु मतिमता स्वयमूह्याः । तत्र योऽयं णंशब्दः स वाक्यालङ्कारार्थः, 'ते' इत्यत्र च य एकारः समयेयस्मिन्नसौ नगरि बभूवेति, यथा 'करेमि भंते !' इत्यादिषु ततोऽयं वाक्यार्थो जातः-तस्मिन् काले तस्मिन् समये यस्मिन्नसौ नगरी बभूवेति, अधिकरणे च येयं सप्तमी ।

अथ कालसमययोः कः प्रतिविशेषः ? , उच्यते, काल इति सामान्यकालो वर्तमानाव-सर्पिण्याश्चतुर्थविभागलक्षणः समयस्तु तद्विशेषो यत्र सा नगरी स राजा वर्द्धमानस्वामी च बभूव

अथवा—तृतीयैवेयं, ततश्च तेन कालेन अवसर्पिणाद्यतुर्धारकलक्षणेन हेतुभूतेन तेन समयेन तद्विशेषभूतेन हेतुना घम्पा नाम नगरी 'होत्यत्ति' अभवद्, आसीदित्यर्थः । ननु घेदानीमपि साऽस्ति किं पुनरधिकृतग्रन्थकरणकाले ? तत्कथमुक्तमासीदिति ? उच्यते, अवसर्पिणीत्वात्कालस्य वर्णकग्रन्थवर्णितविभूतियुक्ता सा तदानीं नास्तीति । 'ऋद्धत्थिमियसमिद्धा' ऋद्धा-भवनादिभिर्वृद्धिमुपगता, स्तिमिता—भयवर्जितत्वेन स्थिरा, समृद्धा—धनधान्यादियुक्ता, ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः ।

'पमुइयजणजाणवया' प्रमुदिताः—हृद्यः प्रमोदकारणवस्तूनां सद्भावात् जना—नगरीवास्त-
व्यलोका जानपदाश्च—जनपदभवास्तत्रायाताः सन्तो यस्यां सा प्रमुदितजनजानपदा, पाठान्तरे
'पमुइयजणुआणजणवया' तत्र प्रमुदितजनान्युधानानि जनपदाश्च यस्यां सा तथा । 'आइण्ण
जणमणुस्सा' मनुष्यजनेनाकीर्णा—सङ्कीर्णा, मनुष्यजनाकीर्णेतिवाच्ये राजदन्तादिदर्शनादा-
कीर्णजनमनुष्येत्युक्तम्, आङ्गीजां वा—गुणव्याप्तां मनुष्यजनो यस्यां सा तथा ।

'हलसयसहसससङ्किड्विकिड्वलडपन्नत्तसेउसीमा' हलानां—लाङ्गलानां शतैः सहस्रश्च
शतसहस्रैर्वा—लक्षैः संकृष्टा—विलिखिता विकृष्ट—दूरं यावद् अविकृष्टा वा—आसन्ना लघा—मनोज्ञा
कर्षकाभिमतफलसाधनसमर्थत्वात् 'पन्नत्त'ति योग्यीकृता बीजवपनस्य सेतुसीमा—मार्गसीमा
यस्याः सा तथा, अथवा—संकृष्टादिविशेषणानि सेतूनि—कुल्याजलसेकक्षेत्राणि सीमासु यस्याः
सा तथा, अथवा—हलशतसहस्राणां संकृष्टेन—संकर्षणेन विकृष्टा—दूरवर्तिन्यो लघाः प्रज्ञपिताः—
कथिताः सेतुसीमा यस्याः सा तथा, अनेन तज्जनपदस्य लोकबाहुल्यं क्षेत्रबाहुल्यं चोक्तम् ।
'कुक्कडसंडेयगामपउरा' कुक्कटाः—ताम्रचूडाः षण्डेयाः—षण्डपुत्रकाः तेषां ग्रामाः—समूहास्ते
प्रचुराः—प्रभूताः यस्यां सा तथा, अनेन लोकप्रमुदितत्वं व्यक्तीकृतं, प्रमुदितो हि लोकः क्रडिर्थं
कुक्कुटान् पोषयति षण्डांश्च करोतीति ।

'उच्छुजवसालिकलिया' पाठान्तरेण 'उच्छुजवसालिमालिणीया' एतदव्यासेत्यर्थः, अनेन
च जनप्रमोदकारणमुक्तं, न ह्येवंकारवस्त्वभावे प्रमोदो जनस्य स्यादिति । 'गोमहिसगवेलगणभूया'
गवादयः प्रभूताः—प्रचुरा यस्यामिति वाक्यम्, गवेलगा—उरभ्राः ।

'आयारवन्तचेइयजुवइविविहसंनिविड्वहुला' आकारवन्ति—सुन्दराकाराणि आकार-
चित्राणि वा यानि चैत्यानि—देवतायतनानि युवतीनां च—तरुणीनां पण्यतरुणीनामिति हृदयं,
यानि विविधानि सन्निविष्टानि—सन्निवेशनानि पाटकास्तानि बहुलानि बहूनि यस्यां सा तथा,
'अरिहन्तचेइयजणवयसिन्निविड्वहुले'ति पाठान्तरं, तत्रार्हचैत्यानां जनानां व्रतिनां च विविधानि
यानि सन्निविष्टानि—पाटकास्तैर्बहुलेति विग्रहः, 'सुयागचित्तचेइयजुयसण्णिविड्वहुला' इति च
पाठान्तरम्, तत्र च सुयागाः—शोभनयज्ञाः चित्रचैत्यानि—प्रतीतानि यूपचितयो—यज्ञेषु यूपचयनानि
घृतानि वा क्रीडाविशेषाश्चितयः तेषां सन्निविष्टानि—निवेशास्तैर्बहुला या सा तथा, 'उक्कोडिय-
गायगंठिमेयभडतक्करखंडरक्करहिया' उत्कोटा—उत्कोचा लक्षेत्यर्थस्तया ये व्यवहरन्ति ते
औत्कोटिकाः गात्रात्—मनुष्यशरीरावयवविशेषात् कट्यादेः सकाशात् ग्रन्थि—कार्षापणा-
दिपुट्टलिकां भिन्दन्ति—आच्छिन्दन्तीति गात्रग्रन्थिभेदका, 'उक्कोडियगाहगंठिमेय' इति च पाठान्तरं
व्यक्तं, भटाः—चारभटाः बलात्कारप्रवृत्तयः तस्कराः—तदेव चीर्य कुर्वन्तीत्येवंशीलाः खण्डरक्षा—

दण्डपाशिकाः शुल्कपाला वा एभी रहिता या सा तथा, अनेन तत्रोपद्रवकारिणामभावमाह ।
'खेमा' अशिवाभावात् ।

'निरुवद्वा' निरुपद्रवा, अविद्यमानराजादिकृतोपद्रवेत्यर्थः । 'सुभिक्षा' सुष्टु-मनोज्ञाः
प्रचुराभिक्षाभिक्षुकाणां यस्यां सा सुभिक्षा । अत एव पाषण्डिनां गृहस्थानां च 'वीसत्यसुहावासा'
विश्वस्तानां-निर्भरानामनुत्सुकानां वा सुखः-सुखस्वरूपः शुभो वा आवासो यस्यां सा तथा
'अनेगकोडिकुडुम्बियाइण्णनिव्वुयसुहा' अनेकाः कोटयो द्रव्यसङ्ख्यानां स्वरूपपरिमाणे वा येषां
ते अनेककोटयः तैः कीदृम्बिकैः-कुडुम्बिभिराकीर्णा-सङ्कृता या सा तथा, सा चासौ विवृता
च-सन्तुष्टजनयोगात्सन्तोषवतीति कर्मधारयः, अत एव सा चासौ सुखा च शुभा वेति कर्मधः । यः

'नडनट्टगजल्लमल्लमुट्टियेवेलम्बयकहगपवगलास ग आइक्खगलंखमंखतूणइल्लतु-ब-
वीणियअणेगतालायराणुचरिया' नटाः-नाटकानां नाटयितारो नर्तका ये नृत्यन्ति, अति-
इत्येके, जल्ला-वरत्राखेलकाः, राज्ञः स्तोत्रपाठका इत्यन्ये, मल्लाः-प्रतीताः मीष्टिका-मल्ला एव
ये मुष्टिभिः प्रहरन्ति, विडम्बकाः-विदूषकाः, कथकाः-प्रतीताः, प्लवका-ये उत्प्लवन्ते नद्यादिकं
वा तरन्ति, लासका-ये रासकान् गायन्ति, जयशब्दप्रयोक्तारो वा, भाण्डा इत्यर्थः, आख्यायका-ये
शुभाशुभमाख्यान्ति, लल्ला-महावंशाग्रखेलकाः, मल्लाः-चित्रफलकहस्ता भिक्षुकाः, तूणइल्ला-
तूणाभिधानवाट्टिशेषवन्तः, तुम्बवीणिका-वीणावादकाः, अनेके च ये तालाचराः-तालादानेन
प्रेक्षाकारिणस्तैरनुचरिता-आसेविता या सा तथा ।

'आरामुज्झाणअगडतलायदीहियवप्पिणिगुणोववेया' आरमन्ति येषु माधवीलदागृहादिषु
दम्पत्यादीनि क्रीडन्ति, आरामाः, उद्यानानि-पुष्पादिमदवृक्षसङ्कुलान्युत्सवादौ बहुजनभोग्यानि,
'अगडति' अवटाः-कूपाः, तडागानि-प्रतीतानि, दीर्घिका-सारणी, 'वप्पिणि'ति केदाराः,
एतेषां ये गुणारम्यतादयस्तैरुपपेता-युक्ता या सा तथा, उप अप इत इत्येतस्य शब्दत्रयस्य
स्थाने शकन्त्वादिदर्शनादकारलोपे उपपेतेति भवति । क्वचित्पठ्यते 'नन्दणवणसन्निभप्पगासा'
नन्दनवनं-मेरोहितीयवनं तत्प्रकाशसन्निभः प्रकाशो यस्यां सा तथा, इह चैकस्य प्रकाशशब्दस्य
लोपः उद्भूतः इत्यादाविवेति ।

मू. (१-वर्तते) उव्विद्धविउलगंभीरखायफलिहा चक्कगयमुसुंढिओरोहसयग्धिजमलक-
वाडधण्डुप्पवेसा धणुकुडिलवंकपागारपरिक्खित्ता कविसीसयवड्ढरइयसंठियविरायमाणा
अट्टालयचरियदारगोपुरतोरणउण्णयसुविभत्तरायमग्गा छेयायरियरइयदद्वफलिहइंकीला ।

मू. 'उव्विद्धविउलगंभीरखायफलिहा' उव्विद्धं-ऊर्ध्वं विपुलं-विस्तीर्णं गंभीरम्-
अलब्धमध्यं खातम्-उपरिविस्तीर्णम् अधःसङ्कटं परिखा च-अथ उपरि च समखातरूपा यस्यां
सा तथा । 'चक्कगयमुसुंढिओरोहसयग्धिजमलकवाडधण्डुप्पवेसा' चक्राणि-रथाङ्गानि अरघट्टाङ्गानि
वा, गदाः-प्रहरणविशेषाः, मुसुण्डयोऽप्येवम्, अवरोधः-प्रतोलिद्वारेष्ववान्तरप्राकारः सम्भाव्यते,
शतघ्नयो-महायष्टयो महाशिला वा या उपरिघात्पातिताः सत्यः शतानि पुरुषाणां घ्नन्तीति,
यमलानि-समसंस्थितद्वयरूपाणि यानि कपाटानि घनानि च निश्छिद्राणि तैर्दुष्प्रवेशा या सा
तथा । 'धणुकुडिलवंकपागारपरिक्खित्ता' धनुःकुटिलं-कुटिलधनुस्ततोऽपि वक्रेण प्राकारेण
परिक्षिप्ता या सा तथा ।

‘कविसीसयवद्वरइयसंठियविरायमाणा’ कपिशीर्षकैर्वृत्तरचितैः—वर्तुलकृतैः संस्थितैः—विशिष्टसंस्थानवद्भिर्विराजमाना—शोभमाना या सा तथा । ‘अङ्गालयचरियदारगोपुर-
तोरणउण्णयसुविभक्तरायमग्गा’ अङ्गालकाः—प्राकारोपरिवत्पार्श्वविशेषाः, चरिका—अष्ट-
हस्तप्रमाणा नगरप्राकारान्तरालमार्गा, द्वाराणि—प्राकारद्वारिकाः, गोपुराणि—पुरद्वाराणि,
तोरणानि—प्रतीतानि, उन्नतानि—गुणवन्ति उच्चानि च यस्यां सा तथा, सुविभक्ताः—विविक्ता
राजमार्गा यस्यां सा तथा, ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः ।

‘छेयायरियइयददफलिहइंदकीला’ छेकेन—निपुणेनाचार्येण—शिल्पिना रचितो
ध्वो—बलवान् परिघः—अर्गला इन्द्रकीलश्च—गोपुरावयवविशेषो यस्यां सा तथा ।

मू. (१-वर्तते) विवणिवणिच्छेत्तसिप्पियाइण्णणिव्वुसुहा सिंघाडगतिगचउक्कचच्चरपणिया-
वणविवि-हवत्तुपरिमंडिया सुरम्मा नरवइपविइण्णमहिइमहा अनेगवतुरगमत्तकुंजररहपहकर-
सीयसंदमाणीयाइण्णजाणजुग्गा विमउलणवणलिणिसोभियजला पंडुरवरभवणसण्णिमहिया
उन्नण्णयणपेच्छणिज्जा पासादीना हरिसणिज्जा शशिसिन्हा पडिस्सवा ।

वृ. ‘विवणिवणिच्छेत्तसिप्पियाइण्णणिव्वुसुहा’ विपणीनां—वणिकूपधानां हट्टमार्गाणां,
वणिजां च—वाणिजकानां च, क्षेत्रस्थानं या सा तथा, शिल्पिभिः—कुम्भकारादिभिराकीर्णा अत
एव जनप्रयोजनसिद्धेर्जनानां निर्वृतत्वेन सुखितत्वेन च निर्वृतसुखा च या सा तथा, वाचनान्तरे
छेत्तशब्दस्य स्थाने छेयशब्दोऽधीयते, तत्र च छेकशिल्पिकाकीर्णेति व्याख्येयम् । ‘सिंघाड-
गतिगचउक्कचच्चरपणियावणविविहवत्तुपरिमंडिया’ श्रृङ्गाटकं—त्रिकोणस्थानं, त्रिकं—यत्र रथ्यात्रयं
मिलति, चतुष्कं—रथ्याचतुष्कमेलकं, चत्वरं—बहुरथ्यापातस्थानं, पणितानि—भाण्डानि तत्रधाना
आपणा—हट्टाः, विविधवस्तूनि—अनेकविधद्रव्याणि, एभि परिमण्डिता या सा तथा, पुस्त-
कान्तरेऽधीयते—‘सिंघाडगतिगचउक्कचच्चरउम्मुहमहापहपहसु पणियावणविविहवेसपरिमंडिया’
तत्र चतुर्मुखं—चतुर्द्वारं देवकुलादि, महापथो—राजमार्ग, पन्थाः—तदितरः, ततश्च श्रृङ्गाटकादिषु
पणितापणैः विविधवेषैश्च जनैर्विविधवेश्याभिर्वा परिमण्डिता या सा तथा ।

‘सुरम्मा’ अतिरमणीया । नरवइपविइण्णमहिइमहा नरपतिना—राज्ञा प्रविकीर्णो—
गमनागमनाभ्यां व्याप्तो महीपतिपथो—राजमार्गो यस्यां सा तथा, अथवा—नरपतिना प्रविकीर्णा—
विक्षिप्तानिरस्ताऽन्येषां महीपतीनां प्रभा यस्यां सा तथा, अथवा—नरपतिभिः प्रविकीर्णा महीपतेः
प्रभा यस्यां सा तथा । ‘अनेगवतुरगमत्तकुंजररहपहकरसीयसंदमाणीयाइण्णजाणजुग्गा’ अनेकै-
र्वरतुर-गैर्मत्तकुअरैः रहपहकरत्ति—रथनिकरैः शिबिकाभिः स्थन्दमानीभिराकीर्णा—व्याप्ता
यानैर्युगैश्च या सा तथा, अथवा—अनेकैर्वरतुरगादयो यस्यां आकीर्णानि च गुणवन्ति यानादीनि
यस्यां सा तथा, तत्र शिबिकाः—कूटाकारेणाच्छादिता जम्पानविशेषाः, स्थन्दमानिकाः—पुरुषप्रमाण-
जम्पानविशेषाः, यानानि—शकटादीनि, युग्यानि—गोश्लविषयप्रसिद्धानि द्विहस्तप्रमाणानि वेदिकोप-
शोभितानि जम्पानान्येवेति ।

‘विमउलणवणलिणिसोभियजला’ विमुकुलाभिः—विकसितकमलाभिर्नवाभिर्नलि-
नीभिः—पद्मिनीभिः शोभितानि जलानि यस्यां सा तथा । ‘पंडुरवरभवणसण्णिमहिया’ पाण्डुरैः—
सुधाधवलैः वरभवनैः—प्रासादैः सम्यक् नितरां महितेव महिता—पूजिता या सा तथा । ‘उत्ताणन-

यनपेच्छणिञा' सौभाग्यातिशयादुत्तानिकैः अनिमिषितैर्नयनैः—लोचनैः प्रेक्षणीया या सा तथा
'पासाइया' चित्तप्रसक्तिकारिणी । 'दरिसणिञा' यां पश्यन्नुक्षुःश्रमं न गच्छति । 'अभिरुवा'
मनोज्ञरूपा । 'पडिरुवा' ब्रथारं २ प्रति रूपं यस्याः सा तथेति ॥

मू. (२) तीसे णं चंपाए नयरीए बहिया उत्तरपुरस्थिमे दिसिभाए पुन्नभदे नामं चेइए
होत्था, विराईए पुव्वपुरिसपण्णत्ते पोराने सहिए वित्तिए कित्तिए नाए सच्छत्ते सज्जाए सधंटे
सपडागे पडागाइपडागमंडिए सलोमहत्ये कयवेयदिए लाउल्लोइयमहिए गोसीससरसर-
त्तचंदनददरदिण्णपंचंगुलितले उवचियचंदकलसे ।

चंदनघडसुकयतोरणपडिदुवारदेसभाए आसत्तोसत्तविउलवट्टवग्घारियमल्लदामकलावे
पंचवण्णसरससुरहिमुक्कपुप्फपुंजोवयारकलिए कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवमधमधत-
गंधुद्धयाभिरामे सुगंधवरगंधगंधिए गंधवट्टिभूए नडनट्टगजल्लमल्लमुट्टियवेलंबयपवगकह-
गलासगआइक्खगलंखमंखतूणइल्लतुंबवीणियश्रुयगमागहपरिगए ।

बहुजनजानवयस्स विस्सुयकित्तिए बहुजणस्स आहुस्स आहुणिज्जे पाहुणिज्जे अज्झणिज्जे
वंदणिज्जे नमंसणिज्जे पूयणिज्जे सक्कारणिज्जे सम्माणणिज्जे कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं विनएणं
पञ्जुवासणिज्जे दिव्वे सच्चे सच्चोवाए सन्निहियपाडिहेरे जागसहस्सभागपडिच्छए बहुजणो अच्चेइ
आगम्म पुन्नभदं चेइयं २ ।

बृ. 'तीसे'ति तस्यां 'ण'मित्यलङ्कारे चम्पायां नगर्यां 'उत्तरपुरस्थिमे'ति उत्तरपीरस्थे-
उत्तरपूर्वायामित्यर्थः, 'दिसिभाए'ति दिग्भागे, पूर्णभद्रं नाम चैत्यं—व्यन्तरायतनं, 'होत्थे'ति अभवत्
'चिराईए पुव्वपुरिसपण्णत्ते' चिरम्—चिरकाल आदि—निवेशो यस्य तस्मिन्नादिकम्, अत एव
पूर्वपुरुषैः—अतीतनरैः प्रज्ञप्तम्—उपादेयतया प्रकाशितं पूर्वपुरुषप्रज्ञप्तं । 'पोराने'ति चिरादि-
कत्वात्सुरातनं । 'सहिए'ति शब्दः—प्रसिद्धिः स सञ्जातो यस्य तच्छब्दितं । 'वित्तिए'ति वित्तं—द्रव्यं
तदस्ति यस्य तद्वित्तिकं, वृत्तिं वाऽऽश्रितलोकानां ददाति यत्तद्वृत्तिदं । 'कित्तिए'ति पाठान्तरं,
तत्र कीर्तितं—जनेन समुत्कीर्तितं कीर्तिदं वा ।

'नाए'ति न्यायनिर्णायकत्वात् न्यायः ज्ञातं वा—ज्ञातसामर्थ्यमनुभूततत्प्रसादेन लोकेनेति
सच्छत्रं सध्वजं सधण्टमिति व्यक्तं । 'सपडागाइपडागमंडिए' सह पताकया वर्तत इति सपताकं
तच्च तदेकां पताकामतिक्रम्य या पताका सा अतिपताका तथा मण्डितं यत्तत्तथा, वाचनान्तरे-
'सपडाए पडागाइपडागमंडिए'ति । 'सलोमहत्ये' लोममयप्रमार्जनकयुक्तं । 'कयवेयदिए'
कृतवितर्दिकं—रचितवेदिकं । 'लाउल्लोइयमहिए' लाइयं—यद्भूमेऽच्छगणादिनोपलेपनम्,
उल्लोइयंकुड्यमालानां सेटिकादिभिः संमृष्टीकरणं, ततस्ताभ्यां महितमिव महितं—पूजितं यत्तत्तथा
'गोसीससरसरत्तचंदणददरदिण्णपंचंगुलितले' गोशीर्षेण—सरसरक्तचन्दनेन च ददरेण—बहलेन
चपेटाप्रकारेण वा दत्ताः पञ्चाङ्गुलयः तला—हस्तका यत्र तत्तथा ।

'उवचियचन्दनकलसे' उपचिता—निवेशिताः चन्दनकलशा—माङ्गल्यघटा यत्र तत्तथा ।
'चंदनघडसुकयतोरणपडिदुवारदेसभाए' चन्दनघटाश्च सुष्ठु कृततोरणानि च द्वारदेशभागं २ प्रति
यस्मिंस्तच्चन्दनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागं, देशभागाश्च देशा एव । 'आसत्तोस-
त्तविउलवट्टवग्घारियमल्लदामकलावे' आसक्तो—भूमी संबद्धः उत्सक्त—उपरिसंबद्धः विपुलो—

मू. (३-वर्तते) ते णं पायवा मूलमंतो कंदमंतो खंभमंतो तयामंतो सालमंतो पवालमंतो पत्तमंतो पुष्कमंतो फलमंतो बीयमंतो अणुपुव्वसुजायरुइलयइभावपरिणया एक्खंधा अनेगसाला अनेगसाहप- साहविडिमा अनेगनरवामसुप्पसारिअअग्गेज्झधणविउलवइखंधा अछिइपत्ता अविरलपत्ता अवाईणपत्ता अनईअपत्ता निद्धयजरद्वपंडुपत्ता नवहरियभिसंतपत्तभारंधकारगंभीर- दरिसणिआ उवणिगयणवतरुपत्तपल्लवकोमलउल्लधलंतकिसलयसुकुमालपवालसोहिय- यरंकुरगसिहरा ।

निधं कुसुमिया निधं माइया निधं लवइया निधं थवइया निधं गुलइया निधं गोच्छिया निधं जमलिया निधं जुवलिया निधं विणमिया निधं पणमिया निधं कुसुमियमाइयलवइयथव- इयगुलइयगोच्छियजमलियजुवलियविणमियपणमियसुविभत्तापिंडमंजरिवडिंसयधरा ।

सुयवरहिणभयणसालकोइलकोहंगकभिंणारककोंडलकजीवंतीजीव कणंदीमुहकविल- पिंगलक्खकारंडचक्कायकलहंससारसअनेगसउणगमिहुणविरइयसहुण्णइयमहुरसरणाइए सुरम्मे संपिंडियदारियभमरमहुकरिपहकरपरिलिन्तमतछप्पयकुसुमासवलोलमहुरगु- मगुमंतगुंजंतवेसभागे अउमंतपुच्छफले बाहिरपत्तोउज्जं परेहिइयपुच्छेहिइयउच्छण्णपडिवलिच्छण्णे साउफले निरोयए अकंटए नानाविहगुच्छगुम्ममंडवगरम्मसोहिए विचित्तसुहकेउभूए वावीपुक्खरिणीदीहियासु य सुनिवेसिय रम्मजालहरए ।

वृ. 'ते णं पायव'ति यत्संबन्धाद् वनखण्ड इति । 'मूलमन्तो कन्दमन्तो' इत्यादीनि दश पदानि, तत्र कन्दो-मूलानामुपरि वृक्षावयवविशेषो, मतुपप्रत्ययश्चेह भूमि प्रशंसायां वा । स्कन्धः-स्थुडं । 'तय'तित्वक् वल्कलं शाला-शाखा प्रवालः-पल्लवाङ्कुरः, शेषाणि प्रतीतानि । 'हरियमन्ते'ति वक्रधिद् दृश्यते, तत्र हरितानि-नीलतरपत्राणि । 'अणुपुव्वसुजायरुइलवइभावपरिणय'ति आनुपूर्व्येण-मूलादिपरिपाट्या सुष्ठु जाता रुधिराः वृत्तविस्तारो वा येषां ते तथा ।

'अनेगनरवामसुप्पसारियअग्गेज्झधणविउलवइ(वइ)खंधे'ति अनेकाभिर्नरवामाभि सुप्रसारिताभिरग्राह्यो घनो-निबिडो विपुलो-विस्तीर्णो बद्धो-जातः स्कन्धो येषां ते तथा, वाचनान्तरेऽत्र स्थानेऽधिकपदान्येवं दृश्यन्ते-'पाईणडिणाययसाला उदीणदाहिणविच्छिण्णा ओणयनयपणयविप्पहाइयओलंबपलंबलंबसाहपसाहविडिमा अवाईणपत्ता अनुईणपत्ता' इति, अयमर्थ-प्राचीनप्रतीचीनयोः-पूर्वापरदिशोरायता-दीर्घा शालाः-शाखा येषां ते तथा, उदीचीन-दक्षिणयोः-उत्तरयाम्ययोर्दिशोर्विस्तीर्णाविष्कम्भवन्तो येषां ते तथा ।

अवनता-अधोमुखा नता-आनम्राः प्रणताश्च-नन्तुं प्रवृत्ताः विप्रमाजिताश्च विशेषतो विभागवत्यः अवलम्बा-धोमुखतया अवलम्बमानाः प्रलम्बाश्च-अतिदीर्घा (लम्बाः) शाखाः प्रशाखाश्च-यस्मिन् स तथाविधो विटपो येषां ते तथा, अवाचीनपत्राः-अधोमुखपर्णा अनुद्गीर्णपत्राः-वृत्ततया अबहिर्निर्गतपर्णा । अथाधिकृतवाचनाऽनुश्रियते-'अछिइपत्ता' नीरन्ध्रपत्राः । 'अविरलपत्ता' निरन्तरदलाः ।

'अवाईणपत्ता' अवाचीनपत्रा अधोमुखपलाशाः, अवातीनपत्रा वा-अवातोपहतबर्हा

'अणईयपत्ता' इतिविरहितच्छदाः । 'निद्धयजरद्वपंडुपत्ता' अपगतपुराणपाण्डुरपत्राः ।

'नवहरियभिसंतपत्तभारंधकारगंभीरदरिसणिआ' नवेन हरितेन भिसंतति-दीप्यमाने पत्रभारेण-

—दलचयेनान्धकारा—अन्धकारवन्तः अत एव गम्भीराश्च दृश्यन्ते ये ते तथा । ‘उवनिग्गयन-
वतरुणपत्तपल्लवकोमलउज्जलचलंतकिसलयकुमालपवालसोहियवरंकुरंगसिहरा’ उपनिर्गतिर्नव-
तरुणपत्रपल्लवैः—अत्यभिनवपत्रगुच्छैः तथा कोमलोज्ज्वलैश्चलद्भिः किशलयैः—पत्रविशेषैः तथा
सुकुमारप्रवालैः शोभितानि वराङ्कुराणिअग्रशिखराणि येषां ते तथा । इह च अङ्कुरप्रवाल-
पल्लवकिसलय पत्राणामल्पबहुबहतरादिकालकृतावस्थाविशेषाद्विशेषः सम्भाव्यत इति ।

‘निच्चं कुसुमिया’ इत्यादि व्यक्तं, नवरं ‘माइय’ति मयूरिताः ‘लवइय’ति पल्लविताः
‘यवइय’ति स्तवकवन्तः ‘गुलइया’ गुल्मवन्तः ‘गोच्छिया’ जातगुच्छाः, यद्यपि च स्तवकगुच्छ-
योरविशेषो नामकोशेऽर्थात्तस्याऽपीह पुष्पपत्रकृतो विशेषो भावनीयः, ‘जलमिय’ति यमलतया—
समश्रेणितया व्यवस्थिताः, ‘जुवलिय’ति युगलतया स्थिताः, ‘विणमिय’ति विशेषेण फलपुष्पभारेण
नताः, ‘पणमिय’ति तथैव नन्तुभारव्याः, प्रशब्दस्यादिकर्मार्थत्वात् । ‘निच्चं कुसुमियमाइय-
लवइययवइयगुलइयगोच्छियजमलियजुवलियविणमियसुविमत्तपिण्डिमंजरिवडिसयधर’ति केचित्
कुसुमिताद्येकैकगुणयुक्ताः अपरे तु समस्तगुणयुक्ताः, ततः कुसुमिताश्च ते इत्येवं कर्मधारयः,
नवरं सुविमक्ताः—सुविविक्ताः सुनिष्पन्नतया पिण्डयो—लुम्ब्यो मञ्जर्यश्च प्रतीतास्ता एव
अवतंसकाः—शेखरकास्ता धारयन्ति ये ते तथा ।

‘सुयवरहिणमयणसाललोइलकोहंगकभिगारककोडलकजीवजीव कनंदीमुहकविलपिग-
लक्खकारंडयक्खवायकलहंससारसअनेग सणगणमिहुणविरइयसहुण्णइयमहुरसरणाइए’
शुकादीनां सारसान्तानामनेकेषां शकुनगणानां मिथनैर्विरचितं शब्दोन्नतिकं च—उन्नतिशब्दकं
मधुरस्वरं च नादितलपितं यस्मिन् स तथा, वनखण्ड इति प्रकृतम् । ‘सुरम्मे’ अतिशयरमणीयः ।
संपिण्डियदरियभमरमहुकरिपहकरपरिलिन्तमत्तछप्पयकुसुमासवलोलमहुरगुमगुमंतगुंजंतदेसभागे’
संपिण्डिताः धनानां भ्रमरमधुकरीणां वनसत्कानामेव पहरति—निकरा यत्र स तथा, परिली-
यमाना—अन्यत आगत्य लयं यान्तो मत्तषट्पदाः कुसुमासवलोलः—किञ्चलकलम्पटाः मधुरं
गुमगुमायमानाः गुञ्जन्तश्च—शब्दविशेषं विदधानाः देशभागेषु यस्य स तथा, ततः कर्मधारयः ।

‘अब्भन्तरपुप्फफले बाहिरपत्तोच्छण्णे पत्तेहि य पुप्फेहि य उच्छन्नपडिवलिच्छन्ने’
अत्यन्तमाच्छादित इत्यर्थः, एतानि त्रीण्यपि क्वचिद्वृक्षाणां विशेषणानि दृश्यन्ते—‘साउफले’ति
मिष्टफलः, ‘निरोयए’ति रोगवर्जितः, ‘अकण्टक’ इति । कचित् ‘नानाविहगुच्छगुम्भमंडवगर-
म्मसोहिए’ति तत्र गुच्छा—वृक्षाक्यादयो गुल्मा—नवमालिकादयो मण्डपका—लतामण्डपादयः
‘रम्मे’ति क्वचिन्न दृश्यते । ‘विचित्तसुहकेउभूए’ विचित्रान् शुभान् केतून्—ध्वजान् मूतः—प्रासः
‘विचित्तसुहसेउकेउबहुले’ति पाठान्तरं, तत्र विचित्राः शुभाः सेतवः—पालिवन्धा यत्र केतुबहुलश्च
यः स तथा । ‘वावीपुक्खरिणीदीहियासु य सुनिवेसियरम्मजालहरए’ वापीषु—चतुरस्रसु पुष्करि-
णीषु—वृत्तासु पुष्करवतीषु वा दीर्घकासु च—ऋजुसारणीषु सुहु निवेशितानि रम्याणि जालगृहकाणि
यत्र स तथा ।

मू. (३-वर्तते) पिण्डिमणीहारिमसुगंधिसुहसुरमिमनहरं च महया गंधद्वयिं मुयंता नानाविह-
गुच्छगुम्भमंडवकधरकसु हसेउकेउबहुला अनेगरहजाणजुगसिवियपविमोयणा सुरम्मापासादीया
दरिसणिज्जा अभिसुवा पडिसुवा ।

वृ. 'पिण्डिमणीहारिमसुगंधिसुहसुरभिमणहरं च महया गंधद्वयं मुयंता' पिण्डिमनि-
हारिमां—पुद्गलसमूहस्वां दूरदेशगामिनीं च सुगन्धिं च—सदगन्धिकां शुभसुरभिभ्यो गन्धान्तरेभ्यः
सकाशान्मनोहराया सा तथा तां च, महता मोचनप्रकारेण विभक्तांतव्यत्ययान्महतीं वा गन्ध एव
ध्राणिहेतुत्वात्तृप्तिकारित्वाद्गन्धध्राणिस्तां मुञ्चन्त इति वृक्षविशेषणम् । एवमितोऽन्यान्यपि
'नानाविहगुच्छगुम्भमंडयकधरकसुहसेउकेउबहुला' नानाविधा गुच्छाः गुल्मानि मण्डपका गृहकाणि
च येषां सन्ति ते तथा, तथा शुभाः सेतवो—मार्गा आलवालपाल्यो वा केतवो—ध्वजा बहुला—बहवो
येषां ते तथा, ततः कर्मधारयः । 'अनेगरहजाणजुग्गसिवियपविमोयणा' अनेकेषां रथादीनाम-
धोऽतिविस्तीर्णत्वात् प्रविमोचनं येषु ते तथा ।

'सुरम्मा पासाइया दरिसणिञ्जा अभिरुवा पडिरुव'ति एतान्येव वृक्षविशेषणानि
वनखण्डविशेषणतया वाचनान्तरेऽधीतानि ।

मू. (४) तस्स णं वनसंडस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एक्के असोगवरपायवे पन्नत्ते,
कुसविकुसविसुद्धरुक्खमूले मूलमंते कंदमंते जाव पविमोयणे सुरम्मे पासादीए दरिसणिञ्जे
अभिरुवे पडिरुवे

वृ. 'तस्स णं वनसंडस्से' त्यादी अशोकपादपवर्णके क्वचिदिदमधिकमधीयते—
'दूरोवगयकंदमुलवट्टलडुसंठियसिलिडुघणमसिणणिद्धसुजायनिरुवहउव्विद्धपवरखंधी'
दूरोपगतानि—अत्यर्थं भूम्यामवगाढानि कन्दमूलानि—प्रतीतानि यस्य स तथा, वृत्तो—वर्तुलो,
लघे—मनोज्ञः, संस्थितो—विशिष्टसंस्थानः, श्लिष्टः—सङ्गतो, घनो—निविडो, मसृणः—अपरुषः,
स्निग्धः—अरुक्षः, सुजातः—सुजन्मा, निरुपहतो—विकारविरहित, उव्विद्धः अत्यर्थमुच्चः, प्रवरः—
प्रधानः, स्कन्धः—स्युडं यस्य स तथा, इन्नत्ययश्च समासान्तः ।

'अनेगरपवरभुयानेज्झो' अनेकनराणां प्रवरभुजैः—प्रलम्बबाहुभिर्वाभामिरित्यर्थः,
अग्राह्यः—अनाश्लोष्यो यः स तथा, 'कुसुमभरसमोनमंतपत्तलविसालसालो' कुसुमभरेण समव-
नमन्त्यः पत्रलाः—पत्रवत्यः विशालाः शाला यस्य स तथा । 'महुकरिममरगण-गुमगुमाइयनिलित-
उडितसस्सिरीए' मधुकरीभ्रमरगणेन—लोकरुद्धिगम्येन, 'गुमगुमाइन्त'ति कृतगुमगुमेतिशब्देन,
नीलीयमानेन—निविशमानेन, उडियमानेन च—उत्पतता सश्रीकः—सशोभो यः स तथा ।
'नानासउणगणमिहुणसमुहुरकण्णसुहपलत्तसहमुहरे' नानाविधानां शकुनिगणानां यानि मियुनानि
तेषां सुमधुरः कर्ण सुखश्च यः प्रलप्तशब्दस्तेन मधुर इव मधुरो—मनोज्ञो यः स तथा । अथाधिकृत-
वाचना—'कुसविकुसविसुद्धरुक्खमूले' कुशा—दर्भा विकुशा—वल्च (ल) जादयस्तीर्विशुद्धं—विरहितं
वृक्षानुरूपं वृक्षविस्तरप्रमाणमित्यर्थो मूलं—समीपं यस्य स तथा ।

'मूलमंते' इत्यादिविशेषणानि पूर्वद्वाच्यानि, यावत् पडिरुवे ।

मू. (४-वर्तते) से णं असोगवरपायवे अन्नेहिं बहूहिं तिलएहिं लउएहिं छत्तोवेहिं सिरीसेहिं
सत्तवन्नेहिं दहिचन्नेहिं लोद्धेहिं धवेहिं चंदणेहिं अज्जुणेहिं जीवेहिं कुडहिं सव्वेहिं फणसेहिं दाडिमेहिं
सालेहिं तालेहिं तमालेहिं पियएहिं पियंगूहिं पुरोवगेहिं रायरुक्खेहिं नंदिरुक्खेहिं सव्वओ समंता
संपरिखिते

ते णं तिलया लवइया जाव नंदिरुक्खा कुसविकुसविसुद्धरुक्खमूला मूलमंतो कंदमंतो

एएसिं धन्नं भाणियव्वां जाव सिंविषयपवेमोवणां सुरम्मा पासादीया दरिसणिज्जा अभिरुवा पडिरुवा, ते णं तिलया जाव नंदिरुक्खा अन्नेहिं बहहिं पउमलयाहिं नागलयाहिं ।

असोअलयाहिं चंपगलयाहिं चूयलयाहिं वनलयाहिं वासंतियलयाहिं अइमुत्तयलयाहिं कुंदलयाहिं सामलयाहिं सव्वओ समंता संपरिखित्ता, ताओ णं पउमलयाओ निच्चं कुसुमियाओ जाव वडिंसयधरीओ पासादीयाओ दरिसणिज्जाओ अभिरुवाओ पडिरुवाओ ॥

वृ. सोऽशोकवरपादपः अन्यैर्बहुभिस्तिलकैर्लकुचैरुत्तरोपैः शिरीषैः सप्तपर्णैः—अयुक्छद-पर्यायैरयुक्पत्रनामकैः दधिपर्णैः लोध्रैः धवैः चन्दनैः—भलयजपर्यायैरर्जुनैः—ककुरापर्यायैः नीपैः—कदम्बैः कुटजैः—गिरिमल्लिकापर्यायैः सव्यैः पनसैर्दाडिमैः शालैः—सर्जपर्यायैस्तालैः—तृणराजपर्यायैः तमालैः प्रियकैः—असनपर्यायैः प्रियङ्गुभिः—श्यामपर्यायैः पुरोपगैः राजवृक्षैः नन्दिवृक्षैः—रुद्धिगन्धैः सर्वतः समन्तात् सम्परिक्षिप्त इत्यादि सुगमभाष्यलताशब्दादिति ।

‘पउमलयाहिं’ति पद्मलताः—स्थलकमलिन्यः पद्मकाभिधानवृक्षलता वा, नागादयो वृक्षविशेषास्तेषां लताः—तनुकास्त एव, तत्राशोकः—कङ्कली चूतः—सहकारः वनः—पीलुकः, वासन्तीलता अतिमुक्तकलताश्च व्यप्येकार्था नामकोशेऽधीतास्तथाऽपीह भेदो रुद्धितोऽवसेयः, श्यामा—प्रियङ्गु, शेषलता रुद्धिगन्धाः, इह लतावर्णकानन्तरमशोकवर्णकं पुस्तकान्तरे इदमधिकमधीयते—‘तस्स णं असोगवरपायवस्स उवरि बहवे अट्ठअट्ठमंगलगा पन्नत्ता’ अष्टावष्टाविति वीप्साकरणाद्यत्येकं तेऽष्टाविति वृद्धाः, अन्ये त्वष्टाविति सङ्ख्या, अष्टमङ्गलकानीति च संज्ञा ।

‘तंजहा—सोवत्थिय १ सिरिवच्छ २ नंदियावत्त ३ वद्धमाणग ४ भद्दासण ५ कलस ६ मच्छ ७ दप्पणा ८, तत्र श्रीवत्सः—तीर्थङ्करहृदयावयवविशेषाकारो, नन्दावर्त—प्रतिदिग्नवकोणः स्वस्तिविशेषो रुद्धिगन्धो, वर्द्धमानकं—शरावं, पुरुषारूढः पुरुष इत्यन्ये, भद्दासनं—सिंहासनं, दर्पणः—आदर्श, शेषाणि प्रतीतानि ।

‘सव्वरयणामया’ ‘अच्छाः’ स्वच्छाः आकाशस्फटिकवत्, ‘सण्हा’ श्लक्ष्णाः—श्लक्ष्णपुद्गलनिर्वृत्तत्वात्, ‘मण्हा’ मसृणाः, ‘घट्ठा’ घृथ इव घृथ खरशानया प्रतिमेव ‘मट्ठा’ मृष्टाः सुकुमारशानया प्रतिमेव प्रमार्जनीकयेव वा शोधिताः, अत एव ‘निरया’ नीरजसः रजोरहिताः ‘निर्मलाः’ कठिनमलरहिताः ‘निप्पंका’ आर्द्रमलरहिताः ‘निक्कंङ्छया’ निरावरणदीप्तयः ‘सप्पहा’ सप्रभाः ‘समिरीया’ सकिरणाः ‘सउज्झोया’ प्रत्यासन्नवस्तुद्योतकाः ‘पासादीया ४’ ।

‘तस्स णं असोगवरपायवस्स उवरि बहवे’ किण्हचामरज्झया’ कृष्णवर्णचामरयुक्तध्वजाः ‘नीलचामरज्झया लोहियचामरज्झया सुक्खिच्चामरज्झया हालिच्चामरज्झया अच्छा सण्हा’ ‘रुप्पपट्ठा’ रीप्यमयपताकापटाः ‘वइरामयदंडा’ वज्रदण्डाः ‘जलयामलगंधिया’ पद्मवत्निर्दोष-गन्धाः ‘सुरम्मा पासादीया’ ‘तस्स णं असोगवरपायवस्स’ ‘उवरि’ उपरिष्ठत् ‘बहवे’ ‘छत्ताइच्छत्ता’ उपर्युपरिस्थिताऽऽतपत्राणि ‘पडगाइपडाया’ पताकोपरिस्थितपताकाः ‘घण्टाजुयला चामरजुयला’ ‘उप्पलहत्थगा’ नीलोत्पलकलापाः ।

‘पउमहत्थगा’ पद्मानि रविबोध्यानि ‘कुमुयहत्थगा’ कुमुदानि चन्द्रबोध्यानीति, ‘कुसुम-हत्थय’ति पाठान्तरं ‘नलिमहत्थगा सुभगहत्थगा सोगंधियहत्थगा’ नलिनादयः पद्मविशेषा रुद्धिगन्धाः, ‘पुंडरीयहत्थया’ पुण्डरीकाणि—सितपद्मानि ‘महापुंडरीयहत्था’ महापुण्डरीकाणि

तान्येव महान्ति 'सयपराहृत्' सहस्रपत्त इत्या सन्धरवर्गमभाः प्रकृष्टा गावः पडिरुवे ।

मू. (५) तस्स णं असोगवरपायवस्स हेडा ईसिं खंधसमल्लीणे एत्थ णं महं एक्के पुढविसिला पट्टए पन्नत्ते, विक्खंभायामउस्सेहसुप्पमाणे किण्हे अंजणघणकिवाणकुवलयहलधर-कोसेजागासकेसकज्जलंगीखंजणसिंग भेदरिड्डयजंबूफलअसणकसणबंधणणीलुप्पलपत्त-निकरअयसिकुसुमप्पगासे मरकतमसारकलित्तणयणकीयरासिवण्णे निद्धधणे ।

अड्डसिरे आयंसयतलोवमे सुरम्मे ईहामियउसभतुरगनरमगरविहगवालगकिन्नररुसर-भचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्ते आईणगरुय बुरणवनीततूलफरिसे सीहासणसंठिए पासादीए दरिसणिज्जे अभिरुवे पडिरुवे ॥

वृ. अथाधिकृतवाचनाऽऽश्रियते 'ईसिं खंध समल्लीणे' मनाक् स्कन्धासत्र इत्यर्थः । 'एत्थ णं महं एक्के' इत्यत्र एत्थ णंति शब्दः अशोकवरपादपस्य यदधोऽन्नेत्येवं सम्बन्धनीयः । 'विक्खंभा-यामउस्सेहसुप्पमाणे' विक्कम्भः—पृथुत्वम्, आयामो—दैर्घ्यम्, उत्सेध उच्चत्वमेषु सुप्रमाण—उचित-प्रमाणेयः स तथा 'किण्हे'ति कालः, अत एव 'अंजणकवाणकुवलयहलधरकोसेजागासकेसक-ज्जलंगीखंजणसिंगभेदरिड्डयजंबूफलअसणकसणबंधणणीलुप्पलपत्तनिकरअयसिकुसुमप्पगा-सेस' नील इत्यर्थः, तत्र अञ्जनको वनस्पतिविशेषः हलधरकोसेजं—बलदेववस्त्रं कज्जलाङ्गी—कज्जलगृहं शृङ्गभेदः महिषादिविषाणच्छेदः रिठकं—रत्नम् अशनको—क्षीयकाभिधानो वनस्पति सनबन्धनं—सनपुष्पवृत्तं ।

'मरकयमसारकलित्तनयनकीयरासिवण्णे' मरकतं—रत्नं मसारो—मृणीकारकः पाषाणविशेषः, स चात्र कषपट्टः सम्भाव्यते, कलित्तंति—कटिचक्रं कृत्तिविशेषः नयनकीका—नेत्रमध्यतारा तद्राशिर्वर्ण काल इत्यर्थः । 'निद्धधणे' स्निग्धधनः 'अड्डसिरे' अष्टशिराः अष्टकोण इत्यर्थः । 'आयंसयतलोवमे सुरम्मे ईहामियउसभतुरगनरमगरविहगवालगकिन्नररुसरभचमर-कुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्ते' ईहामृगाः—वृकाः व्यालकाः—श्वापदभुजगाः ।

'आईणगरुयबूरनवनीयतूलफरिसे' आजिनकं—चर्ममयवस्त्रं रूतं—प्रतीतं बूरो—वनस्पतिविशेषः तूलम्—अर्कतूलं सीहासणसंठिए—सिंहासनाकारः, पासादीए जाव पडिरुवेति वाचनान्तरे पुनः शिलापट्टकवर्णकः किञ्चिदन्वया दृश्यते, स च संस्कृत्यैव लिख्यते—अञ्जनकधनकुवलयहलधरकौशेयकैः सट्टशः, घनो मेघ इत्यर्थः, आकाशकेशकज्जलक-कैतनेन्द्रनी-लातसीकुसुमप्रकाशः, कर्कैतनेन्द्रनीले रत्नविशेषौ, भृङ्गाञ्जनशृङ्गभेदरिठकनील-गुलिकागवलाति-रेकध्रमरनिकुरुम्बभूतः भृङ्गः—कीटविशेषोऽङ्गारविशेषो वा अञ्जनं—सीवीराञ्जनं शृङ्गभेदो—विषाणच्छेदो विषाणविशेषो वा, रिठः—काकः फलविशेषो वा, अथवाऽरिठनीले रत्नविशेषौ गुलिका—वर्णद्रव्यविशेषो गवलं—महिषशृङ्गम् ।

एतेभ्योऽतिरेको नलतयाऽतिरेकवान् यः स तथा, स चासौ भ्रमरनिकुरुम्बभूतश्चेति कर्मधारयः, निकुरुम्बः—समूहः, जम्बूफलासनकुसुमबन्धननीलोत्पलपत्रिनिकरमरकता-शासकनयनकीकाराशिर्वर्ण आशासको—वृक्षविशेषः । स्निग्धोः घनोऽत एवाशुषिरः, 'रूपक-प्रतिरूपदर्शनीयः' रूपकैः प्रतिरूपो—रूपवान् अत एव दर्शनीयश्च दर्शनयोग्यो यः स तथा, मुक्ताजालखचितान्तकर्मा—मुक्ताजालकपरिगतप्रान्त इत्यर्थः ॥

मू. (६) तत्थ णं चंपाए नयरीए कूणिए नामं राया परिवसइ, महयाहिमवतंमह-
तमलयमंदरमिहंदसारे अच्चंतविसुद्धदीहरायकुलवंशसुप्पसूए निरंतरं रायलक्खणविराइअंगमंगे
बहुजणबहुमाणे पूजिए सब्बगुणसमिद्धे खत्तिए मुइए मुद्धाहिसित्ते माउपिउसुजाए दयपत्ते सीमंकरे
सीमंधरे खेमंकरे खेमंधरे मणुस्सिंदे जनवयपिया जनवयपाले जनवयपुरोहिए—

—सेउकरे केउकरे नरपवरे पुरिसवरे पुरिससीहे पुरिसवग्घे पुरिसासीविसे पुरिसपुंडरीए
पुरिसवरगंधहत्थी अहे दित्ते वित्ते विच्छिन्नविउलभवनसयनासनजाणवाहणाइण्णे
बहुधणबहुजायरुवरयते आओगपओगसंपउत्ते विच्छड्ढिअपउरभत्तपाणे बहुदासीदासगो-
महिसगवेलगप्पभूते—

—पडिपुन्नजंतकोसकोद्वागारउधागारे बलवं दुब्बलपच्चामित्ते ओहयकंटयं निहयकंटयं
मलिअकंटयं उद्धियकंटयं अकंटयं ओहयसत्तुं निहयसत्तुं मलियसत्तुं उद्धिअसत्तुं निजियसत्तुं
पराइअसत्तुं ववगयदुब्बिक्खं मारिभयविप्पमुक्क खेमंसिवं सुभिक्खं पसंतडिंवडमरं रअं पसासेमाणे
विहरइ ॥

मू. राजवर्णके लिख्यते—‘महयाहिमवतंमहंतमलयमंदरमिहंदसारे’ महाहिमवानिव महान्
शेषराजपर्वतापेक्षया, तथा मलयः—पर्वतविशेषो मन्दरो—मेरु महेन्द्रः—पर्वतविशेषः शक्र वा,
तद्वत्सारः—प्रधानो यः स तथा । ‘अच्चन्तविसुद्धदीहरायकुलवंससुप्पसूए’ अत्यन्तविशुद्धो—निर्दोषो
दीर्घ—चिरकालीनो यो राज्ञां कुलरूपो वंशस्तत्र सुष्ठु प्रसूतो यः स तथा । ‘निरंतरं रायलक्ख-
णविराइअंगमंगे’ राजलक्षणैः—स्वस्तिकादिभि विराजितमङ्गमङ्गं—गात्रं यस्य स तथा, मकारस्तु
प्राकृतशैलीप्रभवः ।

‘मुइए’ति मुदितः प्रमोदवान्, अथवा निर्दोषमातृको, यदाह—‘मुइओ जोहोइ जोमिसुद्धोत्ति
‘मुद्धाहिसित्ते’ति पितृपितामहादिभि राजभिर्वा यो राज्येऽभिषिक्तः । ‘माउपिउसुजाए’ति
पित्रोर्विनीततया सत्पुत्रः । ‘दयपत्ते’ति प्राप्तकरणागुणः । ‘सीमंकरे’ति सीमाकारी, मर्यादीकारीत्यर्थ
‘सीमंधरे’ति कृतमर्यादापालकः । एवं ‘खेमंकरे खेमंधरे’ति क्षेमं पुनरनुपद्रवता । ‘मणुस्सिंदे’ति
मनुजेषु परमेश्वरत्वात् ।

‘जनवयपिय’ति जनपदानां पितेव हितत्वात् । ‘जनवयपाले’ति तद्रक्षकत्वात् । ‘जनव-
यपुरोहिए’ जनपदस्य शान्तिकरत्वात् । ‘सेउकरे’ति मार्गदर्शक इत्यर्थः । ‘केउकरे’ति अद्भुत-
कार्यकारित्वेन चिह्नकारी । ‘नरपवरे’ति नराः प्रवरा अस्येति कृत्वा ।

‘पुरिसवरे’ति पुरुषाणां मध्ये प्रधानत्वात् । ‘पुरिससीहे’ति क्रूरत्वात् । ‘पुरिसवग्घे’ति
शेषे सति रौद्ररूपत्वात् । ‘पुरिसासीविसे’ति पुरुषश्चासावाशीविषयश्च पुरुषाशीविषः, आशीविषश्च
सर्पः, कोपसाफल्यकरणसामर्थ्यात् । ‘पुरिसपुंडरीए’ति सुखार्थिनां सव्यत्वात्, पुण्डरीकं च
सितपद्मं । ‘पुरिसवरगंधहत्थी’ प्रतिराजगजभञ्जकत्वात् । ‘अहे’ति समृद्धः ‘दित्ते’ति हसो दर्पवान्
‘वित्ते’ति प्रसिद्धः ।

‘विच्छिन्नविउलभवनसयनासनजाणवाहणाइण्णे’ति विस्तीर्णानि—विस्तारवन्ति
विपुलानि—प्रभूतानि भवनशयनासनानि प्रतीतानि यस्य स तथा, यानवाहनानि—रथाश्वादीनि,
आकीर्णानि—गुणाकीर्णानि यस्य स तथा, ततः कर्मधारयः, अथवा विस्तीर्णविपुलभवनानि

शयनासनधानवाहनाकीर्णानि यस्य स तथा । 'बहुधणबहुजायखवरयते' बहु-प्रभूतं धनं-
गणिमादिकं बहुनीचजातरूपरजते-सुवर्णरीष्येयस्य स तथा 'आओगपसोगसंपउत्ते' आयोगस्य-
अर्थलाभस्य प्रयेगा-तन्नायः सम्प्रयुक्तः-व्यगारितार्येन, तेदुवा सस्युक्ते-नापृतीयः स तथा -

'विच्छद्वियपउरभत्तपाणे' विच्छर्दिते-त्यक्ते बहुजनभोजनदानेनाविशिष्टोच्छिष्टसम्भवात्
सजातविच्छर्दं वा नानाविधे प्रचुरे भक्तपाने-भोजनपानीये यस्य स तथा । 'बहुदासीदासगो-
महिसगवेलगणभूए' बहवो दासीदासा गोमहिषगवेलकाश्च प्रभूता यस्य स तथा, गवेलका-
उरभ्राः । 'पडिपुन्न जंतकोसकोट्टागाराउधागारे' प्रतिपूर्णानि यन्त्राणि च पाषाणक्षेपयन्त्रादीनि
कोशो-भाण्डागारः कोष्ठागारश्च-धान्यगृहं आयुधागारश्च-प्रहरणशाला यस्य स तथा ।

'बलवं'ति प्रभूतसैन्यः । 'दुब्बलपच्चामित्ते' दुर्बलाः प्रत्यभिन्नाः-प्रातिवेश्मिकनृपा यस्य
स तथा । 'ओहयकंटयं'ति उपहता-विनाशिताः कण्टकाः-प्रतिस्पर्द्धिगोत्रजा यत्र राज्ये ततथा,
क्रियाया वा विशेषणमेतत्, एवमन्यान्यपि, नवरं निहताः-कृतसमृद्धयपहाराः, मलिताः-
कृतमानभङ्गाः, उद्धृता-देशान्निर्वासिताः, अत एवाविद्यमाना इति ।

तथा शत्रवः-अगोत्रजाः निर्जिताः-स्वसौन्दर्यातिशयेन परिभूताः, पराजितास्तु तद्विध-
राज्योपार्जने कृतसम्भावनाभङ्गाः, 'ववगयदुब्बिखं मारिभयविप्पमुक्क' मिति व्यक्तम् । 'पसंत-
डिंबडमरं'ति डिम्बाः-विघ्नाः डमराणि-राजकुमारादिकृतवैराज्यादीनि, 'पसंताहियडमरं'ति
क्वचित्पाठः, तत्राहितडमरंशत्रुकृतविङ्करोऽधिकविङ्करो वा । 'रञ्जं पसासेमामे'ति प्रशासयन्-
पालयन् 'पसाहेमाणे'ति कचित्पाठः, तत्राप्ययमेवार्थः, 'विहरति' वर्तते ॥

मू. (७) तस्स णं कोणियस्स रन्नो धारिणी नामं देवी होज्जा, सुकुमालपाणिपाया
अहीनपडिपुन्नपंचिंदियसरीरा लक्खणवज्जणगुणोववेआ माणुम्माणप्पमामपडिपुण्ण-
सुजायसव्वंगसुंदरंगी ससिसोमाकारकंतपियदंसणा सुरुवा करयलपरिमिअपसत्थति-
वलियवलियमज्झा कुंडलुल्लिहिअगंडलेहा कोमुइरयणियरविमलपडिपुन्नसोमवयणा ।

सिंगारागारचारुवेसा संगयगयहसिअभणिअविहिअविलाससललिअसंलावणिउण-
जुत्तोवयारकुसला पासादीआ दरिसणिज्जा अभिरुवा पडिरुवा, कोणिएणं रन्ना भंभसारपुत्तेणं
सद्धिं अनुरत्ता अविरत्ता इट्ठे सदफरिसरसरुवगंथे पंचविहे माणुस्सए कामभोए पच्चणुब्बवमाणी
विहरति ।

वृ. राज्ञीवर्णके लिख्यते-'अहीनपडिपुन्नपंचिंदियसरीरा' क्वचित्तु 'अहीनपुन्न-
पंचिंदियसरीरा' अहीनानि-अन्यूनानि लक्षणतः, पूर्णानि-स्वरूपतः, पुण्यानि वा-पवित्राणि
पञ्चापीन्द्रियाणि यत्र तत्तथाविधं शरीरं यस्याः सा तथा । 'लक्खणवज्जणगुणोववेया' लक्षणानि-
स्वस्तिकचक्रादीनि व्यञ्जनानि-मणीतिलकादीनि तेषां यो गुणः-प्रशस्तत्वं तेनोपपेता-युक्ता
या सा तथा ।

'माणुम्माणप्पमाणपडिपुण्णसुजायसव्वंगसुंदरंगी' तत्र मानं-जलद्रोणप्रमाणता,
कथम्? -जलस्यातिभृते कुण्डे प्रमातव्यमानुषे निवेशिते यज्जलं निस्स रति तद्यदि द्रोणमानं स्यात्तदा
तन्मानुषं मानप्राप्तमुच्यते, तथा उन्मानम्-अर्द्धभारप्रमाणता, कथम्?, तुलारोपितं मानुषं यद्यर्द्धभारं
तुलति तदा तदुन्मानप्राप्तमित्युच्यते, प्रमाणं तु-स्वाङ्गुलेनाष्टोत्तरशतोच्छ्रयता, ततश्च मानोन्मान-

प्रमाणैः प्रतिपूर्णानि-अन्यूनानि सुजातानि-सुनिष्पन्नानि सर्वाण्यङ्गानि-शिरःप्रभृतीनि यत्र तत्तथाविधं सुन्दरमङ्गं-शरीरं यस्याः सा तथा । 'ससीसोमाकारकंतपीयदंसणा' शशिवत्सौम्या-कारं-कान्तं च-कमनीयमत एव च प्रियं-वस्त्रभं दृष्ट्वा दर्शनं-रूपं यस्याः सा तथा ।

अत एव 'सुरुव'ति शोभनरूपा । 'करयलपरिमिअपसत्थतिवलियवलियमज्झा' करतलपरिमितो-मुष्टिग्राह्यः प्रशस्तः-शुभस्त्रिवलिको-वलित्रययुक्तो वलितः-सञ्जात-वलिर्मध्यो- मध्यभागो यस्याः सा तथा । 'कुंडलुल्लिहियगंडलेहा' कुण्डलाभ्यामुल्लिखिता गण्डलेखाः- कपोलपत्रवल्यो यस्याः सा तथा, 'कुण्डलोल्लिखितपीनगण्डलेखे'ति पाठान्तरं, व्यक्तं च । 'कोमुडुर-यणियरविमलपडिपुन्नसोमवयणा' कौमुदीचन्द्रिका कार्तिकी वा तद्विधानस्त-स्यां वा यो रजनीकरः-चन्द्रस्तद्वद्विमलं प्रतिपूर्णं सौम्यं च वदनं यस्याः सा तथा । 'सिंगारागार-चारुवेसा' शृङ्गारस्य-रसविशेषस्थागारमिव-स्थानमिव चारु-शोभनो वेषो-नेपथ्यं यस्याः सा तथा, अथवा शृङ्गारो-मणभूषणाद्येपस्तद्विधानः आकारः-संस्थानं चारुश्च वेषो यस्याः सा तथा ।

'संगयगवहसियभणियविहियविलासससरत्तियसंतादमिउपानुत्तोवाज्जारकुसला' सङ्गता-उचिता गतहसितभणितविहितविलासा यस्याः सा तथा, तत्र विहितं-चेष्टितं विलासो-नेत्रचेष्टा, तथा सह ललितेन-प्रसन्नतया ये संलापाः-परस्परभाषणलक्षणास्तेषु निपुणा या सा तथा, तथा क्ताः-सङ्गताये उपचारा-लोकव्यवहारास्तेषु कुशला या सा तथा, ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः । कचिदिदमन्यथा ध्रियते-'सुंदरयणजघणवयनकरचरणनयनलावणविलासकलिया' व्यक्तमेव, नवरं जघनं-पूर्वकटीभागः लावण्यम्-आकारस्य स्पृहणीयता विलासः-स्त्रीणां चेष्टाविशेषः आह च-

॥ १ ॥

“स्थानासनगमनानां हस्तभूनेत्रकर्मणां चैव ।

उत्पद्यते विशेषो यः श्लिष्टः स विलासः स्यात् ॥” इति ।

तथा 'कोणिणं रन्ना रद्धिं अणुरत्ता अविरत्ता इद्धे सहफरिसरसरुवगंधे पंचविहए माणुस्सए कामभोए पच्चणुअवमाणी विहरति' व्यक्तमेव, नवरं अनुरक्ता, अनुरज्य न विप्रेयेऽपि विरक्ततां गतेत्यर्थः ।

मू. (८) तस्स णं कोणिअस्स रन्नो एक्के पुरिसे विउलकयवत्तिए भगवओ पवित्तिवाउए भगवओ तद्देवसिं पवित्तिं निवेएइ ।

तस्स णं पुरिसस्स बहवे अण्णे पुरिस्सा दिन्नभत्तिभत्तवेअणा भगवओ पवित्तिवाउआ भगवओ तद्देवसियं पवित्तिं निवेदेति ॥

वृ. 'तस्स ण'मित्यादौ 'विउलकयवत्ति'ति विहितप्रभूतजीविक इत्यर्थः, वृत्तिप्रमाणं चेदम्-अर्द्धत्रयोदशरजतसहस्राणि, यदाह-"मंडलियाण सहस्सा पीईदाणं सयसहस्सा" । 'पवित्तिवाउ'ति प्रवृत्तिव्यापृतो-वार्ताव्यापारवान्, वार्तानिवेदक इत्यर्थः ।

'तद्देवसिं'ति दिवसे भवा दैवसिकी सा चासी विवक्षिता-अमुत्र नगरादावागतो विहरति भगवानित्यादि रूपा, दैवसिक चेति तद्देवसिकी, अतस्तां निवेदयति । 'तस्स ण'मित्यादि तत्र 'दिन्नभत्तिभत्तवेयण'ति दत्तं भूतिभक्तरूपं वेतनं-मूल्यं येषां ते तथा, तत्र भूति-कार्षापणादिका भक्तं च-भोजनमिति ॥

मू. (९) तेणं कालेणं तेणं समएणं कोणिए राया भंभसारपुत्ते बाहिरियाए उवडाणसालाए अणेगगणनायगदंडनायगराईसरतलवरमाडंबिअकोडंबिअमंतिमहामंतिगणगदोवारिअ-अमच्चवेडपीठमइनगरनिगमसेडिसेणावइसत्यवाहदूतसंधिवाल सद्धिं संपरिवुडे विहरइ ॥

बृ. 'भंभसारपुत्ते'ति श्रेणिकराजसूनुः । 'अनेगगणे' त्यादि, अनेके ये गणनायकाः—प्रकृतिमहत्तराः, दण्डनायकाः—तन्त्रपालाः राजानो—मण्डलिका ईश्वरा—युवराजाः, मतान्तरेणाणिमाधैश्वर्ययुक्ताः, तलवराः—परितुष्टनरपतिप्रदत्तपट्टबन्धविभूषिताः राजस्थानीयाः, 'माडंबिया' छिन्नमडम्बाधिपाः, 'कोडंबिया' कतिपयकुटुम्बप्रभवोऽवलगकाः मन्त्रिणः प्रतीताः महामन्त्रिणो—मन्दिमण्डलप्रधानाः ष हस्तिसाधनोपरिका इति वृद्धाः, गणका—ज्योतिषिकाः, भाण्डागारिका इति वृद्धाः, दौवारिकाः—प्रतीहाराः राजदौवारिका वा, —

—अमात्या—राज्याधिष्ठायकाः, चेटाः—पादमूलिकाः, पीठमर्दा—आस्थाने आसनासन्न-सेवकाः, गरुडभक्त्यर्थः, नगरं—नगरपालिकाकृतम्, निगसः—कारणिकाः वणिजो वा, श्रेष्ठिनः—श्रीदेवताध्यासितसौवर्णपट्टविभूषितोत्तमाङ्गाः, सेनापतयो—नृपतिनिरूपित-चतुरङ्गसैन्यनायकाः, सार्थवाहाः—सार्थवाहकाः, दूता—अन्येषां राजादेशनिवेदकाः, सन्धिपालाः—राज्यसन्धिरक्षकाः, एषां द्वन्द्वस्ततस्तैः, इह तृतीयाबहुवचनलोपो द्रष्टव्यः, 'सद्धिं'ति सार्द्धं सहेत्यर्थः, न केवलं तत्सहितत्वमेव, अपि तु तैः समित—समन्तात्परिवृतः—परिकरित इति ॥

मू. (१०) तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे आइगरे तिथगरे सहसंबुडे पुरिसुत्तमे पुरिससीहे पुरिसवरपुंडरीए पुरिसवरगंधहत्थी अभयदए चक्खुदए मग्गदए सरणदए जीवदए दीवो ताणं सरणं गई पइडा धम्मवरचाउरंतचक्खवट्टी अप्पडिहयवरनाणदंसणधरे विअइच्छउमे ।

जिणे जाणए तिण्णे तारए मुत्ते मोयए बुद्धे बोहए सव्वन्नू सव्वदरिसी सिवमयलमरु-अमनंतमक्खयमव्वाबाहमपुणरावतिअं सिद्धिगइनामधेयं ठाणं संपाविउकामे अरहा जिने केवली सत्तहत्थूसेहे समचउरंससंठाणसंठिए वज्जरिसहनारायसंधयणे अनुलोमवाउवेगे कंकग्गहणी कवोयपरिणामे सउणिपोसपिडंतरोरुपरिणए ।

बृ. महावीरवर्णकेलिख्यते—'श्रमणो' महातपस्वी नामान्तरं वा इदमन्तिमजिनस्य 'भगवान्' समग्रैश्वर्यादियुक्तः 'महावीरे' देवादिकृतोपसर्गादिष्वचलितसत्वतया देवप्रतिष्ठितनामा, 'आदिकरः' आदौ प्रथमतया श्रुतधर्मस्य करणशीलत्वात्, 'तीर्थङ्करः' सङ्गकरणशीलत्वात् 'सहसम्बुद्धः' स्वयमेव सन्त्यबोद्धव्यस्य बोधात्, —

कुत एतदित्याहयतः 'पुरुषोत्तमः' तथाविधातिशयसम्बन्धेन पुरुषप्रधानः, उत्तमत्व-मेवोपमात्रयेणाह—'पुरुषसिंहः' शौर्यातिशयात्, 'पुरुषवरपुण्डरीकः' पुरुषएव वरपुण्डरीकम्—धवलपद्मं पुरुषवरपुण्डरीकं, धवलता चास्य सर्वाशुभमलीमसरहितत्वात्, एवं 'पुरुषवरगंधहस्ती' गन्धहस्तिता चास्य सामान्यगजकल्पपरचक्रदुर्भिक्षजनमरकादिदुरितविनाशनात्, तथा न भयं दयते—ददाति प्राणापहारकरणरसिकोपसर्गकारिण्यपि प्राणिनीत्यभयदयः, अभया वा—सर्वप्राणिभयपरिहारवती दया—धृणा यस्य सोऽभयदयः, न केवलमयमनर्थं न करोति अपि

त्वर्थं करोतीति दर्शयन्नाह—

चक्षुरिव चक्षुः—श्रुतज्ञानं तदयते यः स चक्षुर्दयः, यथा हि लोके चक्षुर्दत्त्वा वाञ्छितस्थानमार्गं दर्शयन्महोपकारी भवति इत्येवमिहापीति दर्शयन्नाहमार्गं—सम्यग्दर्शनादिकं मोक्षपथं दयत इति मार्गदयः, यथा हि लोके चक्षुरुद्घाटनं मार्गदर्शनं च कृत्वा चौरादिविलुप्तधनान्निरुपद्रवं स्थानं प्रापयन् परमोपकारी भवतीत्येवमिहापीति दर्शयन्नाह—‘शरणदयो’ निरुपद्रवस्थानदायको, निर्वाणहेतुरित्यर्थः ।

यथा हि लोके चक्षुर्मार्गशरणदानादुत्थानां जीवनं ददात्येवमिहापीति दर्शयन्नाह—जीवनं जीवो—भावप्राणधारणम्, अमरणधर्मत्वमित्यर्थः, तं दयत इति जीवदयो, जीवेषु वा दया यस्य स जीवदयः, तथा दीप इव समस्तवस्तुप्रकाशकत्वात् द्वीपो वा संसारसागरान्तर्गताङ्गिवर्गस्य नानाविधदुःखकल्लोलाभिघातदुःस्थितस्याशवासहेतुत्वात्, तथा त्राणम् अनर्थप्रतिहननं तद्धेतुत्वात् त्राणं, तथा शरणम्—अर्थसम्पादनं तद्धेतुत्वाच्छरणं, तथा ‘गङ्’ति गम्यतेऽभिगम्यते दुःस्थितैः सुस्थितार्थश्रीयते इति गति, ‘पङ्ङ’ति प्रतिष्ठन्मस्यामिति प्रतिष्ठा—आधारः संसारगते प्रपततः प्राणिवर्गस्येति ।

तथा त्रयस्समुद्राश्चतुर्थो हिमवानेते चत्वारः पृथिव्या अन्ताः—पर्यन्तास्तेषु स्वामितया भवतीति चातुरन्तः, स चासौ चक्रवर्ती च चातुरन्तचक्रवर्ती, वरश्चासी चातुरन्तचक्रवर्ती च वरचातुरन्त-चक्रवर्ती—सर्वराजातिशायी, धर्मविषये वरचातुरन्तचक्रवर्ती धर्मवरचातुरन्तचक्रवर्ती, सकल-धर्मप्रणेतृणां मध्ये सातिशयत्वादिति, तथा अप्रतिहते—कटादिभिरस्त्रलिते अविसंवादके वा अत एव क्षायिकत्वाद्वा वरे—प्रधाने ज्ञानदर्शने—केवललक्षणे धारयतीति अप्रतिहतवर-ज्ञानदर्शनधरः, कथमस्येते इत्यत आह—यतो ‘व्यावृत्तच्छद्या’ निवृत्तज्ञानावरणो निर्मायो वा, एतच्च रागादिजयास्तस्येत्याह—‘जिनो’ रागादिजेता, रागादिजयश्च रागादिस्वरूपादिज्ञाना दित्यत आह—

‘जाणए’ति ज्ञायको—ज्ञाता रागादिभावसम्बन्धिनां स्वरूपकारणफलानामिति, अत एव ‘तिण्णो’ति तीर्ण इव तीर्ण, संसारसागरमिति गम्यते, अत एव ‘तारकः’ संसारसागरादुपदेशवर्तिनां भगवानिति, तथा ‘मुक्तो’ बाह्याभ्यन्तरग्रन्थात् कर्मबन्धनाद्वा, अत एव ‘मोघकः’ अन्येषां मुपदेशवर्तिनां, तथा ‘बुद्धे’ति बुद्धवान् बोद्धव्यम्, अत एव ‘बोधकः’ अन्येषामिति, एतावन्ति विशेषणानि भवावस्थामाश्रित्योक्तानि, अथ सिद्धावस्थामाश्रित्योच्यते—‘सव्वन्नू सव्वदरिसी’ति, इह ज्ञानं—विशेषावबोधः, दर्शनं च—सामान्यावबोधः ।

सिद्धावस्थायां पुरुषस्य कैश्चित् ज्ञानं नाभ्युपगम्यते प्रकृतिविकारस्य बुद्धेरभावादित्येत-न्मतव्यपोहार्थमिदं, तथा ‘शिवं’ सर्वोपद्रवरहितत्वाद् ‘अचलं’ स्वाभाविकप्रायोगिकचलनरहितत्वत् ‘अरुजं’ रोगाभावात् ‘अनन्तम्’ अनन्तार्थविषयज्ञानस्वरूपत्वात्, ‘अक्षयम्’ अनाशं, साधपर्यव-सितत्वात्, अक्षयं वा परिपूर्णत्वात्, ‘अव्याबाधम्’ अपीडाकारित्वात्, ‘अपुनरावर्तकं’ पुनर्भावा-भावात्, सिद्धिगतिरिति नामधेयं—प्रशस्तं नाम यस्य तत्सिद्धिगतिनामधेयं, तिष्ठन्त्यस्मिन्निति स्थानं—क्षीणकर्मणो जीवस्य स्वरूपं लोकाग्रं वा, जीवस्वरूपविशेषणानि तु लोकाग्रे

उपचारादवसेयानीति, 'संपाविउकामे'ति संप्राप्तुकामस्तत्राप्राप्त इत्यर्थः ।

'जिने जाणए' इत्यादिविशेषणानि क्वचिन्न दृश्यन्ते, दृश्यन्ते पुनरिमानि—'अरह'ति अर्हन्—अशोकादिमहापूजार्हत्वात् अविद्यमानं वारहः—एकान्तं प्रच्छन्नं सर्वज्ञत्वाद् यस्य सऽरहाः, गिलाः प्राग्बन्, जेवल्लानि—हस्तपूर्णाणि सुद्धानि—अङ्गुलिनि वा हानादीनि यस्य सन्ति स केवली, अत एव 'सव्वन्नु सव्वदरिसी' । 'सत्तहत्थुस्सेहे' सप्तहस्तप्रमाणः । 'समचउरससंठाणसंठिए' समं—तुल्यं अधःकायोपरिकाययोर्लक्षणोपपेततया तच्च तच्चतुरस्रमिव घतुरस्र घ—प्रधानलक्षणोपपेततयैव समचतुरस्र तच्च तत् संस्थानं च—आकारस्तेन संस्थितो यः स तथा । 'वज्जक्खमनाराधसंहनन' इति प्रथमसंहननः ।

'अनुलोमवाउवेगे' अनुलोमः—अनुकूलो वायुवेगः—शरीरान्तर्वर्तिवायवो यस्य स तथा । 'कङ्कग्रहणी' कङ्कः—पक्षिविशेषः तस्येव ग्रहणी—गुदाशयो यस्य नीरोगवर्धस्कतया स तथा । 'कवोयपरिणामे' कपोतस्येव—पक्षिविशेषस्येव परिणामः—आहारपाको यस्य स तथा, कपोतस्य हि पाषाणलवानपि जठरान्निर्जग्न्यतीति किल श्रुतिः । 'सउणिपोसपिडुंतरोरुपरिणए' शकुनेरिव—पक्षिण इव 'पोस'ति अपानदेशः पुरीषोत्सर्गनिर्लेपतया यस्य स तथा, पृष्ठञ्च—प्रतीतमन्तरे च—पृष्ठोदरयोरन्तराले पार्श्ववित्यर्थः, उरू च—जङ्घे इति द्वन्द्वस्तत एते परिणता—विशिष्टपरिणामवन्तः सुजाता यस्य स तथा ॥

मू. (१०-वर्तते) पउमुप्पलगंधसरिसनिस्साससुरभिवयणे छवी निरायंकउत्तम-पसत्थअइसेयनिरुवमपले जल्लमल्लकलंकसेयरयदोसवज्जियसरीरनिरुवलेवे छायाउज्जोइअंगमंगे घणनिवियसुबद्धल-वज्जणुण्णयकूडागारनिभपिंडिअग्गसिरए सामलिबोडघणनिचियच्छोडिय-मिउ विसयपस-त्थसुहुमलवज्जणसुगंधसुंदरश्रुअमोअग्गभिगनेलकज्जलपहिडुभमर गणणिद्धनिकुरुं-बनिचिय कुंचियपयाहिणावत्तमुद्धसिरए दालिमपुप्फम्यगासतवणिअसरिसनिम्मलसुणि-द्धकंसंतकेसश्रूमी घण(निचिय)छत्तागारुत्तमंगदेसे ।

—निव्वणसमलद्धमड्डवदद्धसमणिडाले उडुवइपडिपुण्णसोमवयणे अस्सीणपमाणजुत्तसवणे सुत्तसवणे पीणमंसलकवोलदेसभाए आणामियचावरुद्धलकिण्हम्भराइतणुकसिणनिद्धममुहे अवदालिअपुंडरीयणयणे कोआसिअधवलपत्तलच्छे गरुलायतउज्जुतुंगणासे उवचिअसिल-प्यवालधिक्कफलसण्णिमाहरोट्टे पंडुरसतिसअलविमलणिम्मलसंखगोक्खीरफेणकुंददगर-यमुणालिआधवलदंतसेढी अखंडदंते अप्फुडिअदंते अविरलदंते सुनिद्धदंते सुजायदंते एगदंतसेढीविव अनेगदंते हुयवहणिद्धंतथोयतततवणिअरत्ततलतालुजीहे ।

वृ. 'पउमुप्पलगंधसरिसनिस्साससुरभिवयणे' पद्यं—कमलं उत्पलं च—नीलोत्पलमथवा पद्यं—पद्यकाभिधानं गन्धद्रव्यमुत्पलं च—उत्पलकुष्ठं तयोर्गन्धेन—सौरभ्येण सदृशः—समो यो निश्वासः—श्वासवायुस्तेन सुरभि—सुगन्धि वदनं—मुखं यस्य स तथा । 'छवी'ति छविमान् उदात्तवर्ण, सुकुमारत्वचा युक्त इत्यर्थः । 'नीरायंकउत्तमपसत्थअइसेयनिरुवमपले' निरातङ्गनीरोगमुत्तमं—प्रशस्तमतिश्वेतं निरुपमंच पलं—मांसं, पाठान्तरेण तलं—रूपं यस्य स तथा, पाठान्तरपक्षे 'अतिस्सेय' इति अतिश्रेयः—अत्यन्तप्रशस्यम् ।

'जल्लमल्लकलंकसेयरयदोसवज्जियसरीरनिरुवलेवे' याति च सगत चेति यल्लः—स्वल्पप्रय-

लापनेयः स चासी मल्लश्चेति यल्लमल्लः, स च कलङ्कं च—दुष्टतिलकादिकं स्वेदश्च—प्रस्वेदो रजश्च—
रेणुस्तेषां यो दोषो—मालिन्यकरणं तेन वर्जितं शरीरं यस्य स तथा, स चासावत एव निरुपलेपश्चेति
कर्मधारयः । 'छायाउज्जोदयंगमंगे' छाया—दीप्तया उद्योतितं—प्रकाशितं अङ्गमङ्गं यस्य ।

'घणनिचियसुबद्धलक्षणपुण्यकूडागारानेभर्पिडियगासिरए' घननिचितम्—अत्यर्धनि-
बिडं घनवद्धा—अयोधनवत् निचितं—सुबद्धं सुष्ठु स्नायुबद्धं लक्षणोन्नतं—प्रशस्तलक्षणं
कूटस्य—प्रवतशिखरस्य आकारेण संस्थानेन निभं—सदृशं यत्तत्तथा, पिण्डिकेव—पाषाणपि-
ण्डिकेवाग्रम्—उष्णीषलक्षणं यस्य तत्तथा, तदेवंविधं शिरो यस्य स घननिचितादिविशेषणशिरस्कः

'सामलिबोडघणनिचियप्फो (च्छो) डियमिउविसयपसत्थसुहुमलक्खणसुगंधसुंदरभुअमो
अगभिगनेलकअलपहिडुममरगणणिद्धनिकुरुं बनिचियकुं चियपयाहिणावत्तमुद्धसिरए'
शाल्मली—वृक्षविशेषः तस्या यद्वोण्डं—फलं घननिचितम्—अतीव निबिडं 'छोटियं'ति छोटितं
स्फोटितं तद्वत् मृदवः—सुकुमाराश्च विरादाश्च—व्यक्ताः प्रशस्ताश्च—शुभाः सूक्ष्माश्च—श्लक्ष्णाः
लक्षणाश्च—लाक्षणिकाः सुगन्धयश्च—सुरभयः सुन्दराश्च—शोभनाः भुजमोचकवद्—रत्नविशेष
इव भृङ्गवत्कीटविशेषवदङ्गारविशेषवद्धा नैलवत्—नीलीविकारवत् अथवा भृङ्गनैलवत्
कज्जलवत्—मणीव प्रहृष्टभ्रमरगणवच्च—निरुजद्विरेकवृन्दमिव स्निग्धः—कृष्णच्छायो निकुरुम्ब-
समूहो येषां ते तथा, ते च निचिताश्च—निविडाः कुञ्चिताश्च—कुण्डलीभूताः प्रदक्षिणावर्ताश्च—प्रतीताः
मूर्द्धनि—मस्तके शिरोज—वाला यस्य स तथा, अधिकृतवाचनायां भुजमोचकशब्दादारभ्य
चेदमधीयते न सामलीत्यादीति ।

'दालिमपुष्पगासतवणिजसरिसनिम्मलसुणिद्धकेसंतकेसभूमी' दाडिमपुष्पप्रकाशा च
रक्तेत्यर्थः, तपनीयसदृशी च—रक्तसुवर्णसमवर्णेत्यर्थ, निर्मला च सुस्निग्धा च प्रतीता केशान्ते-
वालसमीपे केशभूमि—केशोत्पत्तिस्थानभूता मस्तकत्वक् यस्य स तथा । 'घननिचिये'त्यादि प्राग्वत्,
छत्राकारोत्तमाङ्गदेशः, उन्नतत्वसाधर्म्यात् । 'निव्वणसमलड्डमड्डचंदद्धसमणिडाले' निर्त्रणंविस्फोट-
कादिकृतक्षतरहितं समम्—अविषममत एव लष्टं—मनोज्ञं मृष्टं—शुद्धं चन्द्रार्धसमं—शशधर-
शकलसदृशं ललाटम्—अलिकं यस्य स तथा । 'उडुवइपडिपुण्णसोमवयणे' इह प्राकृतत्वात्
प्रतिपूर्णाडुपतिसौम्यवदन इति ध्येयम्, उडुपति—चन्द्रः ।

'अल्लीणपमाणजुत्तसवणे' आलीनीन तुटप्परौ प्रमाणयुक्ती—स्वप्रमाणोपेती श्रवणौ—कर्णौ
यस्य स तथा, अत एव 'सुश्रवणः' शोभनश्चोत्रः शोभनश्रवणव्यापारो वा । 'पीणमंसलक-
वोलदेसभाए' पीनौ—अकृशी यतो मांसली—समांसौ कपोलौ—गण्डी तयोस्तावेव वा मुखस्य
देशरूपौ भागौ यस्य स तथा । 'आणामियचावरुइलकिण्हम्भराइतणुकसिणणिद्धभमुहे' आना-
मितम्—ईषन्नामितं यच्चापं—धनुस्तद्वदुचिरे—मनोज्ञे कृष्णाभ्रराजीव—कालिकमेघरेखेव तनुके
कृष्णे—काले स्निग्धे च—सुच्छाये भ्रुवी—नेत्रावयवविशेषौ यस्य स तथा, वाचनान्तरे तु ध्येयते
'आणामियचावरुइलकिण्हम्भराइसंठियसंगयआययसुजायभमुए' आनामितचापवदुचिरे
कृष्णाभ्रराजीवच्च संस्थिते—तत्संस्थानवत्यौ सङ्गते—उचिते आचते—दीर्घे सुजाते—सुनिष्पन्ने भ्रुवी
यस्य स तथा ।

'अवदालियपुंडरीयणयणे अवदालितं—रविकरैर्विकसितं यत्पुण्डरीकं—सितपद्मं तद्वन्नयने

यस्य स तथा, अत एव 'कोआसिअधवलपत्तलच्छे' कोकासियत्ति—पञ्चवद्विकसिते धवले च क्वचिद्देशे पत्रले च—पद्मवत्यौ अक्षिणी—लोचने यस्य स तथा । 'गरुलायतउञ्जुतुंगणासे' गरुडस्येवायता—दीर्घा ऋज्वी—अवक्र तुङ्गा—उन्नता नासा—नासिका यस्य स तथा । 'उअचि-असिलप्पवालबिंबफलसण्णिभाहरोद्धे' उअचिअत्ति—परिकर्मितं यच्छिलारूपं प्रवालं विद्रुममित्यर्थो, बिम्बफलं—गोल्हाफलं तयोः सन्निभः—सदृशो रक्ततया उन्नतमध्यतया च अधरोष्ठः—अधस्तनदन्तच्छदो यस्य स तथा ।

'पंडुरससिस अलदिमलाणेअलसंख गोयर्खीरफेअवुंदद्वारयमुणालियाधवलदंतसेढी' पाण्डुरम्—अकलङ्कं यच्छशिशकलं—चन्द्रखण्डं विमलानां मध्ये निर्मलश्च यः शङ्खः गोक्षीरफेने च प्रतीते कुट्टं—पुष्पविशेषः उदकरजश्च—तोयकणा मृणालिका च—विशिनी तद्वद्ववला दन्तश्रेणिर्यस्य स तथा । 'अखण्डदन्ते' सकलरदनः, 'अप्फुडियदंते' अजर्जरदन्तः, 'अविरलदंते' धनरदनः, 'सुनिद्धदंते'ति व्यक्तं, 'सुजायदंते' सम्यगनिष्पन्नदन्तः 'एगदंतसढीविव अणेगदंते' एकस्य दन्तस्य श्रेणि—पङ्क्तिर्यस्य स तथा, स इव परस्परानुपलक्ष्यमाणदन्तविभागत्वात् अनेके दन्ता यस्य स तथा ।

'हुयवहणिद्धिधधोयतत्तवणिज्जरत्ततलतालुजीहे' हुतवहेन—अग्निना निध्मातं—दग्धमलं धीतं—जलप्रक्षालितं तप्तं—सतापं यत्तपन्वीं सुवर्णं तद्वद्वक्तलं—लोहितरूपं तालु च—काकुदं जिह्वा च—रसना यस्य स तथा ।

मू. (१०-वर्तते) अवड्डियसुविभत्तचित्तमंसू मंसलसंठियपसत्थसद्दलविउलहणूए चउरंगुलसुप्पमाण-कंबुवरसरिसग्गीवे वरमहिसवराहसीहसद्दलउसभनागवरपडिपुन्नविउलक्खंधे जुगसन्निभ-पीणरइयपीवरपडिउसुसंठियसुसिलिद्धियसिद्धधणाधिरसुवद्धसंधिपुरवरफलिहवड्डियभुए भुअईसरविउलभोगआदाणपलिहउच्छूद्धदीहयाहु रत्ततलोवइयमउअमंसलसुजायलक्खण-पसत्थअच्छिद्दजालपाणी—

—पीवरकोमलघरंगुली आयंबतंवतलिणसुइरुइलनिद्धणक्खे चंदपाणिलेहे सूरपाणिलेहे संखपाणिलेहे चक्कपाणिलेहे दिसासोत्थिअपाणिलेहे चंदसूरसंखचक्कदिसासोत्थिअपाणिलेहे कणगसिलातलुअलसपत्थसमतलउवचियविच्छिण्णपिहुलवच्छे सिरिवच्छंकियवच्छे—

—अकरंडुअकणगरुययनिम्मलसुजायनिरुवहयदेहधारी अट्टसहस्स पडिपुन्नवर-पुरिसलक्खणधरे सण्णयपासे संगयपासे सुंदरपासे सुजायपासे मियमाइअपीणरइअपासे उञ्जुअसमसहियजच्चतणुकसिणसिद्धआइअलडहरमणिज्जरोमराई इसविहगसुजायपीणकुच्छी

वृ. 'अवड्डियसुविभत्तचित्तमंसू' अवस्थितानि—अवर्द्धिष्णूनि सुविभक्तानि—विविक्तानि चित्राणि—अतिरम्यतया अद्भुतानि श्मश्रूणि—कूर्चकेशा यस्य स तथा । 'मंसलसंठिय-पसत्थ-सद्दलविउलहणूए' मांसल—उपचितमांसः संस्थितो—विशिष्टसंस्थानः प्रशस्तः—शुभः शार्दूलस्येव—व्याघ्रस्येव विपुलो—विस्तीर्णो हनुः—चिबुकं यस्य स तथा । 'चउरंगुल-सुप्पमाणकंबुवरसरिसग्गीवे' चतुरङ्गुललक्षणं सुष्ठु प्रमाणं यस्याः सा तथाविधा कम्बूवरसदृशी च—उन्नततया बलित्रययोगाच्च प्रधानशङ्खसदृशी ग्रीवाकण्ठो यस्य स तथा ।

'वरमहिसवराहसीहसद्दलउसभनागवरपडिपुण्णविउलक्खंधे' वरमहिषः—प्रधानः

सैरीमेयः वराहः—शूकरः सिंहः—केसरी शार्दूलो—व्याघ्रः ऋषभो—वृषभो नागवरः—प्रधानगजः
एषामिव प्रतिपूर्ण—स्वप्रमाणेनाहीनो विपुलो विस्तीर्ण स्कन्धः—अंशदेशो यस्य स तथा । 'युगसन्नि-
मपीणरइयपीवरपउड्डसंठियसुसिलिठविसिद्धघणधिरसुबद्धसंधिपुरवरफलिहवद्वियभुए'
युगसन्निभौ—वृत्तन्वायतत्वाभ्यां यूपतुल्यौ पीनी—उपचित रतिदौ—पश्यतां सुखकरी
पीवरप्रकोष्ठौ—अकृशकलाचिकौ संस्थितौ—विशिष्टसंस्थानी सुश्लिष्टाः—सङ्गता विशिष्टाः—प्रधानाः
घना—निविष्टाः स्थिराः—नातिश्लयाः सुबद्धाः—सुष्ठु नद्धाः स्नायुभिः सन्धयः—सन्धानानि ययोस्ती
तथा, पुरवरपरिधवत्—नगरार्गलावद्वर्तितौ च बाहू यस्य स तथा, वाचनान्तरे 'पुरवर-
फलिहवद्वियभुए' इत्येतावदेव भुजविशेषणं दृश्यते ।

'भुयईसरविउलभोगआदाणपलिहउच्छूढदीहबाहु' भुजगेश्वरो—नागराजस्तस्य यो
विपुलो—महान् भोगो—देहः स तथा, स चासी आदानार्थम्—ईप्सितार्थग्रहणाय 'पलिहोच्छूढ'ति
पर्यवक्षिस्तश्च—प्रसारित इति सभासः, पाठान्तरे 'आयाणफलिहओच्छूढ'ति आदीयते अस्मादि-
त्यादानम्—अर्गलास्थानं तस्माद् 'उच्छूढो'ति जिष्काशितः 'फलिहो'ति अर्गलादण्डः स इव
ताविव वा दीर्घो बाहु यस्य स तथा, वाचनान्तरे युगसन्निमपीनरतिदपीवरप्रकोष्ठश्चासी
संस्थितोपचितघनस्थिरसुसम्बद्धसुनिगूढपर्वसन्धिश्चेति कर्मधारयपदमिति ।

'रत्ततलोवइयमउअमंसलसुजायलवखणपसत्थअच्छिइजालपाणी' रक्ततली—
लोहिताधोभागी उपचितौ—उन्नतौ मृदुक—कोमलौ मांसलौ—समांसौ सुजातौ—सुनिष्पन्नौ प्रशस्त-
लक्षणौ—शुभचिह्नौ अच्छिद्रजालौ—विवक्षिताङ्गुल्यन्तरालसमूहरहिता पाणीहस्तौ यस्य स तथा ।
'पीवरकोमलवरंगुली' व्यक्तं, नवरं पीवराः—महत्यः, क्वचित्तु दृश्यते 'पीवरवद्विय- सुजाय-
कोमलवरंगुली' व्यक्तं च । 'आयंबतंवतलिणसुइरुइलनिद्धणक्खे' 'आयंबतंव'ति ताप्रवत्
आताम्रा—ईषल्लोहिताः तलिनाः—प्रतलाः शुचयः—पवित्राः रुचिराः—दीप्ताः स्निग्धा—अरुक्षा-
नखाः कररुहा यस्य स तथा । 'चंदपाणिलेहे' चन्द्राकाराः पाणीरेखा यस्य स तथा, एवमन्यान्यपि त्रीणि ।

'दिसासोत्थिअपाणिलेहे' दिक्स्वस्तिकः—दक्षिणावर्तस्वस्तिकः, एतदेवानन्तरोक्तं
विशेषणपञ्चकं तद्विशस्तताप्रकर्षप्रतिपादनाय सङ्ग्रहवचनेनाह—चन्द्रसूर्यशङ्खचक्रदिक-
स्वस्तिकपाणिलेखः, अत एव वाचनान्तरेऽधीयते—'रविससिखचक्खसोत्थियविभत्तसुविरइय-
पाणिलेहे' व्यक्तं, नवरं विभक्ता—विभागवत्यः सुविरचिताः—सुष्ठुकृताः स्वकीयकर्मणा । 'अने-
गवरलक्खणुत्तिमपसत्थसइरइयपाणिलेहे' अनेकैर्वरलक्षणैरुत्तमाः प्रशस्ताः शुचयो रतिदाश्चरम्याः
पाणिलेखा यस्य स तथा ।

अथ प्रकृतवाचनाऽनुश्रीयते—'कणयसिलायलुअलपसत्थसमतलउवचियविच्छिअपिहुल-
वच्छे' कनकशिलातलवदुज्ज्वलं प्रशस्तं च—शुभं समतलञ्च—अविषमरूपम् उपचितञ्च—मांसलं
विस्तीर्णपृथुलं च—अतिविशालं च वक्षः—उरो यस्य स तथा । 'सिरिवच्छंकिववच्छे' व्यक्तं,
वाचनान्तरे तु वक्षोविशेषणान्येवं दृश्यन्ते—'उवचियुरवरकाडविच्छिण्णपिहुलवच्छे' उपचितं
पुरवरकपाटवद्विस्तीर्णं पृथुलं च—अतिपृथु वक्षो यस्य स तथा, 'कणयसिलायलुअलप-
सत्थसमतलसिरिवच्छरइयवच्छे' पूर्ववन्नवरं श्रीवत्सेन रतिदं—रम्यमिति विशेषः ।

'अकरंडुअकणगरुययनिम्मलसुजायनिरुवहयदेहधारी' अकरण्डुकञ्च—मांसलतयाऽनुप-

लक्ष्यमाणपृष्ठवंशास्थिकं, कनकस्येव रुचको-रुचिर्यस्य स तथा, तं च निर्मलं च सुजातं च निरुपहतं च-रोगोपहतिवर्जितं देहं धारयतीत्येवंशीलो यः स तथा । अदृढसह-स्सपाडिपुत्रवर-पुरिसलक्खण धरेति क्वचिदध्यते अष्टसहस्रम् - अष्टोत्तर सहं प्रतिपूर्णम् - अन्यूनं वरपुरुष-लक्षणानां - स्वस्तिकादीनां धारयति यः स तथा 'सण्णय पासे' अधोऽधः पार्श्वयोरवनत्वात् 'संगयपासे' देहप्रमाणोचितपार्श्वः, अतएव 'सुंदर पास'ति व्यक्तं, 'सुजायपासे' सुनिष्पन्नपार्श्वः, मियमाइअपीणरइयपासे मित्तमात्रिकौ-अत्यर्थपरिमाणवन्तौ पीनौ-उपचितौ रतिदौ - रम्यौ पार्श्वौ-कक्षाद्वेदेशौ यस्य स तथा ।

'उज्जुयसमसंहियजच्चतणुकसिणनिध्यआइअलऽहरमणिअरोमराइं' ऋजुक्रानाम्-अवक्राणां समानाम्-अविषमाणां संहितानां - संहतानां जात्यानां प्रधानानां तनूनां-सूक्ष्माणां कृष्णानां-कालानां स्निग्धानाम्-अरुक्ष्णाम् आदेयानाम्-उपादेयानां लडहानां - सलावण्यानाम् अतएव रमणीयानां च - रम्याणां रोम्यां - तनूरुहाणां राजिः-पङ्क्तिर्यस्य स तथा । 'असविहगसुजायपीणकुच्छी' मत्स्यपक्षिणोरिव सुजातौ सुनिष्पन्नौ पीनौ-उपचितौ कुक्षी-उदरदेशविशेषौ यस्य स तथा ।

मू. (१०-वर्तते) असोदरे सुइकरणे पउमविअडणाभे गंगावत्तकपयाहिणावत्त-तरंगभंगुररविकिरण-तरुणबोहियअकोसायंतपुमगंभीरवियडनाभे साहयसोणंदमुसलदप्पण-निकरियवरकणगच्छरुसरिसवरवइरवलिअमज्जे पमुइयवरतुरगसीहवरवडियकडी वरतुरगसुजा-यसुगुज्झदेसे आइण्णहउव्व निरुवलेवे वरवारणतुल्लविक्रमविलसियगई गयससणसुजायसन्निभोरु समुग्गणिमग्गगूढजान् ।

—एणीकुरुविंदावत्तवड्डाणुपुव्वजंघे संठियसुसिलिङ्गूढगुप्फे सुप्पइडियकुम्मचारुचलणे अनुपुव्वसुसंहयंगुलीए उन्नयतणुतंबणिद्धणक्खे रत्तुप्पलपत्तमउअसुकुमालकोमलतले अडसहस्सवरपुरिसलक्खणधरे' नगनगरमगरसागरचक्कवरंकमंगलंकियचलणे विसिद्धरुवे हुयवहनिच्चूमजलियतडितडियतरुणरविकिरणसरिसतेए अणनसवे अममे अकिंचने छिन्नसोए निरुवलेवे ववगपेमरागदोसमोहे निग्गंथस्स पवयणस्स देसए ।

बृ. 'असोदरे'ति व्यक्तं । 'सुइकरणे' शुचीन्द्रियः । 'असोदरपद्मविकटनाभि' इति पाठान्तरं । 'गङ्गावत्तकपयाहिणावत्ततरंगभंगुररविकिरणतरुणबोहियअकोसायंतपउमगंभीर-वियडणाहे' गङ्गावर्तक इव प्रदक्षिणावर्ततरङ्गैरिव-वीचिभिरिव भङ्गुरा च-भग्ना रविकिरण-तरुणति-तरुणरविकिरणैर्बोधितं-स्पृष्टं अकोसायंतति-विकाशीभवद् यत्पद्मं तद्वद्गम्भीरा च विकटा च नाभिर्यस्य स तथा ।

'साहयसोणंदमुसलदप्पणनिकरियवरकणगच्छरुसरिसवरवइरवलियमज्जे' साहयति-संहतंसंक्षिप्तमर्थं यत्सोणंदं-त्रिकाष्ठिका मुशलं च-प्रतीतं दर्पणकक्ष-आदर्शकदण्डो निगरियति-सारीकृतं यद्वरकनकं तस्य यः त्सरु-खड्गमुष्टि स चेति द्वन्द्वः, तैः सद्दशो वरवज्र इव वलितः-क्षामो मध्यो-मध्यभागो यस्य स तथा ।

'पमुइयवरतुरगसीहवरवडियकडी' प्रमुदितस्य-रोगशोकाद्यनुपहतस्य वरतुरगस्येव सिंहवरस्येव च प्रतीतस्य वर्तिता-वृत्ता कटीनितम्बदेशो यस्य स तथा, पाठान्तरे तु 'पमुइय-वरतुरगसीहअइरेगवडियकडी'ति दृश्यते, तत्र प्रमुदितयोर्वरयोस्तुरगसिंहयोः कट्याः सकाशा-

दतिरेकेण—अतिशयेन वर्तिता—वृत्ता कटी यस्य स तथा । 'वरतुरगसुजायगुञ्जदेसे' वरतुरगस्येव सुजातः—सङ्कुतत्वेन सुनिष्पन्नी गुह्यदेशो यस्य स तथा, वाचनान्तरे तु 'पसत्यवरतुरगगुञ्जदेसे' व्यक्तं च । 'आङ्गनहउच्च निरुवलेवे' जात्यश्व इव निरुपलेपो—लेपरहितशरीरः, जात्यश्वो हि मूत्रपुरीषाद्यनुपलिसगात्रो भवति ।

'वरवारणतुल्यविक्रमविलसियगई' वरारणस्य—गजेन्द्रस्य तुल्यः—सदृशो विक्रमः—पराक्रमः विलसिता च—विलासवती गति—गमनं यस्य स तथा । 'गयससणसुजायसन्निभोरु' गजश्वसनस्य—हस्तिनासिकायाः सुजातस्य—सुनिष्पन्नस्य सन्निभ—सदृश्यौ ऊरू—जङ्घे यस्य स तथा । 'समुग्गणिमग्गगूढजाणू' समुद्गः—समुद्गकाख्यभाजनविशेषस्तस्य तत्पिधानस्य च सन्धिस्तद्वन्निमग्गगूढे—अत्यन्तनिगूढे मांसलत्वादनुव्रते जानुनी—अधीवती यस्य स तथा । 'एणीकुरुविंदावत्तवद्वाणुपुव्वजंघे' एणी—हरिणी तस्या इव कुरुविन्दः—तृणविशेषः वत्रं च—सूत्रवलनकं ते इव च वृत्ते—वर्तुले आनुपूव्येण तनुके चेति गम्यं, जङ्घे—प्रसृते यस्य स तथा, अन्येत्वाहुः—एण्यः—स्नायवः कुरुविन्दा—कुटिलकाभिधानो रोगविशेषः तामिस्त्यक्ते, शेषं तथैव । 'संठियसुसिलिङ्गगूढगुण्फे' संस्थिती—संस्थानविशेषवन्ती सुम्भिली—सुघटनी गूढी—मांसलत्वाद- नुपलक्ष्यौ गुल्फौ—पादमण्डिभ्यां यस्य स तथा ।

'सुपइड्डियकुम्मचारुचलणे' सुप्रतिष्ठितौ—शुभप्रतिष्ठी कूर्मवत्—कच्छपवच्चारु—उन्नतत्वेन शोभनी चलनी—पादौ यस्य स तथा । 'अनुपुव्वसुसंहयंगुलीए' आनुपूव्येण—क्रमेण वर्द्धमाना हीयमाना वा इति गम्यं, सुसंहता—सुष्ठु अविरला अङ्गुल्यः—पादाग्रावयवा यस्य स तथा, 'अनुपुव्वसुसाहयपीवरंगुलीए'ति क्वचिद् दृश्यते । 'उन्नयतणुतंबणिद्धणहे' उन्नता—अनिन्नाः तनवः—प्रतलाः ताम्रा—अरुणाः स्निग्धाः—कान्ता नखाः—पादाङ्गुल्यवयवा यस्य स तथा । 'रत्तुप्पलपत्तमउयसुकुमालकोमलतले' रक्तं—लोहितमुत्पलपत्रवत्—कमलदलवन्मृदुकम्—अस्तब्धं सुकुमाराणां मध्ये कोमलं पादतलं यस्य स तथा ।

'अड्डसहस्सवरपुरिसलक्खणधरे'ति व्याख्यातमेव । वाचनान्तरेऽधीयते—'नगनगरमगरसागरच्छकवरंकमंगलंकियचलणे' नगः—पर्वतो नगरं—पत्तनं मकरो—जलचरविशेषः सागरः—समुद्रः चक्र—रथाङ्ग एतान्येवाङ्गा—लक्षणानि वराङ्गाश्च—नगादिव्यतिरिक्तप्रधानलक्षणानि मङ्गलादीनि च—स्वस्तिकादीनीति द्वन्द्वः, तैरङ्कितौ चलनी यस्य स तथा । 'विसिद्धरुवे'ति व्यक्तं 'हुयवहनिद्धूमजलियतडितडियतरुणरविकिरणसरिसतेए' हुतवहस्य निर्धूमं यद् ज्वलितं तस्य तटितडितश्च—विस्तारितविद्युतः तरुणरविकिरणानां च—अभिनवादित्यकराणां सदृशंसमं तेजः—प्रभा यस्य स तथा ।

'अणासवे' प्राणातिपातादिरहितः । 'अममे' ममेति शब्दरहितो, निर्लोभत्वात् । 'अकिंचणे' निर्द्रव्यः, परिग्रहसंज्ञारहितत्वात् । 'छिन्नसोए' छिन्नश्रोताः त्रुटितभवरवाहः, छिन्नशोको वा । 'निरुवलेवे' द्रव्यतो निर्मलदेहो, भावतस्तु कर्मबन्धहेतुलक्षणोपलेपरहितः । पूर्वोक्तमेव विशेषेणाह—'ववगयपेमरागदोसमोहे' व्यपगतं—नष्टप्रेम च—अभिष्वङ्गलक्षणं रागश्च—विषयानुरागलक्षणो द्वेषश्च—अनिष्टेऽप्रीतिरूपो मोहश्च अज्ञानरूपो वा यस्य स तथा ।

'निग्गंथस्स पवयणस्स देसए' निग्रन्थस्य—जैनस्य प्रवचनस्य—शासनस्य देशकः ।

मू. (१०-वर्तते) सत्यनायगे पइडावए समणगपई समणगविंदपरिअट्टए चउत्तीसबुद्धवय-
णातिसेसपत्ते पणतीससच्चवयणातिसेसपत्ते आगासगएणं चक्केणं आगासगएणं चत्तेणं आगासियाहिं
चामराहिं आगासफलिआमएणं सपायवीढेणं सीहासणेणं धम्मज्झएणं पुरओ पकढिअमाणेणं
—चउइसहिं समणसाहस्सीहिं छत्तीसाए अज्झिआसाहस्सीहिं सद्धि संपरिवुडे पुव्वानुपुविं
चरमाणेचरमामे गामाणुग्गामं वूइअमाणे सुहंसुहेणं विहरमाणे चंपाए नयरीए बहिया उवनगरग्गामं
उवागए चंपं नगरिं पुन्नभइं वेइअं समोसरिउं कामे ॥

बृ. शास्त्रा नायकः, तस्यैव नेता स्वीमीत्यर्थः । 'पइडावए' तस्यैव प्रतिष्ठापकः, तैस्तैरुपा-
यैर्व्यवस्थापकः । 'समणगपई' श्रमणकपति, साधुसङ्घाधिपति । 'समणगविंदपरिअट्टए' श्रमणा-
एव श्रमणकास्तेषां वृन्दस्य परिवर्तको—वृद्धिकारी परिकर्षको वा—अग्रेगामी तेन वा पर्यावकः—
परिपूर्णो यः स तथा । 'चउत्तीसबुद्धवयणातिसेसपत्ते' चतुस्त्रिंशत् बुद्धानांजिनानां वयणाति-
वचनप्रमुखाः 'सर्वस्वभाषानुगतं वचनं धर्मवबोधकर'मित्यादिनोक्तस्वरूपा येऽतिशेषा-
अतिशयास्तान् प्राप्नो यः स तत्त्वः ।

इह च वचनातिशयस्य ग्रहणमत्यन्तोपकारित्वेन प्राधान्यख्यापनार्थम्, अन्यथा
देहवैमल्यादयस्ते पठ्यन्ते, यत आह—

॥ १ ॥ "दे हं विमलसुयंघं आमयपस्सेयवज्जियं अरुयं ।
रुहिरं गोकखीरामं निव्वीसं पंडुरं मंसं ॥" इत्यादि ।

'पणतीससच्चवयणाइसेसपत्ते' पञ्चत्रिंशत् ये सत्यवचनस्यातिशेषा—अतिशयास्तान् प्राप्नो
यः स तथा, ते चामी वचनातिशयाः—तद्यथा—संस्कारवत्त्वम् १ उदात्तत्वम् २ उपचारोपेतत्वं ३
गम्भीरशब्दत्वम् ४ अनुनादित्वं ५ दक्षिणत्वम् ६ उपनीतरागत्वं ७ महार्थत्वम् ८ अव्याहतपूर्वापरत्वं
९ शिष्टत्वं १० असन्दिग्धत्वम् ११ अपहृतान्योत्तरत्वं १२ हृदयग्राहित्वं १३ देशकालाव्यतीतत्वं
१४ तत्त्वानुरूपत्वम् १५ अप्रकीर्णप्रसृतत्वम् १६ अन्योऽन्यप्रगृहीतत्वम् १७ अभिजातत्वम् १८ ।

अतिलिङ्गमधुरत्वम् १९ अपरमर्मवेधित्वम् २० अर्थधर्माभ्यासानपेतत्वम् २१ उदारत्वं
२२ परनिन्दात्मोत्कर्षविप्रयुक्तत्वम् २३ उपगतश्लाघ्यत्वम् २४ अपनीतत्वम् २५ उत्पादिता-
च्छिन्नकौतूहलत्वम् २६ अद्भूतत्वम् २७ अनतिविलम्बित्वं २८ विभ्रमविक्षेपकिलि-
किञ्चितादिविप्रयुक्तत्वम् २९ अनेकजातिसंश्रयाद्विचित्रत्वम् ३० आहितविशेषत्वं ३१ साकारत्वं
३२ सत्वपरिगृहीतत्वं ३३ अपरिखेदित्वम् ३४ अव्युच्छेदित्वं ३५ चेति वचनातिशयाः ।

तत्र 'संस्कारवत्त्वं' संस्कृतादिलक्षणयुक्तत्वं १ उदात्तत्वम्—उच्चैर्वृत्तित्वम् २ उपचारो-
पेतत्वम्—अग्राम्यता ३ गम्भीरशब्दत्वं—मेघस्येव ४ अनुनादित्वं—प्रतिरवोपेतत्वादि ५ दक्षिणत्वं—
सरलत्वम् ६ उपनीतरागत्वं—मालवकोशिकादिग्रामरागयुक्तता ७ एते सप्त शब्दापेक्षा अतिशयाः,
अन्ये त्वर्थाश्रयाः, तत्र महार्थत्वं—बृहदभिधेयता ८ अव्याहतपूर्वापरत्वं—पूर्वापरवाक्याविरोधः
९ शिष्टत्वम्—अभिमतसिद्धान्तोक्तार्थता वक्तुः शिष्टतासूचकत्वं वा १० असन्दिग्धत्वम्—
असंशयकारिता ११ अपहृतान्योत्तरत्वं—परदूषणाविषयता १२ हृदयग्राहित्वं—श्रोतृमनोहरता
१३ देशकालाव्यतीतत्वं—प्रस्तावोचितता १४ तत्त्वानुरूपत्वं—विवक्षितवस्तुस्वरूपानुसारिता १५
अप्रकीर्णप्रसृतत्वं—सुसम्बद्धस्य सतः प्रसरणम्, अथवा असम्बद्धाधिकारत्वातिविस्तरयोरभावः

१६ अन्योऽन्यप्रगृहीतत्वं-परस्परेण पदानां वाक्यानां वा सापेक्षता १७ अभिजातत्वं वक्तुः प्रतिपाद्यस्य वा भूमिकानुसारिता १८ ।

अतिस्निग्धमधुरत्वं-धृतगुडादिवत् सुखकारित्वं १९ अपरमर्मवेधित्वं-परमर्मानुद्घाटनस्वरूपत्वम् २० अर्थधर्माभ्यासानपेतत्वं-धृतगुडादिवत् सुखकारित्वं १९ अपरमर्मवेधित्वं-परमर्मानुद्घाटनस्वरूपत्वम् २० अर्थधर्माभ्यासानपेतत्वं-अर्थधर्मप्रतिबद्धत्वं २१ उदारत्वम्-अभिधेयार्थस्यातुच्छत्वं गुणगुणविशेषो वा २२ परनिन्दात्मीकषविप्रयुक्तत्वमिति प्रतीतमेव २३ उपगतश्लाघ्यत्वम्-उक्तगुणयोगात् प्राप्तश्लाघ्यता २४ अनपनीतत्वम्-कारककालवचनलिङ्गादिव्यत्ययरूपवचनदोषापेतता २५ उत्पादिताच्छिन्नकौतूहलत्वं-स्वविषये श्रोतॄणां जनितमविच्छिन्नं कौतुकं येन तत्तथा तद्भास्तत्वम् २६ अद्भुतत्वम् अनतिविलम्बित्वं च प्रतीतं २७-२८ विभ्रमविक्षेपकिलिकिञ्चितादिवियुक्तत्वं-विभ्रमो-वक्तृमनसो भ्रान्तता विक्षेपः-तस्यैवाभिधेयार्थप्रत्यनासक्तता किलिकिञ्चितं-रोषभयाभिलाषादिभावानां युगपदसकृत्करणम्, आदिशब्दान्मनोदोषन्तरपरिग्रहः, तैर्वियुक्तं यद्यथा तद्भावस्तत्त्वं २९ अनेकजातिसंश्रयाद्विचित्रत्वम्, इह जातयो वर्णनीयवस्तुस्वरूपवर्णनानि ३० आहितविशेषत्वं-वचनान्तरापेक्षया दौकितविशेषता ३१ साकारत्वं-विच्छिन्नवर्णपदवाक्यत्वेनाकारप्राप्तत्वं ३२ सत्वपरिगृहीतत्वं-साहसोपेतता ३३ अपरिखेदितत्वम्-अनायाससम्भवः ३४ अव्युच्छेदित्वं-विवक्षितार्थसम्यक्सिद्धिं यावद् अवयवच्छिन्नवचनप्रमेयतेति ३५ ।

अथ प्रकृतवाचना-‘आगासगणं’ति आकाशवर्तिना ‘चक्रणं’ धर्मचक्रण ‘आगासगणं’ छत्तेण’ति छत्रत्रयेण ‘आगासियाहिं’ति आकाशम्-अम्बरमिताभ्यां-प्राप्ताभ्यां आकर्षिताभ्यां वा-आकृष्टाभ्यामुत्पादिताभ्यामित्यर्थः, ‘चामराहिं’ति चामराभ्यांप्रकीर्णकाभ्यां, प्राकृतत्वाच्च लिङ्गव्यत्ययः, लक्षित इति सर्वत्र गम्यम् । ‘आगासफलियामणं’ति आकाशतुल्यं स्वच्छतया यत् स्फटिकं तन्मयेन, सपादपीठेन सिंहासनेनेति व्यक्तं ।

‘धम्मज्झाणं’ति धर्मचक्रवर्तित्वसंसूचकेन केतुना-महेन्द्रध्वजेनेत्यर्थ, ‘पुरओ’ति अग्रतः ‘पकडिअमाणेणं’ति देवैः प्रकृष्यमाणेनेति, ‘सद्धिं’ सह ‘संपरिवुडे’ति सम्यक् परिकरितः-समन्ताद्वेष्टित इत्यर्थः । ‘पुव्वाणुपुब्बि’ति पूर्वानुपूर्व्यान् पश्चानुपूर्व्यां नानानुपूर्व्यां वेत्यर्थ, क्रमेणेति हृदयं, ‘चरन्’ सञ्चरन्, एतदेवाह-‘गामाणुग्गामं दूइअमाणे’ति ग्रामश्च प्रतीतोऽनुग्रामश्च-विवक्षितग्रामानन्तरो ग्रामो ग्रामानुग्रामं तद् ‘द्रवन्’ गच्छन्, एकस्माद्ग्रामादनन्तरं ग्रामम्-नुल्लङ्घयन्नित्यर्थ, अनेनाप्रतिबद्धविहारमाह, तत्राप्यौत्सुक्याभावमिति ।

‘सुहंसुहेणं विहरमाणे’ति अत एव सुखंसुखेन-शरीरखेदाभावेन संयमबाधाभावेन च ‘विहरन्’ स्थानात् स्थानान्तरं गच्छन् ग्रामादिषु वा तिष्ठन् ‘बहिय’ति बहिस्तात् ‘उवनगरग्गामं’ति नगरस्य समीपमुपनगरं तत्र ग्राम उपनगरग्रामस्तमुपागतः ।

मू (११) तए णं से पविति वाउए इमीसे कहाए लच्छडे समाणे हट्टतुड्ढचित्तमानंदिए पीइमणे परमसोमणस्सिए हरिसवसविसप्पमाणहियए ण्हाए कयबलिकम्मे कयकोउ-अमंगलपायच्छित्ते सुद्धप्पवेसाइं मंगलाइं वत्थाइं पवरपरिहिए अप्पमहग्घाभरणालंकिवसरीरे सआओ गिहाओ पडिनिक्खमइ, सआओ गिहाओ पडिनिक्खमिता चंपाए नयरीए मज्झिमज्झेणं जेणेव कोणियस्स

रन्नो गिहे जेणेव बाहिरिया उवडाणसाला जेणेव कूणिए राया भंभसारपुते तेणेव उवागच्छइ २ करयलपरिगहियं सिरसावतं मत्थए अंजलिं कडुजएणं विजएणं बद्धावेइ २ एवं वयासी ।

जस्स णं देवाणुप्पिया दंसणं कंखंति जस्स णं देवाणुप्पिया दंसणं पीहंति जस्स णं देवाणुप्पिया दंसणं पत्थंति जस्स णं देवाणुप्पिया दंसणं अभिलसंति जस्स णं देवाणुप्पिया नामगोत्तस्सवि सवणयाए हट्ठुज्जावहिअया भवंति । से णं समणे भगवं महावीरे पुब्बाणुपुब्बि चरमाणे गामाणुग्गामं दूइअमाणे घंषाए नयरीए उवनगरगामं उवागए घंषं नगरिं पुन्नभदं वेइअंसमोसरिउं कामे, तं तअ णं देवाणुप्पियाणं पिअद्वयाए पिअं निवेदेमि, पिअं ते भवउ ।

श्रु. ततोऽनन्तरं, 'ण'मिति वाक्यालङ्कारे, 'से' इति असौ 'पवित्तिवाउए'ति प्रवृत्तिव्यापृतो भगवद्भार्ताव्यापारवान् 'इमीसे कहाए'ति अस्यां गवदागमनलक्षणायां वार्तायां 'लद्धइ समणे'ति लब्धार्थं सन्-प्राप्तार्थं सन्, विद्मः सन्नित्यर्थ, 'हट्ठुज्जचित्तमामंदिए'ति हट्ठुज्जम्-अत्यर्थतुष्टं हष्टं वा-विस्मितं तुष्टं च-तोषवृद्धितं-मनो यत्र तत्तथा तत् हट्ठुज्जचित्तं यथा भवति, एवमानन्दित-ईषन्मुखसौम्यतादिभावैः समृद्धिमुपगतः तत्राश्च 'नंदिए'ति नन्दितः-समृद्धितरतामुपगतः । 'पीइमणे' प्रीति-प्रीणनमाध्यायनं मनसि यस्य स तथा, 'परमसोमणस्सिए' परमं सौमनस्यं-सुमनस्कता सज्जातं यस्य स परमसौमनस्यिकः तद्वाऽस्यास्तीति परमसौमनस्यिकः, 'हरिसव-सविसम्पमाणहियए' हर्षवशेन विसर्पत्-विस्तारं ब्रजद्ध वयं यस्य स तथा, सर्वाणि चैतानि हृष्टादिपदानि प्राय एकार्थानि, न च दुष्टानि, प्रमोदप्रकर्षप्रतिपत्तिहेतुत्वात् स्तुतिरूपत्वाच्च, यदाह-

“वक्ता हर्षभयादिभिराक्षिप्तमनाः स्तुर्वस्तथा निन्दन् ।

यत्पदमसकृद् ब्रूयात्तत्पुनरुक्तं न दोषाय ॥

'णहाएति' व्यक्तं, 'कयबलिकम्मे'ति स्नाना-नन्तरं कृतं बलिकर्म स्वगृहदेवतानां येन स तथा । 'कयकोउअमंगलपायच्छित्ते' कृतानि कौतुक-मङ्गलान्येव प्रायश्चित्तानि-दुःस्वप्नादिविधातार्थमवश्यकरणीयत्वाद्येन स तथा, तत्र कौतुकानि-मणीतिलकादीनि मङ्गलानि तु-सिद्धार्यदध्यक्षतदूर्वाङ्कुरादीनि 'सुद्धप्पवेसाइ मंगल्लाइ वत्थाइ पवरपरिहिए' शुद्धात्मा-स्नाने शुचिकृतदेहः वेश्यानि-वेशे साधूनि अथवा शुद्धानि चतानि प्रवेश्यानि च-राजसभाप्रवेशोद्यितानि चेति विग्रहः, मङ्गल्यान-मङ्गलकरणे साधूनि वस्त्राणि व्यक्तं, पवरत्ति-द्वितीयाबहुवचनलोपात् प्रवराणि-प्रधानानि परिहितो-निवसितः अथवा प्रवरश्चासौ परिहितश्चेति समासः ।

'अप्पमहग्घामरणालंकियसरीरे'ति व्यक्तं, नवरं अल्पानि-स्तोकानि महार्थाणि-बहुमूल्यानि । 'सआओ'ति स्वकात्-स्वकीयात् । 'जेणेव'ति यस्मिन्नेव देश इत्यर्थः । 'सिरसावतं'ति शिरसामस्तकेनाप्राप्तम्-अस्पृष्टं शिरसि वा आवर्तत इति शिरस्यावर्तोऽतस्तं । 'जएणं विजएणं बद्धावेति'ति जयः-सामान्यो विघ्नादिविषयो विजयः- स एव विशिष्टतरः प्रचण्डप्रति-पन्थादिविषयः वर्धयति-जयेन विजयेन च वर्द्धस्व त्वमित्येवमाशिषं प्रयुक्ते स्मेत्यर्थ । 'देवाणुप्पियत्ति सरलस्वभावाः' ।

'दंसणं'ति अवलोकनं । 'कंखंति'ति प्राप्तं सद्धिमोक्तुं नेच्छन्ति 'पीहंति'ति स्पृहयन्ति अनवाप्तमवाप्तुमिच्छन्ति । 'पत्थंति'ति प्रार्थयन्ति-तथाभूतसहायजनेभ्यः सकाशाद्याचन्ते । 'अभिलसंति'ति अभिलषन्ति-आभिमुख्येन कमनीयमिति मन्यन्ते । 'नामगोत्तस्सवि'ति नाम

च—अभिधानं यथा महावीर इति, गोत्रं च—वंशो यथा काश्यपगोत्र इति, नामगोत्रमिति द्वन्द्वकत्व-
मतस्तस्य, अथवा नामाभिधानं गोत्रं च यथार्थं, ततः कर्मधारय इति । 'सवण्याए'ति श्रवणानां
भावः श्रवणता तथा, स्वार्थिको वा ताप्रत्ययः प्राकृतशैलीप्रभव इति ।

श्रू. (१२) तए णं से कूणिए राया भंभसारपुत्ते तस्स पवित्तिवाउअस्स अंतिए एयमहुं
सोच्चा निसम्भ हट्टतुड्जावहिअए विअसिअवरकमलनयनवयणे पअलिअवरकडगुडिय-
केयूरमउडकुंडलहारविरागंतइयवच्छे पालंबपलंबमाणघोलंतभूसणधरे ससंभमं तुरियं चवलं
नरिदे सीहासणाउ अब्भुट्ठेइ २ ता पायपीठाउ पच्चोरुहइ २ ता पाउआओ ओमुअइ २ ता
अवहट्टु पंच रायककुहाइ तंजहा —

खगं १ छत्तं २ उप्फेसं ३ वाहणाओ ४ बालवीअणं ५ एक्कसाडियं उत्तरासंगं करेइ २ ता
आयंतं चोक्खे परमसुइभूए अंजलिमउलिअग्गहत्थे तिथ्यगराभिमुहे सत्तव्व पयाइ अनुगच्छति
सत्तव्व पयाइ अणुगच्छिता वामं जाणुं अंचेइ वामं जाणु अंचेत्ता दाहिणं जाणुं धरणितलंसि साहट्टु
तिकखुत्तो मुद्धाणं धरणितलंसि निवेसेइ २ त्थ । ईसिं पच्चुण्णमत्ति पच्चुण्णमित्ता कडगुडिय-
थंभिआओ भुआओ पडिसाहरति रत्ता करयल जाव कट्टु एवं वयासी—

श्रू. 'सोच्चा निसम्भ'ति श्रुत्वा—श्रोत्रेणाकर्ण्य निशम्य—हृदयेनावधार्य । 'धाराहयनीव-
सुरभिकुसुमचंचुमालइअउच्छिद्यरोमकूवे' धाराभि—जलधरवारिधाराभिर्हतं यस्त्रीपस्य—कदम्बस्य
सुरभिकुसुमं तत्तथा, तदिव चंचुमालइयति—पुलकितोऽत एव उच्छिद्यरोमकूपक्षयः स तथा,
इदं च विशेषणं कचिदेव दृश्यते । 'विअसियवरकमलणयणवयणे' विकसितानिभगवदागमन-
वार्ताश्रवणजनितानन्दातिशयादुत्फुल्लानि वरकमलवभ्रयनवदनानि यस्य स तथा ।

'पधलियवरकडगुडियकेयूरमउडकुंडलहारविरागंतरइयवच्छे' प्रधलितानि—
भगवदागमनश्रवणजनितसम्प्रमातिरेकात् कम्पितानि वराणि—प्रधानानि कटकानि च कङ्कणानि
तुटिकाश्च—बाहुरक्षकाः केयूराणि च—अङ्गदानि मुकुटं च—किरीटं कुण्डले च—कर्माभरणे यस्य
स तथा, हारो—मुक्ताकलापो विराजन्—शोभमानो रचितो—विहितो वक्षसि उरसि येन स तथा,
ततः कर्मधारयः । 'पालंबपलंबमाणघोलंतभूसणधरे' प्रालम्बो—क्षुम्बनकं प्रलम्बमानं—लम्बमानं
घोलं च—दोलायमानं यद्भूषणम्—आभरणं तद्धारयति यः स तथा ।

'ससंभमं'ति सादरं 'तुरियं' घवलंति—अतित्वरितं, क्रयाविशेषणे धैते । 'पच्चोरुहइ'ति
प्रत्यवरोहति—अवतरतीत्यर्थः, कचिदिदं पादुकाविशेषणं दृश्यते—'वरुलियवरिट्टरिड्ड-
अंजणनिउणोवियमिसिमिसितमणिरयणमंडियाओ'ति एवं चात्राक्षरघटना—वरिष्ठानि—प्रधानानि
वैदूर्यरिष्ठाञ्जनानि—रत्नविशेषा ययोस्ते तथा, तथा निपुणेन—कुशलेन शिल्पिना ओवियति—
परिकर्मिते ये ते तथा, अत एव मिसिमिसितत्ति—चिकिचिकायमाने मणिरत्नैः चन्द्रकान्तादिक-
कैतनादिभिर्मण्डिते—भूषिते ये तथा, ततः पदचतुष्टयस्य कर्मधारयः ।

तथेदमपि 'अवहट्टु पंच रायककुहाइ, तंजहा—खगं छत्तं उप्फेसं वाहणाओ बालवीअणं'ति
तत्रावहट्टु—अपहृत्य—परिहृत्य राजककुदानि—राजचिह्नानि उप्फेसंति—मुकुटं बालव्यजनी—
चामरमिति ।

'एगसाडियं उत्तरासंगं'ति एकः साटको यस्मिन्नस्ति स एकसाटिकः उत्तरासङ्गो—वैकक्षकम्

‘आयंते’ति आचान्तो—जलस्पर्शनात् ‘योक्छ’ति धाक्षो—विधाक्षितमलापः स्थनात्, किमुक्तं म-
वति ?—‘परमसुइभूए’ अतीव शुद्धिं संवृत्तः । ‘अंजलिमडलियहत्थे’ अंजलिना—अंजलिकरणतो
मुकुलिती—मुकुलाकृतीकृती हस्ती येन स तथा । ‘अंचेइ’ति आकुञ्चयति ‘साहडु’ति संहृत्य
निवेश्य । ‘तिकखुत्तो’ति त्रिकृत्वस्त्रीन् वारानित्यर्थ, ‘निवेसेइ’ति न्यस्यति, ‘ईसिं पञ्चुअमइ’ति
ईषत्—मनाक् प्रत्युन्नमति—अवनतत्वं विमुञ्चति ‘पडिसाहरइ’ति ऊर्ध्वं नयति ॥

मू. (१२-वर्तते) नमोऽत्युणं अरिहंताणं भगवंताणं आइगराणं तित्थगराणं सयंसंबुद्धाणं
पुरिसुत्तमाणं पुरिससीहाणं पुरिसवरपुंडरीआणं पुरिसवरगंधहत्थीणं लोगुत्तमाणं लोगनाहाणं
लोगहियाणं लोगपईयाणं लोगपओअगराणं अभयदयाणं चकखुदयाणं मग्गदयाणं सरणदयाणं
जीवदयाणं बोहिदयाणं धम्मदयाणं धम्मदेसयाणं धम्मनायगाणं धम्मसारहीणं धम्मवरचा-
उरंतवक्खवट्टीणं

दीवो ताणं सरणं गई पइइअ अप्पडिहयवरनाणदंसणधराणं विअट्ठउमाणं जिणाणं
जावयाणं तिनाणं तारयाणं बुद्धाणं बोहयाणं मुत्ताणं मोअगाणं सव्वभूणं सव्वदरिसीणं
सिवमयलमरुअमनंतमक्खयमव्वाबाहमणुरावत्तिसिद्धिगइनामधेयं ठाणं संपत्ताणं ।

नमोऽत्युणं समणस्स भगवओ महावीरस्स आविगरस्स तित्थगरस्स जाव संपाविउकामस्स
मम धम्मायरियस्स धम्मोवदेसगस्स, वंदामि णं भगवंतं तत्थ गयं इह गते, पासइ मे भगवं तत्थ
गए इह गयन्ति कहु वंदति नमंसति ॥

बृ. ‘नमोऽत्युणं’ मित्यादि प्राग्वत्, नवरं ‘दीवो ताणं सरणं गई पइइअ’ इत्यत्र जे तेसिं
नमोऽत्युणमित्येवं गमनिका कार्येति । ‘धम्मायरियस्से’ति धर्माचार्याय, न तु कलाचार्याय,
धर्माचार्यत्वमेव कथमित्यत आह—‘धम्मोवदेसगस्स’ धर्मोपदेशकायेति ।

‘तत्थ गयं’ति तत्र ग्रामान्तरे स्थितम्, ‘इह गए’ति अत्रावस्थितोऽहं वन्दे । कस्मादेवमित्यत
आह ‘पासइ मे’ति पश्यति मां, ‘से’ति स—भगवान् ‘इतिकहु’ इतिकृत्वा—इतिहेतोः ‘वंदइ’ति
पूर्वोक्तस्तुत्या स्तीति ‘णमंसइ’ति नमस्यति—शिरोनमनेन प्रणमति ॥

मू. (१२-वर्तते) वंदित्ता नमंसित्ता सीहासणवरगए पुरत्थाभिमुहे निसीअइ, निसीइत्ता
तस्स पवित्तिआउअस्स अट्ठत्तरसयसहस्सं पीतिदाणं दलयति, दलइत्ता सक्कारेति सम्माणेति
सक्कारित्ता सम्माणित्ता एवं वयासी ।

जया णं देवाणुप्पिया ! समणे भगवं महावीरे इहमागच्छेआ इह समोसरिआ इहेव चंपाए
नयरीए बहिया पुण्णभद्वे चेइए अहापडिल्लवं । उग्गहं उग्गिण्हित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं
भावेमाणे विहरेआ तथा णं मम एअमहुं निवेदिआसित्तिकहु विसज्जिते ॥

बृ. ‘अट्ठत्तरसयसहस्सं पीइदानं’ति अष्टोत्तरं लक्षं रजतस्य तुष्टिदानं वदाति स्मेति,
तच्चावश्यके माण्डलिकानां प्रीतिदानमर्द्धत्रयोदशलक्षमानमुक्तं, यदाह—

॥ १ ॥ ‘वित्ती उ सुवण्णस्सा बारस अल्लं च सयसहस्साइ ।

तावइयं चिय कोडी पीईदाणं तु चक्कस्स ॥

॥ २ ॥ : एयं चेव पमाणं नवरं रययं तु केसवा दित्ति ।

मंडलियाण सहस्सा पीईदानं सयसहस्सा ॥ इति ।

इह पुनस्तदष्टोत्तरलक्षमानमुक्तमिति कथं न विरोध ? , उच्यते, भगवति चम्पायामागते

तदास्यतीति न विरोधः । 'सङ्करेइ'ति प्रवरवस्त्रादिभि पूजयति । 'सम्माणेइ'ति तथाविधया वचनादिप्रतिपत्त्या पूजयत्येवेति ।

एवं 'सामिति आणाए विनएणं वयणं पडिसुणेइ'ति वचनान्तरे वाक्यम्, एवमिति— यथाऽऽदेशं स्वामिन्नित्यामन्त्रणार्थ इति—उपप्रदर्शने आह्वया—तदाज्ञां प्रमाणीकृत्येत्यर्थं विनयेन—अञ्जलिकरणादना वचनं—राजादेशं प्रतिशृणोति—अभ्युपगच्छति इति ॥

मू. (१३) तएणं समणे भगवं महावीरे कल्लं पाउप्पभायाए रयणीए फुल्लुप्पलकम-
लकोमलुम्मिलितंमि आहा(अह)पंडुरे पहाए रत्तासोगप्पगासकिंसुअसुअमुहगुंजद्धरागसरिसे
कमलागरसंडबोहए उड्डियंमि सूरु सहस्सरस्सिमि दिनयरे ।

तेयसा जलंते जेणेव चंपा नयरी जेणेव पुण्णभद्दे वेइए तेणेव उवागच्छति रत्ता अहापडित्तव
उग्गहं उग्गिण्हित्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरति ॥

बृ. 'कल्लं पाउप्पभायाए रयणीए'ति कल्पमिति—श्वः प्रादुः प्राकाश्येततः प्रकाशप्रभातायां
रजन्यां 'फुल्लुप्पलकमलकोमलुम्मियंमि'ति फुल्लं—विकसितं तच्च तदुत्पलं च—पद्मं फुल्लोत्पलं तच्च
कमलश्च—हरिणविशेषः तयोः कोमलम्—अकठोरमुन्मीलितं—दलानां नयनयोश्चोन्मीलनं
यस्मिंस्तत्तथा । तत्र 'अह पंडुरे पमाए'ति अथ रजनीप्रभातानन्तरं पाण्डुरे—शुक्ले प्रभाते—उषसि

'रत्तासोगप्पगासकिंसुअसुअमुहगुंजद्धरागसरिसे कमलागरसंडबोहए उड्डियंमि सूरु'ति
रक्ताशोकस्यतरुविशेषस्य प्रकाशः—प्रभा स च किंशुकं च—पलाशकुसुमं शुकमुखं च—प्रतीतं
गुञ्जा—रक्तकृष्णः फलविशेषः तदर्द्धं चेति द्वन्द्वः, एषां यो रागो—रक्तत्वं तेन सद्दशः—समो यः
स तथा, तथा कमलाकराः—पद्मोत्पत्तिस्थानमूला इदादयस्तेषु यानि षण्डानि—नलिनवनानि
तेषां बोधको—विकाशको यः स तथा तत्र, उत्थिते—उद्गते सूरु—रवौ ।

किंमूते ?—'सहस्सरस्सिमिदिनअरे तेअसा जलंते'ति विशेषणत्रयं व्यक्तम् ।
'संपलियंकनिसत्रे'ति पद्यासने निषण्णः, इदं च वाचनान्तरपदम् ॥

मू. (१४) तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी बहवे
समणा भगवंतो अप्पेगइया उग्गपव्वइया भोगपव्वइया राइण्णं नायं कोरव्वं खतिअपव्वइआ
मडा जोहा सेनावई पसत्थारो सेड्डी इट्ठा अन्ने य बहवे एवमाइणो उत्तमजातिकुल-
लवविणयविण्णाणवण्णलावण्णविक्रमपहाणसोभग्गकंतिजुत्ता बहुधणधण्णनिचयपरिया-
लफिडिआ ।

नरवइगुणाइरेगा इच्छिअभोगो सुहसंपललिआ किंपागफलोवमं च मुणिअविसयसोक्खं
जलबुब्बुअसमाणं कुसग्गजलविंदुचंचलं जीवियं च नाऊण अद्दुवभिणं रयभिप पडग्गलग्गं
संविधुणिताणं चइत्ता हिरण्णं जाव पव्वइआ, अप्पेगइया अद्धमासपरिआया अप्पेगइआ मास-
परिआया एवं दुमास तिमास जाव एक्कारसं अप्पेगइआ वासपरिआया दुवासं तिवासं ।

अप्पेगइआ अनेगवासपरिआया संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरति ॥

बृ. 'अंतेवासि'ति शिष्याः । 'अप्पेगइय'ति अपि—समुच्चये एकका—एके अन्ये कंचिद-
पीत्यर्थः 'उग्गपव्वइय'ति उग्गाआदिदेवेन ये आरक्षकत्वेन नियुक्ताः तद्वंशजाश्च अत उग्गाः
सन्तः प्रव्रजिता—दीक्षामाश्रिता उग्रप्रव्रजिताः ।

एवमन्यान्यपि पदानि. नवरं भोगा—ये तेनैव गुरुत्वेन व्यवहृतास्तद्वंशजाश्च, राजन्या ये तेनैव वयस्यतया व्यवस्थापितास्तद्वंशजाश्च, ज्ञाता—इक्ष्वाकुवंशविशेषभूताः नागा दा—नागवंशप्रसूताः कोरव्वति—कुरवः—कुरुवंशप्रसूताः, क्षत्रियाश्चातुर्वर्ण्येद्वितीयवर्णभूताः, भडति—घारमटाः, जोहति—मटेभ्योविशिष्टतराः सहस्रयोधादयः, सेणावइत्ति—सैन्यनायकाः, पसत्थारत्ति—प्रशस्तारो धर्मशास्त्रपाठकाः, श्रेष्ठिनः—श्रीदेवताध्यासितसीवर्णपट्टाङ्कितमस्तकाः, इब्भत्ति—इभ्याः हस्तिप्रमाणद्रविणराशिपतयः ‘अन्ने य वहवे एवमाइणो’ति एवमप्रकाराः ‘उत्तमजाइकुल-रूवविनयविण्णाणवण्णलावण्णविक्रमपहाणसोहगगर्कत्तिजुत्त’ति उत्तमा ये जात्यादयः प्रधाने च ये सौभाग्यकान्ती तैर्वै युक्तास्ते तथा, तत्र जाति—मातृकः पक्षः कुलं—पैतृकः पक्षः रूपं—शरीराकारः विनयविज्ञाने च—प्रतीते वर्णो—गौरत्वादिका कायच्छाया लावण्यम्—आकारस्यैव स्पृहणीयता विक्रमः—पौरुषं सौभाग्यम्—आदेयता कान्तिः—दीप्तिः ।

‘बहुधणधण्णनिचयपरियालफिडिआ’ बहवो ये धनानां—गणिमधरिभादीनां धान्यानां च—शाल्यादीनां निचयाः—सञ्चयाः परिवारश्च—दासीदासादिपरिकरस्तैः स्फुटिता—ईशवरान्तराण्य-तिक्रान्ताः अथवा तेभ्यः सर्वसङ्कल्यागेन दूरीभूता ये ते तथा, पाठान्तरे बहवो धनधान्यनिचयपरिवारा यस्यां स तथाभूता स्थिति गृहवासे येषां ते तथा । ‘नरवइगुणाइरेआ’ नरपतेः—राज्ञः सका-शाद्गुणैः—विभवसुखादिभि अतिरेकः—अतिशयोक्तेषां ते तथा ।

‘इच्छियमोगा’ ईप्सिता—वाञ्छिताः भोगाः—शब्दादयो येषां ते तथा । ‘सुहसंपललिया’ सुखेन सम्प्रललिताः—प्रक्रीडीता ये ते तथा । ‘किंपागफलोवमं च’ति विषवृक्षफलतुल्यं पुनः ‘भुणिअ’ति ज्ञात्वा ‘विसयसुहं’ति व्यक्तं, तथा ‘जेलबुब्बुअसमानं’ कुशाग्रे जलबिन्दुः कुशाग्रज-लबिन्दुस्तद्वच्चलं ‘जीवियं’ति जीवितव्यं च ज्ञात्वा, तथा ‘अरुवमिणं’ति इदं विषयसौख्यधन-सञ्चयादिकम् अघ्रुवम्—अनित्यरूपं रज इव पटाग्रलग्नं ‘संविधुणित्ता ण’ति विधूय—झगिति विहाय, तथा ‘घइत्त’ति त्यक्त्वा, किंतवित्याह—‘हिरण्यं च’ रूप्यं, यावच्छब्दोपादानादिव द्रव्यम्—विद्या सुव्वण्णं चिद्धा धणं एवं धणं बलं वाहणं कोसं कोट्टागारं रज्जं रत्नं पुरं अंतेउरं चिद्धा विपुलधनकणगरयणमणिमोत्तिअसंखसिलप्पवालरत्तरयणमाईयं संतसारसावतेअं विच्छइत्ता विगोवइत्ता दानं च दाइयाणं परिभायइत्ता मुंडा भवित्ता अगाराओ अनगारिय’मिति, व्यक्तं चैतत् ।

नवरं सुवर्णं घटितं धनं—गवादि बलं—चतुरङ्गं वाहनं—वेगसरादिकं पुनर्धनं—गणिमा-दिकनकम्—अघटितसुवर्णं रत्नानि—कर्कतनादीनि मणयः—चन्द्रकान्तादयः भौक्तिकानि—मुक्ताफलानि शङ्खाः—प्रतीताः शिलाप्रवालानि—विद्रुमाणि रक्तरत्नानि—पद्मरागा आदिशब्दा-द्वस्त्रम्बलादिपरिग्रहः, एतेन किमुक्तं भवतीत्याह—‘संत’ति विद्यमानं सारस्वापतेयं—प्रधानद्रव्यं, किमित्याह—विच्छर्ध—विशेषेण त्यक्त्वा विच्छर्दवद्वा कृत्वा निष्क्रमणमहिमकरणतः, तथा तदेव गुप्तं सद्भिगोप्य—प्रकाशीकृत्य दानातिशयादत एव ।

‘दानं च दाइयाणं’ति दानार्हेभ्यः परिभाज्य—दत्त्वा, गोत्रिकेभ्यो वा—विभागशो दत्त्वा मुण्डा भूत्वा—द्रव्यतः शिरोलुञ्चनेन भावतः क्रोधाद्यपनयनेन अगाराद्—गेहात् निष्क्रम्येति शेषः, अनगारितां—साधुतां प्रव्रजिता—गताः, विभक्तिपरिणामाद्वा अनगारितया प्रव्रजिताः—श्रम-

णीभूताः, पर्यायसूत्राणि व्यक्तान्येवेति ॥

मू. (१५) तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी बहवे निग्गंथा भगवंतो अप्पेइआ आभित्तिरेइयगाणी जाव केवत्तन्ती अप्पेइआ मणबलिआ वयबलिआ कायबलिआ अप्पेइआ मणेणं सावाणुग्गहसमत्था ३ अप्पेइआ खेलोसहिपत्ता एवं जल्लोसहि० विप्पोसहि० आमोसहि० सच्चोसहि० अप्पेइआ कोड्डबुद्धी ।

एवं बीअबुद्धी पडबुद्धी अप्पेइआ पयाणुसारी अप्पेइआ संभिन्नसोआ अप्पेइआ खीरासवा अप्पेइआ महुआसवा अप्पेइआ सप्पिआसवा अप्पेइआ अक्खिणमहानसिआ एवं उज्जुमतीअप्पेइआ विउलमई विउव्वणिह्विपत्ता चारणा विज्जाहरा आगासातिवाइणो ॥

बृ. साधुवर्णकगमन्तरं व्यक्तमेव, नवरं 'मणोबलिय'ति मनोबलिकाः—मानसावष्टम्भवन्तः वाग्बलिकाः—प्रतिज्ञातार्थनिर्वाहकाः परपक्षक्षोभकारिवचना वा, कायबलिकाः क्षुधादिपरीषहेष्वस्तानीभवत्कायाः 'नाणबलिया' अव्यभिचारिज्ञानाः 'दंसणबलिया' परैरक्षोभ्यदर्शनाः 'चारित्तबलिया' इति व्यक्, वाचनान्तरार्थीतं चेदं विशेषणत्रयम् 'अप्पेइआ मणेणं सावाणुग्गहसमत्था' मनसैव परेषां शापानुग्रही—अपकारोपकारौ कर्तुं समर्था इत्यर्थ, एवं वाचा कायेन चेति ।

'खेलोसहिपत्त'ति खेलो—निष्ठीवनं स एवीषधि सकलरोगाघनर्थोपशमहेतुत्वात् खेलोपधिस्तां प्राप्ता ये ते तथा, एवमन्यत्रापि, एव ओषधि इति । 'आमोसहि'ति आमर्षण-मामर्ष—हस्तादिसंस्पर्श इति ।

'सच्चोसहि'ति सर्व एव खेलजल्लविप्रुटकेशोमनस्त्रादय ओषधि सर्वोषधि, 'कोड्डबुद्धि'ति कोष्ठवत्—कुशूल इव सूत्रार्थधान्यस्य यथाप्राप्तस्याविनष्टस्याऽऽजन्मधरणाद्धुद्धि—मतिर्येषां ते तथा । 'बीजबुद्धि'ति बीजमिव विविधार्थाधिगमरूपमहातरुजननाद्धुद्धिर्येषां ते तथा । 'पडबुद्धि'ति पटवत् विशिष्टवक्तृवनस्पतिविसृष्टविविधप्रभूतसूत्रार्थपुष्पफलग्रहणसमर्थतया बुद्धिर्येषां ते तथा ।

'पदाणुसारि'ति पदेनसूत्रावयवेनैकेनोपलब्ध्येन तदनुकूलानि पदशतान्यनुसरन्ति—अभ्युहयन्तीत्येवंशीलाः पदानुसारिणः । 'संभिन्नसोअ'ति सम्भिन्नान्—बहुभेदभिन्नान् शब्दान् पृथक् पृथक् युगपच्छृण्वन्तीति सम्भिन्नश्रोतारः, सम्भिन्नानि वा—शब्देन व्याप्तानि शब्दग्राहीणि, प्रत्येकं वा शब्दादिविषयैः श्रोतांसि—सर्वेन्द्रियाणि येषां ते तथा । 'खीरासव'ति क्षीरवन्मधुरत्वेन श्रोतृणां कर्णमन—सुखकरं वचनमाश्रवन्ति—क्षरन्ति ये ते क्षीराश्रवाः ।

'महुआसव'ति मध्वाश्रवाः प्राग्वत्, नवरं मधुवत्सर्वदषोपशमनिमित्तत्वादाल्हादकत्वाच्च तद्वचनस्य क्षीराश्रवेभ्यस्ते भेदेनोक्ताः । 'सप्पिआसव'ति सर्पिराश्रवास्तथैव, नवरं श्रोतृणां स्वविषये स्नेहातिरेकसम्पादकत्वात् क्षीराश्रवमध्वाश्रवेभ्यो भेदेनोक्ताः । 'अक्खीणमहानसीय'ति महानसम्—अन्नपाकस्थानं तदाश्रितत्वाद्वाऽन्नमपि महानसमुच्यते, ततश्चाक्षीणं—पुरुष-शतसहस्रभ्योऽपि दयमानं स्वयमभुक्तं सत् तथाविधलब्धिविशेषादनुदितं तच्च तन्महानसं च—भिक्षालब्धं भोजनमक्षीणमहानसं तदस्ति येषां ते तथा । 'उज्जुमई'ति ऋज्वी सामान्यतो मनोमात्रग्राहिणी मति—मनःपर्यायज्ञानं येषां ते तथा ।

'विउलमई'ति विपुला—बहुविधविशेषणोपेतमन्यमानवस्तुग्राहित्वेन विस्तीर्णा

मति-मनःपर्यायज्ञानं येषां ते तथा, तथाहि-घटोऽनेन चिन्तितः सः स इत्यत्र सौन्दर्यादि तेनैवः पाटलिपुत्रकादि कालतः शारदादिर्भावतः कालवर्णादिरित्येवं विपुलमतयो जानन्ति, ऋजुमतयस्तु सामान्यत एव, तथा अर्द्धतृतीयाङ्गुलन्यूनमनुजक्षेत्रे व्यवस्थितसंज्ञिनां मनोग्राहिका आद्याः, इतरे तु सम्पूर्ण इति । 'विउव्वणिट्ठिपत्त'ति विकुर्वणा-वैक्रियकरणलब्धि सैव ऋद्धिस्तां प्राप्ता ये तथा ।

'चारण'ति चरणं-गमनं तदतिशयवदस्ति येषां ते चारणाः, ते च द्विधा-जङ्घाचारणा विद्याचारणाश्च, तत्राष्टमाष्टमेन क्षपतो यतेर्या लब्धिरुत्पद्यते यया च कञ्चिज्जङ्घाव्यापार-माश्रित्यैकेनैवोपपातेन त्रयोदशं रुचकवराभिधानं द्वीपं मेरुमस्तकं च यावद्गन्तुं प्रतिनिवृत्तश्च तत उत्पातद्वयेनेहागन्तुं समर्थो भवति तथा युक्ता आद्याः, या पुनः षष्ठं क्षपत उत्पद्यत, यया श्रुतविहितेषदुपष्टम्भतयोत्पातद्वयेनाष्टमं नन्दीश्वराख्यं द्वीपं मेरुमस्तकं च गन्तुं ततः प्रतिनिवृत्तश्चैकेनैवोत्पातेनेहागन्तुं समर्थो भवति तथा युक्ता द्वितीया इति । 'विआहर'ति प्रज्ञप्तयादिविधविद्याविशेषधारिणः ।

'आग्रासातिवाङ्गो'ति आकाशं-व्योमातिपतन्ति-अतिक्रामन्ति आकाशगामिविद्या-प्रभावात् पादलेपादिप्रभावाद्वा आकाशाद्वा हिरण्यवृष्ट्यादिकमिष्टमनिष्टं वाऽतिशयेन पातयन्तीत्येवंशीला आकशातिपातिनः, आकाशादिवादिनो वा-अमूर्तानामपि पदार्थानां साधन समर्थवादिन इति भावः ।

मू. (१५-वर्तते) अप्येगइआ कणगावलिं तवोकम्मं पडिवण्णा एवं एकावलिं खुङ्गागसीहनिक्कलियं तवोकम्मं पडिवन्ना अप्येगइयामहालयं सीहनिक्कलियं तवोकम्मं पडिवन्ना भद्दपडिमं महाभद्दपडिमं सब्बतोभद्दपडिमं आयंबिलवद्धमाणं तवोकम्मं पडिवन्ना ।

बृ. 'कणगावलिं तवोकम्मं पडिवण्णा'ति कनकमयमणिकमयो भूषणविशेषः, कल्पनया तदाकारं यत्तपस्तत्कनकावलीत्युच्यते, ततस्थापना चैवम्-चतुर्थं षष्ठमष्टमं चोत्तराधर्येणावस्थाप्य तेषामधोऽष्टावष्टमानि चत्वारि चत्वारि पङ्क्तिद्वयेनावस्थापनीयानि, उभयतो वा रेखाचतुष्केण नव कोष्ठकान्विधाय मध्यमे शून्यं विधाय शेषेष्वष्टसु तानि स्थापनीयानि, ततस्तस्याधोऽधः चतुर्थादीनि चतुस्त्रिंशत्तमपर्यन्तानि ।

ततः कनकावलिमध्यभागकल्पनया चतुस्त्रिंशदष्टमानि, तानि चोत्तराधर्येण द्वेत्रीणि चत्वारि पञ्चषट् पञ्चचत्वारि त्रीणि द्वेचेत्येवं स्थाप्यानि, अथवाऽष्टाभिः षड्भिश्च रेखाभिः पञ्चत्रिंशत्कोष्ठकान् विधाय मध्ये शून्यं कृत्वा शेषेषु तानि स्थापनीयानीति ।

तत उपर्युपरि चतुस्त्रिंशत्तमादीनि चतुर्थान्तानि, ततः पूर्ववदष्टावष्टमानि, ततोऽष्टमं षष्ठं चतुर्थं चेति । चतुर्थादीनि च क्रमेणैकोपवासादिरूपाणीति । अत्र चैकस्यां परिपाट्यां विकृतिभिः पारणर्कं, द्वितीयस्थां निर्विकृतिकेन, तृतीयाध्यामलेपकृता, चतुर्थ्याद्याघाम्लेनेति । अत्र चैकैकस्यां परिपाटयामेकः संवत्सरो मासाः पञ्च दिनानि च द्वादश, परिपाटीचतुष्टये तु संवत्सराः पञ्च मासा नव दिनानि चाष्टादशेति । 'एवमेकावली' कनकावलीभिलापेनेत्यर्थः, एकावली च नान्यत्रोपलब्धेति न लिखिता ।

‘खुङ्गागसीहनिक्कलियं’ति वक्ष्यमाणमहासिंहनिक्कडितापेक्षया क्षुल्लकं सिंहनिक्कडि-
तंसिंहगमनं तदिदं यत्तपस्तत् सिंहनिक्कडितमित्युच्यते, तद्गमनं चातिक्रान्तदेशावलोकनतः,
एवमतिक्रान्ततपःसमासेवनेनापूर्वतपसोऽनुष्ठानं यत्र तत्सिंहनिक्कडितमिति, तच्चैवम्—चतुर्थं ततः
षष्ठ्यतुर्येऽष्टमषष्ठे दशमाष्टमे द्वादशदशमे चतुर्दशद्वादशे षोडशचतुर्दशे अष्टादशषोडशे
विंशतितमाष्टमषष्ठे विंशतितमं चेति रूपेण विधीयते, इतः षोडशाष्टादशे चतुर्दशषोडशे द्वादशचतुर्दशे
दशमद्वादशे अष्टमदशमे षष्ठाष्टमे चतुर्थषष्ठे चतुर्थं चेति ।

अत्र च एकस्यां परिपाट्यां दिनमानम् नवकसङ्कलने द्वे ४५ । ४५ अष्टकसङ्कलना चैका
३६ सप्तकसङ्कलनाऽप्येकैव २८ पारणकदिनानि ३३ सर्वाग्रम् १८७, एवं च मासाः ६ दिनानि
च ७, चतसृषु परिपाटीष्वेतदेव चतुर्गुणं स्यात्, तत्र वर्षे २ दिनानि २८, तत्र प्रथमपरिपाट्यां
पारणकं सर्वकामगुणितं, द्वितीयस्यां निर्विकृतिकं, तृतीयायामलेपकारि, चतुर्थ्यामाचामात्ममिति
एवं महासिंहनिक्कडितमपि, नवरमिह स्थापना एकादयः षोडशान्ताः पुनः षोडशादय एकान्ताः
स्थाप्यन्ते, तत्र द्वयादीनां षोडशान्तानमग्रे प्रत्येकमेकादयः पञ्चदशान्ताः स्थाप्यन्ते, तथा ये षोडशादय
एकान्ताः स्थापितास्तेषु पञ्चदशादीनां घन्ताभामादौ चतुर्दशादयः स्थापनीयाः, चतुर्थादिना
चाभिलापेन ते समुत्कीर्तनीयाः ।

दिनमानं चैकस्यां परिपाट्यामिदमत्र—द्वे षोडशानां सङ्कलने १३६, १३६ एका पञ्चदशानां
१२० चतुर्दशानामप्येकैव १०५ एकषष्टिश्च पारणकानीति, सर्वाग्रं च ५५८, एवं च वर्षमेकं
षट् च मासाः दिनान्यष्टादशेति, परिपाटीचतुष्टये चतुर्गुणमेतदेव वर्षाणि ६ मासी २ दिनानि १२

तथा भद्रप्रतिमा—यस्यां पूर्वदक्षिणापरोत्तराभिमुखः प्रत्येकं प्रहरचतुष्टयं कायोत्सर्गं करोति,
एषा चाहोरात्रद्वयमानेति, महाभद्राऽपि तथैव, नवरमहोरात्रं यावदेकैकदिगभिमुखः कायोत्सर्गं
करोति, अहोरात्रचतुष्टयं चास्यां मानमिति, सर्वतोभद्रा पुनर्यस्यां दशसु दिक्षु प्रत्येकमहोरात्रं
कायोत्सर्गं करोति । अस्यां च दशाहोरात्राणि मानमिति ।

अथवा द्विविधा सर्वतोभद्रा—क्षुद्रा महती च, तत्र क्षुद्रायाः स्थापनोपायगाथा चेयमत्र—

॥ १ ॥

‘एगाई पंचंते ठविउं मज्झं तु आइमणुपंति ।

सेसे कमेण ठविउं जाणेआ सव्वओभइं ॥’

तपोदिनानीह पञ्चसप्तति, पारणकदिनानि तु पञ्चविंशति, सर्वाणि दिनानि शतमेकस्यां
परिपाट्यां, चतसृषु त्वेतदेव चतुर्गुणम् । एवं महत्यपि, नवरमेकादयः सप्तान्तास्तस्यामुपवासा
भवन्ति, स्थापनोपायगाथा त्वियम्—

॥ १ ॥

‘एगाई सत्तंता ठविउं मज्झं तु आइमणुपंति ।

सेसे कमेण ठविउं जाण महासव्वओभइं ॥’

१-२-३-४-५-६-७ इयं प्रथमा पङ्क्ति ४-५-६-७-१-२-३ द्वितीया
७-१-२-३-४-५-६ तृतीया ३-४-५-६-७-१-२ चतुर्थी ६-७-१-२-३-४-५
पञ्चमी २-३-४-५-६-७-१ षष्ठी ५-६-७-१-२-३-४ सप्तमी ।

इह च षन्नवत्यधिकं शतं तपोदिनानां स्यादेकोनपञ्चाशच्च पारणकदिनानि, एवं चाष्टी
मासाः पञ्च दिनानि, चतसृषु परिपाटीष्वेतदेव चतुर्गुणमिति ।

‘खुडियं’ति शुद्धिका—महत्पेक्षया लघ्वी मोकप्रतिमा—प्रश्रवणाभिग्रहः, इयं च द्रव्यतः प्रश्रवणविषया प्रश्रवणस्याप्रतिष्ठापनेत्यर्थः, क्षेत्रतो ग्रामादेर्बहिः, कालतः शरदिनिदाधेवाप्रतिपद्यते, भुक्त्वा चेत् प्रतिपद्यते चतुर्दशभक्तेन समाप्यते, अभुक्त्वा चेत् प्रतिपद्यते तदा षोडशभक्तेन समाप्ये, भावतस्तु दिव्यादिकोपसर्गसहनमिति । एवं महामोकप्रतिमाऽपि नवरं भुक्त्वा चेत् प्रतिपद्यते तदा षोडशभक्तेन समाप्यते, अभुक्त्वा चेत्तदाऽष्टादशभक्तेनेति । ‘जवमज्झं चंदपडिमं’ति यवस्येव मध्यं यस्यां सा यवमध्या, चन्द्र इव कलावृद्धिहानेभ्यां चांतेना सा चन्द्रप्रतिमा, तथाहि—शुक्लप्रतिपदि एकं कवलं भिक्षां वा अभ्यवहृत्य प्रतिदिनं कवलादिवृद्ध्या पञ्चदश पौर्णमास्यां कृष्णप्रतिपदि च पञ्चदशैव भुक्त्वा प्रतिदिनमेकहन्त्या अमावास्यायामेकमेव यस्यां भुङ्क्ते सा स्थूलमध्यत्वत् यवमध्येति ।

‘वड्ढरमज्झं चंदपडिमं’ति वैरस्येव (वज्रस्येव) मध्यं यस्यां सा तथा, यस्यां हि कृष्णप्रतिपदि पञ्चदश कवलान् भुक्त्वा ततः प्रतिदिनमेकहन्त्या अमावास्यायामेकं शुक्लप्रतिपद्यप्येकमेव, ततः पुनरेकैकवृद्ध्या पौर्णमास्यां पञ्चदश भुङ्क्ते सप्तानुमध्यत्वाद्ब्रजमध्येति ॥ वाचनान्तराधीतमथ पदचतुष्कम्—‘विवेगपडिमं’ति विवेचनं विवेकः—त्यागः, स चान्तराणां कषायादीनां बाह्यानां च गणशरीरानुचितभक्तपानादीनां तत्प्रतिपत्तिर्विवेकप्रतिमेति । ‘विउस्सग्गपडिमं’ति व्युत्सर्गप्रतिमा—कायोत्सर्गकरणमिति ।

‘उवहाणपडिमं’ति तपोविषयोऽभिग्रहः, यद्यपि दशाश्रुत्कन्धे भिक्षूपसकप्रतिमास्त्वरूपेयमुक्ता तथापीह तथा न व्याख्याता, भिक्षुप्रतिमानां प्रागेव दर्शितत्वाद्, उपासकप्रतिमानां च साधूनामसम्भवात् । ‘पडिसंलीणपडिमं’ति संलीनताऽभिग्रहमिति ॥

मू. (१६) तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी बहवे थेरा भगवंतो जातिसंपन्ना कुलसंपन्ना बलसंपन्ना रूवसंपन्ना विनयसंपन्ना नाणसंपण्णा दंसणसंपन्ना चरित्तसंपन्ना लज्जासंपन्ना लाघवसंपन्ना ओसंसी तेअंसी वड्ढंसी जसंसी ।—

—जिअकोहा जियमाणा जिअमाया जिअलोभा जिअइंदिआ जिअणिहा जिअरीसहा जीविआसमरणभयविष्यमुक्क वयप्पहाणा गुणप्पहाणा करणप्पहाणा वरणप्पहाणा णिग्गहप्पहाणा निच्छयप्पहाणा अज्जवप्पहाणा मद्दवप्पहाणा लाघवप्पहाणा —

—खंतिप्पहाणा मुत्तिप्पहाणा विज्जापहाणा मंतप्पहाणा वेअप्पहाणा बंभप्पहाणा नयप्पहाणा नियमप्पहाणा सद्धप्पहाणा सोअप्पहाणा चारुवण्णा लज्जातवस्सीजिइंदिआ सोही अनियाणा अप्पुस्सुआ अबहिंसेसा अप्पडिलेस्सा सुसामण्णरया वंता इणमेव निग्गधं पावयणं पुरओकाउं विहरंति ।

पृ. साधुवर्णकगमान्तरमेव, तत्र ‘जाइसंपन्न’ति उत्तममातृकपक्षयुक्ता इत्यवसेयम्, अन्यथा मातृकपक्षसम्पन्नत्वं पुरुषमात्रस्यापि स्यादिति नैषामुत्कर्ष कश्चिदुक्तः स्याद्, उत्कर्षाभिधानार्थं चैषां विशेषणकदम्बकं चिकीर्षितमिति, एवं ‘कुलसंपन्ना’ इत्याद्यपि विशेषणनवकं, नवरं कुलं—पैतृकः पक्षः बं—संहननसमुत्थः प्राणः रूपम्—आकृति विनयज्ञाने प्रतीते दर्शनं—सम्यक्त्वं धरित्रं—समित्यादि लज्जा—अपवादभीरुता संयमो वा लाघवं—द्रव्यतोऽल्पोपधिता भावतो गरवत्रयत्यागः ‘ओअंसि’ति ओजो—मानसोऽवष्टम्भस्तद्वन्तः ओजस्विनः ‘तेयंसि’ति तेजः

शरीरप्रभा तद्वन्तः तेजस्विनः 'वहंसि'ति वचो-वचनं सीमाग्याद्युपेतं येषामस्ति ते वचस्विनः, अथवा वर्च-तेजः प्रभाव इत्यर्थः, तद्वन्तोवर्चस्विनः 'जसंसि'ति यशस्विनः-ख्यातिमन्तः जितक्रधादीनि सप्त विशेषणानि प्रतीतानि, नवरं क्रधादिजयः-उदयप्राप्तक्रधादि-विफलीकरणतोऽवसेयः।

'जीविआसमरणभयविष्यमुह' जीविताशया मरणभयेन च विप्रमुक्ताः, तदुभयोपेक्षका इत्यर्थः, 'वयम्पहाणे'ति व्रतं-यतित्वं प्रधानम्-उत्तमं शाक्यादियतित्वापेक्षया निर्ग्रन्थयतित्वाद्येषां, व्रतेन वा प्रधानायेते तथा, निर्ग्रन्थ श्रमणा इत्यर्थः, तेच न व्यवहारत एवेत्यत आह-'गुणम्पहाणे'ति प्रतीतं, नवरंगुणाः-करुणादयः, गुणप्रान्यमेव प्रपञ्चयन्नाह-'करणम्पहाणे'त्यादिविशेषणसप्तकं प्रतीतार्थं च, नवरं करणं-पिण्डविशुद्ध्यादि चरणं-महाव्रतादि निग्रहः-अनाचारप्रवृत्तेर्निषेधनं निश्चयः-तत्त्वनिर्णयः विहितानुष्ठानेषु च अवश्यंकरणाभ्युपगमः।

आर्जवं-मायोदयनिग्रहः मार्दवं-मानोदयनिरोधः, लाघवं-क्रियासु दक्षत्वं क्षान्ति-क्रोधोदयनिग्रह इत्यर्थः, भुक्ति-लोभोदयविनिरोधो विद्याः-प्रज्ञासयादिकाः भन्त्रा-हरिण्येग-मेष्ट्यादिभन्त्राः वेदाः-आगमाः ऋग्वेदादयो वा ब्रह्म-ब्रह्मचर्यं कुशलानुष्ठानं वा नया-नीतयः नियमा-अभिग्रहाः सत्यं-सम्यग्वादः शौर्यं-द्रव्यतो निर्लेपता भावतोऽनवद्यसमाचारः, यद्येह चरणकरणग्रहणेऽप्यार्जवादिग्रहणं तदार्जवदीप्तं प्राधान्यलक्षणापर्यवश्येति, 'शान्दग्ग'ति सत्कीर्तयः गौराद्युदात्तशरीरवर्णयुक्ता वा सव्यज्ञा वा।

'लज्जातवस्सीजिइंदिय'ति लज्जाप्रधानास्तपस्विनः-शिष्या जितेन्द्रियाश्च येषां ते लज्जातपस्विजितेन्द्रियाः, अथवा लज्जया तपःश्रिया च जितानीन्द्रियाणि यैस्ते लज्जातपःश्रीजितेन्द्रियाः, यद्यपि जितेन्द्रिया इति प्रागुक्तं, तथापीह लज्जा तपोविशेषितत्वात् पुनरुक्तत्वमवसेयमिति, 'सोहि'ति सुहृदो-मित्राणि जीवलोकस्येति गम्यम्, अथवा शोधियोगाच्छोधयः-अकलुषहृदया इत्यर्थः, 'अनियाण'ति अनिदाना-निदानरहिताः 'अप्पुसुय'ति अल्पीत्सुक्या-औत्सुक्यवर्जिताः 'अबहिस्सेस'ति संयमादबहिर्भूतमनोवृत्तयः, 'अप्पडिलेस्सा [वा]' अप्रतिलेश्या-अतुलमनोवृत्तयः, 'सुसामण्णरय'ति अतिशयेन श्रमणकर्मासक्ताः।

'दंत'ति गुरुभिर्दमं ग्राहिताः विनयिता इत्यर्थः, इदमेव नैर्ग्रन्थं प्रवचनं 'पुरओकाउं'ति पुरस्कृत्य-प्रमाणीकृत्य विहरन्तीति, कचिदेवं च पठ्यते- 'बहूणं आयरिया' अर्थदायकत्वात् 'बहूणं उवज्झाया' सूत्रदायकत्वात्, बहूनां गृहस्थानां प्रव्रजितानां च दीप इव दीपो मोहतमः पटलपाटनपटुत्वात्, द्वीप इव वा द्वीपः संसारसागरनिमग्नानामाश्वासभूतत्वात्, 'ताणं'ति त्राणमनर्थेभ्यो रक्षकत्वात्, 'सरणं'ति शरणमर्थसम्पादकत्वात् 'गइ'ति गम्यत इति गतिरभिगमनीया इत्यर्थः, 'पइट्ठ'ति प्रतिष्ठन्त्यस्यामिति प्रतिष्ठा आश्रय इत्यर्थः ॥

मू. (१६-वर्तते) तेसि णं भगवंताणं आयावायावि विदिता भवन्ति परवाया विदिता भवन्ति आयावायं जमइत्ता लवणमिव मत्तमातंगा अच्छिदपसिणवागरणा रयणकरंडगसमाणा कुत्तिआवणभूआ परवादियपमदणा-

-दुवालसंगिणो समत्तगणिपिडगधरा सव्वक्खरसण्णिवाइणो सव्वभासाणुगामिणो अजिणा जिनसंकासा जिना इव अवितहं वागरमाणा संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरन्ति वू. तेषां भगवंता 'आयावायावि'ति आत्मवादाः-स्वसिद्धान्तप्रवादाः, अपि समुच्चये,

पाठान्तरेणात्मवादिनो जैना इत्यर्थः, विदिताः—प्रतीताः भवन्ति, तता परवादाः—शाक्यादिमतानि, पाठान्तरेण परवादिनः—शाक्यादयो विदिता भवन्ति, स्वपरसिद्धान्तप्रवीणतया, ततश्च 'आया-
वायं'ति स्वसिद्धान्तं 'जमइत्त'ति पुनः पुनरावर्तनेनातिपरिचितं कृत्वा, किमिव के इत्याह—
नलवनमिव भत्तमातङ्गा इति प्रतीतं, नलवना इति पाठान्तरं, नलवनानीवेति व्याख्येयं, ततः
'अच्छिद्दपसिणवागरण'ति अविरलप्रश्ना अविरलोत्तराश्च सम्भूताः सन्तो विहरन्तीति योगः,
'रयणकरंडगसमाण'ति प्रतीतं ।

'कुत्तिआयणमूअ'ति कुत्रिकं—स्वर्गमर्त्यपातालक्षणं भूमित्रयं तत्सम्भवं वस्त्वपि कुत्रिकं,
तत्सम्पादक आपणो—हृद्दः कुत्रिकापणस्तद्भूताः—समीहितार्थसम्पादनलब्धियुक्तत्वेन तदुपमाः,
'परवाइयपमइण'ति तन्मतप्रमर्दनात् 'परवाईहिं अणोक्कंता इत्यादि चोद्दसपुब्बी'त्यन्तं वाचनान्तरं,
तत्र अनुपक्रन्ता—अनिराकृता इत्यर्थः, 'अन्नउत्थिएहिं'ति अन्ययुधिकैः—परतीर्थिकैः 'अणोद्धं-
सिज्जमाण'ति अनुपध्वस्यमानाः माहात्म्यादपात्यमानाः, विहरन्ति—विचरन्ति, 'अप्पेगइया
आयाघरे' त्येवमादीनि षोडश विशेधपानिं सुगम्यानि, नवर सूत्रकृतधरा इत्यस्य प्राक्तनाश्च-
रणाविनाभूतत्वेऽपि तस्यातिशयेन धरणात्सूत्रकृतधरा इत्याद्युक्तम्, अत एव विपाक-
श्रुतधरोक्तावपि एकादशाङ्गविद इत्युक्तम्, अथवा विदेर्विचारणार्थत्वादेकादशाङ्गविचारकाः,
नवपूव्यादिग्रहणं तु तेषां सातिशयत्वेन प्राधान्यख्यापनार्थमिति ।

चतुर्दशपूर्वित्वेसत्यपि द्वादशाङ्गित्वं केषाञ्चित् स्याच्चतुर्दशपूर्वाणां द्वादशाङ्गस्यांशभूतत्वात्,
अत आह—'दुयालसंगिणो'ति, तथा द्वादशाङ्गित्वेऽपि न समस्तश्रुतधरत्वं केषाञ्चित्स्यादित्यत
आह—'समत्तगणिपिटगधर' गणीनाम्—अर्थपरिच्छेदानां पिटकमिव पटकं—स्यानं गणिपिटकम्,
अथवा पिटकमिव वालज्जक- वाणिजकसर्वस्वाधारभाजनविशेष इव यत्पिटकं, गणिन-
आचार्यस्य पिटकं गणिपिटकं—प्रकीर्णकश्रुतादेशश्रुतनिर्युक्त्यादियुक्तं जिनप्रवचनं, समस्तम्—
अनन्तगमपर्यायोपेतं गणिपिटकं धारयन्ति ये ते तथा ।

अत एव 'सब्बक्खरसण्णिवाइणो'ति सर्वे अक्षरसन्निपाताः—वर्णसंयोगा ज्ञेयतया विधन्ते
येषां ते तथा, 'सब्बभासाणुगामिणो'ति सर्वभाषाः—आर्यानार्यामरवाचः अनुगच्छन्ति—अनुकुर्वन्ति
तद्भाषामाषित्वात् स्वभाषयैव वा लब्धिविशेषात्तथाविधप्रत्ययजननात्, अथवा सर्वभाषाः—
संस्कृतप्राकृतमागध्याद्या अनुगमयन्ति—व्याख्यान्तीत्येवंशीला ये ते तथा, 'अजिन'ति असर्वज्ञाः
सन्तो जिनसङ्काशाः, जिना इवावितथं व्याकुर्वाणाः ॥

मू. (१७) तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी बहवे
अनगारा भगवंतो इरिआसमिआ भासासमिआ एसणासमिआ आदानभंडमत्तनिक्खेवणासमिआ
उच्चारपासवणखेलसिंघाणजल्लपारिद्धावणियासमिआ मणगुत्ता वयगुत्ता कायगुत्ता गुत्ता गुत्तिंदिया
गुत्तबंभयारी अममा अकिंचणा ।

छिन्नगंधा छिन्नसोआ निरवलेवा कंसपातीव मुक्कतोआ संख इव निरंगणा जीवो विव
अप्पडिहयगती जच्चकणगंपिवजातरूवा दरिसफलगाविव पागडभावा कुम्पो इव गुत्तिंदिआ
पुकखरपत्तं व निरुवलेवा गगणमिय निरालंबणा अणिलो इव निरालया चंद इव सोमलेसा सूर
इव दित्ततेआ सागरो इव गंभीरा ।

विहग इव सव्यओ विष्णुमुक्क मंदर इव अप्पकंपा सारयसलिलं व सुद्धहिअया खग्गिविसाणं
व एगजाया भारंडपक्खी व अप्पमत्ता कुंजरो इव सोंडीरा वसभो इव जायत्यामा सीहो इव
दुद्धरिसा वसुंधरा इव सव्वफासविसहा सुहअहुआसणे इव तेअसा जलंता ।

बृ. 'तेणं कालेण' मित्यादि गमान्तरं व्यक्तं च, नगरं समितिसूत्रे 'आगमसंज्ञासमिति' इति
णसमिय'ति आदाने—ग्रहणे उपकरणस्येति गम्यते, भाण्डमात्रायाः—वस्त्राद्युकरणरूपपरिच्छदस्य,
भाण्डमात्रस्य वोपकरणस्यैव, अथवा भाण्डस्य वस्त्रादेर्मन्मयभाजनस्य वा मात्रस्य च—पात्रविशेषस्य
निक्षेपणायां—विमोचने ये समिताः—सुप्रत्युपेक्षितादिक्रमेण सम्यक् प्रवृत्तास्ते तथा, 'उच्चारपासवण-
खेलसिंघाणजल्लपारिद्धावणियासमिया' पुरीषमूत्रनिष्ठीवननासिकाश्लेष्ममलपरित्यागे समिता
इति शुद्धस्थण्डिलाश्रयणात् ।

'मणगुत्ते' त्यादि पदत्रयं कण्ठ्यम्, अत एव 'गुत्ता' सर्वथा गुप्तत्वात् 'गुत्तिंदिय'ति शब्दादिषु
रागादिरहिता इत्यर्थः, अथवा 'गुत्तागुत्तिंदिय'ति गुप्तानि शब्दादिषु रागादिनिरोधाद् अगुप्तानि
च आगमश्रवणेयासमित्यादिष्वनिरोधादिन्द्रियाणि येषां ते तथा, 'गुत्तबंभयारि'ति गुप्तं—
वसत्यादिगुप्तिद्वय—मैथुनविरतिं चरन्ति—आसेवन्त इत्येवंशीलाः गुप्तब्रह्मचारिणः, 'अमम'ति
आभिष्वङ्गिकममेतिशब्दवर्जा 'किंचन'ति निर्द्रव्याः वाचनान्तरे ।

'अकोहे'त्यादीन्येकादश पदानि ध्रुवन्ते, तत्र 'अकोहे'त्यादि ४ प्रतीतानि, अत एव 'संत'ति
शान्ता अन्तर्वृत्त्या 'पसंत'ति प्रशान्ताः बहिर्वृत्त्या 'उवसंत'ति उपशान्ता उभयतः, अथवा मनःप्रमृ-
त्यपेक्षया शान्तादीनि पदानि, अथवा श्रान्ता भवभ्रमणात् प्रशान्ताः प्रकृष्टचित्तत्वात् उपशान्ता—
निवृत्ताः पापेभ्यः, अथवा प्रशमप्रकर्षाभिधानार्थकार्थं पदत्रयमिदम्, अत एव 'परिनिव्वुआ'
सकलसन्तापवर्जिताः 'अणासव'ति अनाश्रवाः—अविद्यमानपापकर्मबन्धाः 'अगंथ'ति अविद्य-
मानहिरण्यादिग्रन्थाः 'छिन्नसोअ'ति छिन्नशोकाश्छिन्नश्रोतसो वा, छिन्नसंसारप्रवाहा इत्यर्थः ।

'निरुवलेव'ति उपलिप्यते अनेनेत्युपलेपस्तद्रहिताः, कर्मबन्धहेतुवर्जिता इत्यर्थः, अथ
निरुपलेपतामेवोपमानैराह—लक्ष्यमाणपदानां च भावनाध्ययनाद्युक्ते इभङ्ग्रहणार्थे—

॥ १ ॥ 'कंसं १ संखे २ जीवे ३ गयणे ४ वाए ५ य सारए सलिले ६ ।

पुक्खरपत्ते ७ कुम्मे ८ विहगे ९ खग्गे य १० मारंडे ११ ॥

॥ २ ॥ कुंजर १२ वसहे १३ सीहे १४ नगराया चेव १५ सागरऽकखोहे १६ ।

चंदे १७ सुरे १८ कणगे १९ वसुंधरा चेव २० सुहुयहुए २१ ॥

उक्तगाथानुक्रमेणेह तानि पदानि व्याख्यास्यामः, वाचनान्तरे इत्यमेव दृष्टत्वादिति,
'कंसपाईव मुक्कतोया' कांस्यपात्रीवेति व्यक्तं मुक्तं—त्यक्तं तोयमिव तोयं—बन्धहेतुत्वात् स्नेहो
यैस्ते तथा, 'संखो इव निरंगणे'ति कम्बुवत् रक्षणं—रागाद्युपरजनं तस्मान्निर्गताः, 'जीव इव
अप्पडिहयगती' प्रत्यनीककुतीर्थिकादियुक्तेष्वपि देशनगरादिषु विहरन्तो वादादिसा-
मर्थ्योपेतत्वेनास्त्रलितगतय इत्यर्थः ।

संयमेवा अप्रतिहतवृत्तय इत्यर्थः, 'गगनमिव निरालंबण'ति कुलग्रामनगराद्यालम्बनवर्जिता
इत्यर्थ सर्वत्रानिश्चिता इति हृदयं, 'वायुरिव अप्पडिबद्धा' ग्रामादिष्वेकरात्र्यादिवासात् 'सारयसलिलं
व सुद्धहिअय'ति अकलुषमनस्त्वात्, 'पुक्खरपत्तं व निरुवलेव'ति पङ्कजलकल्पस्वजनविषय-

स्नेहरहिता इत्यर्थः, 'कुम्भो व गुत्तिदिय'ति कच्छपो हि कदाचिद् ग्रीवापाद लक्षणावयवपञ्चकेन गुप्तो भवति, एवमेतेऽपीन्द्रियपञ्चकेनेति, 'विहग इव विष्पमुक्'ति मुक्तपरिकरत्वादभियतवासाश्च, 'खगिविसाणं व एगजाय'ति खङ्गी-आटव्यो जीवस्तस्य विषाणं-शृङ्गं तदेकमेव भवति तद्वदेकजाता-एकभूता रागादिसहायवैकल्यादिति ।

'भारण्डपक्ष्मीव अप्पमत्त'ति भारण्डपक्षिणोः किलैकं शरीरं पृथग्ग्रीवं त्रिपादं च भवति, तौ चात्यन्तमप्रमत्तयैव निर्वाहं तेनोपभाकृतांते, 'कुञ्जरा इव सांडीरा' हस्तीव शूराः कषायादिरिपून् प्रतीत्येति, 'वसभो इव जायत्थामा' गौरिवोत्पन्नबलाः, प्रतिज्ञातकार्यभरनिर्वाहका इत्यर्थः, 'सीहो इव दुद्धरिसा' परीषहादिमृगैरनभिभवनीया इत्यर्थः ।

'मंदरो इव अप्पकंप'ति मेरुरिवानुकूलोपसर्गवायुभिरविधलितसत्त्वाः, 'सागरो इव गंभीर'ति हर्षशोकादिकारणसम्पर्केऽप्यविकृतचिन्ताः, 'चंदो इव सोमलेस्स'ति अनुपतापहेतुमनः परिणामाः, 'सूरो इव दित्तेअ'ति दीप्ततेजसो द्रव्यतः शरीरदीप्त्या भावतो ज्ञानेन, 'जच्चकणम्मिव जायरूवा' जातं-लब्धं रूपं-स्वरूपं रागादिकुद्भव्यविरहात् यैस्ते जातरूपाः, 'वसुंधरा इव सव्व-फासदिसह'ति स्पर्शा-शीतोष्णादयो अनुकूलेतराः परीषहास्तान् सर्वान् विषहन्ते ये ते तथा ।

'सुहुअहुआसणो इव तेअसा जलंता' सुहु हुतं-क्षिप्तं घृतादि यत्र हुताशने-वह्नी स तथा, तद्वत्तेजसा-ज्ञानरूपेण तपोरूपेण च ज्वलन्तो-दीयमानाः, पुस्तकान्तरे विशेषणानि सर्वाण्येतानीदं चाधिकम्-'आदरिसफलगा इव पायडभावा' आदर्शफलकानीव-पट्टिका इव प्रतले विस्तीर्णत्वादादर्शफलकानि तानीव प्रकटय-यथावदुपलभ्यमानस्वभावा भावा-आदर्शपक्षे नयनमुखादिधर्मा साधुपक्षे अशठतया मनःपरिणामाः येषु ते प्रकटभावाः ।

बृ. (१७-वर्तते) नत्थि णं तेसि णं भगवंताणं कत्थइ पडिबन्धे भवइ, से अ पडिबन्धे वडव्विहे पन्नत्ते, तंजहा-दव्वओ खितओ कालओ भावओ, दव्वओ णं सचित्ताचित्तमीसिएसु दव्वेसु, खेतओ गामे वा नयरे वा रन्ने वा खेत्ते वा खले वा घरे वा अंगणे वा ।

कालओ समए वा आवलियाए वा जाव अयणे वा अन्नतरे वा दीहकालसंजोगे, भावओ कोहे या माणे वा मायाए वा लोहे वा भए वा हासे वा एवं तेसि ण भवइ ।

ते णं भगवंतो वासावासवअं अट्ठ गिम्हहेमंतिआणि मासाणि गामेएगराइआ नयरे पंचराइआ यासीचंदणसमाणकप्पा समलेड्डकंचणा समसुहुदुक्खा इहलोगपरलोगअप्पडिबद्धा संसारपारगामी कम्मनिग्घायणट्ठाए अब्भुट्ठिआ विहरंति ॥

बृ. 'नत्थी' त्यादि, नास्ति तेषां भगवतामयं पक्षो यदुत कुत्रचिदपि प्रतिबन्धो भवतीति, तद्यथा-द्रव्यतः ४, द्रव्यतः सचित्तादिषु ३, क्षेत्रतो ग्रामादिषु ७, तत्र क्षेत्रं-धान्यजन्मभूमि खलं-धान्यमलनपवनादिस्थण्डिलं, शेषाणि व्यक्तानि, कालतः समयादिषु, तत्र समयः-सर्वनिकृष्टः कालः, आवलिका-असङ्ख्यातसमया यावत्करणादिदं दृश्यम्-'आणापाणू वा' उच्छ्वासनिश्वासकाल इत्यर्थः, 'थोवे वा' सप्तप्राणमाने 'लवे वा' सप्तस्तोकमाने 'सुहुत्ते वा' लवसप्तसप्ततिमाने अहोरात्रपक्षमासाः प्रतीताः, 'अयणं' दक्षिणायनमितरच्च, अन्यतरे वा 'दीह-कालसंजोए'ति वर्षशतादी, भावतः क्रोधादिषु ६ ।

'एवं तेसि न भवइ'ति एवम्-अमुना प्रकारेण तेषां न भवति प्रतिबन्ध इति प्रकृतम्,

‘वासावासवज्जं’ति वर्षासु—प्रावृषि वासो—निवासस्तद्वर्जमित्यर्थ, ‘गामे एगराड्य’ति एकरात्रो वासमानतया अस्ति येषां ते एकरात्रिकाः, एवं नगरे पञ्चरात्रिका इति, एकादश प्रतिभा-काल्येका-नाश्रित्योक्तम्, अन्येषां मासकल्पविहारित्वादिति, ‘वासीचन्दनसमाणकम्प’ति वासीचन्दनयोः प्रतीतयोरथवा वासीचन्दने इव वासीचन्दने—अपकारकोपकारकौ तयोः समानो—निर्देशरागत्वात्समः कल्पो विकल्पः समाचारो वा येषां ते वासीचन्दनसमानकल्पाः, ‘समलेङ्कचण’ति समे—तुल्ये उपेक्षणीयत्वाद्धेष्टुकाञ्चने येषां ते तथा ।

‘समसुखे’त्यादि ‘विहरंती’त्येतदन्तं व्यक्तं, वाचनान्तरे पुनः ‘तंजहा’ इत्यतः परं गमान्तं यावदिदं पठ्यते—‘अंङ् ए इ वा’ अण्डजो—हंसादि अण्डकं वा—मयूराण्डकादि क्रडादि-मयूरादि-हेतुरिति वा प्रतिबन्धः स्यात्, सप्तम्येकवचनान्तं चेदं व्याख्येयम्, इकारस्तु प्राकृतप्रभवः, ‘पोय ए इ वा’ पोतजो—हस्त्यादि, पोतको वा शिशुरिति वा प्रतिबन्धः स्यात्, ‘अंङ्जे इ वा’ बोंङ्जे इ वे’त्यत्र पाठान्तरे अण्डजं—वस्तरं कोशिकारकीटाण्डकप्रभवं बोण्डजं—कर्पासीफलप्रभवं वस्त्रमेव

‘उग्गहिए इ वा’ अवगृहीतं—परिब्रेषणार्थमुत्पादितं भक्तपानं ‘पग्गहिए वा’ प्रगृहीतं भोजनार्थमुत्पादितं तदेव, अथवा अवग्रहिकं—अवग्रहोऽस्थास्तीत्यवग्रहिकं—वसतिपीठ-फलकादिकं औपग्रहिकं वा दण्डकादिकमुपधिजातं, प्रगृहीतं तु प्रकर्षेण गृहीतत्वादौधिकमिति, ‘जण्णं जण्णं दिसं’ति णङ्कारस्य वाक्यालङ्कारार्थत्वाद्वा यां दिशमिच्छन्ति विहर्तुमिति शेषः, ‘तं णं तं णं’ति तां तां दिशं विहरन्तीति योगः, ‘सुइभूय’ति शुचिभूताः—भावशुद्धिमन्तः श्रुतिभूता वा—प्राप्तसिद्धान्ताः, ‘लघुभूय’ति अल्पोपधितया गौरवत्यागाच्च, अथवा लघुभूतो वायुस्तद्वत् ये सततविहारास्ते लघुभूताः ।

‘अणप्पगंधा’ अनल्पग्रन्थाः—बह्वागमाः अविद्यमानो वा आत्मनः सम्बन्धी ग्रन्थो—हिरण्यादिर्येषां ते तथा, अनर्प्यग्रन्था वा भावधनयुक्ता इत्यर्थः ॥

सू (१८) तेसि णं भगवंताणं एतेणं विहारेणं विहरमाणणं इमे एआलवे अब्भितरबाहिए तवोयहाणे होत्था, तंजहा—अब्भितरए छव्विहे बाहिएयि छव्विहे ॥

बृ. अथ साधुवर्णकः प्रकारान्तरेणोच्यते—स चं ‘तेसिणं’मित्यादि से तं ‘भावविउत्सग्गे’ इत्येदन्तः अनशनादितपोभेद प्रतिपादन परः सुगम एव, नवरं वाचनान्तरे ‘जायामायाविति’ति संयमयात्रामात्रार्थं वृत्ति—भक्तग्रहणं यात्रामात्रावृत्ति ‘अदुत्तरं व’ति अथापरं पुनरित्यर्थः ।

तथाऽधिकृतवाचनायाम् ‘अब्भितरए’ति अभ्यन्तरम्—आन्तरस्यैव शरीरस्य तापनात्सम्यग्धृतिभिरेव तपस्तया प्रतीयमानत्वाच्च, ‘बाहिए’ति बाह्यस्यैव शरीरस्य तापनान्मिथ्याधृतिभिरपि तपस्तया प्रतीयमानत्वाच्चेति ॥

सू. (१९) से किं तं बाहिए ? २ छव्विहे, तंजहा—अनसणे ऊणो (अवमो) अरिया भिक्खाअरियारसपरिघ्माए कायकिल्लेसे पडिसंलीणया ।

से किं तं अनसणे ? , २ दुविहे पन्नत्ते, तंजहा—इत्तरिए अ आवकहिए अ । से किं तं इत्तरिए ? , २ अनेगयिहे पन्नत्ते, तंजहा—चउत्तमभत्ते छव्वभत्ते अट्टमभत्ते दसमभत्ते बारसभत्ते चउदसभत्ते सोलसभत्ते अद्धमासिए भत्ते मासिए भत्ते दोमासिए भत्ते तेमासए भत्ते चउमासिए भत्ते पंचमासिए भत्ते छम्मासिए भत्ते, से तं इत्तरिए ।

से किं तं आवकहिण ? , २ दुविहे पन्नत्ते, तंजहा—पाओवगमणे अ भत्तपञ्चक्खाणे अ ।
से किं तं पाओवगमणे ? , २ दुविहे पन्नत्ते, तंजहा—वाघाइमे अनिच्चायाइमे अनियमा अप्पडिकम्मे,
से तं पाओवगमणे ।

से किं तं भत्तपञ्चक्खाणे ? , २ दुविहे पन्नत्ते, तंजहा—वाघाइमे अनिच्चायाइमे अनियमा
सप्पडिकम्मे, से तं भत्तपञ्चक्खाणे, से तं अनसणे ।

बू. 'अनसणे'ति भोजननिवृत्ति, तच्चेत्कर्तुं न शक्नोति तदा किं कार्यमित्याह—
'अवमोयरिअ'ति अवमोदरस्य करणमवमोदरिका—ऊनोदरतेत्यर्थः, उपलक्षणत्वाच्चास्य
न्यूनोपधि-ताऽपीह ऽस्येति, तत्राशक्तस्य यत्कार्यं तदाह—'भिक्षावरिण'ति वृत्तिसंक्षेप इत्यर्थः,
तत्राप्यशक्तस्य यत्कार्यं तदाह—'रसपरिद्याए'ति, तत्राप्यशक्तस्य यत्तदाह—'कायकिलेसे' ।

तत्रापि यत्तदाह—'पडिसंलीणय'ति, 'इत्तरिए'ति इत्तरम्—अल्पकालिकमेकोपवासादि
षण्णमासान्तम् 'आवकहिण'ति यावती चासी कथा च—मनुष्योऽयमिति व्यपदेशरूपा यावत्कथा
तस्यां भवं यावत्कथिकं—यावज्जीविकमित्यर्थः, 'पाओवगमणे'ति पादपस्येवोपगमनम्—
अस्पन्दतयाऽवस्थानं पादपोपगमनं 'वाघाइमे अ'ति व्याघातवत्—सिंहदावानलाद्यभिभूतो यत्
प्रतिपद्यते 'निच्चायाइमे अ'ति व्याघातविरहितं ।

मू. (१९-वर्तते) से किं तं ओमोअरिआओ ? , २ दुविहा पन्नत्ता, तंजहा—दब्बोमोअरिआ
य भावोमोअरिआ य, से किं तं दब्बोमोअरिआ ? , २ दुविहा पन्नत्ता, तंजहा—उवगरणद-
ब्बोमोअरिआ य भत्तपाण-दब्बोमोअरिआ य । से किं तं उवगरणदब्बोमोअरिआ ? , २ तिविहा
पन्नत्ता, तंजहा—एगे वत्थे एगे पाए चियत्तोवणकरणसात्तिअणया, से तं उवगरणदब्बोमोअरिआ

से किं तं भत्तपाणदब्बोमोअरिआ ? , २ अनेगविहा पन्नत्ता, तंजहा—अट्ठकुक्कडि-
अंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारमाणे अप्पाहारे, दुवालसकुक्कडिअंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारमाणे
अवट्ठोमोअरिआ, सोलसकुक्कडिअंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारमाणे दुमागपत्तोमोअरिआ,
चउब्बीसकुक्कडिअंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारमाणे पत्तोमोअरिआ, एकतीसकुक्कडि-
अंडगप्पमाणमेत्ते कवले आहारमाणे किंचूणोमोअरिआ, बत्तीसकुक्कडिअंडगप्पमाणमेत्ते कवले
आहारमाणे पमाणपत्ता, एत्तो एगेणवि धासेण ऊणयं आहारमाहारेमाणे समणे निग्गंधे नो
पकामरसभोईति वत्तत्वं सिआ, से तं भत्तपाणदब्बोमोअरिआ, से तं सब्बोमोअरिआ ।

से किं तं भावोमोअरिआ ? , २ अनेगविहा पन्नत्ता, तंजहा—अप्पकोहे अप्पमाणे अप्पभाअ
अप्पलोहे अप्पसद्धे अप्पझंझे, से तं भावोमोअरिआ, से तं ओमोअरिआ ।

से किं तं भिक्षायारिया ? , २ अनेगविहा पन्नत्ता, तंजहा—दब्बाभिग्गहचरणे खेत्ता-
भिग्गहचरणे कालाभिग्गहचरणे भावाभिग्गहचरणे उक्खित्तचरणे निक्खित्तचरणे उक्खित्तनिक्खित्त-
चरणे निक्खित्तउक्खित्तचरणे वट्ठिअमाणचरणे साहरिअमाणचरणे ।

उवनीअचरणे अवनीअचरणे उवनीअअवनीअचरणे अवनीअउवनीअचरणे संसट्ठचरणे
असंसट्ठचरणे तज्जातसंसट्ठचरणे अन्नायचरणे मोनचरणे दिट्ठलाभिए अदिट्ठलाभिए पुट्ठलाभिए
अपुट्ठलाभिए भिक्षालाभिए अभिक्षलाभिए अन्नगिलायए ओवनिहिण परिमितपिंडवाइए
सुद्धेसणिए संखायत्तिए, से तं भिक्षायारिया ।

बु, 'चियत्तोवगरणसाइज्जणय'ति चियत्तं—प्रीतिकरं त्यक्तं वा दोषैर्यदुपकरणं—
वस्त्रपात्रव्यतिरिक्तं वस्त्रपात्रमेव वा तस्य या श्रयणीयता स्वदनीयता वा सा तथा, 'अप्पाहारे'ति
द्वात्रिंशत्कवलपेक्षया अष्टानामल्पत्वात्, 'अवहोमोयरिय'ति द्वात्रिंशतोऽर्द्धं षोडश, एवं च
द्वादशानामर्द्धसमीपवर्तित्वादुपार्द्धाऽवमोदरिका द्वादशभिरिति, 'दुभागोमोयरिय'ति द्वात्रिंशतः
षोडश द्विभागोऽर्द्धमित्यर्थः, ततः षोडशकवलमाना द्विभागामोदरिकेत्युच्यते, 'पत्तोमोयरिय'ति
चतुर्विंशतेः कवलानां द्वात्रिंशद्वितीयार्द्धस्य मध्यभागं प्राप्तत्वाच्चतुर्विंशत्या कवलैः
प्राप्तावमोदरिकेत्युते, अथवा प्राप्तेव प्राप्ता द्वात्रिंशतस्रयाणां भागानां प्राप्तत्वाच्चतुर्थभागस्य
चाप्राप्तत्वादिति ।

'किंचूणूमोयरिय'ति एकत्रिंशतो द्वात्रिंशत एकेनोनत्वात्, 'पमाणपत्ते'ति द्वात्रिंशता कवलैः
प्राप्तप्रमाणो भवति साधुर्न न्यूनोदर इति, 'एत्तो'ति इतो द्वात्रिंशत्कवलमानादेकेनापि 'घासेण'ति
ग्रासेन 'नो पकामरसभोईति वत्तव्वं सिया' इति नात्यर्थमन्नभोक्तेति वाच्यं स्यादिति ।

'अप्पसदे'ति अल्पकलह इत्यर्थः, कलहः—क्रोधकार्यम् 'अप्पझंजे'ति अल्पझञ्जः—
अविद्यमानकलहविशेषः, अल्पशब्दश्चाभाववचनोऽप्यस्ति ।

'दब्बाभिग्गहचरण'ति द्रव्याश्रिताभिग्रहेण चरति—भिक्षामटति द्रव्याश्रिताभिग्रहं व
चरति—आसेवते यः स द्रव्याभिग्रहचरकः, इह च भिक्षाचर्यायां प्रक्रन्तायां यद् द्रव्याभिग्रहचरक
इत्युक्तं तद्धर्मधर्मिणोरमेदविवक्षणात्, द्रव्याभिग्रहश्च लेपकृतादिद्रव्यविषयः, क्षेत्राभिग्रहः—
स्वग्रामपरग्रामादिविषयः, कालाभिग्रहः—पूर्वाह्नादिविषयः, भावाभिग्रहस्तु गानहसनादि-
प्रवृत्तपुरुषादिविषयः, 'उक्खित्तचरण'ति उक्खित्तं—स्वप्रयोजनाय पाकभाजनादुद्धृतं तदर्थमभिग्रह-
तश्चरति—तद्गवेषणाय गच्छतीत्युक्खित्तचरकः, एवमुत्तरत्रापि, 'निक्खित्तचरण'ति निक्षित्तं—
पाकभाजनादुद्धृतं तदर्थमभिग्रहतश्चरति—तद्गवेषणा गच्छतीत्युक्खित्तचरकः, एवमुत्तरत्रापि,
'निक्खित्तचरण'ति निक्षित्तं भोजनापराभुतक्षित्तं च स्वार्थं तत एव निक्षित्तोक्खित्तं

'वट्ठिअमाणचरण'ति परिदेय्यमाणचरकः 'साङ्गिरिअमामचरण'ति यत् कूरादिकं
शीतलीकरणार्थं पटादिषु विस्तारितं तत्पुनर्भाजने क्षिप्यमानं संक्षिप्यमाणमुच्यते, 'उवनीअचरण'ति
उपनीतं केनचित्कस्यचिदुपद्वैकितं ग्रहेणकादि, 'अवनीयचरण'ति अपनीतं देयद्रव्यमध्या-
दपसारितमन्यत्र स्थापितमित्यर्थः, 'उवनीयावनीचरण'ति उपनीतं—विनीतं द्वैकितं सत्
ग्रहेणकाद्यपनीतं स्थानान्तरस्थापितं अद्यवोपनीतं च यश्चरति स तथा, अथवा उपनीतं—दायकेन
वर्णितगुणं अपनीतं—निराकृतगुणम् उपनीतापनीतं धदेकेन गुणेन वर्णितं गुणान्तरापेक्षया तु
दूषितं, यथाऽहो शीतलं जलं केवलं क्षारमिति, यत्तु क्षारं किन्तु शीतलं तदपनीतोपनीतमुच्यत
इति, अत आह—

'अवनीयउवनीयचरण'ति, 'संसट्ठचरण'ति संसृष्टेन—खरण्टितेन हस्तादिना दीयमानं
संसृष्टमुच्यते तच्चरति यः स तथा, 'असंसट्ठचरण'ति उक्तविपरीतः, 'तज्जायसंसट्ठचरण'ति
तज्जातेन देयद्रव्याविरोधिना यत् संसृष्टं हस्तादि तेन दीयमानं यश्चरति स तथा, 'अन्नायचरण'ति
अज्ञातः—अनुपदर्शितस्वाजन्यादिभावः संश्चरति यः स तथा —

--'भोनचरण'ति व्यक्तं, 'दिट्ठलाभिय'ति दृष्टस्यैव भक्तादेर्दृष्ट्या पूर्वोपलब्ध्यादायकाज्ञाभो

यस्यास्ति स धृष्टलाभिकः, 'अदिङ्गलाभिए'ति तत्रादृष्टस्यापि अपवरकादिमध्याग्निर्गतस्य श्रोत्रादिभिः कृतोपयोगस्य भक्तादेरदृष्टाद्वा पूर्वमनुपलब्ध्यादायकाङ्क्षाभो यस्यास्ति स तथा, 'पुङ्गलाभिए'ति पृष्ठस्यैव हे साधो! किं ते दीयत इत्यादिप्रश्नितस्य यो लाभः स यस्यास्ति स तथा, 'अपुङ्गलाभिए'ति उक्तविपर्ययादिति, 'भिक्षालाभिए'ति भिक्षेव भिक्षा तुच्छमविज्ञातं वा तल्लाभो ग्राह्यतया यस्यास्ति स भिक्षालाभिकः, 'अभिक्षालाभिए'ति उक्तविपर्ययात्, 'अण्णगिलायए'ति अन्नं-भोजनं विना ग्लायति अन्नग्लायकः, स चाभिग्रहविशेषात् प्रातरेव दोषाभ्युगिति, 'ओवणिहिए'ति उपनिहितं यथा कथञ्चित् प्रत्यासन्नीभूतं तेन चरति यः स औपनिहितिकः उपनिधिना वा चरतीत्यौपनिधिकः ।

'परिमियपिण्डवाइए'ति परिमितपिण्डपातः-अर्द्धपोषादिलाभो यस्यास्ति स तथा, 'सुद्धेसणिए'ति शुद्धैषणा शङ्कादिदोषरहितता शुद्धस्य वा निर्व्यञ्जनस्य कूरादेरेषणा यस्यास्ति स तथा, 'संखादत्तिए'तति सङ्ख्याप्रधाना दत्तयो यस्य स तथा, दत्तिश्च एकक्षेपभिक्षालक्षणा ।

मू. (१९-वर्तते) से किं तं रसपरिच्छाए ?, २ अनेगविहे पन्नत्ते, तंजहा-निव्वितिए पमीअरसपरिच्छाए आयंबिलए आयामसित्यभोई अरसाहारे विरसाहारे अंताहारे पंताहारे लूहाहारे, से तं रसपरिच्छाए

से किं तं कायकिलेसे ?, २ अनेगविहे पन्नत्ते, तंजहा-ठाण्डितिए ठाणाइए उक्कुडु-आसणिए पडिमड्डाई वीरासणिए नेसजिए दंडायए लण्डसाई आयावए अवाउडए अकंडुअए अनिडूहए सव्वगायपिकम्मविभूसविप्पमुक्के, से तं कायकिलेसे ।

से किं तं पडिसंलीनया ?, २ चउव्विहा पन्नत्ता, तंजहा-इंदिअपडिसंलीनया कसायपडिसंलीनया जोगपडिसंलीनया विवित्तसयनासनसेवनया ।

वृ. 'निव्वियतिए'ति निर्गतधृतादिविकृतिकः, 'पणीयरसपरिच्छाई' प्रणीतरसं गलद्धृत-दुग्धादिबिन्दुः, 'आयंबिलए'ति आयाभलम्-ओदनकुल्माषादि, 'आयामसित्यभोई'ति अवश्चावण-गतसिकथभोक्ता 'अरसाहारे'ति अरसो-हिङ्गादिभिरसंस्कृत आहारो यस्य स तथा, 'विरसाहारे'ति विगतरसः-पुराणधान्यौदनादि, 'अंताहारे'ति अन्ते भवमन्त्यं-जघन्यधान्यं वल्लादि, 'पंताहारे'ति प्रकर्षेणान्त्यं वल्लाद्येव भुक्तावशेषं पर्युषितं वा, 'लूहाहारे'ति रूक्षं-रूक्षस्वभावं, क्वचित् 'तुच्छाहारे'ति क्षयते तत्र तुच्छोऽल्पोऽसारश्च ।

'ठाण्डिटिए'ति स्थानं-कायोत्सर्गस्तेन स्थितिर्यस्य स स्थानस्थितिकः, पाठान्तरेण 'ठाणाइए'ति स्थानं-कायोत्सर्गस्तमतिगच्छति-करोतीति स्थानातिगः, 'उक्कुडुयासणिए'ति प्रतीतं, 'पडिमड्डाई'ति प्रतिमा मासिक्यादयः, 'वीरासणिए'ति वीरासनं-सिंहासननिविष्टस्य भून्यस्तपादस्य सिंहासनापनोदेयाध्दशमवस्थानं तद्यस्यास्ति स वीरासनिकः, 'नेसजिए'ति निषद्या पुताभ्यां भूम्यामुपवेशनं तथा चरति नैषधिकः, 'दंडायए लण्डसाई'ति क्वचिद्धश्यते तत्र दण्डस्येवायतम्-आयामो यस्यास्ति स दण्डायतिकः लगण्डं-वक्रकाष्ठं तद्वच्छेत्ते यः स लगण्डशायी तस्य पार्श्विकाशिरांस्येव पृष्ठमेव वा भूमौ लगतीति ।

'आयावए'ति आतापयति-शीतादिभिर्देहं सन्तापयतीत्यातापकः, आतापना च त्रिविधा भवति-निष्पन्नस्योत्कृष्टाऽनिष्पन्नस्य मध्यमा ऊर्ध्वस्थितस्य जघन्या, निष्पन्नातापनाऽपि

त्रिधा—अधोमुखशायिता १ पार्श्वशायिता २ उत्तानशायिता चेति ३, अनिष्पन्नातापनाऽपि त्रिधा—नोदोहिका उत्कुटुकासनता पर्यङ्गासनता चेति, ऊर्ध्वस्थानातापनाऽपि त्रिधा—हस्तिशौण्डिका एकपादिका समपादिका चेति, एतेषु चातापनामेदत्रितयेषु उत्कृष्टादित्रयं प्रत्येकं योजनीयमिति ।

‘अवाउडए’ति अप्रावृतकः प्रावरणवर्जक इत्यर्थः, अकण्डूयकानिष्ठीवकौ व्यक्तौ, ‘धुयकेसमंसुलोम’ति क्वचिद्धृष्यते, तत्रधुतानि—निष्प्रतिकर्मतया त्यक्तानि केशश्मश्रु-
पाणि—शिरोजकूचकक्षादिलोमानि येन स तथा, किमुक्तं भवति ?—सर्वगात्रप्रतिकर्म-
विभूषाविप्रमुक्त इति ।

मू. (१९-वर्तते) से किं तं इंदियपडिसंलीनया ?, २ पंचविहा पन्नत्ता, तंजहा—
सोइंदियविसयपयारनिरोहो वा सोइंदियविसयपत्तेसु अत्थेसु रागदोसनिग्गहो वा चक्खिंदिय-
विसयपयारनिरोहो वा चक्खिंदियविसयपत्तेसु अत्थेसु रागदोसनिग्गहो वा धाणिंदियविस-
यपयारनिरोहो वा धाणिंदियविसयपत्तेसु अत्थेसु रागदोसनिग्गहो वा जिब्बिंदियविसयपयारनिरोहो
वा जिब्बिंदियविसयपत्तेसु अत्थेसु रागदोसनिग्गहो वा फासिंदियविसयपयारनिरोहो वा
फासिंदियविसयपत्तेसु अत्थेसु रागदोसनिग्गहो वा, से तं इंदियपडिसंलीनया ।

से किं तं कसायपडिसंलीनया ?, २ चउव्विहा पन्नत्ता, तंजहा—कोहस्सुदयनिरोहो वा
उदयपत्तस्स वा कोहस्स विफलीकरणं माणस्सुदयनिरोहो वा उदयपत्तस्स वा माणस्स विफलीकरणं
मायाउदयणिरोहो वा उदयपत्तस्स (ताए) वा मायाए विफलीकरणं लोहस्सुदयणिरोहो वा
उदयपत्तस्स वा लोहस्स विफलीकरणं, से तं कसायपडिसंलीनया ।

से किं तं जोगपडिसंलीनया ?, २ तिविहा पन्नत्ता, तंजहा—मनजोगपडिसंलीणया
वयजोगपडिसंलीणया कायजोगपडिसंलीणया । से किं तं मनजोगपडिसंलीणया ?, २ अकुसल-
मननिरोहो वा कुसलमनउदीरणं वा, से तं मनजोगपडिसंलीनया । से किं तं वयजोगपडिसंलीणया
२ अकुसलवयनिरोहो वा कुसलवयउदीरणं वा, से तं वयजोगपडिसंलीनया । से किं तं
कायजोगपडिसंलीणया ? २ जण्णं सुसमाहिअपाणिपाए कुम्भो इव गुत्तिंदिए सब्बगायपडिसंलीणे
चिद्धइ, से तं कायजोगपडिसंलीणया ।

से किं तं विवित्तसयनासनसेवणया ?, २ जं णं आरामेसु उज्जाणेसु देवकुलेसु सभासु
पवासु पणियगिहेसु पणिअसालासु इत्थीपसुपंडगसंसत्तविरहियासु वसहीसु फासुएसमिअपीढ-
कलगसेअसंयारणं उवसंपज्जिता णं विहरइ, से तं पडिसंलीनया, से तं बाहिरए तवे ।

बू. ‘सोइंदियविसयपयारनिरोहो व’ति श्रोत्रेन्द्रियस्य विषये—शब्दे प्रचारस्य—
प्रवृत्तेर्निरोधो—निषेधः श्रोत्रेन्द्रियविषयप्रचारनिरोधः, स च ‘सोइंदियविसयपत्तेसु अत्थेसु’त
श्रोत्रेन्द्रियगोचरप्राप्तेष्वर्थेषु—शब्देषु कर्णप्रविष्टेष्वित्यर्थः, ‘आरामेसु’ति पुष्पप्रधानवनेषु ।

‘उज्जाणेसु’ति पुष्पफलोपेतादिमहावृक्षसमुदायरूपेषु ‘सभासु’ति जनोपवेशनस्थानेषु
‘पवासु’ति जलदानस्थानेषु ‘पणियगिहेसु’ति भाण्डनिक्षेपार्थगृहेषु ‘पणियसालासु’ति बहु-
ग्राहकदायकजनोचितेषु गेहविशेषेषु, शय्या यत्र प्रसारितपादैः सुष्यते, संस्तारकस्तु ततो हीनः

मू. (२०) से किं तं अब्भितरए तवे ? २ छव्विहे पन्नत्ते, तंजहा—पायच्छित्तं विणओ

वेयावच्चं सज्ज्ञाओ ज्ञाणं विउस्सग्गो ।

से किं तं पायच्छित्ते ? , २ दसविहे पन्नत्ते, तंजहा—आलोअणारिहे पडिक्कमणारिहे तदुभयारिहे विवेगारिहे विउस्सग्गारिहे तवारिहे छेदारिहे मूलारिहे अणवडुप्पारिहे पारंघिआरिहे, से तं पायच्छित्ते ।

से किं तं विनए ? , २ सत्तविहे पन्नत्ते, तंजहा—नाणविनए दंसणविनए चरित्तविनए मतविणए वइविनए कायविनए लोगोवयारविनए । से किं तं णनणविणए ? , २ पंचविहे पन्नत्ते, तंजहा—आभिनिबोहियणाणविनए सुअनाणविनए ओहिनाणविनए मनपअवनाणविनए केवलनाणवितनए । से किं तं दंसनयिनए ? , २ दुविहे पन्नत्ते, तंजहा—सुसुसनाविनए अनञ्चासायणाविनए ।

से किं तं सुसुसणाविनए ? , २ अनेगविहे पन्नत्ते, तंजहा—अब्भुझाणे इ वा आसणाभिग्गहे इ वा आसणप्पदाणे इ वा सत्तारे इ वा सम्मणे इ वा वित्तकणे इ वा अंजंजिण्णहे इ वा एतस्स अणुगच्छणया ठिअस्स पसुवासणया गच्छंतस्स पडिसंसाहणया, से तं सुसुसणाविनए ।

बृ. 'पायच्छित्तं'ति अतिधारविशुद्धिः, सा च वन्दनादिना विनयेन विधीयत इत्यत आह—'विनओ'ति कर्मविनयनहेतुव्यापारविशेषः, तद्वानेव च वैयावृत्ये वर्तत इत्यत आह—'वेयावच्चं'ति भक्तादिभिरुपष्टम्भः, वैयावृत्यान्तराले च स्वाध्यायो विधेय इत्यत आह—'सज्ज्ञाओ'ति शोभनो मर्यादया पाठ इत्यर्थः, तत्र च ध्यानं भवतीत्याह—'ज्ञाणं'ति, शुभध्यानादेव हेयत्यागो भवतीत्यत आह—'विउस्सग्गे'ति ।

'आलोयणारिहे'ति आलोचनां—गुरुनिवेदनां विशुद्धये यदर्हति भिक्षाचर्याद्यतिचारजातं तदालोचनाहं, तद्विषयत्वादालोचनालक्षणा विशुद्धिरपि आलोचनाहमित्युक्तं, तस्या एव तपोरूपत्वादिति, एवमन्यान्यपि, नवरं 'पडिक्कमणारिहे'ति मिथ्यादुष्कृतं, 'तदुभयारिहे'ति आलोचनाप्रतिक्रमणस्वभावं, 'विवेगारिहे'ति अशुद्धभक्तादिविवेचनं, 'विस्सग्गारिहे'ति कायोत्सर्गः ।

'तवारिहे'ति निर्विकृतादिकं तपः, 'छेदारिहे'ति दिनपञ्चकादिना क्रमेण पर्यायच्छेदनं, 'मूलारिहे'ति पुनर्ब्रतोपस्थापनम्, 'अणवडुप्पारिहे'ति अचरिततपोविशेषस्य व्रतेष्वनस्थापनं, 'पारंघिआरिहे'ति तपोविशेषेणैवातिचारपारगमनमिति, 'आसणाभिग्गहे इ व'ति यत्र यत्रोपवेष्टुमिच्छति तत्र तत्रासननयनं, 'आसणप्पयाणं'ति आसनदानमात्रमेवेति ।

बृ. (२०-वर्तते) से किं तं अणञ्चासायणाविणए ? , २ यणतालीसविहे पन्नत्ते, तंजहा—अरहंताणं अणञ्चासायणया अरहंतपन्नत्तस्स धम्मस्स अणञ्चासायणया आयरियाणं अणञ्चासायणया एवं उवज्झायाणं थेराणं कुलस्स गणस्स संघस्स किरिआणं संभोगिअस्स आभिनिबोहियणनणस्स सुअनाणस्स ओहिनाणस्स मणपअवनाणस्स केवलनाणस्स एएसिं चेव भत्तिबहुमाणे एएसिं येव वण्णसंजलणया, से तं अणञ्चासायणाविणए ।

से किं तं चरित्तविनए ? , २ पंचविहे पन्नत्ते, तंजहा—सामाइअचरित्तविनए छेओवडावणिअचरित्तविनए परिहारविसुद्धिचरित्तविनए ? , सुहुमसंपरायचरित्तविनए अहक्खायचरित्तविनए, से तं चरित्तविनए । से किं तं मणविणए ? , २ दुविहे पन्नत्ते, तंजहा—पसत्थमनविणए

अपसत्यमनविनए ।

से किं तं अपसत्यमनविनए ? , २ जे अ मणे सावझे सकिरिए सककसे कडुए निहुरे फरुसे अण्हयकरे छेयकरे भेयकरे परितावणकरे उहवणकरे भूओवघाइए तहप्पगारं मनो नो पहारेआ, से तं अपसत्यमनोविनए ।

से किं तं पसत्यमनविनए ? , २ तं चेव पसत्थं नेयब्बं, एवं चेव वइविणओऽवि एएहिं पएहिं चेव नेअब्बो, से तं वइविणए ।

बृ. 'किरियाणं'ति क्रियावादिनां 'संभोइयस्स'ति एकसमाचारिकताया इति । मनोविनये लिख्यते—'जे अ मणे'ति यत्पुनर्मनः—चित्तमसंयतानामिति गम्यते, 'सावझे'ति सहावधेन—गर्हितकर्मणा हिंसादिना वर्तत इति सावधम्, एतदेव प्रपञ्चयते—'सकिरिय'ति कायिक्या-दिक्रयोपेतं, 'सककसे'ति सकार्कश्यं कर्कशभावोपेतं, 'कडुए'ति परेषामात्मनो वा कटुकमिव कटुकमनिष्टमित्यर्थः, 'निहुरे'ति निष्ठुरं—मार्दवानुगतं, 'फरुसे'ति स्नेहाननुगतं, 'अण्हयकरे'ति आश्रवकरम्—अशुभकर्माश्रवकारि, कुत इत्याह—

'छेयकरे'ति हस्तादिच्छेदनकारि, 'भेयकरे'ति नासिकादीनां भेदनकारि, 'परितावणकरे'ति प्राणिनामुपतापहेतुः, 'उहवणकरे'ति मरणान्तिकवेदनाकारि धनहरणाद्युपद्रवकारि वा, 'भूओव-घाइए'ति भूतोपघातो यत्रास्ति तद्भूतोपघातिकमिति, 'तहप्पगारं'ति एवम्प्रकारं असंयतमनः-सदृशमित्यर्थः, 'मनो नो पहारेआ'ति न प्रवर्तयेत् ।

मू. (२०-वर्तते) से किं तं कायविनए ? , २ दुविहे पन्नत्ते, तंजहा—पसत्थकायविनए अपसत्थकायविनए ।

से किं तं अपसत्थकायविनए ? , २ सत्तविहे पन्नत्ते, तंजहा—अनाउत्तंगमणे अनाउत्तं ठाणे अनाउत्तंनिसीदणे अनाउत्तं तुअट्टणे अनाउत्तं उल्लंघणे अनाउत्तं पल्लंघणे अनाउत्तं सत्विदिय-कायजोगजुंजणया, से तं अपसत्थकायविणनए । से किं तं पसत्थकायविनए ? , २ एवं चेव पसत्थं भाणियब्बं, से तं पसत्थकायविनए, से तं कायविनए ।

से किं तं लो गोवयारविनए ? , २ सत्तविहे पन्नत्ते, तंजहा—अब्भासवत्तियं परच्छंदाणुवत्तियं कज्जहेउं कयपडिकिरिया अत्तगवेसणया देसकालण्णुया सव्वट्ठेसु अपडिलोमया, से तं लो गोवयारविनए, से तं विनए ।

बृ. 'अनाउत्तं'ति असावधानतया, 'उल्लंघणे'ति कर्दमादीनामतिक्रमणं पीनःपुन्येन तदेव प्रलङ्घनमिति, 'सत्विदियकायजोगजुंजणय'ति सर्वेन्द्रियाणां काययोगस्य च योजनं—प्रयोजनं व्यापारणं सर्वेन्द्रियकाययोगयोजनतेति 'अब्भासवत्तिय'ति अभ्यासवृत्तिता—समीपवर्तित्वं 'परच्छंदाणुवत्तिय'ति पराभिप्रायानुवर्तनं 'कज्जहेउं'ति कार्यहेतोः—ज्ञानादिनिमित्तं भक्ता-दिदानमिति गम्यं ।

'कयपडिकिरिय'ति अध्यापितोऽहमनेनेतिबुद्ध्या भक्तादिदानमिति 'अत्तगवेसणय'ति आर्तस्यदुःखितस्य वार्तान्वेषणं 'देसकालण्णुय'ति प्रस्तावज्ञता—अवसरोचितार्थसम्पादनमित्यर्थं 'सव्वट्ठेसु अपडिलोमय'ति सर्वप्रयोजनेष्वाराध्यसम्बन्धिष्वानुकूल्यमिति ।

मू. (२०-वर्तते) से किं तं वेआवझे ? , २ दसविहे पन्नत्ते, तंजहा—आयरियवेआवझे

उवज्झायवेआवस्से सेहवेआवस्से गिलाणवेआवस्से तवस्सिवेआवस्से धेरवेआवस्से साहम्मिअवेआवस्से कुलवेआवस्से गणवेआवस्से संघवेआवस्से, से तं वेआवस्से ।

से किं तं सज्झाए ? , २ पंचविहे पन्नत्ते, तंजहा—यायणा पडिपुच्छणा परिअट्ठणा अनुप्पेहा धम्मकहा, से तं सज्झाए !

से किं तं ज्ञाणे ? , २ चउव्विहे पन्नत्ते, तंजहा—अट्ठज्झाणे रुद्धज्झाणे धम्मज्झाणे सुक्खज्झाणे अट्ठज्झाणे चउव्विहे पन्नत्ते, तंजहा—अमणुण्णसंपओगसंपउत्ते तस्स विष्पओगस्स-तिसमण्णागए आवि भवइ, मणुण्णसंपओगसंपउत्ते तस्स अविष्पओगस्सतिसमण्णागए आवि भवइ, आयंकसंपओगसंपउत्ते तस्स विष्पओगस्सतिसमण्णागए आवि भवइ, परिजूसिय-कामभोगसंपओगसंपउत्ते तस्स अविष्पओगस्सतिसमण्णागए आवि भवइ ।

वृ. 'वेयावस्से'ति वैयावृत्यं—भक्तपानादिभिरुपष्टम्भः 'सेह'ति अभिनवप्रव्रजितः तपस्वी—अष्टमादिक्षपकः 'धेर'ति स्थविरो जन्मादिभिः, साधर्मिकः साधु साध्वी वा, कुलं गच्छ-समुदायः, गणः कुलानां समुदायः, सङ्घो गणसमुदायः इति ।

'अमणुण्णसंपओगसंपउत्ते'ति अमनोज्ञः—अनिष्टो यः शब्दादिस्तस्य यः सम्प्रयोगो-योगस्तेन सम्प्रयुक्तो यः स तथा, तथाविधः सन् 'तस्स'ति तस्य—अमनोज्ञस्य शब्दादेर्विप्रयोग-स्मृतिसम्बन्धागतश्चापि भवति—वियोगचिन्तानुगतः स्यात्, वाऽपीत्युत्तरवाक्यापेक्षया समुच्चयार्थः, असावार्तध्यानं स्यादिति शेषः, धर्मधर्मिणोरमेवादति । तथा 'मणुण्णसंपओगसंपउत्ते'ति व्यक्तं, नवरं मनोज्ञं—धनादि 'तस्स'ति मनोज्ञस्य धनादेः 'अविष्पओगस्सइसमण्णागए आवि भवइ'ति व्यक्तं, नवरम्—आर्तध्यानमसाबुच्यत इति वाक्यशेषः ।

तथा 'आयंकसंपओगसंपउत्ते'ति व्यक्तं, नवरमातङ्को—रोगः 'तस्स'ति तस्यातङ्कस्य 'विष्पओगस्सइसमण्णागए'ति व्यक्तं, वाक्यशेषः पूर्ववत् । तथा 'परिजूसियकामभोगसंपओगसंपउत्ते'ति व्यक्तं, नवरं परिजूसियति—'जुषी प्रीतिसेवनयो' रितिवचनात् सेवितः प्रीतो वायः कामभोगः—शब्दादिभोगो मदनसेवा वा 'तस्स'ति तस्य कामभोगस्य 'अविष्पओगस्सइसमण्णागए'ति प्राग्वत् ।

मू. (२०-वर्तते) अट्ठस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि लक्खणा पन्नत्ता, तंजहा—कंदणया सोअणया तिप्पणया विलवणया ।

रुद्धज्झाणे चउव्विहे पन्नत्ते, तंजहा—हिंसानुबन्धी मोसानुबन्धी तेनानुबन्धी सारक्खणानुबन्धी, रुद्धस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि लक्खणा पन्नत्ता, तंजहा—उसण्णदोसे बहुदोसे अन्नाणदोसे आमरणंतदोसे ।

धम्मज्झाणे चउव्विहे चउप्पडोयारे पन्नत्ते, तंजहा—आणाविजए अवायविजए विवागविजए संठाणविजए, धम्मस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि लक्खणा पन्नत्ता, तंजहा—आणारुई निसग्गरुई उवएसरुई सुत्तरुई ।

धम्मस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि आलंबणा पन्नत्ता, तंजहा—यायणा पुच्छणा परियट्ठणा धम्मकहा, धम्मस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि अनुप्पेहाओ पन्नत्ताओ, तंजहा—अनिद्याणुप्पेहा असरणाणुप्पेहा एगत्ताणुप्पेहा संसाराणुप्पेहा ।

बृ. 'कंदण्य'ति महता शब्देन विरवणं 'सोअण्य'ति दीनता, 'तिप्पण्य'ति तेपनता तिपे: क्षरणार्थत्वादश्रुविमोचनं, विलपनता-पुनः पुनः क्लिष्टभाषणमिति, 'उसण्णदोसे'ति उसण्णेन-बाहुल्येनानुपरतत्वेन दोषो-हिंसाऽनृतादत्तादानसंरक्षणानामन्यतमः उसण्णदोषः, तता 'बहुदोसे'ति बहुष्वपि सर्वेष्वपि हिंसादिषु ४ दोषः-प्रवृत्तिलक्षणो बहुदोषः 'अन्नाणदोसे'ति अज्ञानात् कुशास्त्रसंस्काराद्विंसादिष्वधर्मस्वरूपेषु धर्मबुद्ध्या या प्रवृत्तिस्तल्लक्षणो दोषः अज्ञानदोषः, 'आमरणंतदोसे'ति मरणमेवान्तो मरणान्तः आ मरणान्तात् आमरणान्तम्, असंज्ञातानुतापस्य कालसीकरिकादेरिव या हिंसादिषु ४ प्रवृत्तिः सैव दोषः आमरणान्तदोषः, इह चार्तरौद्रे परिहार्यतया साधुविशेषणे धर्मशुक्ले त्वासेव्यतयेति

घउप्पडोचारेति चतुषु-भेदलक्षणालम्बनानुप्रेक्षालक्षणेभ्युपदार्थेषु प्रत्यवतारः-समवतारो वक्ष्यमाणस्वरूपो यस्य तद्वत्प्रत्यवतारमिति ।

'आणाविजए'ति आज्ञा-जिनप्रवचनं तस्या विचयो-निर्णयो यत्र तदाज्ञाविचयं, प्राकृतत्वादाणाविजयं, आज्ञागुणानुचिन्तनमित्यर्थ, एवं शेषपदान्यपि, नवरम् अपायाः-रागद्वेषादिजन्या अनर्था, विपाकः-कर्मफलं, संस्थानानि-लोकद्वीपसमुद्राद्याकृतयः ।

'आणारुई'ति निर्युक्त्यादिश्रद्धानं 'निसंगरुई'ति स्वभावत एव तत्त्वश्रद्धानम् 'उवएसरुई'ति साधूपदेशात्तत्त्वश्रद्धानं 'सुत्तरुई'ति आगमत्तत्त्वश्रद्धानम् 'आलंबण'ति आलम्बनानि धर्मध्यानसौधशिखरारोहणार्थं यान्यालम्ब्यन्ते-आश्रीयन्ते तान्यालम्बनानि-वाचनादीनि, अनित्यत्वाशरणत्वाकत्वसंसारानुप्रेक्षाः प्रतीताः ।

मू. (२०-वर्तते) सुक्कज्झाणे चउव्विहे चउप्पडोअरे पन्नते, तंजहा-पुहुत्तवियक्कसविआरी १ एगत्तवियक्क अविआरी २ सुहुमकिरिए अप्पडिवाइ ३ समुच्छिन्नकिरिए अनियडी, ४, सुक्कस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि लक्खणा पन्नत्ता, तंजहा-विदेगे विउसग्गे अव्वहे असम्मोहे ।

सुक्कस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि आलंबणा पन्नत्ता, तंजहा-खंती मुती अज्जवे मइवे, सुक्कस्स णं ज्ञाणस्स चत्तारि अनुप्पेहाओ पन्नत्ताओ, तंजहा-अवायामुप्पेहा असुभाणुप्पेहा अनंतवित्तिआणुप्पेहा विप्परिणामामुप्पेहा, से तं ज्ञाणे ॥

बृ. 'पुहुत्तवियक्क सविआरी'ति पृथक्त्वेन-एकद्रव्याश्रितानामुत्पादादिपर्यायाणां भेदेन वितर्को-विकल्पः पूर्वगतश्रुतालम्बनो नानानयानुसरणलक्षणो यत्र तत् पृथक्त्ववितर्कः, तथा विचारः-अर्थाद्वयजने व्यञ्जनादर्थे मनःप्रभृतियोगानां ध्यान्यस्मादन्यतरस्मिन् विचरणं सह विचारेण यत्तत्सविचारि, सर्वधनादित्वादिन् समासान्तः ।

तथा 'एगत्तवियक्के अविआरी'ति एकत्वेन-अभेदेनोत्पादादिपर्यायाणामन्यतमैकपर्यायालम्बनतयेत्यर्थ, वितर्क-पूर्वगतश्रुताश्रयो व्यञ्जनरूपोऽर्थरूपो वा यस्य तदेकत्ववितर्कः, तथा न विद्ये विचारोऽर्थव्यञ्जनयोरितरस्मादितरत्र तथा मनःप्रभृतीनामन्यतरस्मादन्यत्र यस्य तदविचारीति ।

'सुहुमकिरिए अप्पडिवाइ'ति सूक्ष्मा क्रिया यत्र निरुद्धवाङ्मनोयोगत्वे सत्यर्द्धनिरुद्ध-काययोगत्वात्तत् सूक्ष्मत्रियम्, अप्रतिपाति-अप्रतिपत्तनशीलं प्रवर्द्धमानपरिणामत्वाद्, एतच्च

निर्वाणगमनकाले केवलिन एव स्यादिति ।

‘समुच्छिन्नकिरिए अनियट्ठी’ति समुच्छिन्ना-क्षीणा क्रिया-कायिक्यादिका शैलेशीकरणे निरुद्धयोगत्वेन यस्मिंस्तत्तथा, अनिवर्ति-अव्यावर्तनस्वभावमिति ।

‘विवेगे’ति देहादात्मन आत्मनो वा सर्वसंयोगानां विवेचनं-बुद्ध्या पृथक्करणं विवेकः ।

‘विउसग्गे’ति व्युत्सर्गो-निसङ्गतया देहोपधित्यागः ‘अव्वहेत्ति’ देवाद्युपसर्गजनितं भयं चलनं वा व्यथा तदभावोऽव्यथं ‘असंमोहे’ति देवादिकृतमायाजनितस्य सूक्ष्मपदार्थविषयस्य च सम्मोहस्य-मूढताया निषेधोऽसम्मोहः ।

‘अवायाणुप्पेह’ति अपाथानां-प्राणतिपाताद्याश्रवद्वारजन्यानर्थानामनुप्रेक्षाअनु-चिन्तनमपायानुप्रेक्षा ‘असुभाणुप्पेह’ति संसाराशुभत्वाच्चिन्तनम् ‘अणंतवत्तिपाणुप्पेह’ति भवसन्तानस्यानन्तवृत्तिताऽनुचिन्तनं ‘विपरिणामाणुप्पेह’ति वस्तूनां प्रतिक्षणं विविध-परिणामगमनानुचिन्तनमिति ।

मू. (२०-वर्तते) से किं तं विउसग्गे ?, २ दुविहे पन्नत्ते, तंजहा-दव्वविउसग्गे भावविउसग्गे अ ।

से किं तं दव्वविउसग्गे ?, २ चउव्विहे पन्नत्ते, तंजहा-सरीरविउसग्गे गणविउसग्गे उवहिविउसग्गे भत्तपानविउसग्गे, से तं दव्वविउसग्गे ।

से किं तं भावविउसग्गे ?, २ तिविहे पन्नत्ते, तंजहा-कसायविउसग्गे संसारविउसग्गे कम्मविउसग्गे ।

से किं तं कसायविउसग्गे ?, २ चउव्विहे पन्नत्ते, तंजहा-कोहकसायविउसग्गे माणकसायविउसग्गे मायाकसायविउसग्गे लोहकसायविउसग्गे, से तं कसायविउसग्गे ।

से किं तं संसारविउसग्गे ?, २ चउव्विहे पन्नत्ते, तंजहा-नेरइअसंसारविउसग्गे तिरियसंसारविउसग्गे मणुअसंसारविउसग्गे देवसंसारविउसग्गे, से तं संसारविउसग्गे ।

से किं तं कम्मविउसग्गे ?, २ अडुविहे पन्नत्ते, तंजहा-नाणावरणिअकम्मविउसग्गे दरिसणावरणिअकम्मविउसग्गे वेअणीअकम्मविउसग्गे मोहणीयकम्मविउसग्गेआऊ-अकम्मविउसग्गे नामकम्मविउसग्गे गोअकम्मविउसग्गे अंतरायकम्मविउसग्गे, से तं कम्मविउसग्गे, से तं भावविउसग्गे ॥

मू. ‘संसारविउसग्गे’ति नरकायुष्कादिहेतूनां मिथ्यादृष्टित्वादीनां त्यागः ‘कम्मविउसग्गे’ति ज्ञानावरणादिकर्मबन्धहेतूनां ज्ञानप्रत्यनीकत्वादीनां त्यागः ॥

मू. (२१) तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स बहवे अनगारा भगवंतो अप्पेगइआ आयाधरा जाव विवागसुअथरा तत्थ तत्थ तहिं तहिं देसे गच्छागाच्छिं गुम्मागुम्भिं फइाफइिं -

—अप्पेगइआ वायंति अप्पेगइआ पडिपुच्छंति अप्पेगइया परिपट्ठंति अप्पेगइया अणुप्पेहंति अप्पेगइआ अवक्खेवणीओ विक्खेवणीओ संवेअणीओ निव्वेअणीओ चउव्विहाओ कहाओ कहेत्ति । अप्पेगइया उडुंजाणूअहोसिरा ज्ञाणकोट्टेवगया संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति ।

मू. ‘अप्पेगइया आयाधरे’ त्यादि प्रतीतं, क्वचिद् ध्वज्यते ‘तत्थ तत्थ’ति उद्यानादौ ‘तहिं

तर्हि'ति तदंशोक्तमेवाह देशे देशे-अवग्रहभागे, वीप्साकरणं चाधारबाहुल्येन साधुबाहुल्य-
प्रतिपादनार्थं, 'गच्छागच्छि'ति एकाचार्यपरिवारो गच्छः गच्छेन गच्छेन च भूत्वा गच्छागच्छि
वाचयन्तीति योगः, दण्डादण्ड्यादिवच्छब्दसिद्धि, एवं 'गुम्मागुम्मि फङ्गाफङ्गि च' नवरं गुल्मं-
गच्छैकदेशः उपाध्यायाधिष्ठितः फङ्गकं-लघुतरो गच्छदेश एव गणावच्छेदकाधिष्ठित इति ।

अथ प्रकृतवाचना 'वायंति'ति सूत्रवाचनां ददति 'पङ्क्तिपुच्छंति'ति सूत्रार्थं पृच्छन्ति
'परियट्ति'ति परिवर्तयन्ति तावेव, 'अणुपेहंति'ति अनुप्रेक्षन्ते तावेव चिन्तयन्ति ।

'अक्खेवणीओ'ति आक्षिप्यते-मोहात्तत्त्वं प्रत्याकृष्यते श्रोता यकाभिरित्याक्षेपण्यः
'विक्खेवणीओ'ति विक्षिप्यते-कुमार्गविमुखो विधीयते श्रोता यकाभिस्ता विक्षेपण्यः
'संवेयणीओ'ति संवेज्यते-मोक्षसुखाभिला, विधीयते श्रोता यकाभिस्ता संवेजन्यः 'निव्वेय-
णीओ'ति निर्वेद्यते संसारनिर्विण्णो विधीयते श्रोता यकाभिस्ता निर्वोदिन्यः

तथा 'उड्डंजाणू अहोसिर'ति शुद्धपृथिव्यासनवर्जनादीपग्रहिकनिषद्याय अभावा-
च्छोक्तुदुकासनाः सन्तोऽपदिश्यन्ते-ऊर्ध्वं जानुनी येषां ते ऊर्ध्वजानवः, अधःशिरसो-अधोमुखा,
नोर्ध्वं तिर्यग्वा क्षिप्तदृष्टय इत्यर्थः, 'झाणकोडोक्कगय'ति ध्यानरूपो यः कोष्ठस्तमुपागता ये ते
तथा, ध्यानकोष्ठप्रवेशनेन संवृतेन्द्रियमनोवृत्तिधान्या इत्यर्थः, संयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयन्तो
विहरन्तीति ।

मू. (२१-वर्तते) संसारभउव्विग्गा भीआ जम्मणजरमरणकरणगंभीरदुक्खपक्खुब्धि-
अपउरसलिलं संजोगविओगवीचीचिंतापसंगपसरिअवहबंधमहल्लविउलकल्लोलकलुणविलवि-
अलोभकल कलंतबोलबहुलं अवमाणणफेणतिव्वल्लिसणपुलंपुलप्पभूअरोगवेअणपरिभवविणि-
वायफरुसधरिसणासमावडिअकट्ठिणकम्मपत्थरतरंगरंगंतनिच्च न्नुभयतोअपट्ठं कसायपा-
यालसंकुलं ।

भवसयसहस्रकलुसजलसंधयं पतिमयं अपरिभिअमहिच्छकलसमतिवाउवेगउड्डुम्भ-
माणदगरयरयंधआरवरफेणपउरआसापिवासधवलं मोहमहावत्तभोगमममाणगुपमाणुच्छलंत
पञ्चोणियत्तपाणियपमायचंडबहुदुड्डसावयसमाहउड्डायमाणपक्कारधोरकंदियमहारवरवंतभेरवरवं

बू. प्रकारान्तरेण स एवोच्यते-'संसारभउव्विग्ग'ति प्रतीतं 'जंमणजरमरणकरण-
गंभीरदुक्खपक्खुब्भियपउरसलिलं' जन्म जराभरणान्येव करणानि-साधनानि यस्य तत्तथा,
तच्च तद्गम्भीरदुःखं च तदेव प्रक्षुभितं-प्रचलितं प्रचुरं-प्रभूतं सलिलं-अलं यत्र स तथा तं,
संसारसागरं तरन्तीति योगः, 'संजोगविओगवीचिंतापसंगपसरियवहबंधमहल्लविउल-लक-
लुणविलविअलोभकलकलंतबोलबहुलं' संयोगवियोग एव वीचयः-तरङ्गा यत्र स तथा ।

चिन्ताप्रसङ्गः-चिन्तासातत्यमित्यर्थं स एव प्रसृतं-प्रसरो यस्य स तथा, कथाः-हननानि
बन्धाः-संयमनानि तान्येव महान्तो-दीर्घाविपुलाश्च-विस्तीर्णा कल्लोला-महोर्मयो यत्र स तथा,
करुणानि विलपितानि यत्र स तथा, स चासौ लोभश्च, स एव कलकलायमानो यो बोलोर्ध्वनि स
बहुलो यत्र स तथा ।

ततः संयोगादिपदानां कर्मधारयोऽतस्तम्, 'अवमाणणफेणतिव्वल्लिसणपुलंपुलप्प-
भूयरोगवेअणपरिभवविणिवायफरुसधरिसमासमावडियकट्ठिणकम्मपत्थरतरंगरंगंतनिच्च

मद्युभयतोयपृष्ठं' अपमानमेव—अपूजनमेव फेनो यत्र स तथा, तीव्रखिसनं च—अत्यर्थनिन्दा
पुलमुलप्रभूता—अनवरतोद्भूताः या रोगवेदनाः, पातान्तरे तीव्रखिसनं प्रलम्पनानि च प्रभूतरोग-
वेदनाश्च परिभवविनिपातश्च—पराभिभवसम्पर्क परुषधर्षमाश्च—निष्ठुरवधननिर्भर्त्सनानि
समापतितानि—समापन्नानि बद्धानि यानि कठिनानि—कर्कशोदयानि कर्माणि—ज्ञानावरणादीनि
तानि चेति द्वन्द्वः ।

तत एतान्येव ये प्रस्तराः—पाषाणास्तैः कृत्वा तरङ्गं रङ्गद्—वीचिभिश्चलत् नित्यं—ध्रुवं
भृत्युभयमेव—मरणभीतिरेव तोयपृष्ठं—जलोपरितनभागो यत्र स तथा, ततः कर्मधारयः, अथवा
अपमानफेनमिति तोयपृष्ठस्य विशेषणम्, अतो बहुव्रीहिरेवातस्तं, 'कसायपायालसंकुलं' कषाया
एव पातालाः—पातालकलशास्तैः सङ्कुलो यः स तथा तं ।

'भवसयसहस्रकलुसजलसंचयं' भवशतसहस्रान्येव कलुषो जलानां सञ्चयो यत्र स
तथा तं, पूर्वं जननादिजन्यदुःखस्य सलिलतोक्ता इह तु भवानां जननादिधर्मवतां जलविशेष-
समुदायतोक्तेति न पुनरुक्तत्वमिति, 'पइभयं'ति व्यक्तं, 'अपरिमिअमहेच्छकलुसमइवाउवेगउ-
द्धुम्ममणदगरयरयंधआरवरफेणपउरआसापिवासधवलं' अपरिमिता—अपरिमाणा या
महेच्छा—बृहदभिलाषा लोकास्तेषां कलुषा—मलिना या मति सैव वायुवेगेन उद्धुम्ममाणं उद्धुवमाणं
वा—उत्पाद्यमानं यदुदकरजः—उदकरेणुसमूहस्तस्य रयोवेगस्तेनान्धकारो यः स तथा, वरफेनेनेव
प्रचुराशापिपासाभिस्तत्र प्रचुरा—बह्वय आशाः—अप्राप्तार्थानां प्राप्तिस्त्वावनाः पिपासास्तु—
तेषामेवाकांक्षा अतस्ताभिर्धवल इव धवलो यः स तथा ।

ततः कर्मधारयः, अतस्तं, 'मोहमहावत्तभोगभममाणगुप्पमाणुच्छलंतपच्चोणिय-
त्तपामियपमायचंडबहुदुवसावयसमाहउद्धायमाणपब्भारघोरकंदियमहारदरवंतेरवरवं' मोहरूपे
महावर्ते भोगरूपं प्राप्स्यत्—मण्डलेन भ्रमद्गुप्यत्—व्याकुलीभवदुच्छलत्—उत्पतत् प्रत्ययनिपतच्च—
अधःपतत् पानीयं—जलं यत्र स तथा, प्रमादा—मद्यादयस्त एव चण्डबहुदुष्टश्वापदाः—रौद्रभूरि-
क्षुद्रव्यालास्तैर्ये समाहताः—प्रहता उद्धावन्तश्च—उत्तिष्ठन्तो वा विविधं चेष्टमाना समुद्रपक्षे मत्स्यादयः
संसारपक्षे पुरुषादयस्तेषां प्राग्भारः पूरो वा समूहो यत्र स तथा ।

तथा घोरो यः क्रन्दितमहारवः स एव रवन्—प्रतिशब्दकरणतः शब्दायमानो
भैरवरवो—भीमघोषो यत्र स तथा, ततः पदत्रयस्य कर्मधारयोऽतस्तम् ।

मू. (२१-वर्तते) अन्नाणभमंतमच्छपरिहत्यअणिहुर्तिदियमहामगरतुरिअचरिअखो-
खुब्भमाण- नञ्जंतचवलचंचलचलंतधुम्मंतजलसमूहं अरतिभयविसायसोगमिच्छत्तसेलसंकडं
अणाइ- संताणकम्मबंधणकिलेसचिक्खिल्लसुदुत्तारं अमरनतिरियनिरयगइगमणकुडिलपरिवत्त-
विउलवेलं चउरंतमहंतमणवदग्गं रुद्धं संसारसागरं भीमदरिसणिअंतरंति ।

धीर्दधणिअनिष्कंपेण तुरियचवलं संवर वेरग्गतुंगकूवयसुसंपउत्तेणं नाणसित-
विमलभूसिएणं सम्पत्तिसुद्धलद्धनिजामएणं धीरा संजमपोएण सीलकलिआ पसत्थज्झाण-
तववायपणोक्खिअपहाविएणं उज्जमववसायग्गहियणिज्जरणजयणउवओगनाणदंसणविसुद्धवय-
भंडभरिअसारा जिनवरवयणोवदिट्ठमग्गेणं ।

अकुडिलेणं सिद्धिमहापट्ठणाभिमुहा समणवरसत्थवाहा सुसुइसुसंभाससुपण्हसासागामे

गामे एगरायं नगरे नगरे पंचरायं दूइअन्ता जिईदिया निब्बया ययभया सचित्ताचित्तमीसिएसु
दब्बेसु विरागयं गया संजया विरया मुत्ता लहुआ निरवकंखा साहू णिहुआ चरंति धम्मं ॥

६. 'अन्नाणभमंतमच्छपरिहत्थअणुहुतिंदियमहामगरतुरियचरियखोखुब्बमाण-
नञ्चंतचवलचंचलचलंतधुम्भंतजलसमूहं' अज्ञानान्येव भ्रमन्तो मत्स्याः परिहृत्यति—दक्षा यत्र स
तता, अनिभृतानि—अनुपशान्तानि यानीन्द्रियाणि तान्येव महामकरास्तेषां यानि त्वरितानि—
शीघ्राणि चरितानि—चेष्टितानि तैः खोखुब्बमाणत्ति—भृशं क्षुब्धमाणो नृत्यन्निव नृत्यन् चपलानां
मध्ये चञ्चलश्च ।

अस्थिरत्वेन चलंश्च स्थानान्तरगमनेन घूर्णंश्च—भ्रान्त्यन् जलसमूहो—जलसङ्घातोऽन्यत्र
जडसमूहो यत्र स तथा, ततः कर्मधारयस्ततस्तम्, 'अरइभयविसायसोगमिच्छत्तसेलसंकडं'
अरतिभयविषादशोकमिथ्यात्वानि प्रतीतानि तान्येव शैलास्तैः सङ्कटो यः स तथा तम्, 'अणाइ-
संताणकम्मबंधणकिलेसचिक्खिल्लसुदुत्तारं' अनादिसन्तानम्—अनादिप्रवाहं यत् कर्मबन्धनं तच्च
क्लेशाश्च—रागादयस्तल्लक्षणं यच्चिक्खिल्लं—कर्तव्यस्तेन सुहु दुस्संगे यः स तथा तम् ।

'अमरनरतिरियनिरयगइगमणकुडिलपरिवत्तविउलवेलं' अमरनरतिर्यग्निरयगतिषु
यद्गमनं तदेव कुटिलपरिवर्ता—वक्रपरिवर्तना विपुला च—विस्तीर्णा वेला—जलवृद्धिलक्षणा
यत्र स तथा तम् 'चउरंतमहंतं'ति चतुर्विधां दिग्भेदगतिभेदाभ्यां महान्तं च—महायामम्, 'अनव-
दग्गं'ति अनवदग्रम्—अनन्तमित्यर्थः, 'रुदं'ति विस्तीर्णा, संसारसागरमिति व्यक्तं, 'भीमद-
रिसणिञ्जं'ति भीमो ध्वज इति भीमदर्शनीयस्तं, 'तरंति' लङ्घयन्ति, संयमपोतेनेति योगः, किम्भूतेन
'धीईधणियनिप्पकंपेण' धृतिरज्जुबन्धनेन धनिकम्—अत्यर्थं निष्प्रकम्पः—अविचलो यः स
मध्यपदलोपाद्ध तिधनिकनिष्प्रकम्पस्तेन त्वरितचपलम्—अतित्वरितं यथा भवतीत्येवं तरन्ति ।

'संवरवेरग्गतुंगकूवयसुसंपउत्तेणं' संवरः—प्राणातिपातादिविरतिरूपो वैराग्यं—
कषायनिग्रहः एतल्लक्षणो यस्तुङ्गः—उच्चः कूपकः—स्तम्भविशेषस्तेन सुहु सम्प्रयुक्तो यः स तथा
तेन, 'नाणसियविमलमूसिएणं'ति ज्ञानमेव सितः—सितपटः स विमल उच्छ्रितो यत्र स तथा
तेन, मकारश्चेह प्राकृतशैलीप्रभवः 'सम्भत्तविसुद्धलद्धणिज्जामएणं' सम्यक्त्वरूपो विशुद्धो—निर्दोषो
लब्धः—अवाप्तो निर्यामकः—कर्मधारो यत्र स तथा तेन, धीरा—अक्षोभाः संयमपोतेन शीलकलिता
इति च प्रतीतं, 'पसत्थञ्जाणतववायपणोत्थियपहाविएणं' प्रशस्तध्यानं—धर्मादि तद्रूपं यत्तपः
स एव वातो—वायुस्तेन यत् प्रणोदितं—प्रेरणं तेन प्रधावितो—वेगेन चलितो यः स तथा तेन ।

संयमपोतेनेति प्रकृतम्, 'उल्लमववसायग्गहियणिअरणजयणउवओगनाणदंसणविसुद्ध-
वयमंडभरिअसारो' उल्लमः—अनालस्य व्यवसायो—वस्तुनिर्णयः सद्ययापारो वाताभ्यां मूलकल्पा-
भ्यां यद्गृहीतं—क्रीतं निर्जरणयतनोपयोगज्ञानदर्शनविशुद्धव्रतरूपं भाण्डं क्रयाणक तस्य भरितः—
संयमपोतभरणेन पिण्डितः सारो यैस्ते तथा, श्रमणवरसार्थवाहा इति योगः, तत्र निर्जरणं—तपः
यतना—बहुदोषत्यागेनाल्पदोषाश्रयणम् उपयोगः—सावधानता ज्ञानदर्शनाभ्यां विशुद्धानि व्रतानि,
अथवा ज्ञानदर्शने च विशुद्धव्रतानि चेति समासः, व्रतानि च—महाव्रतानि, पाठान्तरेण 'नाणदंसण-
चरित्तविसुद्धवरमंडभरियसार'ति तत्र ज्ञानदर्शनचारित्र्याण्येष विशुद्धवरभाण्डं तेन भरितः
सारो यैस्ते तथा, 'जिनवरवयणोवदिट्ठमग्गेणं अकुडिलेण सिद्धिमहापट्टणामिमुहा

समणवरसत्थवाह'ति व्यक्तं ।

'सुसुइसुसंभाससुपण्हसास'ति सुश्रुतयः—सम्यक्श्रुतग्रन्थाः सत्तिद्वान्ता वा सुशुचयो वा सुखः सम्भाषो येषां सुखेन वा सम्भाष्यन्त इति सुसम्भाषाः शोभनाः प्रश्नाः येषां सुखेन वा प्रश्नयन्ते ये ते सुप्रश्नाः शोभना आशाः—वाञ्छा येषां ते स्वाशाः अथवा सुखेन प्रश्नयन्ते शास्यन्ते च—शिष्यन्ते ये ते सुप्रश्नशास्याः शोभनानि वा प्रश्नशस्यानि—पृच्छाधान्यानि येषां ते तथा अथवा सुप्रश्नाः शस्याश्च—प्रशंसनीयाः, ततः कर्मधारय इति, 'दूइअन्त'ति दवन्तो—वसन्तः, अनेकार्यत्वाद्धातूनां, 'णिब्भय'ति भयमोहनीयोदयनिषेधात् 'गयभय'ति उदयविफलताकरणात् 'संजय'ति संयमयन्तः, कुत इत्याह—'विरय'ति यतो निवृत्ताः हिंसादिभ्यः, तपसि वा विशेषेण रताः विरताः, विरया वा—निरीत्सुक्याः विरजसो वा—अपापाः, 'संचयाओ विरय'ति क्वचिद् दृश्यते, तत्र सन्निधेर्निवृत्ता इत्यर्थः, 'मुत्त'ति मुक्ताः ग्रन्थेन 'लहुअ'ति लघुका स्वल्पोप-
धित्वात् 'निरवकंछ'ति अप्राप्तार्थाकाङ्क्षावियुक्ताः 'साहू' मोक्षसाधनात् 'निहुआ' प्रशान्तवृत्तयः 'चरंति धम्म'ति व्यक्तम् । अत्र साधुवर्णके जितेन्द्रियत्वादीनि विशेषणानि बहुशोऽ-
धीतानि, तानि च गमान्तरतया निरवकाङ्क्षानि, यत्पुनरत्रैव नाम्ने पुनरुक्तगणनाद्यते तत् साधत्वात्
दुष्टं, यदाह—

॥ १ ॥

“सज्जायझाणतवओसहेसु उवएसयुइपयाणेसुं ।

संतगुणकित्तासु य न हुंति पुनरुत्तदोसा उ ॥

मू. (२२) तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स बहवे असुरकुमारा देवा अंतिअं पाउब्भवित्था कालमहानीलसरिसणीलगुलिअगवलअयसिकुसुमप्पगासा विअसि-
असयवत्तमिव पत्तलनिम्मलईसिसितरत्ततंबणयणा गरुलायतउज्जुतुंगणासा उअचिअसिल-
प्पवालविंबफलसण्णिभाहरोद्धा ।

पंडुरससिसकलविमलनिम्मलसंखगोवल्लीरफेणदगरयमुणालियाधवलदंतसेढी
हुयबहनिद्धंतघोयतत्तवणिअरत्ततलतालुजीहा अजणघणसिणरुयगरमणिअनिद्धकेसा
वामेगकुंडलधरा अहयंदनानुलितगता ।

पू. असुरवर्णके किमपिलिख्यते—'कालमहानीलसरिसणीलगुलिअगवल-अयसिकुसुम-
प्पगासा' कालो यो महानीलो—मणिविशेषस्तेन सदृशा वर्णतो ये ते तथा, नीलो—मणिविशेषः
गुलिका—नीलिका गवलं—माहिषं शृङ्गम् अतसीकुसुमं—धान्यविशेषपुष्पं एतेषामिव प्रकाशो—
दीप्तिर्येषां ते तथा, ततः कर्मधारयः, कालवर्णा इत्यर्थः, 'विअसिअसयवत्तमिवे'ति व्यक्तं, 'पत्तलणि-
म्मलईसीसियरत्ततंबणयणा' तलानि—पद्मवन्ति निर्मलानि—विमलानि ईषत् सितरक्तानि
क्वचिद्देशे मनाक् श्वेतानि क्वचिच्च मनाग्रक्तानीत्यर्थः क्वचिच्च ताम्राणि—अरुणानि नयनानि
येषां ते तथा ।

शतपत्रसाधर्म्यं च व्यक्तमेव, 'गरुले' त्यादिविशेषणचतुष्टयं महावीरवर्णकवन्नेयम्
'अंधणघणकसिणरुयगरमणिअणिद्धकेसा' अज्जनघनी—प्रतीती कृष्णः—कालः रुचको—
मणिविशेषस्तद्वद्रमणीयाः स्निग्धाश्च केश येषां ते तथा, 'वामेगकुंडलधरा' वामे कर्णे एकमेव
कुण्डलं धारयन्ति ये ते तथा, दक्षिणे त्वाभरणान्तरधारिण इति सामर्थ्यगम्यम्, आर्द्रचन्दनानुलितगात्रा

इति व्यक्तम् ।

मू. (२२-वर्तते) ईतिसिलिंधपुष्पगसाइं सुहुमाइं असंकिलिडाइं वत्याइं पवरपरिहिया वयं च पढमं समतिक्रंता वितिअं च वयं असंपत्ता भद्दे जोव्वणे वट्टमाणा तलभंगयतुडिअपवर-भूसननिम्मलमनिरयणमंडिअमुआ वसमुदामंडिअग्गहत्था चूलामणिविंधगया सुलवा महिहिआ महजुतिआ महबला महायसा महासोक्खा महानुभागा ।

हारविराइटवच्छा कडगतुडिअयंभिअमुआ अंगयकुंडलमट्टगंडतलकण्णपीठधारी विचित्तवत्थाभरणा विचित्तमालामउलिमउडा कल्लाणकयपवरवत्थपरिहिया कल्लाणकयपवर-मल्लाणुलेवणा भासुरबोदी पलंबवणमालधरा ।

वृ. 'ईतिसिलिंधपुष्पगसाइ' इति मनाक् सिलिन्धुसुमप्रभाणि, ईषत्सितानीत्यर्थः, सिलिन्ध्रं-भूमिस्फोटकच्छत्रकम् 'असुरेसुहोति रत्तं'ति मतान्तरम्, 'असंकिलिडाइ'ति निर्दूषणान् 'सुहुमाइ'ति श्लक्ष्णानि 'वत्याइ'ति वसनानि 'पवरपरिहिया' प्रवराश्च ते परिहिताश्च-निवसिता इति समासः, 'वयं च' इत्यादि सूत्रं, तत्र त्रीणि वयांसि भवन्ति, यदाह-।

॥ १ ॥

"आषडशावमवेद्दालो, यावत् क्षीराघ्नवर्तकः ।

मध्यमः सतीति यावत्, परतो वृद्ध उच्यते ॥"

आद्यस्य वयसोऽतिक्रमे द्वितीयस्य सर्वथैवाप्राप्तौ भद्रं यौवनं भवत्येवेति भद्रे यौवने इत्युक्तं, 'तलभंगयतुडियपवरभूसणनिम्मलमणिरयणमंडिअमुआ' तलभङ्गकानि-बाह्याभरणानि त्रुटिकाश्च-बाहुरक्षिकास्ता ए वरभूषणानि तैर्निर्मलमणिरत्नैश्च मण्डिता भुजा येषां ते तथा, 'चूलामणिविंधगया' चूडामणिलक्षणं चिह्नं प्राप्ताः, श्रूयन्ते चासुरादीनां चूडामण्यादीनि चिह्नानि, यदाह-

॥ १ ॥

"चूडामणिफणिवज्रे गरुडे घड अस्स वद्धभाणे य ।

मयरे सीहे हत्थी असुराईणं मुणसु चिंधे ॥"

'महिहिआ'ति महर्द्धयो विशिष्टविमानपरिवारादियोगात् 'महजुइय'ति महाद्युतयो विशिष्टशरीराभरणप्रभायोगात् 'महाबल'ति विशिष्टशरीरप्रमाणाः 'महायस'ति महायशसो-विशिष्टकीर्तयः 'महासोक्ख'ति महासौख्याः 'महाणुभाग'ति अचिन्त्यशक्तियुक्ता इति, इहैव गमान्तरं 'हारविराजितवक्षसः कटकत्रुटिकस्तम्भितभुजाः' इह कटकानि-कङ्कणानि त्रुटिका-बाहुरक्षकाः ।

'अंगयकुंडलमट्टगंडकण्णपीठधारी' अङ्गदानि-बाह्याभरणविशेषान् कुण्डलानि च-कर्णाभरणविशेषान् मृष्टगण्डानि चउल्लिखितपोलानि कर्णपीठकानि-कर्णाभरणविशेषान् धारयन्तीत्येवंशीला ये ते तथा, 'वित्तवत्थाभरण'ति व्यक्तं, 'वित्तमालामउलियमउडा' विचित्रा मालाः-कुसुमम्रजो येषां मौलो च-मस्तके मुकटं-किरीटं येषां ते तथा, शेषं सुगमं वर्णकान्तं यावत्, नवरं माल्यानि-पुष्पाणि बोन्दि-शरीरं प्रलम्बो-झुम्बनकं वनमाला-आभरणविशेषः प्लम्बवनमाला वा तस्याः कण्ठतो जानुप्रमाणत्वादिति ।

मू. (२२-वर्तते) दिव्वेणं वण्णेणं दिव्वेणं गंधेणं दिव्वेणं रुवेणं दिव्वेणं फासेणं दिव्वेणं संघाए (घयणे) णं दिव्वेणं संठाणेणं दिव्वाए इहीए दिव्वाए जुत्तीए दिव्वाए पभाए दिव्वाए छायाए दिव्वाए अच्चीए दिव्वेणं तेएणं दिव्वाए लेसाए दस दिसाओ उज्जोवेमाणा पभासेमाणा । समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिअं आगम्मागम्प रत्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो

आयाहिणं पयाहिणं करेइ २ ता वंदंति नमंसंति वंदित्ता नमंसित्ता नमसासणे णनइदूरे सुत्तूपसमाणा नमंसमाणा अभिमुहा विनएणं पंजलिउडा पञ्जुवासंति ॥

बृ. 'दिब्बेण' देवोचितेन प्रधानेनेत्यर्थ, 'संघाए(घयणे)णं'ति संहननेन वज्ररूपमनारा-
येनेत्यर्थ, 'संठाणेणं'ति समचतुरस्रलक्षत्यर्थ, 'रिद्धीए'ति परिचारादिकया 'जुइए'ति
युक्त्या-विवक्षितार्थयोगेन 'पभाए'ति घानादिदीप्तया 'छायाए'ति शोभया 'अझीए'ति अर्चिषा
शरीरस्थरत्नावितेजोज्ज्वालया 'तेएणं'ति तेजसा-शरीरसम्बन्धिरोचिषा प्रभावेन वा 'लेसाए'ति
देहवर्णेन, एकार्या वा घृत्यादयः शब्दाः प्रकाशप्रकर्षप्रतिपादनपराश्चेति न पीनरुच्यमिति ।

'उज्जोएमाण'ति उद्योतयन्तः प्रकाशकरणेन 'पभासेमाण'ति प्रभासयन्तः-शोभयन्तः,
एकार्यं वैताविति, 'रत्त'ति रक्ताः-सानुरागाः 'तिक्खुत्तो'ति त्रिकृत्वः-त्रीन् वारान् आदक्षि-
णात्-पार्श्वात्प्रदक्षिणो-दक्षिणपार्श्ववर्ती आदक्षिणप्रदक्षिणस्तं 'वंदंति'ति स्तुवन्ति 'नमंसंति'ति
नमस्यन्ति शिरोनमनेनेति । वाचनान्तरे दृश्यते-'साइं साइं'ति स्वकीयानि 'नामगोयाइं'ति
नामगोत्राणि-याधच्छिकान्वर्थाभिधानानीति 'सावित्ति'ति श्रावयन्ति ॥

मू. (२३) तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स बहवे असुरिंदवज्जिआ
भवणवासी देवा अंतियं पाउब्भवित्था नागपइणो सुवण्णा विज्जु अग्गीआ दीवा उदही दिसाकुमारा
य पवण थणिआ य भवणवासी नागफडागरुलवयरपुण्णकलससीहहयगयमगरमउडवद्धमाणनि-
जुत्तविचित्तचिंधगया सुसवा महिइडिया सेसं तं येव जाव पञ्जुवासंति ॥

बृ. 'नागे'त्यादि व्यक्त, नागादीनां च नागफणादीनि चिह्नानि भवन्ति, तानि क्रमेण
दर्शयन्नाह- 'नागफडा १ गरुल २ वडर ३ पुण्मकलस ४ सीह ५ हयवर ६ गयंक ७ मयरंकवरमउड
८ वद्धमाण ९ निजुत्तविचित्तचिंधगया' नागफणादयो गजान्ता अङ्काः-चिह्नानि येषां मुकुटानां
तानि तथा, तानि च मकराङ्कानि च-मकरचिह्नानि यानि वरमुकुटानि तानि च, वर्द्धमानकं
च-शरावं पुरुषारूढपुरुषरूपं वेति द्वन्द्वः ।

तानि च तानि नियुक्तानि-यथास्थानं नियोजितानि विचित्राणि च-विविधानि चिह्नानि
च-लक्षणानि यताः-प्राप्ता ये ते तथा, इह सूत्रे 'पुन्नकलससंकिण्णउप्फेससीहे'त्येवं क्वचित्
विशेषो दृश्यते, तत्र नागफणादिभिरङ्किता ये उप्फेसा-मुकुटास्ते तथा, शेषं तथैव ॥

मू. (२४) तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स बहवे वाणमंतरा देवा
अंतियं पाउब्भवित्था पिसाया भूआ य जक्ख रक्खस किंनर किंपुरिस भुअगवइणो अ महाकाया
गंधव्यनिकायगणा निउणगंधव्वगीतरइणो अणपण्णिअ पणपण्णिअ इसीवादीअ भूअवादीअ
कंदिय महाकंदिआ य कुहंड पयए य देवा ।

घंचलचवलचित्तकीलणदवप्पिआ गंभीरहसिअभणिअपीघईअणच्चणरई वणमालामेलम-
उडकुंडलसच्छदविउव्विआहरणचारुविभूषणधरा सव्वोउयसुरभिकुसुमसुरइयपलंबसो भंतकंतवि-
असंतचित्तवणमालरइअवच्छा कामगमी कामरूवधारी नाणनविहवण्ण- रागवरवत्थचित्त-
चिल्लियणियंसणा विविहदेसीणेवत्थग्गाहिअवेसा पमुइअकंदप्पकलहकेलि- कोलाहलप्पिआ
हासबोलबहुला अनेगमणिरयणविविहणिजुत्तविचित्तचिंधगया सुसवा महिइडिआ जाव पञ्जुवासंति

बृ. 'भुयगवइणो'ति महोरगाधिपाः, किम्भूतास्ते इत्याह-'महाकाय'ति बृहदेहाः, इदं
च विशेषणमवस्थाविशेषाश्रयम्, अन्यथा सर्व एव सप्तहस्तप्रमाणा भवन्ति, यदाह-'भयण-

वणजोइसोहंमीसाणे सत्त होति रयणीओ' 'गंधव्वनिकायगण'ति गन्धर्वाणां-व्यन्तराष्टममेद-
भूतानां निकायो-वर्गो येषां ते गन्धर्वनिकाया गन्धर्वा एव तेषां ये णा-राशयस्ते तथा, पाठान्तरे
'गन्धर्वपतिगणाश्चे'ति व्यक्तमेव, किंविधास्ते इत्याह ।

'निउणगंधव्वगीयरइणो'ति निपुणे-सूक्ष्मे गन्धर्वे च-नाटयोपेतगाने गीते च-
नाटयवर्जितगेये रतिर्येषां ते तथा, अणपत्रिकादयोऽष्टौ व्यन्तरनिकायविशेषभूताः रत्नप्रभापृथिव्या
उपरितनयोजनशतवर्तिनः, किंविधा एत इत्याह-'चंचलचपलचित्तकीलणदवप्पिया'
यञ्चलचपलचित्ताः-अतिचपलमानसाः क्रीडनं-क्रीडा द्रवश्च-परिहासस्तप्त्रियाः, ततः कर्मधारयः,
'गंभीरहसियभणियपियगीयणछणरई' गम्भीरं हसितं येषां भणितं च-वाक्प्रयोगः प्रियं येषां
गीतनृत्तयश्च रतिर्येषां ते तथा, 'गहिरहसियगीयणछणरई'ति कत्रचिद्धश्यते व्यक्तं च ।

'वणमालामेलमउडकुंडलसच्छंदविउव्वियाभरणथारुविभूसणधरा' वनमाला-रत्नादिमय
आभरणविशेषः आमेलकः-पुष्पशेखरकः मुकुटं-सुवर्णादिमयं कुण्डलानि च-प्रती-
तानि एतान्येव स्वच्छन्दविकुर्विताभरणानि-स्वाभिप्रायनिर्मितालङ्कारास्तर्यङ्गारु विभूषणं-भूषा
तद्धारयन्ति ये ते तथा, 'सव्वोउयसुरभिकुसुमसुरइयपलंबसोहंतकंतवियसंतच्चित्त-वणमालरइय-
वच्छ' सर्वतुकानि-सर्वकृतसम्भवानि यानि सुरभीणि-कुसुमानि तैः सुरचिता या सा तथा ।

सा चासीप्रलम्बा च शोभमाना च कान्ता च विकसन्ती च चित्रा च वनमाला च-वनस्पतिस्रक्
इति समासः, सा रचिता वक्षसि यैस्ते तथा, 'कामगमि'ति इच्छागामिनः 'कामरूवधारि'ति
ईप्सितरूपधारिणः 'नानाविहवण्णरागवरवत्थचित्तचिच्छियनियंसणा' नानाविधवर्णो रागो येषु
तानि तथा, तानि वरवप्त्रणि चित्रामि-विविधानि 'चिच्छिय'ति लीनानि दीप्तानि वानिवसनानि-
परिधानानि येषां ते तथा, 'विविधदेसीणेवत्थग्गहियवेसा' विविधदेशिनेपथ्येन-नानादेशरूढ-
वस्त्रदिन्यासेन गृहीतो वेपो-नेपथ्यं यैसेत तथा ।

'पमुइयकंदप्पकलहकेलिकोलाहलप्पिया' प्रमुदितानांयः कन्दर्प-कामप्रधानः केलि, काम
एव वा, कलहश्च-राटी केलिश्च-नर्म कोलाहलश्च-कलकलस्त स्वपरकृताः प्रिया येषां ते तथा,
अथवा प्रमुदिताश्च ते कन्दर्पादिप्रियाश्चेति समासः, 'हासबोलबहुला' पाठान्तरे 'हासकेलिबहुला'
इति व्यक्तम्, 'अनेगमणिरयणविविहनिजुत्तचित्तधिधगया' अनेकानि-बहूनि मणिरत्नानि-
प्रतीतानि विविधानि-बहुप्रकाराणि नियुक्तानि-नियोजितानि येषु तानि तथा, तानि चित्राणि
चिह्नानि गताः-प्राप्ता ये ते तथा, चिह्नानि च-पिशाचादीनां क्रमेणैतान्युच्यन्ते-

'विंथाइ कलंबइए १ सुलस २ वडे ३ तह य होइ खइंगे ४ ।

आसोए ५ चंपए वा ६ नागे ७ तह तुंबुरी चेव ८ ॥

श्रु. (२५) तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जोइसिया देवा अंतिअं
पाउब्भवित्था विहस्सती चंद सूर सुक्क सणिच्चरा राहू धूमकेतू बुहा य अंगारका य तत्ततवणिअक-
णमवण्णा जे गहा जोइसंमि चारं चरंति ।

कैउ अ गइरइआ अट्टावीसविहा य नक्खत्तदेवगणा नानासंठाणसंठियाओ पंचवण्णाओ
ताराओ ठिअलेस्सा चारिणो अ अविस्साममंडलगती पत्तेयं णामंकपागडियविंथमउडा महिहिया
जाव पज्जुवासंति ॥

श्रु. ज्योतिष्कवर्णको व्यक्तो, नवरम् 'अंगारकाय'ति मङ्गलाः, बहुत्वं च प्रत्येकं

ज्योतिषामसङ्ख्यातत्वात्, 'तत्ततवणिज्जकणगवण्णा' तस्य तपनीयस्य—सुवर्णस्य यः कणको—
विन्दुः शलाका वा अथवा तपनीयं—रक्तं सुवर्णं कनकं—सुवर्णमेव पीतं तद्वद्वर्णो येषां ते तथा,
'जे य गह'ति उक्तव्यतिरिक्ताः, 'जोइसंमि'ति ज्योतिश्चक्र 'चारं चरन्ती'ति भ्रमणं कुर्वन्ति ।

'केऊय'ति केतवो जलकेत्वादयः, किम्भूता ?—'गइइय'ति मनुष्यलोकापेक्षयोक्तं,
'ठियलेस्स'ति स्थितलेश्याः—निश्चलप्रकाशः 'चारिणो य'ति सञ्चरिष्णवः, अत एवाह—
'अविस्साममंडलगइ'ति प्रतीतं, 'नामंकपागडियचिंधमउडा' नामाङ्कितानि प्रकटितानि—
चिह्नप्रधानानि मुकुटानि यैरिति समासः ॥

मू. (२६) तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स वेमाणिया देवा अंतिअं
पाउब्भविट्था सोहम्मीसाणसणंकुमारमाहिंदवंभलंतकमहासुक्कसहस्साराणयाणयारणअद्ध्ययवई
पडिड्ढा देवा जिनदंसणुस्सुगागमणजणियहासा पालकपुष्पकसोमनससिरिवच्छनंदिआवत्त-
कामगमपीइगममणोगमविमलसव्वओभइणामधिजेहिं विमाणेहिं ओइण्णा वंदका जिणिंदं ।

मिगमहिसवराहछगलददुरहयगयवइभुअगखग्गउसभंकविडिमपागडियचिंधमउडा
पसिद्धिलवरमउडतिरीडधारी कुंडलउज्जोविआणणा मउडदित्तसिरया रत्ताभा पउमपह्गोरा सेया
सुभवण्णगंधफासा उत्तमविउज्जिणो विविहवत्यगंधमल्लधरा महिड्ढिआ महसुतिआ जाव पंजलिउडा
पप्पुवासंति ॥

वृ. वैमानिकवर्णकोऽपि व्यक्तो, नवरं वाचनान्तरगतं किञ्चिदस्य व्याख्यायते, तदन्तर्गतं
किञ्चिदधिकृतवाचनान्तरगतं च, तत्र 'सामानियतायत्तीससहिया' सामानिका—इन्द्रसमाना-
युष्कादिभावाः त्रायस्त्रिंशाः—महत्तरकल्पाः पूज्यस्थानीयाः 'सलोगपालअग्गमहिसिपरिसाणीअ-
अप्परक्खेहिं संपरिवुडा' सह लोकपालैः—सोमादिभिर्दिक्पालकनियुक्तकैः या अग्रमहिष्यः—
प्रधानजायाः परिषदश्च—बाह्यमध्यमाभ्यन्तरा जघन्यमध्यमोत्कृष्टपरिवारविशेषभूताः अनीकानि
च—हस्त्यश्वरथपदातिवृषभनर्तकगायकजनरूपाणि सैन्यानि आत्मरक्षाश्च—अङ्गरक्षा इति द्वन्द्वः,
अतस्तैः सम्परिवृता इति ।

देवसहस्रनुयातमार्गैः सुरवरगणैश्चरैः प्रयतैः 'समणुगम्भंतसस्सिरीय'ति समनुगम्यमानाश्च
ते सश्रीकाश्चेति समासः, सर्वादरभूषिताः सुरसमूहनायकाः सौम्यचारुरूपाः 'देवसंघजयसह-
कयालोया' देवसङ्घेन जयशब्दः कृत आलोके—दर्शने येषां ते तथा ।

'मिग १ महिस २ वराह ३ छगल ४ ददुर ५ हय ६ गयवइ ७ भुयग ८ खग्ग ९ उसभंक
१० विडिमपागडियचिंधमउडा' मृगादयो दशदशानां शक्रादीन्द्राणां चिह्नभूताः, तत्र वराहः—शूकरः
खग्ग—आटव्यचतुष्पदविशेषः ऋषभो—वृषभः शेषाः प्रतीताः, तत्र मृगादयोः अङ्गा—लाञ्छनानि
विटपेषु—विस्तरेषु येषां मुकुटानां तानि तथा, तानि प्रकटितचिह्नानिरत्नादिदीप्तया प्रकाशित-
मृगादिलाञ्छनानि मुकुटानि येषां ते तथा । पालक १ पुष्पक २ सौमनस ३ श्रीवत्स ४ नन्दावर्त
५ कामगम ६ प्रीतिगम ७ मनोगम ८ विमल ९ सर्वतोभद्र १० नामधेयैर्विमानैः, उत्तरवैक्रियैरित्यर्थः,
सम्प्रस्थिता इति योगः, एतानि च क्रमेण शक्रादीनामच्युतान्तानां दशानामिन्द्राणां भवन्तीति ।

किंविधैस्तैरित्यर्थः, सम्प्रस्थिता इति योगः, एतानि च क्रमेण शक्रादीनामच्युतान्तानां
दशानामिन्द्राणां भवन्तीति ।

किंविधैस्तैरित्याह— 'तरुणदिवागरकरातिरेगप्पहेहिं' तरुणदिवाकरकरेभ्योऽतिरेकेण—

अतिशयेन प्रभा येषां तानि तथा तैः, 'मणिकणगरयणघडियजालुअलहेमजालपेरंतपरिगएहिं' मणिकनकरतैर्घटितं—युक्तं यज्ज्वालोज्ज्वलं—प्रमोञ्ज्वलं हेमलाजं—स्वर्णजालकं तेन पर्यन्तेषु परिगतानि तानि तथा तैः, 'सपयरवरमुत्तदामलंबंतभूसणेहिं' सह प्रतरैः—आभरणविशेषैर्वरमुक्तादामलक्षणानि लम्बमानानि भूषणानि येषु तानि तथा तैः, 'पचलियघंटावलिमहुरसद्वंसतंतितलतालगीयवाइयरवेणं' प्रचलितायाः घन्टावल्याः यो मधुरः शब्दः स तथा वंशश्च—वेणुस्तन्त्री च—वीणा तलतालाश्च—हस्तताला अथवा तलाश्च—हस्ताः तालाश्च—कंशिका गीतं च—गेयं वादितं च—वादित्रमिति द्वन्द्वः अतस्तेषां यो रवः—शब्दः स तथा, ततः पदद्वयस्य समाहारद्वन्द्वः, अतस्तेन करमभूतेन मधुरेण मनोहरेण पूरयन्तः अम्बरं, दिशश्च शोभयन्तस्त्वरितं सम्प्रस्थिताः स्थिरयशसो देवेन्द्रा इति व्यक्तं ।

'हट्टतुष्टमणस'ति अतीव तुष्टचित्ताः 'सेसावि य'ति इन्द्रसामानिकादयः, तानेवाहं—'कप्पवरविमाणाहिवा' कल्पेषु यानि वरविमानानि तेषामधिपा इत्यर्थः, समनुयान्ति सुरवरेन्द्रानिति योगः, अत एव सुरवराः 'सविमाणविचित्तिचिंधनामंकविगडपागडमउडाडोवसुभदंसणिआ' स्वविमानविचित्रचिह्नानां नामाङ्कविकप्रकटमुकुटानां च य आटोपः—स्फारता तेन शुभा ये दृश्यन्ते ते तथा ते विचित्रकल्पवरविमानाधिपाः, 'समन्त्रिति'ति समनुयान्ति समनुगच्छन्ति सुरवरेन्द्रानिति, तथा 'लोयंतविमाणवासिणो यावि देवसंघाय'ति लोकस्य—ब्रह्मलोकस्यान्ते—समीपे यानि विमानानि तद्वासिनो लोकान्तिकाक्षापीत्यर्थः ।

'पत्तेयविरायमामविरइयमणिरयणकुंडलभिसंतनिम्भलनियमं कियविचित्तिपागडियचिंधमउडा' प्रत्येकं विराजमानानि—शोभमानानि विरचितानि—कर्णेषु कृतानि मणिरलकुण्डलानि येषां ते तथा, भिसंतति—दीप्यमानानि निर्मलानि निजाङ्कितानि निजकेन नामादिनाऽङ्केनाङ्कितानि विचित्राणि—विविधानि प्रकटितानि—प्रकाशितानि चिह्नानि च मुकुटानि चिह्नप्रधानानि वा मुकुटानियैस्ते तथा, तथा 'दायंत'ति दर्शयन्तः 'अप्पणो समुदयं'ति आत्मीयं ऋद्ध्यादिसमूहं 'पेच्छंतावि य परस्स रिद्धीउ'ति प्रेक्षमाणाश्च परद्धीः उत्तमाः, एवं कल्पालयाः सरवराः 'जिणिंदवंदननिमित्तभत्तीए'ति जिनेन्द्रवन्दनहेतुभूतभावेन 'चोइयमइ'ति प्रेरितबुद्धयः हर्षितमानसाश्च जीतकल्पमनुवर्तमाना देवाः 'जिणदंसणूस्सुयागमणजणियहासा' जिनदर्शनाय यदुत्सुकं—शीघ्रमागमनं तेन जनितो हर्षो येषां ते तथा ।

'विउलबलसमूहपिडिया' विपुलो बलसमूहः—सैन्यसमुदायः पिण्डितो यैस्ते तथा, कथमित्याह—'संभमेणं'ति भक्तिकृतीत्सुक्येन 'गयणतलविमलविउलगमणगइचवलचलियमणपवणजइणसिंघवेगं' गगनतले विमले विपुले च यद्गमनं तस्य सम्बन्धी शीघ्रवेग इति सम्बन्धः गतिश्चपला स्वरूपत एव यस्य तद्गतिचपलं तच्च तच्चलितं च गन्तुं प्रवृत्तं तद्विधं यन्मनः पवनश्च तयोर्जयनशीलोऽत एव शीघ्रो वेगो येषां ते तथा, नानाविधयानवाहनगताः यानानि—रथादीनि वाहनानि—गजादीनि उच्छ्रितविमलधवलातपत्राः । 'विउब्बियजाणंवाहणविमाणदेहरयणप्पभाए'ति वैक्रयाणां यानादीनां ४ रत्नानां च स्वाभाविकानामितरेषां च या प्रभा सा तथा तथा, 'उज्जोएंता नहं' कथमित्याह—

'वित्तिमिरं करेता' नभ एवेति 'सव्विहीए' युक्ता इति शेषः, 'हुलियं'ति शीघ्रं प्रयाताः गमान्तरमिदम्—'पसिढिलवरमउडतिरीडधारी' प्रश्रुताः—शिथिलबन्धना, गाढबन्धनानां

वामाङ्गकत्वात् (विर) मुकुटाश्चतुरस्र षोडश विशेषाः तिरीतास्त एव शिखरत्रययुक्तास्तान् धारयन्ति ये तच्छीलाश्च ते तथा, कुण्डलोद्योतिताननाः, 'मण्डदित्तसिरय'ति मुकुटेन दीप्ताः शिरोजा मस्तककेशा येषां ते तथा, मुकुटदीप्तशिरस्का वा, 'रत्ताभ'ति लोहितवर्णा 'पञ्चमपद्मगोर'ति कमलगर्भकान्ताः पीता इत्यर्थ, 'सेय'ति शुक्लाः, त्रिवर्णा एव वैमानिका भवन्ति, यदाह—

॥ १ ॥

“कणगत्तयरत्ताभा सरवसभा दोसु होंति कप्पेसु ।

तिसु होंति पद्मगोरा तेण परं सुक्कला देवा ॥”

शेषं व्यक्तमेवेति । पुस्तकान्तरे देवीवर्णको दृश्यते, स चैवम्—‘तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स बहवे अच्छरगणसंघाया अंतिअं पाउब्भवित्था, ताओणं अच्छराओ धंतधोयकण-गरुअगसरिसम्भमाओ’ ध्मातम्—अग्निना तापितं धौतं—जलेन क्षालितं यत्कनकं तस्य यो रुचको—वर्णस्तत्सदृशप्रभाः गौराङ्ग्य इत्यर्थ, ‘समइक्कंता य बालभावं’ति अतिक्रान्ता इव शिशुत्वं, मध्यम-जरठद्वयोविरहिताः, नवयौवना इवेत्यर्थः, ‘अणइवरसोम्भचारुत्वा’ अनतिवरम्—अविद्यमान हासतया प्रधानं न विद्यते अतिवरं यस्मात्तदनतिवरमिति वा सौम्यं—नीरोगं चारु—शोभनं रूपं यासां तास्तथा ।

‘निरुवहयसरसजोव्वणकक्कसत्तरुणवयभावमुवगयओ’ निरुपहतं—रोगादिना अबाधितं सरसंच—शृङ्गाररसोपेतं निरुपहतो वा स्वो रसो यत्र तत्तथाविधं यौवनं तत्ता कर्कशः—अश्लथाङ्गतया यस्तरुणवयोभावस्तारुण्यं तं चोपगता यास्तास्तथा, इह च यौवनतरुणभावयोर्यद्यप्येकार्थता तथापि सरसत्वाश्लथाङ्गत्वलक्षणयोर्मनःशरीराश्रितयोः प्रधानतया विवक्षितयोर्धर्मयोराधारतया भेदेन विवक्षणाप्रपौनरुक्त्यमिति, ‘निद्धमवद्वियसहावा’ न जरां प्राप्नुवन्तीत्यर्थ, ‘सव्वंगसुंदरीउ’ति ‘इच्छियनेवत्थरइयरमणिअगहियवेसा’ इष्टवस्त्राभरणादिरूपनेपथ्यस्य रचितेन—रचनेन रतिदो वा अत एव रमणीयो गृहीतः—आत्तो वेषः—आकृतिविशेषो यकाभिस्तास्तथा ।

‘किंते’ति तद्यथार्थ ‘हारद्धहारपाउत्तरयणकुंडलवासुत्तगहेमजालमणिजालकणगजाल-सुभगउरितियकडगखड्गुगणावलिकंठसुत्तमगहगधरच्छगेवेओणिसुत्तगतिलगफुल्लग-सिद्धत्थियकण्णवालियससिसूरउसभचक्कथतलभंगयतुडियहत्थमालयहरिसकेऊरवलयपालंबपलं बंगुलिअगवलक्खदीणारमालियाचंदसूरमालियाकंचिमेहलकलावपयरगपरिहेरगपाय-जालघंटियाखिंखिणिरयणोरुजालखुडियवरेउरचलणमालियाकणगणिगलजालगमगरमुहविराय-माणनेऊरपधलियसहालभूसणधरीउ’ति हारादीनि मकरमुखविराजमाननूपुरान्तानि प्रचलितानि सन्ति सहालत्ति—शब्दवन्ति यानि भूषणानि तानि धारयन्ति यास्तास्तथा ।

तत्र हारः—अर्धदशसरिकः अर्द्धहारो—नवसरिकः पाउत्तत्ति—प्रयुक्तानि माणिक्ययुक्त-कङ्कणानि रत्नकुण्डलानि—प्रतीतानि अथवा प्रयुक्तरत्नकुण्डलानि—प्रयुक्तरत्नानि यानि कुण्डलानि तानि तथा तथा व्यामुक्तकानि—परिहितानि प्रलम्बितानि वा यानि हेमजालादीनीति कर्मधारयः, तत्र हेमजालं—सच्छिद्रः सुवर्णालङ्कारविशेषः एवं मणिजालमपि कनकजालहेमजालयोस्तु आकारकृतौ विशेषः स च रूढिगम्यः सूत्रकं—वैकक्षककृतं सुवर्मसूत्रम् ‘उरितिय’ति उरसि त्रिकं त्रिसरकं कटकानि—कङ्कणानि खड्गुगति—अङ्गुलीयकवशेषः ।

एकावली—नानामणिकमयी माला कण्ठसूत्रं—गलावलम्बि सङ्कलकविशेषः मगधकं धराक्षं च रूढिगम्यं ग्रैवेयकं—कण्ठलं श्रोणिसूत्रकं—सौवर्णं कटीसूत्रं तिलको—विशेषको ललाटाभरण-

मित्यर्थः फुल्लकं—पुष्पाकृतिललाटाभरणं सिद्धार्थिका—सर्षपप्रमाणसुवर्णकणरचितसुवर्णमणिमयी कण्ठिका कर्णवालिका—कर्णोपरितनभागभूषणविशेषः शशिसुरञ्जमचक्रकानि तलभङ्गकं घ रुढिगम्यानि त्रुटिकाः—बाहुरक्षिकाः हस्तमालकः—अङ्गणेत्रिका हरिसत्ति—रुढिगम्यं केयूरम्—अङ्गदं बाह्याभरणविशेषः वलयानि—कटकविशेषाः प्रालम्बो—झुम्बनकं प्रलम्बो गलाभरणविशेषः इत्यर्थः अङ्गुलीयकानि—अङ्गुल्यभरणविशेषाः वलाक्षं—रुढिगम्यं दीनारमालिकाचन्द्रमालिकासूर्यमालिकास्तु दीनाराद्याकृतिमालाः काञ्चीमेखलयोः कटयाभरणयोरेव्यपि नामकोशे एकार्थत्वमधीयते तथापीह विशेषो रुढेरवसेयः कलापः—कण्ठाभरणविशेषो मेखलाकलाप इति वा द्रष्टव्यं—प्रतरकाणि—वृत्तप्रतला आभरणविशेषाः परिहेरगत्ति—रुढयवसेयं पादजालघण्टिकाः—पादाभरणविशेषाः किङ्किणीकाः—क्षुद्रघण्टिकाः रत्नोरुजालं—रत्नमयं जङ्घयोः प्रलम्बमानं सङ्कलकं क्षुद्रिकाः—तन्त्रान्तघण्टिकाः वरनुपुराणिप्रतीतानि क्षुद्रिकावरनुपुराणि वा—क्षुद्रघण्टिकाप्रधानतुलाकोटिकानि चलनमालिका—पादाभरणविशेषः कनकनिगलानिनिगडाकाराः सौवर्णपादाभरणविशेषाः जालकं—चरणाभरणविशेषः, मकरमुखविराजमाननूपुराणि—प्रतीतानि ।

‘दसद्ववण्णरागरइयरत्तमणहरे’ति दशार्द्धवर्णं—पञ्चवर्णं रागै—रत्नद्रव्यैः कुसुम्भादिभिर्यानि रञ्जितत्वेन रक्तानीय रक्तानि मनोहराणि च तानि तथा तानि अंशुकानि निवसिता इति योगः, महार्धाणि, नासानिशवासवायुबाह्यानि लघूनीत्यर्थ, चक्षुर्हराणि अङ्गावारकत्वात्, वर्णस्पर्शयुक्तानि अतिशयवर्णादीनीत्यर्थ, ‘हयलालापेलवाइरेगे’ अस्वलालाम्यः सकाशात् पेलवानि—सुकुमाराण्यतिरेकेण यानि तानि तथा, ‘धवले’ति कानिचिद्धवलानि, ‘कणगखचियंतकम्मे’ कनकखचितं—सुवर्णमण्डितम् अन्तर्कर्म—अञ्चलकर्म वानलक्षणं येषां तानि तथा, ‘आगासफालियसरिसप्पहे’ आकाशस्फटिकयोराकाशरूपस्फटिकस्य वा सदृशी प्रभा येषां तानि तथा ‘अंसुए नियत्थाओ’ति वस्त्राणि निवसिताः ।

‘आयरेण’ति व्यक्तं, ‘तुसारगोक्खीरहारदगरयपंडुरदुगुल्लसुकुमालसुकयरमणिजउत्तरिज्जाइ पाउयाओ’ति व्यक्तं, नवरं तुषारं—हिमं दगरयस्ति—उदकरजस्तद्धत् पाण्डुराणि यानि दुकूलानि—वस्त्राणि तान्येव सुकुमालानि सुकृतानि रमणीयानि च यान्युत्तरीयाणि तानि तथा तानि प्रावृताः, ‘वरचन्दनचर्चिताः वराभरणभूषिता’ इति व्यक्तं, ‘सव्वोउयसुरभिकुसुमसुरइयविचित्तवरमल्लधारिणीओ’ सर्वतुर्कैः सुरभिकुसुमैः सुरचितं विचित्रं वरं माल्यं—मालां धारयन्ति यास्तच्छीलाश्च तास्तथा, ‘सुगंधिचुण्णंगरागवरवासपुष्पपूरगविराइया’ सुगन्धिचूर्णैरङ्गरागेण च—देहरज्जनेन वरवासैः पुष्पपुरकेण च—पुष्परचनाविशेषेण विराजिता यास्तास्तथा,

‘अहियसस्सिरीया’ अधिकं सह श्रिया—शोभया यास्तास्तथा, ‘उत्तमवरधूवधूविया’ उत्तमानां मध्ये यो वरधूपः स तता तेन धूपेन धूपिताः—कृतसौगन्ध्याः यास्तास्तथा, ‘सिरीसमाणवेसा’ श्रीः—देवता सा च लोके शोभनयेषेति रूढ अतस्तयोपमा कृतेति, ‘दिव्वकुसुममल्लादमपव्वंजलिपुडाओ’ दिव्यैः—वरैः कुसुमैः—अविकसितैः माल्यैः—विकसितैः दामभिश्च—तन्मयमालाभिः प्रह्लाः—पूजासङ्गाः अञ्जलिपुटाः—अञ्जलय एव यासां तास्तथा, उच्चत्वेन च सुराणां स्तोकोनमुच्छिताः

‘चन्द्रानना’ इति व्यक्तं, ‘चंदविलासिणीओ’ति चन्द्रस्येव विलासः—कान्तिर्यासां तास्तथा, ‘चन्द्रार्द्धसमललाटाः चन्द्राधिकसौम्यदर्शना उल्का इवोद्योतमाना’ इति व्यक्तं, ‘विज्जुघणमिरी-इसूरदिप्पंततेअअहियतरसंनिकासाओ’ विद्युतो ये घना मरीचयः—किरणाः सूरस्य च यदीप्तं—

तेजस्तेभ्योऽधिकतरः सन्निकाशो-दीनिर्यासां तास्तथा, 'सिंगारागारचारुवेसाओ' शृङ्गारो-
रसविशेषस्तद्वधान आकारः-आकृतेश्चारुश्च वेषो-नेपथ्यं यासां तास्तथा, अथवा शृङ्गार-
स्यागारमिव-गृहमिव याश्चारुवेषाश्च यास्तास्तथा, 'संगयगयहसियभणियचेद्वियविला-
ससललियसंलावनिउणजुतोवयारकुसलाओ' सङ्गतानि-उचितानि यानि गतादीनि तेषु निपुणा
याः सङ्गतोपचारकुशलाश्च यास्तास्तथा, तत्र गतं-गमनं हसितं-हासः भणितं-वचनं चेदितं-चेष्टा
विलासो-नेत्रविकारः, यदाह-

॥ १ ॥

“हावो मुखविकारः स्यात्, भावश्चित्तसमुद्भवः ।

विलासो नेत्रजो ज्ञेयो, विभ्रमो भ्रूसमुद्भवः ॥

सललितः-समाभूर्य संलापः-परस्परभाषणम्, आह न-“संलापो भाषणं पिशः” अथवा
ललितेन सह यः संलापः स तथा, ललितलक्षमं चेदम्-

॥ १ ॥

“हस्तपादाङ्गविन्यासो, भ्रूनेत्रोष्ठप्रयोजितः ।

सौन्दर्यं कामिनीनां यल्ललितं तद्वकीर्तितम् ॥”

उपचारः-पूजा, 'सुन्दरस्तनजघनदनकैरचरमनयनलावण्यरूपयौवनविलासकलिताः'
सुन्दराः स्तनादिनयनान्ता अवयवा यासां लावण्यप्रधानरूपेण स्पृहणीयेनेत्यर्थो यौवनेन विलासेन
च कलिता यास्तास्तथा, इह च विलास बलक्षणो ग्राह्यो, यदुक्तम्-

॥ १ ॥

“स्थानासनगमनानां हस्तभ्रूनेत्रकर्मणां चैव ।

उत्पद्यते विशेषो यः श्लिष्टः स तु विलासः स्यात् ॥

इति, श्लिष्ट इति सुश्लिष्टः 'सुरवधुओ'ति विशेष्यपदं, 'सिरीसनवनीयमउयसुकुमाल-
तुल्लफासाओ' शिरीषं-शिरीषाभिधानतरुकुसुमं नवनीतं च-प्रक्षणं ते च ते मृदुकसुकुमारे च-
अत्यन्तसुकुमारे इति विशेष्यपूर्वपदः कर्मधारयः तत्तुल्यः स्पर्शो यासां तास्तथा, 'बगय-
कलिकलुसद्योयनिच्छन्तरयमलाओ' व्यपगते कलिकलुषे-राटीपापकर्मणी यासां तास्तथा धीतौ-
प्रक्षालितौ निर्धर्मात् रजः स्पृष्टावस्थो रेणुः मलस्तु बद्धावस्थं रज एवेति धीतनिर्धर्मात्ताविव
धीतनिर्धर्मात् रजोमलौ यासां तास्तथा, ततः कर्मधारयः ।

'सोमाउ'ति सोम्या-नीरुजः 'कंताओ'ति काम्याः 'पियदंसणाओ'ति सुभगाः, सुरुषा
इति व्यक्तं, 'जिनभत्तिदंसणाणुरागेण हरिसायाओ'ति जिनं प्रति भक्त्या कृत्वा यो दर्शनानुरागो-
दर्शनेच्छी स तथा तेन हर्षिताः-सञ्जातरोमाश्चादिहर्षकायाः, 'ओवइया यावि'ति अवपतिता-
श्चाप्यवतीर्णा, 'जिनसगासं'ति जिनसमीपे, 'दिब्बेण' मित्यादि देववर्णकवस्त्रेयं, नवरं 'ठियाओ
छेव'ति ऊर्ध्वस्थानस्थिता इति ॥

मू. (२७) तए णं धंपाए नयरीए सिंघाडगतिगचउक्कचच्चरउम्मुहमहापहपहेसु महया
जनसहे इ वा जनवूहे इ वा जनबोले इ वा जनकलकले इ वा जनुम्मी ति वा जनुक्कलिया इ वा
जनसन्निवाए इ वा बहुजनो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ एवं भासइ एवं पन्नवेइ एवं पखवेइ ।

एवं खलु देवाणुप्पिआ ! समणे भगवं महावीरे आदिगरे तित्थगरे सयंसंबुद्धे पुरिसुत्तमे
जाव संपावित्तामे पुब्बाणुपुत्तिं चरमाणे गामाणुगामं दूइअमाणे इहमागए इह संपत्ते इह समोसडे
इहेव धंपाए नयरीए बाहिं पुन्न्महे वेइए अहापडिक्खं उग्गहं उग्गिण्हिता संजमेणं तवसा अप्पाणं
भावेमाणे विहरइ ।

बृ. 'तएण'ति ततोऽनन्तरं, णमित्यलङ्कारे, सिंघाडयेत्यादावयं वाक्यार्थः—सिंघाटकादिषु यत्र महाजनशब्दादयः तत्र बहुजनोऽन्योऽन्यस्यैवमाख्यातीति, तत्र सिंघाटकं—सिंघाटकाभिधान-फलविशेषाकारं स्थानं त्रिकोणमित्यर्थं त्रिकं—यत्र स्थाने रथ्यात्रयमीलको भवति चतुष्कं—यत्र रथ्याचतुष्कमीलकः स्यात् चत्वरं—यत्र बहवो मार्गामिलन्ति चतुर्मुखं तथाविधदेवकुलादि महापथो—राजमार्गं पन्था—रथ्यामात्रं 'महयाजनसद्दे इ वा' महान् जनशब्दः—परस्परालापदिरूपः इकारो वाक्यालङ्कारार्थो वाशब्दः पदान्तरापेक्षया समुच्चयार्थः, अथवा 'सद्दे इ व'ति इह सन्धिप्रयोगादिति शब्दो द्रष्टव्यः, स चोपप्रदर्शने, ततश्च यत्र महान् जनशब्दः इति तद्वस्तु, कचित् 'बहुजनसद्दे इ व'ति पाठो व्यक्तश्च, यत्र च जनव्यूह इति वा—लोकसमूहः, परस्परेण वा पदार्थानां विशेषेणोहनं वर्तत इत्यर्थः, एवं सर्वत्र, क्वचित्पठ्यते—

'जनवाए इ वा जनुल्लावे इ वा' इति तत्र जनवादो—जनानां परस्परेण वस्तुविचारणं उल्लापस्तु—तेषामेव काका वर्णनम्, आह च—

॥ १ ॥

“स्यात्सम्भाषणमालापः, प्रलापोऽनर्थकं वचः ।

काकम्भा वर्णनमुल्लापः, संलापो भाषणं मिथः ॥”

एवं बोलः—अव्यक्तवर्णो ध्वनि, कलकलः—स एवोपलभ्यमानवर्णविभागः, ऊर्मिः—सम्बाधः उत्कलिका—लघुतरः समुदाय एव सन्निपातः—अपरापरस्थानेभ्यो जनानामेकत्र मीलनमिति, 'एव'मिति वक्ष्यमाणप्रकारं वस्तु 'आइवखइ'ति, आख्याति सामान्येन 'भासइ'ति भाषते विशेषतः, एतदेवार्थद्वयं पदद्वयेनाह—'प्रज्ञापयति प्ररूपयति चे'ति ।

अथवा आख्याति—सामान्यतः भाषते—विशेषतः प्रज्ञापयति—व्यक्तपर्यायवचनतः प्ररूपयत—उपपत्तितः 'इह आगए'ति चम्पायाम् 'इह संपत्ते'ति पूर्णमद्रे 'इह समोसढे'ति साधूचितावग्रहे, एतदेवाह—'इह चंपाए' इत्यादि 'अहापडिरुवं'ति यथाप्रतिरूपम् उचितमित्यर्थः

मू. (२७-वर्तते) तं महफलं खलु भो देवाणुप्पिया ! तहारुवाणं अरहंताणं भगवंताणं नामगोअस्सवि सवणताए, किमंगपुण अभिगमणवंदननमंसणपडिपुच्छणपज्जुवासणयाए ?, एकस्सवि आरिय-स्स धम्मिअस्स सुवयणस्स सवणताए ?, किमंगपुण विउलस्स अत्थस्स गहणयाए ?

तं गच्छामो णं देवाणुप्पिया ! समणं भगवं महावीरं वंदामो णमंतामो सक्करेमो सम्माणेमो कल्लाणं मंगलं देवयं वेइअं पज्जुवासामो एतं णे पेच्चभवे इहभवे अहियाए सुहाए छमाए निस्सेअसाए आणुगामिअत्ताए भविस्सइत्तिकड्डु बहवे उग्गा उग्गपुत्ता भोगा भोगपुत्ता ।

बृ. 'तं महफलं'ति यस्मादेवं तस्मान्महद्—विशिष्टं फलम्—अर्थो भवतीति गम्यं, 'तहारुवाणं'त तत्प्रकारस्वभावानां महाफलजननस्वभावानामित्यर्थः, 'नामगोयस्सवि'ति नाम्नो—यादृच्छिकाभिधानस्य गोत्रस्य—गुणनिष्पन्नाभिधानस्य 'सवणयाए'ति श्रवणमेव श्रवणता तथा, श्रवणेनेत्यर्थः, 'किमंगपुण'ति किं पुनरिति पूर्वोक्तार्थस्य विशेषद्योतनार्थः, अङ्गेत्यामन्द्रणे, अथवा परिपूर्ण एवायं शब्दो विशेषणार्थः, 'अभिगमणवंदननमंसणपडिपुच्छणपज्जुवासणयाए'ति अभिगमनम्—अभिमुखगमनं बन्दनं—स्तुति नमस्यनं—प्रणमनं प्रतिप्रच्छनं—शरीरादिवाताग्रशनः पर्युपासनं—सेवा एतेषां भावस्तता तथा ।

तथा 'एगस्सवि'ति एकस्यापि 'आरियस्स' आर्यस्यार्थप्रणेतृकत्वात् 'धम्मियस्स'ति

धार्मिकस्य धर्मप्रयोजनत्वात्, अत एव सुवचनस्येति, 'वंदामो'ति स्तुभः 'नमसामो'ति प्रणमामः 'सङ्कारेमो'ति सत्कुर्म, आदरं वस्त्रधर्चनं वा विदध्मः, 'संमाणेमो'ति सम्मानयामः उचितप्रतिपत्तिभिः, 'कल्याणं मंगलं देवयं चेदयं पञ्चवासेमो' कल्याणं-कल्याणहेतुत्वादभ्युदयहेतुमित्यर्थो, भगवन्तमिति योगः, मङ्गलं-दुरितोपशमहेतुं दैवतं-देवं चैत्यम्-इष्टदेवप्रतिमा तदिव चैत्यं, 'पर्युपासयामः' सेवामहे ।

'एयं णे'ति एतद्-भगवद्वन्दनादि अस्माकं 'पेच्च भवे'ति प्रेत्यभवे-जन्मान्तरे पाठान्तरे 'इह भवे य पर भवे य' 'हियाए'ति हिताय पथ्याश्रवत् 'सुहाए'ति सुखाय शर्मणे 'खमाए'ति क्षमाय सङ्गतत्वाय 'निस्सेयसाए'ति निश्चेयसाय मोक्षाय 'आणुगामियताए'ति आनुगामिकत्वाय भवपरम्परासु सानुबन्धसुखाय भविष्यतीतिकृत्वा-इतिहेतोरित्यर्थः, 'उग्ग'तति आदिदेवावस्थापितारक्षवंशजाः 'उग्गपुत्त'ति त एव कुमारवस्थाः 'भोग'ति आदिदेवावस्थापितगुरुवंशजाः 'भोगपुत्त'ति त एव कुमारवस्थाः ।

मू. (२७-वर्तते) एवं दुपडोआरेणं राइण्णा खत्तिआ माहणा भडा जोहा पसत्थारो मल्लई लेच्छई लेच्छईपुत्ता अन्ने य बहवे राईसरतलवरमाडं बियकोडुं बिबियइब्बसेड्डिसेनावइसत्थवाहपभित्तिओ अप्पेगइआ वंदणवत्तिअं अप्पेगइआ पूअणयत्तिअं ।

एवं सङ्कारवत्तियं सम्माणयत्तियं दंसणवत्तियं कोऊलवत्तियं अप्पेगइआ अडुविणिच्छयहेउं अस्सुयाइं सुणेस्सामो सुयाइं निस्संकियाइं करिस्सामो अप्पेगइआ अड्डाई हेऊइं कारणाइं वागरणाइं पुच्छिस्सामो ।

वृ. एवं पदद्वयोच्चारणेन शेषपदानि होयानि, तत्र 'राजन्यका' भगवद्वयस्यवंशजाः, क्वचित्पठ्यते 'इक्खागानाया कोरव्वा' तत्रेस्वाकवो-नाभेयवंशजाः नायति-नागवंश्या ज्ञातवंशा वा कोरव्वति-कुरुवंशजाः खत्तियति-सामान्यराजकुलीनाः माहणति-प्रतीताः भडति-शूराः जोहति-योधाः सहस्रयोधादयः पसत्थारोति-धर्मशास्त्रपाठकाः 'मल्लई लेच्छई'ति मल्लकिनो लेच्छकिनश्च राजविशेषाः, यथा श्रूयन्ते चेटकराजस्याष्टादश गणराजाः- 'नवमल्लई नवलेच्छई कासीकोसलगा अड्डारस गणरायाणो' इति ।

'राईसरतलवरमाडं बियकोडुं बिबियइब्बसेड्डिसेनावइसत्थवाहपभित्तिओ'ति राजानो-माण्डलिका ईश्वरा-युवराजाः, अणिमाद्यैश्वर्ययुक्ता इति केचित्, तलवराः-परितुष्टनरपतिवितर्णपट्टबन्धविभूषिता राजस्थानीयाः माण्डविकाः-मण्डपाधिपाः कौटुम्बिकाः-कतिपयकुटुम्बप्रभवोऽवलगकाः इभ्याः-यद्रव्यनिघयान्तरितो महेभो न दृश्यते, श्रेष्ठिनः-श्रीदेवताध्यासित-सौवर्णपट्टविभूषितोत्तमाङ्गाः सेनापतयः-नृपतिनिरूपिताश्चतुरङ्गसैन्यनायकाः सार्थवाहाः-सार्थनायकाः ।

'वंदणवत्तियं'ति वन्दनप्रत्ययं वन्दनार्थमित्यर्थः, 'अड्डाई हेऊइं कारणाइं वागरणाइं पुच्छिस्सामो'ति क्वचिद् दृश्यते, तत्र अर्थान्-जीवादीन् हेतून्-तद्गमकानन्वयव्यतिरेकयुक्तान् कारणानि-उपपत्तिमात्राणि, यथानिरुपमसुखः सिद्धो, ज्ञानानावाधत्वप्रकर्षादिति, व्याकरणानि-परप्रश्नितार्थोत्तररूपाणि ।

मू. (२७-वर्तते) अप्पेगइआ सव्वओ समंता मुंडे भवित्ता आगाराओ अनगारिअं पव्वइस्सामो, पंचाणुवइयं सत्तसिक्खावइयं दुवालसविहं गिहिधम्मं पडिवज्जिस्सामो, अप्पेगइआ

जिनभस्तिरागेण अप्येगइआ जीअमेअंतिकइ ।

ण्हाया यबलिकम्मा कयकोऊयमंगलपायच्छिता सिरसाकंठेमालकडा आविद्धमणिसुवण्णा कप्पियहारऽद्धहारतिसरयपालंबपलंबमाणकडिसुत्तयसुकयसोहाभरणा यवरवत्थपरिहिया चंदनोलित्तगायसरीरा ।

बृ. 'कयबलिकम्मा'ति कृतं बलिकर्म स्वगृहदेवतानां यैस्ते तथा, 'कयकोऊयमंगलपायच्छित्त'ति कृतानि कौतुकमङ्गलान्येव प्रायश्चित्तानि—दुःस्वप्नादिविधातार्थमवश्यंकरणीयत्वाद् यैस्ते तथा, तत्र कौतुकानि—मषीतिलकादीनि मङ्गलानि तु—सिद्धार्थकदध्यक्षतादीनि 'उच्छोलणयधोय'ति क्वचिद्ध्यते, तत्र उच्छोलनेन—प्रभूतजलत्रालनक्रयया धौताः—धौतगात्रा ये त तथा, इदं च स्नानस्य प्रचुरजलत्वसूचनार्थं विशेषणं, स्नानव्यतिरिक्तप्रयोजनगतं वेदमिति ।

'सिरसाकंठेमालकड'ति शिरा कण्ठे च माला कृता—धृता यैस्ते, तथा, 'आविद्धमणिसुवण्ण'ति आविद्धं—परिहितं 'कपपियहारऽद्धहारतिसरयपालंबपलंबमाणकडिसुत्तसकयसोहाभरणा' कल्पितानि—इयानि रचितानि वा हारादीनि कटीसूत्रान्तानि येषामन्यानि च सुकृतशोभान्याभरणानि येषां ते तथा, 'यवरवत्थपरिहिय'ति निवसितप्रधानवाससः 'चंदनोलित्तगायसरीरा' चन्दनानुलिप्तानि गात्राणि यत्र तत्तथाविधं शरीरं येषां ते तथा ।

मू. (२७-वर्तसे) अप्येगइआ हयगया एवं गयगया रहगया सिबियागया संदमाणियागया अप्येगइआ पायविहारचारणो पुरिसवागुरापरिखिता महया उक्कुट्टिसीहनायबोलकलकलरवेणं पक्खुब्भिय-अमहासमुद्धरवभूतंपिव करेमाणा चंपाए नयरीए मज्झमज्झेणं निगच्छंति २ ता जेणेव पुण्णभद्दे चेइए तेणेव उवागच्छंति २ ता समणस्स भगओ महावीरस्स अदूरसामंते छत्ताईए तित्थयराइसेसे पासंति, पासित्ता जाणवाहणाइं ठावइंति, २ ता जाणवाहणेहिंते पच्चोरुहंति —

—पच्चोरुहिता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेति, करित्ता नमंसंति, वंदित्ता नमंसित्ता नद्धासण्णे नाइदूरे सुत्तसुसमामा नमंसमाणा अभिमुहा विनएणं पंजलिउडा पञ्जुवासंति ॥

बृ. वाचनान्तराधीतमथ पदपञ्चकं 'जाणगय'ति यानानि—शकटादीनि 'जुग्गगय'ति युग्यानि—गोष्ठविषयप्रसिद्धानि जम्पानानि—द्विहस्तप्रमाणानि चतुरस्राणि वेदिकोपसोभितानि 'गिच्छि'ति हस्तिन उपरि कोष्ठरूपा या मानुषं गिलतीवेति 'थिच्छि'ति शिविकाः कूटाकाराच्छादिता जम्पानविशेषाः 'संदमाणिय'ति स्थन्दमानिकाः पुरुषप्रमाणायामा जम्पानविशेषा एव 'पायविहारचारेणं' पादविहाररूपो यश्चारः—सञ्चरणं स तथा तेन ।

'पुरिसवागुर'ति वागुरा—मृगबन्धनं पुरुषो वागुरेव सर्वतोऽवस्थानात् पुरुषवागुरा 'वग्गावग्गि गुम्मागुम्भि'ति क्वचिद्ध्यते, तत्र वर्ग—समानजातीयवृन्दं वर्गेण वर्गेण च भूत्वा वर्गावर्गि अत एवाहाव्ययीभावसमासः, गुम्मागुम्भिति—गुल्मं—वृन्दमात्रं गुल्मेन च गुल्मेन च भूत्वेति गुल्मागुल्भि, 'महय'ति महता, रवेणेति योगः, 'उक्कुट्टिसीहनायबोलकलकलरवेणं'ति उत्कृष्टिश्च—आनन्दमहाध्वनि सिंहनादश्च—प्रतीतः बोलश्च—वर्णव्यक्तिवर्जितो ध्वनिरेव कलकलश्च—व्यक्तवचनः स एव एतल्लक्षणो यो रवः स तथा तेन ।

'पक्खुब्भियमहासमुद्धरवभूयं पिव करेमाण'ति प्रक्षुभितमहाजलधेर्धौषप्राप्तमिव—

तन्मयमिव नगरं विदधाना इत्यर्थः, क्वचिदिदं पदचतुष्टयं दृश्यते—‘पायदद्वरेणं भूमिं कंपेमाण’ति त्वरितगमनजनितपादप्रहारेण, ‘अंबरतलमिव फोडेमाण’ति पादपातप्रतिरवेणाकाशं स्फोटयन्त इव, ‘एगदिसिं’ति एकया दिशा पूर्वोक्तलक्षणया, ‘एगाभिमुह’ति एकं भगवन्तमभि—लक्षणीकृत्य मुखं येषां ते एकाभिमुखाः, ‘तित्यगराइसेसे’ति तीर्थकरातिशेषान् जिनातिशयान् ।

‘जाणवाहणाइं ठावइंति’ति यानानि—शकटादीनि वाहनानि—गवादीनि स्थापयन्ति—स्थितीकुर्वन्ति, कचिद् ‘विड्ढंती’ति दृश्यते, तत्र विशेषेण स्तम्भयन्ति—निश्चलीकुर्वन्ति, इति वाचनान्तरगतं बहु लिख्यते—‘जाणाइं मुयंति’ति भुवि विन्यस्यन्ति, ‘वाहणाइं विसज्जेति’ति चरणार्थं मुक्कलयन्ति, ‘पुप्फतंबोलाइयं आउहमाइयं सच्चित्तालंकारं’ति सचित्तं च—सचेतनमलङ्कारं च—राजलक्षणं च विसर्जयन्तीति योगः, किंरूपं सचित्तमित्याह—पुष्पताम्बूलादिकम्, आदिशब्दात् तथाविधफलादिग्रहः, तथा अलङ्कारं च किंविधमित्याह—आयुधादिकम्, आयुधं—खड्गादि आदिशब्दाच्छत्रचामरमुकुटपरिग्रहः, ‘पाहणाओ य’ति उपानहौ च ।

‘एगसाडियं उत्तरासंगं’ति एकशट्कवन्तभुतरीयविन्यासविशेषं, ‘आयंत’ति आचान्ताः—शौचार्यकृतजलस्पर्शा, ‘चोक्ख’ति आचमनदर्पणीताशुचिद्रव्याः, ‘परमसुईभूय’ति अतएवात्यर्थं शुचीभूताः, ‘अभिगमेणं’ति उपचारेण, ‘अभिगच्छंति’ भगवन्ति मुपचरन्ति, ‘चक्खुप्फासे’ति दर्शने ‘मणसा एगत्तीभावकरणेणं’ति अनेकत्वस्य एकत्वस्य भवनम् एकत्वीभावस्तस्य यत् करणं तत्तथा तेन एकत्वीभावरणेन, आत्मन इति गम्यते, मनसः एकाग्रतयेत्यर्थः, कायिकपर्युपासनामाह—‘सुसमाहियपसंतसाहरियपाणिपाया’ सुसमाहितैः—बहिवृत्त्याऽत्यन्तनिभृतैः प्रशान्तैः—अन्तर्वृत्त्या उपशान्तैः सद्भिर्गन्तव्यं—संलीनी कृतं पाणिपादं यैस्ते तथा ।

अत एव ‘अंजलिमउलियहत्था’ अञ्जलिना—अञ्जलिरूपतया मुकुलितौ—मुकुलाकारौ कृत्वा हस्ती यैस्ते तथा, वाचिकपर्युपासनामाह—‘एवमेयं भंते’ति एवमेतद्भदन्त ! भट्टारकेति सामान्यतः ‘अवितहमेयं’ति विशेषतः अत एव ‘असंदिद्धमेयं’ति शङ्काया अविषय इत्यर्थः, अत एव ‘इच्छियमेयं’ति इष्टमस्माकमेतत्, अत एव ‘पडिच्छियमेयं’ति भगवन्मुखात् पतत् प्रतीप्सितमागृहीतमेतत्, इह च किञ्चिदिष्टमेव इष्टमन्यत् प्रतीप्सितमेवेत्यत उच्यते—‘इच्छियपडिच्छियमेयं’ति, ‘सद्धे णं एसमद्धे’ प्राणिहितोऽयमर्थ इति, ‘माणसियाए’ ‘तच्चित्तं’ति तस्मिन् भगवद्वचने चित्तं—भावमनो येषां ते तच्चित्ताः, सामान्योपयोगापेक्षया वा तच्चित्ताः, ‘तम्मण’ति तन्मनसो द्रव्यमनः प्रतीत्य विशेषोपयोगं वा, ‘तल्लेस्स’ति तल्लेश्याः भगवद्वचनगतशुभालपरिणामविशेषाः, लेश्या हि कृष्णादिद्रव्यसाचिव्यजनित आत्मपरिणामः, तदाह—

॥ १ ॥

कृष्णादिद्रव्यसाचिव्यात्, परिणामो य आत्मनः ।

स्फटिकस्येव तत्रायं, लेश्याशब्दः प्रयुज्यते ॥

‘तयज्झवसिय’ति इहाध्यवसयः अध्यवसितं तच्चित्तत्वादिभावयुक्तानां सतां तस्मिन्—भगवद्वचने एवाध्यवसितं क्रियासम्पादनविषयं येषां ते तदध्यवसिताः, ‘तत्तिव्वज्झवसाण’ति तस्मिन्नेव—भगवद्वचने तीव्रमध्यवसानं—श्रवणविधिक्रियाप्रयत्नविशेषरूपं येषां ते तथा, ‘तदप्पियकरण’ति तस्मिन्—भगवत्पार्षितानि करणानि—इन्द्रियाणि शब्दरूपादिषु श्रोत्रघण्टादीनि यैस्ते तदर्पितकरणाः, ‘तथद्वोवउत्त’ति तस्य—भगवद्वचनस्य योऽर्थस्तत्रोपयुक्ता ये ते तदर्पोपयुक्ताः, तद्व्यावणाभाविय’ति तेन—भगवद्वचनेन तदर्थेन वा यका भावना—वासना

प्राक्तनमुद्धर्ते तथा भाविता—वासिता न वासनान्तरमुपगता ये ते तद्भावनाभाविताः ।

अत एव 'एगमण'ति मनसो वा प्रमुदितत्वात्, अणश्चमणति भगवन्मनस इत्यर्थः, किमुक्तं भवति ?—'जिनवयणधम्मनुरागरत्तमणा' जिनवचने जिनवदने वा धर्मानुरागेण रक्तं मनो येषां ते तथा, एकार्थिकानि वैतानि तन्मनःप्रभृतीनि सर्वाणि पदानि तदेकाग्रताप्रकर्षप्रतिपाद-
नार्थानीति, 'वियसियवरकमलनयणवयण'ति विकसितानि वरकमलानीव नयनवनानि येषां ते तथा पर्युपासत इति ।

'समोरणाइ'ति समवसरणानि—वसतयः 'गवेसह'ति भगवदवस्थानावगमार्थनिरूपयत, क भगवानवस्थित इति जानीतेति भावः । 'आगंतारेसु व'ति आगन्तुगाराणि—येष्वागन्तुका वसन्ति, 'आरामागारेसु व'ति आराममध्यवर्तिगृहेषु 'आएसणेसु व'ति आवेशनानि येषु लोका आविशन्ति तानि चायस्कारकुम्भकारादिस्थानानि, 'आवसहेसु व'ति आवसथाः—परिव्राज-
कस्थानानि, 'पणियगेहेसु व'ति पण्यगृहाणि हृद्वा इत्यर्थः, 'पणियसालासु व'ति भाण्डशालासु, गृहं सामान्यं शाला तु गृहमेव धीयंतस्तु अतरेच, इयं आप्पागेहेसु आपसालासु'ति 'कोष्ठागारेसु'ति धान्यगृहेषु 'सुसाणेसु'ति श्मशानेषु 'सुभागारेसु'ति शून्यगृहेषु 'परिहिंडमाणे'ति भ्रमन् 'परिघोलेमाणे'ति गमागमं कुर्वन् ॥

मू. (२८) तए णं से पवित्तिवाउए इमीसे कहाए लद्धे समणे हड्डुतुडे जाव हियए णहाए जाव अप्पमहग्घाभरणालंकिअसरीरे सयाओ गिहाओ पडिनिक्खमइ, सयाओ गिहाओ पडिनिक्खमिता वंपानयरिं मज्झमज्झेणं—

--जेणेव बाहिरिया सव्वेव हेड्डिआ यत्तव्वया जाव निसीयइ निसीइता तस्स पवित्तिवाउअस्स अद्धतेरससयसहस्साइं पीइदानं दलयति, २ ता सक्कारेइ सम्माणेइ सक्कारेत्ता सम्माणेत्ता पडिविसजेइ

मू. (२९) तए णं से कूणिए राया भंभसारपुत्ते बलवाउअं आमंतेइ आमंतेत्ता एवं वयासी—खिप्पामेव भोदेवाणुप्पिआ ! आभिसेक्कं हत्थिरयणं पडिकप्पेहि, हयगयरहपवरजोहकलिअं च चाउरंगिणिं सेनं सण्णाहिहि, सुमहापमुहाण य देवीणं बाहिरियाए उवट्ठाणसालाए पाडिएक्कपाडिएक्कइं जत्ताभिमुहाइ जुत्ताइं जाणाइं उवट्ठवेह ।

चंपनयरिं सव्वित्तरबाहिरिअं आसित्तसित्तसुइसम्मट्ठरत्थंतरावणवीहिअं मंचाइमंचकलिअं नानाविहरागउच्छियज्जयपडागाइपडागमंडिअं लाउल्लोइयमहियं गोसीससरसरत्तचंदन-
जावगंधवट्ठिभूअं करेह कारवेह करित्ता कारवेत्ता एअमाणत्तिअं पच्चप्पिणाहि, निआइस्सामि समणं भगवं महावीरं अभिवंदए ॥

बु. प्रकृतवाचनाऽनुश्रीयते—'बलवाउयं'ति बलव्यापृतं—सैन्यव्यापारपरायणम् 'आभिसेक्क'ति अभिषेकमर्हतीत्याभिषेक्यं, 'हत्थिरयणं'ति प्रधानहस्तिनं 'पडिकप्पेहि'ति प्रति-
कल्पय सन्नद्धं कुरु 'पाडेक्क'ति प्रत्येकमेकैकशः 'जत्ताभिमुहाइ'ति गमनाभिमुखानि 'जुत्ताइं'ति युक्तानि—बलीवद्वादियुक्तानि, कचित् युग्यानि पठ्यन्ते, तानि च जम्पानविशेषाः, 'जाणाइं'ति शकटानि 'सव्वित्तरबाहिरिं'ति सहाभ्यन्तरेण नगरमध्यभागेन बाहिरिका—नगरवहिर्भागो यत्र तत्तथा, क्रियाविशेषणं घेदम्, 'आसित्तमसंमज्जिओवलित्तं' आसित्ताम्—उदकच्छटेन सम्मार्जितां—
कचवरशोधनेन उपलिप्तां—गोमयादिना ।

केचित्प्याह—'सिंघाडगतिगचउक्कचच्चरउम्मुहमहाहपहेसु' इदं च वाक्यद्वयं

क्वचिन्नोपलभ्यते, तथा 'आसित्तसित्तसुइसम्भट्ठरत्थतरावणवीहियं' आसिक्तानि-ईषत्सिक्तानि सिक्तानि च-तदन्यथा अत एव शुचीनि-पवित्राणि संभृष्टानि कचवरापनयनेन रथ्यान्तराणि-रथ्यामध्यानि आपणवीथयश्च-हट्टमार्गा यत्र सा तथा तां, 'मंचाइमंचकलियं' मञ्चा-मालकाः प्रेक्षणद्रष्टजनोपवेशननिमित्तम् अतिमञ्चाः-तेषामप्युपरि ये तैः कलिता या सा तथा तां ।

नानाविहराणउच्छियज्झयपडागाइपडागमंडियं' नानाविधरागैरुच्छ्रितैः-ऊर्ध्वीकृतैः श्रवणैः-चक्रसिंहदिल्लाच्छनोपैतैः पताकाभिः-तदितराभिरतिपताकाभिश्चपताकोपरिवर्तिनीभिर्मण्डिताया सा तथा तां, सेषो नगरीवर्णकश्चैत्यवर्णक इवानुगमनीयः, 'आणत्तिअं पच्चप्पिणाहि'ति 'आज्ञासिकाम्' आज्ञां प्रत्यर्पय-सम्पाद्य मम निवेदयेत्यर्थः ॥

मू. (३०) तए णं से बलवाउए कूणिएणं रन्ना एवं वुत्ते समाणे हट्टुडुजावहिअए करयलपरिग्गहिअं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कडु एवं वयासी ।

सामिति आणाइ विनएणं वयणं पडिसुणेइ २ ता हत्थिवाउअं आमंतेइ आमंतेत्ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिआ ! कूणिअस्स रन्नो भंभसारपुत्तस्स आभिसेक्क हत्थिरयणं पडिकप्पेहि, हयगयरहपवरजोहकलियं चाउरंगिणिं सेनं सण्णाहिहि सण्णाहिता एअमाणत्तिअं पच्चप्पिणाहि ।

तए णं से हत्थिवाउए बलवाउअस्स एअमड्डं सोछा आणाए विनएणं वयणं पडिसुणेइ पडिसुणिता छेआयरियउवएसमइविकप्पणाविकप्पेहिं सुनिउणेहिं उज्जलणेवत्थहत्थपरिवत्थियं सुसज्जं धम्मिसण्णद्धबद्धकवइयउप्पीलियकच्छवच्छगेवेयबद्धगलवरभूसणाविरायंतं अहियतेअजुत्तं सललिअवरकण्णपूरविराइअं पत्तंबउच्चूलमहुअरकयंधयारं चित्तपरिच्छेअपच्छयं पहरणावरणभरिअजुत्तसज्जं सच्छत्तं सज्झयं सघटं सपडागं पंचामेलअपरिमंडिआभिरामं ओसारियजमलजुअलधटं विष्णुपणद्धं व कालमेहं उप्पाइयपव्वयं व चंकमंतं मत्तं गुलगुलंतं मणपवणजइणवेगं भीमं संगामियाओज्जं आभिसेक्कं हत्थिरयणं पडिकप्पइ पडिकप्पेत्ता हयगयरहपवरजोहकलिअं चाउरंगिणिं सेनं सण्णाहेइ, सण्णाहिता जेणेव बलवाउए तेणेव उवागच्छइ उवागच्छिता एअमाणत्तिअं पच्चप्पिणइ ।

तए णं से बलवाउए जाणसालिअं सहावेइ २ ता एवं वयासी-खिप्पामेव भो देवाणुप्पिआ सुभद्दापमुहाणं देवीणं बाहिरियाए उवट्ठाणसालाए पाडिएक्कपाडिएक्कइं जत्ताभिमुहाइं जुताइं जाणाइं उवट्ठवेह २ ता एअमाणत्तिअं पच्चप्पिणाहि ।

वृ. 'हत्थिवाउए'ति हस्तिव्यावृत्तो महामात्रः, इह प्रदेशे 'आभिसेयं हत्थिरयणं'ति यत्स्वन्नचिद् दृश्यते सोऽपपाठः, अग्रे एतस्य वक्ष्यमाणत्वात्, 'छेआयरियउवएसमइकप्पणाविकप्पेहिं' छेको-निपुणो य आचार्य-शिल्पोपदेशदाता तस्योपदेशाद्या मति-बुद्धिस्तस्या ये कल्पना-विकल्पाः क्लृप्तिभेदास्ते तथा तैः, किंविधैः ? - 'सुनिउणेहिं'ति व्यक्तं, निपुणनीर्वा, 'उज्जलणेवत्थहत्थपरिवत्थियं'ति उज्ज्वलनेपथ्येन-निर्मलवेष्टेण हत्थंति-शीघ्रं परिपक्षितं-परिगृहीतं परिवृत्तं यत्तत्तथा तत्, पाठान्तरे उज्ज्वलनेपथ्यैरिति ।

'सुसज्जं'ति सुदुप्रगुणं, 'धम्मिसण्णद्धबद्धकवइय-उप्पीलियकच्छवच्छगेवेयबद्धगलवरभूसणाविरायंतं'ति धर्मणि नियुक्ता धार्मिकाः तैः सन्नद्धं-कृतसन्नाहं यत्तद्धार्मिकसन्नद्धं बद्धं कवचं-सन्नाहविशेषो यस्य तत्तथा, तदेव बद्धकव-चिकम्, अथवा धर्मितादयः शब्दा एकार्था

एव सन्नद्धताप्रकर्षख्यापनार्था, भेदो वैषामस्ति, स च रुद्धितोऽवसेयः, तथा उत्पीडिता—गाढीकृता कक्षा—हृदयरज्जुर्वससि—उरसि यस्य तत्तथा, 'वक्षःकक्ष' इति पाठान्तरं ।

तथा बद्धं ग्रीवेयकं—ग्रीवाभरणं गले यस्य तत्तथा, तथा वरभूषणैर्विराजमानं यत्तत्तथा, ग्रीवेयकबद्धमूषगविराजितमिति पाठान्तरं, तले धर्मितायामां कर्मधारयः, अतस्तत्, 'अहियतेय-जुतं' ति कश्चिद्व्ययते, तत्राधिकाधिकेन—अत्यर्थ—मधिकेन अहितानां वा शत्रूणामहितेन—अपथ्येन तेजसा—प्रभावेण युक्तं यत्तत्तथा तत् ।

'सललियवरकण्णपूरविराडयं' सललिते—लालित्योपेते वरे ये कर्णपूरे—कर्णाभरणे ताभ्यां विराजितं यत्तत्तथा तत्, 'पलंबउच्चूलमहुअरकयंधयारं' प्रलम्बान्यवचूलानि—टगकन्यस्ता-धोमुखकूर्चका यस्य तत् प्रलम्बावचूलं मधुकरीः—प्रमरैर्मदजलगन्धाकृष्टैः कृतमन्धकारं यस्य तत्तथा, ततः कर्मधारयः, अतस्तत्, वाचनान्तरं त्वेव नेयं 'विरचितवरकर्णपूरं सललितप्रलम्बावचूलं च चामरोत्करकृतान्धकारं च यत्तत्तथा तत्, चामरोत्करकृतान्धकारता तु चामराणां कृष्णत्वात्, 'चित्तपरिच्छेयपच्छयं' चित्रः परिच्छेको—लघुः प्रच्छदो—वस्त्रविशेषो यस्य तत्तथा तत्, 'पहरणा-वरणभरियजुद्धसज्जं' प्रहरणावरणानाम्—आयुधकवचानां भूतं यत् युद्धसज्जं च—सङ्ग्रामप्रगुणं यत्तत्तथा तत्, पाठान्तरे 'सथापशरप्रहरणावरणभरितयुद्धसज्जं' मिति ।

सच्छत्रं सध्वजं सघण्टमिति व्यक्तम्, सपताकमित्यपि दृश्यते, तत्र पताका—गरुडसिंहादिचिह्नरहिताः, 'पंचामेलयपरिमंडियाभिरामं' पञ्चभि—आमेलकैः चूडाभि परिमण्डितमत एवामिरामं—रम्यं यत्तत्तथा तत्, 'ओसारियजमलजुघघंटं' अवसारितम्—अवलम्बितं यमलं—समं युगलं—द्विकं घण्टयोर्यत्र तत्तथा तत्, 'विष्णुपणद्धं व कालमेहं' घण्टाप्रहरणादीनामुज्ज्वल-वीप्तियुक्तत्वेन विद्युत्कल्पत्वात् विद्युत्परिगतमिवेत्युक्तं, हस्तिदेहस्य कालत्वेन महत्त्वेन च मेघकल्पत्वात् कालमेघमित्युक्तम्, 'उप्पाइयपव्वयं व चंकमंतं' स्वाभाविकपर्वतो हि न घङ्कमते अत उच्यते औत्पातिकपर्वतमिव घङ्कम्यमाणं, पाठान्तरे तु औत्पातिकपर्वतमिव सक्खंति—साक्षात्

'मत्तं गुलुगुलंतं' मिति व्यक्तं, क्वचित् 'महामेघ' मिवेति दृश्यते, 'मणपवणजइणवेगं' मनःपवनजयी वेगो यस्य तत्तथा तत्, शीघ्रवेगमिति कचित्, 'भीमं संगामियायोग्गं साङ्ग्रा-मिकआयोगः—परिकरो यस्य तत्तथा तत्, पाठान्तरे 'संगामियाओज्जं' साङ्ग्रामिकातोषं—साङ्ग्रामिक वाद्यमित्यर्थ, पाठान्तरे साङ्ग्रामिकम् अयोध्यं—येन सहापरो हस्ती न योद्धुं शक्नोति तदयोध्यं

मू. (३०-वर्तते) तए णं से जाणसालिए बलवाउअस्स एअमइं आणाए विनएणं वयणं पडिसुणेइ पडिसुणित्ता जेणेव जाणसाला तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता जाणाइं पसुवेक्खेइ २ ता जाणाइं संपमअइ २ ता जाणाइं संवट्टेइ जाणाइं संवट्टेत्ता जाणाइं जीणे जाणाइं जीणेतता जाणाणं दूसे पवीणेइ २ ता जाणाइं समलंकरेइ २ ता जाणाइं वरभंडकमंडियाइं करेति २ ता ।

जेणेव वाहणसाला तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता वाहणाइं पसुवेक्खेइ २ ता वाहणाइं संपमअइ २ ता वाहणाइं नीणेइ २ ता वाहणाइं अप्फालेइ २ ता दूसे पवीणेइ २ ता वाहणाइं समलंकरेइ २ ता वाहणाइं वरभंडकमंडियाइं करेइ २ ता वाहणाइं जाणाइं जोएइ २ ता पओदलहिं पओअधरे अ समं आडहइ आडहित्ता वट्टमग्गं गाहेइ २ ता जेणेव बलवाउए तेणेव उवागच्छइ २ ता बलवाउअस्स एअमाणत्तिअं पच्चप्पिणइ ।

तए णं से बलवाउए नयरगुत्तिए आमंतेइ २ ता एवं वयासी—खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया

चंपं नयरिं सन्धितरबाहिरियं आसित्त जाव० कारवेत्ता एअमाणत्तिअं पद्मप्पिणाहि । तए णं से नयरगुत्तीए बलवाउअस्स एअमड्डं आणाए विनएणं पडिसुणेइ २ ता चंपं नयरिं सन्धितरबाहिरियं आसित्तजाव० कारवेत्ता जेणेव बलवाउए तेणेव उवागच्छइ २ ता एअमाणत्तिअं पद्मप्पिणइ ।

तए णं से बलवाउए कोणिअस्स रन्नो भंभसारपुत्तस्स आभिसेक्कं हत्थिरयणं पडिकप्पिअं पासइ हयगय जाव० सण्णाहिअं पासइ, सुभद्दापमुहाणं देवीणं पडिजाणाइ उवड्डविआइं पासइ, चंपं णयरिं सन्धितरजाव० गंधवट्ठिभूअं कयं पासइ, पासित्ता हड्डुत्तुच्चित्तमानंदिए पीअमणे जाव हिअए जेणेव कूणिए राया भंभसारपुत्ते तेणेव उवागच्छइ २ ता करयलजाव एवं वयासी कप्पिए णं देवाणुप्पियाणं आभिसिक्के हत्थिरयणे हयगयपवरजोहकलिआ य चाउरंगिणी सेना सण्णाहिआ सुभद्दापमुहाणं च देवीणं बाहिरियाए अ उवड्डाणसालाए पाडिएक्कपाडिएक्कइं जत्ताभिमुहाइं जुत्ताइं जुत्ताइं जाणाइं उवड्डावियाइं चंपा नयरी सन्धितरबाहिरिया आसित्तजाव गंधवट्ठिभूआ कया, तं निजंतु णं देवाणुप्पिया ! समणं भगवं महावीरं अभिवंदआ ।

मू. 'जाणाइं पद्मुवेक्खेइ'ति शकट्यदीनि प्रत्युपेक्षते—निरीक्षते 'संपमज्जेइ'ति विरजीकरोति, 'नीणेइ'ति शालाया निष्काशयति, 'संवट्ठेइ'ति सर्वतयति एकत्र स्थाने न्यस्यति, 'दूसे पवीमेइ'ति दूष्याणि—तदाच्छादनवस्त्राणि प्रविनयति—अपसारयति, 'समलंकारेइ'ति समलहरेति—यद्य-योक्तादिभि कृतालङ्काराणि करोति, 'वरभंडगमंडियाइं'ति प्रवराभरणभूषितानि ।

'वाहणाइं'ति बलीवर्द्धादीन् 'अप्फालेइ'ति आस्फालयति हस्तेनाऽऽताडयति—उत्तेजयतीत्यर्थ, 'दूसे पवीणेइ'ति मक्षिका मशकादिनिवारणार्थं नियुक्तानि वस्त्राणि व्यपनयति 'जाणाइं जोएइ'ति वाहनैर्यानानि योजयतीति संबन्धयतीत्यर्थ, 'पओयलट्ठिं'ति प्रतोत्रयष्टिं—प्राजनकदण्डं, 'पओयधरे य'ति प्रतोत्रधरान् शकटखेटकान् 'समं'ति एककालं 'आडहइ'ति आदधाति नियुङ्क्ते, 'वट्ठं गाहेइ'ति वर्त्म ग्राहयति यानानि मार्गे स्थापयतीत्यर्थः ।

मू. (३१) तए णं कूणिए राया भंभसारपुत्ते बलवाउअस्स अंतिए एअमड्डं सोच्चा निसम्भ हड्डुत्तुजावहिअए जेणेव अड्डणसाला तेणेव उवागच्छइ २ ता अड्डणसालं अणुपविसइ २ ता अनेगवायामजोग्गवग्गणवामहणमल्लजुद्धकरणेहिं संते परिस्संते सयपागसहस्सपागेहिं सुगंधतेल्लमाइएहिं दयणिज्जेहिं मयणिज्जेहिं विहणिज्जेहिं सच्चिदियगायपस्सायणिज्जेहिं अब्धिगेहिं अब्धिगिए समाणे तेल्लचम्मंसि पडिपुण्णपाणिपायसुकुमालकोमलतलेहिं पुरिसेहिं छेएहिं दक्खेहिं पत्तट्ठेहिं कुसलेहिं मेहावीहिं निउणसिप्पोवगेहिं अब्धिगणपरिमहणुव्वलणकरणगुणणिम्माएहिं अट्ठिसुहाए मंससुहाए तयासुहाए रोमसुहाए चउव्विहाए संवाहणाए संवाहिए समाणे अवगयखेअपरिस्समे अड्डणसालाउ पडिक्खिमइ पडिक्खिमित्ता ।

मू. (३१) तए णं कूणिए राया भंभसारपुत्ते बलवाउअस्स अंतिए एअमड्डं सोच्चा निसम्भ हड्डुत्तुजावहिअए जेणेव अड्डणसाला तेणेव उवागच्छइ २ ता अड्डणसालं अणुपविसइ २ ता अनेगवायामजोग्गवग्गणवामहणमल्लजुद्धकरणेहिं संते परिस्संते सयपागसहस्सपागेहिं सुगंधतेल्लमाइएहिं दयणिज्जेहिं मयणिज्जेहिं विहणिज्जेहिं सच्चिदियगायपस्सायणिज्जेहिं अब्धिगेहिं अब्धिगिए समाणे तेल्लचम्मंसि पडिपुण्णपाणिपायसुकुमालकोमलतलेहिं पुरिसेहिं छेएहिं दक्खेहिं पत्तट्ठेहिं कुसलेहिं मेहावीहिं निउणसिप्पोवगेहिं अब्धिगणपरिमहणुव्वलणकरणगुणणिम्माएहिं अट्ठिसुहाए मंससुहाए तयासुहाए रोमसुहाए चउव्विहाए संवाहणाए संवाहिए समाणे अवगयखेअपरिस्समे अड्डणसालाउ पडिक्खिमइ पडिक्खिमित्ता ।

—जेणेव मज्झणघरे तेणेव उवागच्छइ तेणेव उवागच्छित्ता मज्झणघरं अणुपविसइ २ ता समुत्तजालाउलाभिरामे विचित्तमणिरयणकुट्टिमतले रमणिज्जे ण्हाणमंडवंसि नानामणि-रयणभत्तिचित्तंसि ण्हाणपीढंसि सुहणिसण्णे सुद्धोदएहिं गंधोदएहिं पुप्फोदएहिं सुहोदएहिं पुणो २ कल्लाणगपवरमज्जएविहीए मज्जिए तत्थ कोउअसएहिं बहुविहेहिं कल्लाणगपवरमज्जणावसाणे पफलसुकुमालगंधकासाइयलूहिअंगे सरससुराहिगोसीसचंदनानुलितगत्ते ।

अहयसुमहग्घदूसरयणसुसंवुए सुइमालावण्णगविलेवेण आविद्धमणिसुवण्णे कप्पियहारद्वहारतिसरयपालंबपलंबमाणकडिसुत्तसुकयसोभे पिणद्धगेविज्जअंगुलिज्जग-

ललियंगयललियकयाभरणे वरकडगुडिययंभिअश्रुए अहियरुवसस्सिरीए मुहिआपिगलंगुलिए
कुंडलुओविआणणे मउडदित्तसिरए हारोत्थयसुकयरइयवक्खे पालंअपलंअमाणपडसुकयउत्तरिओ
नानामणिकणगरयणविमलमहरिहणिउणोविअमिसिमिसंतविरइयसुसिलिडुविसिडुलंअ
आविद्धवीरवलए ।

बृ. 'अट्टणसाल'ति व्यामशाला 'अनेगवायामजोग्गवग्गणवामदणमल्लजुद्धकरणेहिं'ति
अनेकानि यानि व्यायामाय-व्यायामनिमित्तं योग्यादीनि तानि तथा तैः. तत्र योग्या-गुणनिका
वल्गनम्-उल्लङ्घनं व्यामर्दनं-परस्परस्थाङ्गभोटनं मल्लयुद्धं प्रतीतं करणानि च-अङ्गभङ्गविशेषा
मल्लशास्त्रप्रसिद्धाः, 'सयपागसहस्सपागेहिं'ति शतकृत्वो यत्पङ्कमपरापरौषधीरसेन सह शतेन
वा कर्षापणानां यत्पङ्कं तच्छपाकमेवमितरदप, 'सुगंधतेल्लभाईएहिं'ति अत्र अभ्यङ्गैरिति योगः,
आदिशब्दाद् घृतकर्पूरपानीयादिपरिग्रहः ।

किम्भूतैरित्याह- 'पीणनिओहिं'ति रसरुधिरादिधातुसमताकारिभि 'दप्पणिओहिं'
दर्पणीयैर्बलकरैः 'मयणिओहिं'ति मदनीयैर्मन्मथवर्द्धनैः 'विहणिओहिं'ति बृंहणीयैर्मापचयकारिभिः
'सल्विदियगायपल्हायणिओहिं'ति प्रतीतं, एतानि पदानि वाचनान्तरे क्रमान्तरेणाधीयन्ते,
'तेल्लचम्मंसि'ति तैलाभ्यक्तस्य यत्र स्थितस्य सम्बाधना क्रयते तत्तैलचर्म, तत्र संवाहिएति योगः ।

'पडिपुन्नपाणिपायसुकुमालकोमलतलेहिं'ति प्रतिपूर्णानां पाणिपादानां सुकुमार-
कोमलानि-अत्यन्तकोमलानि तलानि-अधोभागा येषां ते तथा तैः, 'छेएहिं'ति छेदकैः-अवसरद्वैः,
द्विसप्ततिकलापण्डितैरिति वृद्धाः, 'दक्खेहिं'ति कार्याणामविलम्बितकारिभि 'पत्तडेहिं'ति प्राप्तार्थ-
सब्धोपदेशैरित्यर्थ 'कुसलेहिं'ति सम्बाधनाकर्मणि साधुभि 'मेहावीहिं'ति मेघाविभिः-
अपूर्वविज्ञानग्रहणशक्तिकैः 'निउणसिप्पोवगएहिं'ति निपुणानि-सूक्ष्माणि यानि शिल्पानि-
अङ्गमर्दनादीनि तान्युपगतानि-अधिगतानि यैस्ते तथा तैः ।

'अब्भंगणपरिमदणुव्वलणकरणगुणनिम्माएहिं'ति अभ्यङ्गनमर्दनोद्धलनानां प्रतीतार्थानां
करणेये गुणाः-विशेषास्तुषु निर्माता ये ते तथा तैः । 'अट्टिसुहाए'ति अस्थ्यां सुखहेतुत्वादस्थिसुखा
तया, एवं शेषाण्यपि, 'संवाहणाए'ति सम्बाधनया संवाहनया वा, विश्रामणयेत्यर्थ, 'अवगय-
खयपरिस्समे'ति खेदो-दैन्यं 'खिद दैन्ये' इति वधनात् परिश्रमः-व्यायामजनितशरीरास्वास्थ्य-
विशेषः, 'समत्तजालाउलाभिरामे'ति समस्तः-सर्वो जालेन-विच्छतिच्छिद्रोपेतगृहावयव-
विशेषेणाकुलो-व्यासोऽभिरामश्चरम्यो यः स तथा, पाठान्तरे समुक्तेन-मुक्ताफलयुतेन जालेनाऽ-
ऽकुलोऽभिरामश्च यः स तथा, 'विचित्तमणिरयणकुट्टिमतले'ति कुट्टिमतलं-मणिभूमिका, 'सुहोद-
एहिं'ति सुभोदकैस्तीर्थोदकैः सुखोदकैर्वा-नात्युष्णैरित्यर्थः ।

'गंधोदएहिं'ति श्रीखण्डादिरसमिश्रैः 'पुप्फोदएहिं'ति पुष्परसमिश्रैः 'सुद्धोदएहिं'ति
स्वाभाविकैरित्यर्थः, 'तत्थ कोउयसएहिं'ति तत्रस्नानावसरे यानि कौतुकानां-रक्षादीनां शतानि
तैः 'पम्हलसुकुमालगंधकासाइलूहियंगे' पद्मला-पद्मवती अत एव सुकुमाला गन्धप्रधाना
काषायी-कषायरक्तशाटिका तया लूक्षितं-विक्षितमङ्गं-शरीरं यस्य स तथा । 'अहयसुम-
हग्घदूसरयणसुसंवुए' अहतं-मलमूषिकादिभिरनुपदूषितं प्रत्यग्रमित्यर्थं सुमहार्थं च-बहुमूल्यं
यद्दूष्यरत्नं-प्रधानवस्त्रं तेन संवृतः-परिगतः तद्धा सुष्ठु संवृतं-परिहितं येन स तथा, 'सुइमाला-
वण्णगविलेवणे य'ति शुचिनी-पवित्रे माला च-कुसुमदाम धर्णकविलेपनं च-मण्डनकारि

कुङ्कुमादिविलेपनं यस्य स तथा, चः समुच्चये ।

यद्यपि वर्णकशब्देन नामकोषे चन्दनमभिधीयते तथापि 'गोसीसचंदणानुलितगतं' इत्यनेनैव विशेषणेन तस्योक्तत्वादिह वर्णकश्चन्दनमिति न व्याख्यातम्, 'आविद्धमणिसुवर्णे' ति आविद्धं-परिहितं, कप्पियइत्यादिअन्वत्, 'पिण्डमेवेअणुअंगुलिअङ्गुलियंअङ्गुलियंअङ्गुलियंअङ्गुलियं' पिण्डानि-बन्धानि ग्रीवादिषु ग्रैवेयकाङ्गुलीयकानि-ग्रीवाभरणान्कुल्याभरणानि येन स तथा, ललिताङ्गके-ललितशरीरे कृतानि-विन्यस्तानि ललिताभरणानि तदन्यानि येन स तथा, ततः कर्मधारयः, अथवा पिण्डानि ग्रैवेयकाङ्गुलीयकानि लिताङ्गवदेव ललितकचाभरणानि च-मनोज्ञकेशाभरणानि पुष्पादीनि येन स तथा, 'वरकडगुडिययभियभुए' वरकटकतुटिकैः-प्रधानहस्ताभरणबाह्याभरणविशेषैर्बहुत्वात्तेषां तैः स्तम्भिताविव स्तम्भितौ भुजौ यस्य स तथा ।

'अहियस्त्वसस्सिरीए' अधिकरूपेण सश्रीकः-सशोभेयः स तथा, 'मुद्रिकापिङ्गलाङ्गुलीक' इति क्वचिद्व्यत्यते, 'कुण्डलोद्योतिताननो मुकुटदीप्तशिरस्कः' इति प्रतीतं, 'हारोत्थयसुकयरइयवच्छे' हारावस्तृतेन-हारावच्छादनेन सुष्ठुकृतरतिकं वक्ष-उरो यस्य स तथा, 'पालंबपलंबमाण-पडसुकयउत्तरिजे' प्रलम्बेन-दीर्घेण प्रलम्बमानेन च-क्षुम्भमानेन पटेन सुष्ठु कृतमुत्तरीयम्-उत्तरासङ्गो येन स तथा, 'नानामणिकणगरयणविमलमहरिहणिउमोवियमिसिमिसंतविरइ-यसुसिलिङ्गविसिङ्गलङ्गआविद्धवीरवलए' ।

नानामणिकनकरत्नैर्विमलैर्महार्हैर्निपुणेन शिल्पिना ओवियत्ति-परिकर्मितैः भिसिमि-संतत्ति-देदीप्यमानैर्विरचितानि निर्मितानि सुम्भितानि-सुसन्धीनि विशिष्टानि अन्येभ्यो विशेषवन्ति लघानि-मनोहराणि आविद्धानि-परिहितानि वीरवलयाणि वरवलयाणि वा येन स तथा, सुभटो हि यदि कचिदन्योऽप्यस्ति वीरस्तदाऽसौ मां विजित्वाऽऽमोघयत्वेतानि वलयानीति स्पष्टयन् यानि कटकानि परिदधाति तानि वीरवलयानीत्युच्यन्ते ।

मू. (३१-वर्तति) किं बहुना ? कप्परुक्खए चेव अलंकियविभूसिए नरवई सकोरंटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिअमाणेणं चउचामरवालवीजियंगे मंगलजयसदकयालोए मज्झणघराओ पडिनिक्खमइ मज्झणघराउ पडिनिक्खमिता -

-अनेगगणनायगदंडनायगराईसरतलवरमाडंबियकोडुंबियइअसेड्डिसेणावइसत्थवाहदू-असंधिवाल सद्धि संपरिवुडे धवलमहामेहणिग्गए इव गहगणदिप्पंतरिक्खतारागणाण मज्झे ससिच्च पिअदंसणे नरवई -

-जेणेव बाहिरिआ उवट्ठाणसाला जेणेव आभिसेक्के हत्थिरयणे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छिता अंजनगिरिकूडसण्णिभंगयवई नरवई दूरुढे ।

बृ. 'कप्परुक्खए चेव' ति कल्पवृक्ष इव 'अलंकियविभूसिए' ति अलङ्कृतौ-मुकुटादिभिः विभूषितौ-वस्त्रादिभिरिति, 'सकोरंटमल्लदामेणं' ति सकोरण्टानि-कोरण्टकाभिधानकुसुम-स्तम्बकवन्ति माल्यदामानि-पुष्पस्रजो यत्र तत्तथा तेन । वाचनान्तरे पुनश्छत्रवर्णक एवं दृश्यते

'अब्भपडलपिंगलुज्जलेण' अभ्रपटलमिव-मेघवृन्दमिव बृहच्छायाहेतुत्वात् अभ्रपटलं पिङ्गलं च-कपिशं सुवर्णकम्बिकानिर्मितत्वात् उज्ज्वलं-निर्मलं यत्तत्तथा, अथवा अभ्रम्-अभ्रकं पृथिवी-कायपरिणामविशेषस्तत्पटलमिव पिङ्गलं च-उज्ज्वलं च यत्तत्तथा तेन, 'अविरलसमसहि-यचंदमंडलसमप्पभेणं' अविरलं घनशलाकावत्वेन समं तुल्यशलाकायोगेन सहियत्ति-संहतम-

निम्नोन्नतशलाकायोगात् चन्द्रमण्डलसमग्रं च यदीतया तत्तथा तेन, 'मंगलसयमस्तिष्ठेय-
विचित्तियखिखिणिमणिहेमजालविरइयपरिगयपेरंतकणगघंटियापयलियकिणिकिणित-
सुइसुहसुमहुरसदाल सोहिणं' मङ्गलाभि-माङ्गलाभि शतभक्तिभिः-शतसङ्ख्याविच्छित्तिभिः
छेकेन-निपुणेन शिल्पिना विचित्रितं यत्तत्तथा ।

किङ्किणीभिः-कुड्मघण्टिकाभि मणिहेमजालेन च-रत्नकनकजालकेन विरचितेन-कृतेन
विशिष्टरतिदेन वा परिगतं-परिवेष्टितं यत्तत्तथा, पर्यन्तेषु-ग्रान्तेषु कनकघण्टिकाभि प्रचलिताभिः
किणिकिणा-मङ्गलाभि श्रुतिमुद्रासुवधु-राक्वलीगिध, आलम्ब्यकर-वत्पर्ययत्वात्, शोभितं
यत्तत्तथा, ततः पदत्रयस्य कर्मधारयोऽतस्तेन, 'सम्पयरवरमुत्तदामलंबंतभूसणेणं' सप्रतराणि-
आभरणविशेषयुक्तानि यानि वरमुक्तादामानि-वरमुक्ताफलमालाः लंबंतति-प्रलम्बमानानि
तानि भूषणानि यस्य तत्तथा तेन, 'नरिंदवामपमाणरुंदपरिमंडलेणं' नरेन्द्रस्य-तस्यैव राज्ञो
वामग्रमाणेन-प्रसारितभुजयुगलमाने रुन्दं वीस्तीर्णं परिमण्डलं-वृत्तभाव यस्य स तत्तथा तेन,
'सीयायववायवरिसविसदोसनासणेणं' शीतातपवातवृष्टिविषजन्यदोषाणां शीतादिलक्षणदोषाणां
वा विनाशनं यत्तत्तथा तेन ।

'तमरयमलबहलपडणघाडणप्पभाकरेणं' तमः-अन्धकारं रजो-रेणुर्मलः-प्रतीतः एषां
बहलं-धनं यत्पटलं-वृन्दं तस्य धाडनी-नाशनी या प्रभा-कान्तिस्तत्करणशीलं यत्तत्तथा तेन,
अथवा-रजोमलतमोबहलपटलस्य धाडने रभाकर इव-दिवाकर इव यत्तत्तथा, 'उउसुहसिब-
च्छायसमणुबद्धेणं' ऋती-कालविशेषे सुखा-सुखहेतुः ऋतुसुखा शिवा-निरुपद्रवा या छाया-
आतपवारणलक्षणा तया समनुबद्धम्-अनवच्छिन्नं यत्तत्तथा तेन, 'वेरुलियदंडसज्जिणं' ति
वैदूर्यमयदण्डे सज्जितं-वितानितं यत्तत्तथा तेन, 'वइरामयवत्थिनिउणजोइयअडुसस्सवरकंचण-
सलागनिम्मिणं' वज्रमय्यां वस्ती-शलाकानिवेशनस्थाने निपुणेन शिल्पिना योजिताः-सम्बन्धिताः
अडुसहस्सति-अष्टोत्तरसहस्रसङ्ख्याः या वरकाञ्चनशलाकास्ताभिर्निर्मितं यत्तत्तथा तेन, 'सुनिम्म-
लरययसुच्छणं' ति सुनिर्मलो रजतस्य सम्बन्धीसुच्छदः-शोभनप्रच्छादनपटो यत्र तत्तथा तेन ।

'निउणोवियमिसिमिसितमणिरयणसूरमंडलवित्तिमिरकरनिग्गयग्गपडिहय-पुनरविष-
द्यायडंतघंघलमिरिइकवयंविणिमुयंतेणं' निपुणेन शिल्पिना निपुणं वा यथा भवति एवं उवियत्ति-
परिकर्मितानि मिसिमिसितं-देदीप्यमानानि यानि मणिरत्नानि तानि तथा सूरमण्डलाद्-
आदित्यबिम्बात् ये वित्तिमिराहतान्धकाराः कराः-किरणा निर्गतारतेषां यान्यग्राणि तानि प्रतिह-
तानि-निराकृतानि पुनरपि प्रत्यापतन्ति च-प्रतिवर्तमानानि यस्माच्चञ्चलमरीचि-कवचात्तत्तथा

अथवा सूरमण्डलद् वित्तिमिरकराणां निर्गतानामग्नैः प्रतिहतं पुनरपि प्रत्यापतच्च तच्च
तच्चञ्चलमरीचिकवचं च-चपलरश्मिपरिकर इति समासः, निपुणोपितमिसिमिसायमानमणिरत्नानां
यत्सूरमण्डलवित्तिमिरकरनिर्गताप्रतिहतं पुनरपि प्रत्यापतच्चञ्चलमरीचिकवचं यत्तत्तथा
तद्विनिर्मुञ्चता-विसृजता, 'सपडिदंडेणं' अतिभारिकतया एकदण्डेन दुर्वहत्वात्सप्रतिदण्डेन,
'धरिज्जमाणेणं आयवत्तेणं विरायंते' इति व्यक्तम्, अधिकृतवाचनाय तु चतुश्चामरवालवीजिताङ्ग
इति व्यक्तं, वाचनान्तरे तु 'चउहियपवरगिरिकुहरविचरणसुमुइयनिरुवहयचमरपच्छिमसरीर-
संजायसंगयाहिं' चउहियत्ति-चतसृभिः ।

'ताहिय' ति क्वचित् तत्र तामिश्च तथाविधाभिर्वर्णकवर्मितस्वरूपाभि चामराभिकलित

इति योगः, इह च घामरशब्दस्य नपुंसकलिङ्गत्वेऽपि स्त्रीलिङ्गनिर्देशो लोकसूत्रैः आनन्दसत्त्वाद्वा न
दुष्टः, प्रवरं यदिगिरिकुहरं—पर्वतनिकुञ्जस्तत्र यद्विचरणं—सञ्चरणं तेन सुमुदिता—अतिहृष्टानिरुप-
हताश्च—उपघातरहिता ये चमराः—आटव्यगोविशेषास्तेषां यत्पश्चिमशरीरं—देहस्य पश्चिमो भागस्तत्र
या सजाता—उत्पन्नाः सङ्गताश्च—अनवधास्तास्तथा ताभिः, 'अमलियसियकमलविमलुञ्जलियरय-
यगिरिसिहरविमलससिकिरणसरिसकलधोयनिम्बलाहिं' अमलितम्—अमर्दितं यत्सितकमलं—
पुण्डरीकं तथा विमलं—निर्मलं उज्ज्वलितम्—उद्दीप्तं यद्रजतगिरिशिखरं—चैताद्वयगिरिकूटं तथा
विमला ये शशिकिरणास्तत्सदृश्यो यास्तास्तथा ताश्च ताः कलघीतनिर्मलाश्च—रूप्यवदुज्ज्वला
इति समासोऽस्ताभिः ।

'पवणाहयचवलललियतरंगहत्यनञ्तवीडपसरियखीरोदगपवरसागरुपूरधंचलाहिं'
पवनाहताः—वायुप्रेरिताश्चपलाः—तरला ललिता—मनोहरास्तरङ्गहस्ताः—प्रतनुकल्लोलपाणयस्तैः
नृत्यन्निव नृत्यन् यः स तथा वीचयो—महाकल्लोलास्तैः प्रसृतश्च—विस्तारमुपगतः स चासी क्षीरोद-
कश्च—क्षीराकारजलः स चासी प्रवरसागरश्चेति कर्मधारयस्तस्य य उत्पूरः—प्रकृष्ट प्रवाहः स
तथा तद्वज्रञ्चला यास्तास्तथा ताभिः, 'मानससरपरिसरपरिविद्यावासविसयवेसाहिं' इह हंसवधूभि-
रिव कलित इत्यनेन सम्बन्धः, मानसाभिधानसरसः परिसरे—प्रान्ते परिचितः—पुनः पुनः कृत
आवासो—निवासो यकाभिस्तास्तथा ताश्च ताविशदवेषाश्च—धवलाकारा इति कर्मधारयोऽतस्ताभिः,
'कणगगिरिसिहरसंसियाहिं' कनकगिरेः—मेरोरन्यस्य वा यच्छिखरं तत्संसृता यास्तास्तथा ताभिः

'उवड्यउप्यड्यतुरियचवलजडणसिग्धवेगाहिं' अवपतितोत्पतितयोः—निपतनोत्पत-
नयोस्त्वरितचपलः—अत्यन्तचपलः जविनः—शीघ्रो वेगवतां मध्येऽतिशीघ्रो वेगो—गतिविशेष
यासां तास्तथा ताभिः, 'हंसवधूयाहिं' चैव कलिणं हंसिकाभिरिव युक्तः, इह च हंसिकाभिश्चामराणां
धवलत्वेन दण्डोपरिवर्तितत्वेन चपलत्वेन च साधर्म्यमिति, तथा 'नानामणिकणगरयणविमल-
महरिहतवणिजुञ्जलविचित्तदंडाहिं' नानामणिकनकरत्नानां सम्बन्धिनो निर्मला महरिहति—
महार्घास्तपनीयोऽज्ज्वलाः—रक्तवर्णसुवर्णदीप्राः विचित्रा—विविधचित्रा दण्डा यासां तास्तथा,
'चिल्लियाहिं' दीप्यमानाभिर्लीनाभिर्वा 'नरवडिसिरिसमुदयपगासणकरीहिं' ति व्यक्तं, 'वरपट्ट-
णुगयाहिं' प्रधानपत्तनसमुद्भवामि, वरपत्तने हि वराः शिल्पिनो भवन्तीति तत्परिकर्मिताः
प्रधाना भवन्तीति वरपत्तनोद्गताभिरित्युक्तम् ।

अथवा वरपट्टनात्—प्रधानाच्छादनकोशकादुद्गता—निष्काशिता यास्तास्ताभिः,
'समिद्धरायकुलसेवियाहिं' ति व्यक्तं, 'कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कवरवण्णवासगंधुद्धुया-
भिरामाहिं' कालागुरु—कृष्णागुरु प्रवरकुंदुरुक्क—सघ्नीडा तुरुक्क—सिल्लकं वरवर्ण—प्रधानचन्दनं
एतैर्यो वासो—वासनं तस्माद्यो गन्धः—सौरभ्यम् उद्धूत—उद्भूतस्तेनाभिरामा—रम्या यास्तास्तथा
ताभिः, 'सललियाहिं' ति व्यक्तम्, 'उभओपासंपि' ति उभयोरपि पार्श्वयोरित्यर्थ, 'उक्खिण्णमाणाहिं'
चामराहिं' ति व्यक्तं, कलित इति वर्तते, 'सुहसीयलवायवीडयंगे' ति समुक्खिण्णमाणचामराणामेव
यः शुभः शीतलश्च वातस्तेन वीजितमङ्गं यस्य स तथेति ।

इतोऽधिकृतवाचना—'मंगलजयसहकयालोए' मङ्गलाय जयशब्दः कृतो जनेनालोके-
दर्शने यस्य स तथा, 'अनेगगणनायगे' त्यादि पूर्ववत् ।

मू. (३१-वर्त्ति) तए णं तस्स कूणियस्स रन्नो भंमसारपुत्तस्स आभिसिक्कं हत्थिरयणं

दुरुदस्स समाणस्स तप्पदमयाए इमे अट्ठमंगलया पुरओ अहानुपुब्बीए संपड्डिआ, तंजहा -

सोवत्थिय सिरिचच्छ नंदिआवत्त वद्धमाणक महासण कलस मच्छ दप्पण, तयाऽनंतरं च णं पुन्नकलसभिगारं दिव्वा य छत्तपडागा सचामरा दंसणरइअआलोअदरसणिआ वाउद्धय-विजयवेजयंती ऊस्सिआ गगनतलमणुलिहंती पुरओ अहानुपुब्बीए संपड्डिआ ।

तयाऽनंतरं च णं वैरुत्थिअसिअंविमलवंडं पत्तंअकोरंअमहत्तमोवसोभिरं वंदमंअलणिभं समुसिअविलं आयवत्तपवरं सीहासणं वरमणिरयणपादपीढं सपाउआजोयसमाउत्तं बहुकिंकर-कम्मकरपुरिसपायत्तपरिखित्तं पुरओ अहानुपुब्बीए संपड्डिअं ।

तयाऽनंतरं बहवेलङ्किगाहा कुंतगाहा चावग्गाहा चामरग्गाहा पासग्गाहा पोत्थयग्गाहा फलकग्गाहा पीढग्गाहा वीणग्गाहा कुंतगाहा हडप्फग्गाहा पुरओ अहानुपुब्बीए संपड्डिआ ।

तयाऽनंतरं बहवे डंडिणो मुंडिणो सिंहंडिणो जडिणो पिंछिणो हासकरा डमरकरा चादुकरा वादकरा कंदप्पकरा दवकरा कोक्कुइआ किट्टिकरा वायंता गायंता हसंता नखंता भासंता सावेता रक्खंता आलोअं च करेमाणा जयअसहं पउंजमाणा पुरओ अहानुपुब्बीए संपड्डिआ ।

बृ. 'पुष्पकलसभिगारं'ति जलपरिपूर्णी घटभृङ्गारावित्यर्थः । 'दिव्वा य छत्तपडागा' दिव्येव दिव्या-शोभना सा य छत्रेण सह पताका छत्रपताका, 'सचामर'ति चाभरयुक्ता, 'दंसणरइय-आलोयदरसणिआ' दर्शने-राज्ञो धृष्टिभार्गे रचिता-विहिता दर्शनरचिता दर्शने वा सति रतिदा-सुखप्रदा दर्शन-रतिदा आलोकं-धृष्टिपथं यावदध्यते अत्युच्चैस्त्वेन या आलोकदर्शनीया ततः कर्मधारयः ।

'वाउद्धयविजयवेजयंती' वातेनोद्धृता-उत्कम्पिता विजयसूचिका वैजयन्ती पार्श्वतो लघुपताकिकाद्वययुतः पताकाविशेष एव, 'ऊस्सिय'ति उत्सृता-ऊर्ध्वीकृता 'सपाउयाजोय-समाउत्तं'ति स्वः-स्वकीयो राजसत्क इत्यर्थो यः पादुकायोगः-पादुकायुगंतेन समायुक्तं यत्तत्तथा, 'बहुकिंकरकम्मकरपुरिसपायत्तपरिखित्तं' बहवो ये किङ्कराः-प्रतिकर्म प्रभोः पृच्छापूर्वकारिणः कर्मकराश्च-तदन्यविधास्ते च ते पुरुषाश्चेति समासः, पादातं-पदातिसमूहस्तैः परिक्षितं यत्तत्तथा, कथित् 'दासीदासकिंकरकम्मकरपुरिसपायत्तपरिखित्तं'मिति ध्रियते ।

तत्र दास्यश्च-चेटयो दासाश्च चेटकाः । 'लङ्किगाहा'ति काष्ठिकाः, क्वचिद्ध्रियते 'असिल-ङ्किगाहा' तत्र असि-खङ्गः स एव यष्टि-दण्डोऽसियष्टि, अथवा असिश्च यष्टिश्चेति द्वन्द्वः, कुन्तचाम-राणि प्रतीतानि, पाशा-घृतोपकरणं उत्त्रस्तास्वादिवन्धनानि वा धापं-धनुः पुस्तकानि-आयपरिज्ञानहेतुलेखकस्थानानि पण्डितोपकरणानि वा फलकानि-सम्पुटफलकानि खेटकानि वा अवष्टम्भनानि वा घृतोपकरणानि वा पीठकानि-आसनविशेषा वीणाः-प्रतीताः कुतुपः-पक्वतैलादिभाजनं हडप्फो-द्रव्यादिभाजनं ताम्बूलार्थं पूगफलादिभाजनं वा 'सिंहंडिणो'ति शिखाधारिणः 'पिंछिणो'ति मयूरादिपिच्छवाहिनः 'डमरकर'ति विड्मरकारिणः ।

'दवकर'ति परिहासकारिणः 'चादुकर'ति प्रियवादिनः 'कंदप्पिय'ति कामप्रधान-केलिकारिणः 'कोक्कुइय'ति भाण्डा भाण्डप्राया वा 'सासिता य'ति शिक्षयन्तः 'सावेत'ति इदं चेदं च परत्परारि वा भविष्यति इत्येवम्भूतवर्थांसि श्रावयन्तः शपन्तो वा 'रक्खंत'ति अन्यायं रक्षन्तः, क्वचिद् 'रावेता य'ति रावयन्तः शब्दान् कारयन्तो रामयन्तो वा 'आलोयं'ति अवलोकनं राजादेः कुर्वन्तः, इह गमे कानिचित् पदानि न स्पृष्टानि स्पष्टत्वात्, सङ्ग्रहगाथाश्चास्य गमस्य

क्वचिद्दृश्यन्ते तद्यथा—

॥ १ ॥

“असिलहिल्लुतागमे सामरगाते य फल्लग पोत्ये य ।

वीणाकूयगाहे ततो य हडप्फगाहे य ॥”

॥ २ ॥

दंडी मुंही सिंहंडी पिच्छी जडिणो य हासकिड्हा य ।

दवकारा चटुकारा कंदप्पिय कोड्डुइयगाहा ॥

॥ ३ ॥

गायंता वार्यति नञ्चंता तह हसंत हासिता ।

सार्वेता सार्वेता आलोय जयं पउजंता ॥

मू. (३१—वर्तते) तथाऽनंतरं जङ्घाणं तरमल्लिहायणाणं हरिमेलामउलमल्लियच्छाणं चंचुच्चियललिअपुलि-यचलववलचंचलगईणं लंघणवग्गणघावणधोरणतिवईजइणसिक्खिअगईणं ललंतलामग-ललायवरभूसणाणं मुहभंडगउच्चूलगथा सगअहिलाणचामरगण्डपरिमंडियकडीणं किंकरवर-तरुणपरिग्गहिआणं अट्टसयं वरतुरगाणं पुरओ अहानुपुव्वीए संपड्डियं ।

तथाऽनंतरं घ णं ईसीदंताणं ईसीमत्ताणं ईसीतुंगाणं ईसुउच्छंगविसालधवलदंताणं कंचणकोसीपविट्ठदंताणं कंचणमणिरयणभूसियाणं वरपुरिसारोहगसंपउत्ताणं अट्टसयं गयाणं पुरओ अहानुपुव्वीए संपड्डियं ।

तथाऽनंतरं सच्छत्ताणं सज्झयाणं सघंटाणं सपडागाणं सतोरणवराणं सनंदिधोसाणं सखिखिणीजालपरिक्खित्ताणं हेमवयचित्तिणिसकणकणिजुत्तदाठआणं कालायस-सुकयणेमिजंतकम्माणं सुसिलिड्वत्तमंडलधुराणं आइण्णवरतुरगसुसंपउत्ताणं कुसलनरच्छे-असारहिसुसंपग्गहिआणं बत्तीसतोणपरिमंडिआणं सकंकडवडेंसकाणं सचायसरपहरणा-वरणभरिअजुद्धसआणं अट्टसयं रहाणं पुरओ अहानुपुव्वीए संपड्डियं ।

तथाऽनंतरं घ णं असिसत्तिकोतंतोमरसूललउडमिडिमालधणुपाणिसअं पायत्ताणीयं पुरओ अहानुपुव्वीए संपड्डियं ।

वृ. ‘तरमल्लिहायणाणं’ति तरो-वेगो चलं वा तथा ‘मल मल्ल धारणे’ ततश्च तरोमल्लो-तरोधारकः वेगादिरको ह्ययनः-संवत्सरो वर्तते येषां ते तरोमल्लिहायनाः, यौवनवन्त इत्यर्थः, अतस्तेषां वरुणामिति योगः, वाचनान्तरे त्वेवमधीयते ‘वरमल्लिभासणाणं’ प्रधानमाल्यवताम्, अत एव दीप्तिमतां चेत्यर्थः, ‘हरिमेलामउलमल्लियच्छाणं’ हरिमेला-वनस्पतिविशेषस्तस्या मुकुलं-कुडमलं मल्लिका च-विचकिलस्तद्वदक्षिणी येषां ते तथा तेषां शुक्लाक्षामित्यर्थः, ‘चंचुच्चियललिय-पुलियघलचवलचंचलगईणं’ चंचुच्चियंति प्राकृतत्वेन चञ्चुरितं-कुटिलगमनं अथवा घञ्चु-शुकचञ्चुस्तद्वदक्रयेत्यर्थः ।

उच्चितम्-उच्चताकरणं पादस्य उच्चितं वा-उत्थाटनं पादस्यैवं चञ्चुच्चितं तच्च ललितं घ-विलासवद्गति पुलितं च-गतिविशेषः प्रसिद्ध एव एवंप्रका चलानाम्-अस्थिराणां च सतां चपलेभ्यः सकाशाच्चञ्चला अतीव चटुलेत्यर्थो, गतिर्येषां ते तथा तेषां, ‘लंघणवग्गणघावणधोरण-तिवईजइणसिक्खियगईणं’ लङ्घनं-गतदिरतिक्रमणं वलानम्-उत्कुर्दनं धावनं-शीघ्रमृजुगमनं धोरणं-गतिचातुर्यत्रिपदी-भूमौ पदत्रयन्यासः जयिनी च-गमनान्तरजयवती जयिनी वा-वेगवती शिक्षिता-अभ्यस्ता गतिर्यस्ते तथा तेषां ।

‘ललंतलामगललायवरभूसणाणं’ ललन्ति-दोलायमानानि लामन्ति-प्राकृतत्वाद्रम्याणि

गललातानि कण्ठेनाऽऽत्तानि वरभूषणानि येषां ते तथा तेषां, 'मुहभंडगओचूलगथासगमिलाण-
चमरीगंडपरिमंडियकडीणं' मुखभाण्डकंमुखाभरणम् अवचूलाः—प्रलम्बमानगुच्छाः स्थासकाश्च—
आदर्शकाकारयेषां ते तथा मिलाणति—पर्याणैरथवा अस्तनैः—अमलिनैः चमरीगण्डैः—चामरदण्डैः
परिमण्डिता कटिर्येषां ते तथा ततः कर्मधारयोऽतस्तेषां, 'किंकरतरुणपरिगगहियाणं'ति व्यक्तम्

अथाधिकृतवाचनाऽनुश्रीयते—'धासगअहिलाणचामरगण्डपरिमंडियकडीणं' धासगअहि-
लाणति इह मत्वर्थीयलोपात्तु स्थासकाहिलाणवतामित्यर्थ, अहिलाणं च—मुखसंयमनं, शेषं प्राग्वत्,
'ईसेदंताणं'ति ईषत्—मनागूदन्तानाम् 'ईसेउच्छंगविसालधवलदंताणं' उत्सङ्ग इव उत्सङ्गः—पृष्ठदेश
ईषदुत्सङ्गे विशाला ते ये यौवनारम्भवर्तित्वात्ते तथा ते च धवलदन्ताश्चेति समासोऽतस्तेषां ।

'कंचणकोसीपविष्टदंताणं' काञ्चनकोशी—सुवर्णखोला, 'वरपुरिसारोहगसुसंपउत्ताणं'ति
कचचिद्धयते, तत्रारोहकाः—हस्तिपकाः, 'सझयाणं सपडागाणं'मित्यत्र ध्वजो—गरुडादियुक्त-
स्तदितरा तु पताका, 'सन्दिघोसाणं'ति नन्दी—द्वादशतूर्यनिर्घोषः, तद्यथा—

॥ १ ॥ 'भंभा १ मउद २ मइल ३ कडंब ४ झझरि ५ हुडुक्क ६ कंसाला ७ ।

काहल ८ तलिमा ९ वंसो १० सखि ११ पणवो १२ य बारसमो ॥'

'सखिखिणीजालपरिक्खित्ताणं' सह किङ्किणीकामि—क्षुद्रघण्टिकामि यज्जालं—जालकं
तदाभरणविशेषस्तेन परिक्षिता—परिकरिता ये ते तथा तेषां, 'हेमवयचित्ततेणिसकण-
गणिञ्जुत्तदारुयाणं' हेमवतानि—हिमवद्गिरिसम्भवानि चित्राणि—विविधानि तैनिशानि—तिनिशा-
भिधानतरुसम्बन्धीनि कनकनिर्युक्तानि—सुवर्णखचितानि दाकाणि—काष्ठानि येषु ते तथा तेषां,
'कालायससुकयनेमिजंतकम्माणं'ति कालायसेन—लोहविशेषेण सुष्ठु कृतं नेमेः—चक्रगण्डधारायाः
यत्र कर्म—बन्धनक्रिया येषां ते तथा तेषां, 'सुसिलिहवत्तमंडलधुराणं'ति सुष्ठु श्लिष्टा कृतमण्डला-
अत्यर्थं मण्डला धूर्येषां ते तथा तेषां ।

कचचिद्धयते 'सुसंविद्धचक्रमंडलधुराणं' सुसंविद्धानि—कृतसद्वेधानि चक्राणि—रथाङ्गानि
येषां मण्डला य—कृता धूर्येषां ते तथा तेषाम्, 'आइण्णवरतुरगसुसंपउत्ताणं' आकीर्णा—जात्याः,
'कुसलनरच्छेयसारहिसुसंपगगहियाणं' कुशलनरा—विज्ञापुरुषास्ते य ते छेकसारथयश्च—
आशुकारिप्राजितार इति समासः, तैः सुष्ठु संप्रगृहीता ये ते तथा तेषां, कचित्पठयते 'हेमजालग-
वक्खजालखिखिणिघंटाजालपरिक्खित्ताणं' हेमजालं—सौवर्ण आभरणविशेषः गवाक्ष जालं—
जालकोपेता गवाक्षाः किङ्किण्यः—क्षुद्रघण्टिकाः घण्टास्तु—बृहदघण्टास्तासां यज्जालं—समूहस्तत्तथा,
हेमजालादिभिः परिक्षिताः—परिकरिता ये ते तथा तेषां ।

'वत्तीसतोणपरिमंडियाणं'ति द्वात्रिंशता तोणैः—मस्त्रकैः परिमण्डिता ये ते तथा तेषां,
कचचित्पठयते 'वत्तीसतोरणपरिमंडियाणं'ति द्वात्रिंशद्विभागं यत्तोरणं तेन परिमण्डितानां,
'सकंकडवडेंसगाणं'सह कङ्कटैः—कवचैरवतंसकैश्च—शेखरकैः शिरस्त्राणैर्वा ये ते तथा तेषां,
'सधावसरपहरणावरणभरियजुद्धसज्जाणं' सह चापशरैः—धनुर्बाणैर्यानि प्रहरणानि—खड्गादीन्या-
वरणानि च—स्फुरकादीनि तेषां भरिता—भृता अत एव युद्धसज्जाः—रणप्रज्ञा ये ते तथा तेषाम्,
'असिसत्तिकुंतोमरसूललउलभिंडिमालधणुपाणिसज्जं' अस्यादीनि प्रसिद्धानि नवरं—शक्तिस्त्रिशूलं
शूलं त्वेकशूलं लउलोत्ति—लकुटः भिण्डिमालं—रुद्धिगम्यं, ततः अस्यादीनि पाणी—हस्ते यस्य
तत्तथा तच्च तत्सज्जं च—प्रगुणं युद्धस्येति समासः ।

‘पायत्ताणीयं’ति पादातानीकं—पदातिकटकं वाचनान्तरे पुनः ‘सन्नद्धबद्धवम्भियकवचाणं’ तत्र बद्धं कशाबन्धनात् वर्मितं च—वर्मीकृतं तनुत्राणहेतोः शरीरे नियोजनात् कवचम्—अङ्गरक्षको यैस्ते तथा, सन्नद्धाश्च ते सन्नहन्या बन्धनाद्बद्धवर्मितकवचाश्चेति समासस्तेषाम्, ‘उत्पीलिय-सरासणवड्डियाणं’ उत्पीडिता—आरोपितप्रत्यक्षा शरासनपट्टिका—धनुर्यष्टिर्नै, अथवा—उत्पीडिता बाहौ बद्धा शरासनपट्टिका—धनुर्दण्डाकर्षणे बाहुरक्षार्थं चर्मपट्टो यैस्ते तथा तेषां, ‘पिनद्धगे-वेञ्जविमलवरबद्धचिंधपट्टाणं’ पिनद्धं—परिहितं त्रैवेयकं—ग्रीवाभरणं यैस्ते तथा ।

विमलो वरे बद्धो शिरसीति गन्धं चिरूपट्टो—वीरतासूचको नेत्रादिवस्त्रमयः पट्टो यैस्ते तथा, ततः कर्मधारयोऽतस्तेषां, ‘गह्वियाउहप्पहरणाणं’ गृहीतान्यायुधानि—स्त्रादीनि प्रहरणाय यैस्ते तथा तेषाम्, अथवा—आयुधान्यक्षेप्याणि प्रहरणानि तु क्षेप्याणांति विशेषः ।

मू. (३१-वर्तते) तए णं से कूणिए राया हारोत्थयसुकयरइयवच्छे कुंडलउज्जोविआणणे मउडवित्तिसिए नरसीहे नरवई नरिदि नरवसहे मनुअरायवसभकप्पे अब्बहिअरायतेअलच्छीए दिप्पमाणेहत्थिक्खंधवरगएसकोरंटमल्लदामेणंस्सत्तेणं धरिज्जमाणेणंसेअवरचामराहिंउद्धुव्वभाणीहिं २ वेसमणे वेव ।

नरवईअमरवईसन्निभाए इट्ठीए पहियकित्ती हयगयरहपवरजोहकलियाए चाउरंगिणीए सेनाए समणुगम्ममाणमग्गे जेणेव पुन्नमद्दे येइए तेणेव पहारित्थ गमणाए, तए णं तस्स कूणिअस्स रण्णो भंभसारपुत्तस्स पुरओ महंआसा आसधरा उभओ पात्तिं नागा नागधरा पिट्ठओ रहसंगेल्लि

बृ. अथाधिकृतवाचनाऽनुश्रीयते—‘तए णं से कूणिए राया’ इत्यादि महंआसा’ इत्यतदन्तं सुगमं व्याख्यातप्रायं च, नवरं ‘पहारेत्थगमणाए’ति सम्बन्धः, नरसीहे शूरत्वात् नरवई स्वामित्वात् नरिदि परमैश्वर्ययोगात् नरवसभे अङ्गीकृतकार्यभरनिर्वाहकत्वात् ‘मणुयरायवसभकप्पे’ मनुज-राजानां—नृपतीनां वृषभा नायकाश्चक्रवर्तिन इत्यरथः, तत्कल्पः—तत्सन्निभ उत्तरभरतार्द्धस्यापि साधने प्रवृत्तत्वात्, एवंविधश्च ‘वेसमणे वेव’ यक्षराज इव, तथा ‘नरवईअमरवईसन्निभाए इट्ठीए पहियकित्ती’ नरपतिरसौ केवलमभरपतिसन्निभया ऋद्धया प्रथितकीर्ति—विश्रुतयशा इति, ‘जेणेव पुन्नमद्दे’ति यस्यामेव दिशि पूर्वमद्रं चैत्यं ‘तेणेव’ति तस्यामेव दिशि ‘पहारित्थ’ति प्रधारितवान्—विकल्पितवान् प्रवृत्त इत्यर्थः, ‘गमणाए’ति गमनाय गमनार्थमिति ।

‘महंआस’ति महाश्वा—बृहत्तुरङ्गाः ‘आसधर’ति अश्वधारकपुरुषाः ‘आसवर’ति पाठान्तरं, तत्र किम्भूता अश्वा इत्याह—‘अश्ववराः’ अश्वानां मध्ये प्रधानाः ‘नाग’ति हस्तिनः ‘नागधर’ति हस्तिधारकपुरुषाः पाठान्तरं तथैव, ‘रहसंगेल्लि’ति रथसमुदायः ।

मू. (३१-वर्तते) तए णं से कूणिए राया भंभसारपुत्ते अभुग्गयभिगारे पग्गहियतालियंटे उच्छियसेअच्छत्ते पवीइअवालवीयणीए सच्चिइए सव्वजुत्तीए सव्वबलेणं सव्वसमुदएणं सव्वादरेणं सव्वविभूईए सव्वविश्रूसाए सव्वसंममेणं सव्वपुप्फगंधमल्लालंकारेणं सव्वतुडिअ-सदसण्णिणाए महया इट्ठीए महया जुत्तीए महया बलेणं महया समुदएणं महया वरतुडिअज-मगसभगप्पवाइएणं संखपणवपडहभेरिआखरिखरमुहिहुडुक्कमुखमुरवमुअंगदुंदुभि निग्घोसणा-इयरवेणं चंपाए नयरीए मज्झं मज्झेणं निगच्छइ ॥

बृ. ‘तए णं से कूणिए’ इत्यादि सुगमं, नवरम् अस्य निर्गच्छतीत्यनेन सम्बन्धः, तथा ‘अभुग्गयभिगारे’ति अभ्युद्गतः—अभिमुखमुद्गत—उत्पाटितो भृङ्गारो यस्य स तथा,

‘पगहियतालियंटे’ प्रगृहीतं तालवृत्तं यं प्रति स तथा, ‘उच्छिद्यसेयच्छते’ उच्छिद्यतश्चेतच्छत्रः, ‘पवीइयवालवीयणीए’ प्रवीजिता वालव्यजनिका यस्य स तथा, ‘सव्विहीए’ति समस्तयाऽ-
ऽभरणादिरूपया लक्ष्म्या, युक्त इति गम्यम्, एवमन्यान्यपि पदानि, नवरं ‘जुतीए’ति संयोगेन
परस्परौचित्यपदार्थानां ‘बलेणे’ति सैन्येन ।

‘समुदणं’ति परिवारादिसमुदायेन ‘आदरेणं’ति प्रयत्नेन ‘विमूर्ईए’ति विच्छर्द्धेन
‘विभूसाए’ति उचितनेपथ्यादिकरणेन ‘संभमेणं’ति भक्तिकृतीत्सुक्येन, क्वचिदिदं
पदचतुष्कमधिकं दृश्यते—‘पगईहिं’ति कुम्भकारादिश्रेणिभिः ‘नायगेहिं’ति नगरकटकादिप्रधानैः
‘तालायरोहिं’ति तालादानेन प्रक्षेकारिभि दण्डपाशिकैर्वा ‘सव्वोरोहेहिं’ति सर्वावरोधैः—
समस्तान्तःपुरैः ‘सव्वपुप्फगंध(वास)मल्लालंकारेणं’ति पुष्पाणि—अग्रथितानि वासाः—प्रतीताः
माल्यानि तु—ग्रथितानि एतान्येवालङ्कारो मुकुटादिर्वा, समासश्च समाहारद्वन्द्वः, क्वचिदृश्यते
‘सव्वपुप्फ-वत्थगंध मल्लालंकारविभूसाए’ति, व्यक्तं च, ‘सव्वतुडियसद्धसण्णिनाएणं’ति सर्वतूर्याणां
यः शब्दो—ध्वनिर्यश्च सङ्गतो निनादः—प्रतिशब्दः स तथा तेन, पूर्वोक्तानामृद्धयादिपदार्थानां
सर्वत्वे सत्यपि महत्त्वं न स्यादपीत्यत आह—

‘महयाइहीए’ इत्यादिमहद्धर्या, युक्त इति गम्यम्, एवमन्यान्यपि पदानि ‘महयावरतुरिय-
जमगसमगपवाइएणं’ति महता—बृहता वरतूर्याणां यमकसमकं—युगपत् यत्नवादितं—ध्वनितं
तत्तथा तेन, ‘संखपणवपडहभेरिझझरिखरमुहिहुडुक्कमुरवमुइंगुदुंभुभिनिग्घोस- नाइयरवेणं’ति
सङ्घः—प्रतीतः पणवस्तु—पाण्डवदहो लघुपट्टह इत्यन्ये, पट्टहस्तेतद्विपरीतः, घेरी—महाकाहला
झझरी—वलयाकारा उभयतो बद्धा खरमुही—काहला हुडुक्का—प्रतीता मुरजो—महामर्दलो मृदङ्गो—
मर्दलः दुन्दुभी—महाढक्कएणां यो निर्घोषः—नादितरुपो रवः स तथा तेन, तत्र निर्घोषो—महाध्वनि-
नादितं तु—शब्दानुसारी नाद इति ॥

मू. (३२) तएणं कूणिअस्सरन्नोचंपानगरिं मज्झमज्जेणं निग्गच्छमाणस्स बहवे अत्यत्थिया
कामत्थिया भोगत्थिया किब्बिसिआ करोडिआ लामत्थिया कारवाहिया संखिआ चक्किया णंगलिया
मुहमंगलिआ वद्धमामा पुस्समामवा खंडियगणा ।

ताहिं इडुहिं कंताहिं पिआहिं मणुण्णाहिं मणामाहिं मनोभिरामाहिं हिययगमणिआहिं
वग्गुहिं जयविजयमंगलसएहिं अनवरयं अभिनंदंता य अभियुणंता य एवं वयासी—जय २ नंदा
जय २ मदा । मद् ते अजियं जिग्घात्रि जिअं पालेत्ति जिअमज्जे तमाहि ।

बृ. ‘अत्यत्थिया’ द्रव्यार्थिनः ‘कामत्थिया’ मनोज्ञशब्दरूपार्थिनः ‘भोगत्थिया’ मनोज्ञ-
गन्धरसस्पर्शार्थिनः ‘लामत्थिया’ भोजनमात्रादिप्राप्त्यर्थिनः ‘किब्बिसिया’ किब्बिषिकाः परवि-
दूषकत्वेन पापव्यवहारिणो भाण्डादयः ‘करोडिकाः’ कपालिकाः ताम्बूलस्थगिकावाहका वा
‘कारवाहिया’ करपीडिता नृपाभाव्यवाहिनो वा ‘संखिया’ शाङ्गकाः चन्दनगर्भशङ्खहस्ता माङ्गल्य-
कारिणः शङ्खवादका वा ‘चक्किया’ चाक्रिकाश्चक्रप्रहरणाः कुम्भकारतैलिकादयो वा

‘नंगलिया’ गलावलम्बित सुवर्णादिमयलाङ्गलाकारधारिणो भट्टविशेषाः कर्षका वा ‘मुहमंग-
लिया’ मुखे मङ्गलं येषमस्ति ते मुखमाङ्गलिकाः—चाटुकारिणः ‘वद्धमाणा’ स्कन्धारोपितपुरुषाः
‘पुसमाणवा’ पूष्य- मानवा मागधाः ‘खंडिअगणा’ छात्रसमुदायाः ‘ताहिं’ति ताभिर्विवक्षिता-
भिरित्यर्थः, विवक्षित-त्वमेवाह—

‘पगहियतालियंटे’ प्रगृहीतं तालवृत्तं यं प्रति स तथा, ‘उच्छियसेयच्छते’ उच्छित्तश्चेतच्छत्रः, ‘पवीइयवालवीयणीए’ प्रवीजिता वालव्यजनिका यस्य स तथा, ‘सव्विइहीए’ति समस्तयाऽ-
ऽभरणादिरूपया लक्ष्यया, युक्त इति गम्यम्, एवमन्यान्यपि पदानि, नवरं ‘जुत्तीए’ति संयोगेन
परस्परोचितपदार्थानां ‘बलेणे’ति सैन्येन ।

‘समुदणं’ति परिवारादिसमुदायेन ‘आदरेणं’ति प्रयत्नेन ‘विभूईए’ति विच्छर्द्धेन
‘विभूसाए’ति उचितनेषध्यादिकरणेन ‘संभमेण’ति भवितकृतौत्सुक्येन, क्वचिदिदं
पदचतुष्कमधिकं दृश्यते—‘पगईहिं’ति कुम्भकारादिश्रेणिभिः ‘नायगेहिं’ति नगरकटकादिप्रधानैः
‘तालायरेहिं’ति तालादानेन प्रक्षेकारिभि दण्डपाशिकैर्वा ‘सव्वोरोहेहिं’ति सर्वावरोधैः—
समस्तान्तःपुरैः ‘सव्वपुष्फगंध(वास)मल्लालंकारेणं’ति पुष्पाणि—अग्रयितानि वासाः—प्रतीताः
माल्यानि तु—ग्रयितानि एतान्येवालङ्कारो मुकुटादिर्वा, समासश्च समाहारद्वन्द्वः, क्वचिद्व्यत्येते
‘सव्वपुष्फ-वत्यगंध-मल्लालंकारविभूसाए’ति, व्यक्तं च, ‘सव्वतुडियसद्वसण्णिनाएणं’ति सर्वतूर्याणां
यः शब्दो—ध्वनिर्यश्च सङ्गतो निनादः—प्रतिशब्दः स तथा तेन, पूर्वोक्तानामृद्धयादिपदार्थानां
सर्वत्वे सत्यपि महत्त्वं न स्यादपीत्यत आह—

‘महया इहीए’ इत्यादि महद्धर्या, युक्त इति गम्यम्, एवमन्यान्यपि पदानि ‘महया वरतुरिय-
जमगसमगपवाइएणं’ति महता—बृहता वरतूर्याणां यमकसमकं—युगपत् यत्नवादितं—ध्वनितं
तत्तया तेन, ‘संखपणवपडहभेरिझल्लरिखरमुहिहुडुक्कमुरवमुइंगदुंभेनिघोस- नाइयरवेणं’ति
सङ्घः—प्रतीतः पणवस्तु—भाण्डपडहो लघुपटह इत्यन्ये, पटहस्त्वेतद्विपरीतः, भेरी—महाकाहला
झल्लरी—वलयकारा उभयतो बद्धा खरमुही—काहला हुडुक्का—प्रतीता मुरजो—महामर्दलो मृदङ्गो—
मर्दलः दुन्दुभी—महाढक्का एषां यो निर्घोषः—नादितरूपो रवः स तथा तेन, तत्र निर्घोषो—महाध्वनि-
नादितं तु—शब्दानुसारी नाद इति ॥

मू. (३२) तएणं कूणिअस्स रत्नो वंपानगरिं मज्झिमज्झेणं निग्गच्छमाणस्स बहवे अत्यत्थिया
कामत्थिया भोगत्थिया किम्बिसिआ करोडिआ लाभत्थिया कारवाहिया संखिआ चक्क्या णंगलिया
मुहमंगलिया वद्धमामा पुस्समामवा खंडियगणा ।

ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं पिआहिं मणुण्णाहिं मणामाहिं मनोभिरामाहिं हिययगमणिआहिं
वग्गूहिं जयविजयमंगलसएहिं अनवरयं अभिनंदंता य अभियुणंता य एवं वयासी—जय २ नंदा
जय २ भद्रा ! भद्रं ते अजियं जिणाहि जिअं पालेहि जिअमज्झे वसाहि ।

वृ. ‘अत्यत्थिया’ द्रव्यार्थिनः ‘कामत्थिया’ मनोऽशब्दरूपार्थिनः ‘भोगत्थिया’ मनोज्ञ-
गन्धरसस्पर्शार्थिनः ‘लाभत्थिया’ भोजनमात्रादिप्राप्त्यर्थिनः ‘किम्बिसिया’ किम्बिषिकाः परवि-
दूषकत्वेन पापव्यवहारिणो भाण्डादयः ‘करोडिकाः’ कापालिकाः ताम्बूलस्थगिकावाहका वा
‘कारवाहिया’ करपीडिता नृपाभाव्यवाहिनी वा ‘संखिया’ शाङ्ककाः चन्दनगर्भशङ्खहस्ता माङ्गल्य-
कारिणः शङ्खवादका वा ‘चक्किया’ चाक्रिकाश्चक्रप्रहरणाः कुम्भकारतैलिकादयो वा

‘नंगलिया’ गलावलम्बित सुवर्णादिमयलाङ्गलाकारधारिणो भट्टविशेषाः कर्षका वा ‘मुहमंग-
लिया’ मुखे मङ्गलं येषमस्ति ते मुखमाङ्गलिकाः—चाटुकारिणः ‘वद्धमाणा’ स्कन्धारोपितपुरुषाः
‘पुसमाणवा’ पूष्य- मानवा भागधाः ‘खंडिअगणा’ छात्रसमुदायाः ‘ताहिं’ति ताभिर्विवक्षिता-
भिरित्यर्थः, विवक्षित- त्वमेवाह—

‘इष्टाहिं’ इष्यन्ते स्म इतीष्टा--वाञ्छितास्तामि, प्रयोजनवशादिष्टमपि किञ्चित्स्वरूपतः कान्तं स्यादकान्तं चेत्त आह--‘कंताहिं’ कमनीयशब्दाभि ‘पियाहिं’ति प्रियार्थिभिः ‘मणुणाहिं’ मनसा ज्ञायन्ते सुन्दरतया यास्ता मनोज्ञाः, भावतः सुन्दरा इत्यर्थस्ताभि ‘मणामाहिं’ मनसा अम्यन्ते--गम्यन्ते पुनः पुनर्या सुन्दरत्वातिशयात्ता मनोऽभाः ‘मणाभिरामाहिं’ तितत्र मनोऽभिविधिना बहुकालं यावत् रमयन्तीति मनोऽभिराम अतस्ताभि, वाचनान्तराधीतमथ प्रायो वाग्विशेषणकदम्बकम् ‘उरालाहिं’ उदाराभिः शब्दतोऽर्थतश्च ‘कल्याणाहिं’ कल्याणामि--शुभार्थप्राप्ति सूचिकाभिः ‘सिवाहिं’ उपद्रवरहिताभि शब्दार्थदूषणरहिताभिरित्यर्थः ।

‘घन्नाहिं’ घन्यामि--धनम्भिकाभि ‘मंगलाहिं’ मङ्गले--अनर्थप्रतिघाते साध्वीभि ‘सस्तिरीयाहिं’ सश्रीकाभि शोभायु क्ताभि ‘हिययगमणिजाहिं’ सहृदयगमनीयाभि, सुबोधाभिरित्यर्थः, ‘हिययपल्हायणिजाहिं’ हृदयप्रह्लादनीयाभि हृदयगत कोपशोकग्रन्थिविलयनकरीभिरित्यर्थः, ‘मियमहुरगंभीरगाहिगाहिं’ मिताः--परिमिताक्षराः मधुराः--कोमलशब्दाः गम्भीरा--महाध्वनयः दुरवधार्यमप्यर्थं श्रोतृन् ग्राहयन्ति यास्ता ग्राहिकाः, ततः पदचतुष्टयस्य कर्मधारयोऽतस्ताभि, ‘अड्डसइयाहिं’ अर्थशतानि यासु सन्ति ता अर्थशतिकास्ताभिः, अथवा सइ बहुफलत्वमर्थतः सइयाओ अड्डसइयाओ ताहिं ‘अपुनरुक्ताभि’रिति व्यक्तं, ‘वग्गूहिं’ति वाग्भिः--गीभिः, एकार्थिकानि वा प्राय इष्टादीनि वाग्विशेषणानीति, ‘जयविजयमंगलसएहिं’ जयविजयेत्यादिभिर्मङ्गलाभिधायकवचनशतैरित्यर्थः ।

‘अनवरयं’ ‘अभिनन्दताय’ अभिनन्दयन्तश्च--राजानं समृद्धिमन्तमाचक्षाणाः ‘अभियुंताय’ अभिष्टुवन्तश्च राजानमेवेति ‘जय जय नंदा !’ जय जयेति सम्प्रमे द्विर्वचनं नन्दति--समृद्धो भवतीति नन्दस्तस्यामन्त्रणमिदम्, इह च दीर्घत्वं प्राकृतत्वात्, अथवा जयत्वं जगन्नन्द--भुवनसमृद्धिकारक ! ‘जय जय भद्रा !’ प्राग्वत्, नवरं भद्रः--कल्याणवान् कल्याणकारी वा ‘जय जय नन्दा भद्रं ते’ प्राग्वदेव, नवरं भद्रं ते तव भवत्विति शेषः, ‘अजिय’मित्यादीन्याशंसनानि व्यक्तानि ।

मू. (३२-वर्तते) इंदो इव देवाणं चमरो इव असुराणं धरणो इव नागाणं चंदो इव ताराणं भरहो इव मणुआणं बहूइं वासाइं बहूइं वाससआइं बहूइं वाससहस्ताइं बहूइं वाससयसहस्ताइं अणहसमग्गो हट्टतुडो परमाउं पालयाहि इड्डजणसंपरिवुडो चंपाए नयरीए अन्नेसिं च बहूणं गामागरनयर-खेडकब्बडमडंबदोणमुहपट्टणआसमनिगमसंवाहसंनिवेसाणं ।

--आहेवच्चं पोरेवच्चं सामित्तं भट्टित्तं महत्तरगतं आणाईसरसेणावच्चं कारेमाणे पालेमाणे महयाऽऽहयनट्टीयवाइयतंतीतलतलतुडियधणमुअंगपडुप्पवाइअरवेणं विउलाइं भोगभोगाईं भुंजमाणे विहराहित्तिकट्टु जय २ सइं पउंजंति ।

बु. ‘इंदो इवेत्यादि विहराहि’त्त एतदन्तं वाचनाद्वयेऽपि व्यक्तं, नवरम्--‘अणहसमग्गो’ति अनधो--निर्दोषः समग्रः--समग्रपरिवारः ‘हट्टतुडो’ति अतीव तुष्टः ‘परमाउं पालयाहि’ति तत्काला-पेक्षया यदुत्कृष्टमायुस्तत् परमायुः ‘गामागरनगरखेडकब्बडमडंबदोणमुहपट्टणासमसंवाहसंनि-वेसाणं’ ग्रामो--जनपदाध्यासितः आकरो--लवणाधुत्पत्तिभूमि नगरम्--अविद्यमानकरं खेटं--धूलीप्राकारं कर्बटं--कुनगरं मडम्बम्--अविद्यमानासन्ननिवेशान्तरं द्रोणमुखं--जलपथस्थल-पथोपेतं पत्तनं जलपथोपेतमेव स्थलपथोपेतमेव वा, पत्तनं रत्नभूमिरित्यन्ये, आश्रमः--तापसाद्यावासः संवाह--पर्वतनितम्बादिदुर्गे स्थानं सन्निवेशो--घोषप्रभृतिरिति ।

‘आहेवञ्च’ति आणित्त्वं तदाश्रितलोकोपेय आणित्त्वेन लेख्यस्थारिचं ‘जेरेवञ्च’ति पुरोवर्तित्वम्—अग्रेसरत्वं ‘भट्टित्तं’ति भर्तृत्वं पोषकत्वं ‘सामित्तं’ति स्वस्वामिसम्बन्धमात्रं ‘महयरत्तं’ महत्तरत्वं तदाश्रितजनापेक्षया महत्तमता ‘आणाईसरसेणावञ्च’ आङ्गेश्वर—आज्ञाप्रधानो यः सेनापति—सैन्यनायकः तस्य भावः कर्म वा आङ्गेश्वरसेनापत्यं कारेमाणे’ति अन्यैः कारयन् ‘पालेमाणे’ति स्वयमेव पालयन्निति, ‘महयाऽऽहयनदृगीयवाइयतंतीतलतालतुडियघ-णमुङ्गपडुप्पवाइयरवेणं’ महता रवेणेति योगः ।

आहयत्ति—आख्यानकप्रतिबद्धं अहत्तं वा—अव्यवच्छिन्नं आहत्तं वा—आस्फालितं यथाटयं—नाटकतत्र यद्गीतं च—गेयं वादितं च—वाद्यंतसथा तथा तन्त्री च—वीणा तलतालाश्च—हस्तास्फोटरवाः तला वा—हस्ताः तालाः—कंशिकाः तुडियत्ति—शेषतूर्याणि च घनमृदङ्गश्च—मेघध्वनिर्मद्गलः पटुप्रवादितो—दक्षपुरुषास्फालित इति कर्मधारयगर्भो द्वन्द्वः, ततश्च एतेषां यो रवः स तथा तेन ।

मू. (३२-वर्तते) तए णं से कूणिए राया भंमसारपुत्ते नयनमालासहस्सेहिं पेच्छिअमाणे २ हिअयमाला- सहस्सेहिं अभिनंदिअमाणे २ मनोरहमालासहस्सेहिं विच्छिप्यमाणे २ वयणमालासहस्सेहिं अभियुव्वमाणे २ कंतिसोहग्गुणेहिं पत्थिअमाणे २ बहूणं नरणनरिसहस्साणं दाहिणहत्येणं अंजलिमालासहस्साइं पडिच्छमाणे २ मंजुमंजुणा घोसेणं पडिबुज्जमाणे २ भवनपंतिसहस्साइं समइच्छमाणे २ चंपाए नयरीए मज्झंमज्झेणं निग्गच्छइ २ ता जेणेव पुन्नमहे चेइए तेणेव उवागच्छइ २ ता ।

—समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते छत्ताईए तित्थयराइसेसे पासइ पासित्ता आभिसेक्क हत्थिरयणं ठवेइ ठवित्ता आभिसेक्काओ हत्थिरयणाओ पच्चोरुहइ आभिसेक्काओ २ ता अवहट्ठ पंच रायककुहाइं, तंजहा —

—खग्गं छत्तं उप्फेसं वाहणाओ वालवीअणं, जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं पंचविहेणं अभिगमेणं अभिगच्छति, तंजहा —

सद्धित्ताणं दव्वाणं विउसरणयाए १ अद्धित्ताणं दव्वाणं अविउसरणयाए २ एगसाडियं उत्तरासंगकरणेणं ३ चक्खुफासे अंजलिपग्गहेणं ४ मनसो एगत्तभावकरणेणं ५ समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइ तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेत्ता वंदति नमंसति वंदित्ता नमंसित्ता तिविहाए पञ्जुवासणाए पञ्जुवासइ, तंजहा —

—काइयाए वाइयाए मानसियाए, काइवाए ताव संकुइअग्गहत्यपाए सुसुसुसमाणे नमंसमाणे अभिमुहे थिनएणं पंजलिउडे पञ्जुवासइ, वाइयाए जं जं भगवं वागरेइ ।

एवमेअं भंते ! तहमेयं भंते ! अवितहमेयं भंते ! असंदिद्धमेअं भंते ! इच्छिअमेअं भंते ! पडिच्छिअमेअं भंते ! इच्छियपडिच्छियमेअं भंते ! सेजहेयं तुल्ले ववह अपडिकूलमाणे पञ्जुवासति, माणसियाए महया संवेगं जणइत्ता तिव्वथम्मानुरागरत्तो पञ्जुवासइ ॥

मू. ‘नयनमालासहस्सेहिं’ति नयनमालाः—श्रेणिस्थितजननेत्रपङ्क्तयः तासां यानि सहस्राणि तानि तथा तैः, ‘हियमालासहस्सेहिं अभिनंदिअमाणे’ति जनमनःसहस्रं समृद्धिमुपनीयमानो जयजीवजन्देत्यादिपर्यालोचनादिति भावः, ‘उन्नइअमाणे’ति क्वचिद्ध्यते, तत्र उन्नतिं क्रियमाण—

उन्नतिं प्राप्यमाण इति 'मनोरहमालासहस्सेहिं विच्छिष्यमाणे' एतस्य वासे वत्स्याम इत्यादिभिर्जनविकल्पैः विशेषेण स्पृश्यमान इत्यर्थः 'वयणमालासहस्सेहिं अभियुष्यमाणे'ति व्यक्तं।

कंतिशोभनगुणेहिं पत्त्यिज्जमाणे २ कान्त्यादिगुणेहेतुभूतैः प्रार्थ्यमानो-मर्तृतया स्वामितया वा जनेनाभिलष्यमाणः 'मञ्जुमञ्जुणा घोसेण पडिपुच्छमाणे' मञ्जुमञ्जुना-अतिकोमलेन घोषेण-स्वरेण प्रतिपृच्छन्-प्रश्नयन् प्रणमतः स्वरूपादिवार्ता 'पडिबुज्जमाणो'ति पाठान्तरे प्रतिबुद्धयमानो जाग्रद्, अप्रचलायमान इत्यर्थः, 'अपडिबुज्जमाणे'ति पाठान्तरं, तत्राप्रत्युह्यमानः-अनपहियमाणमानस इत्यर्थः 'समइच्छमाणे'ति समतिगच्छन्नतिक्रामन्नित्यर्थः, वाचनान्तरेत्वेव 'तंतीतल-तालतुडियगीयवाइयरवेणं' व्यक्तमेव, किंविधेन रवेणेत्याह।

मधुरेण, अत एव 'मनहरेण' तथा 'जयसहुग्घोसविसएणं मञ्जुमञ्जुणा घोसेणंति जयेति शब्दस्याभिधानस्य उद्घोषः-उद्घोषणं विशदं-स्पष्टं यत्र स तथा तेन, मञ्जुमञ्जुना-कोमलेन घोषेण-ध्वनिना 'अपडिबुज्जमाणे'ति प्राग्वत्, 'कंदरगिरिविवरकुहरगिरिवरपासादुद्धधण-भवणदेवकुलसिंघाडगतिगचउक्कच्चरआरामुज्जाणकाणणसभापवापदेसवेसभागे' कन्दराणि-दर्यो गिरीणां विवरकुहराणि-गुहाः पर्वतान्तराणि वा गिरिवराः-प्रधानपर्वताः प्रासादाः-सप्तभूमिकादयः ऊर्ध्वधनभवनानि-उच्चाविरलगेहानि देवकुलानि-प्रतीतानि शृङ्गाटकत्रिकचतुष्कचत्तराणि प्राग्वत् आरामाः-पुष्पजाति प्रधानाः वनषण्डाः उद्यानानि-पुष्पादिमृक्षयुक्तानि काननानि-नगराद् दूरवर्तीनि सभा-आस्थापिकाः इत्यादि-जलपानस्थानम् एतेनानि उल्लेखेणात्र भागवते स्मृता तान्, -

-तत्र प्रदेशा-लघुतरा भागा देशास्तु-महत्तराः, 'पडिसद्(डिंसुआ)' सयसहस्ससंकुलं करेति' प्राकृतत्वेन बहुवचनार्थे एकवचनमत्र, ततः प्रतिशब्दलक्षसङ्कुलान् कुर्वन् कूणिको निर्गच्छतीति सम्बन्धः, तथा 'हयहेसियहत्थिगुलुगुलाइयरहधणधणसहमीसएणं महया कलकलरवेणं जनस्स महुरेण पूरयंते' इत्यत्र नम इत्यनेन सम्बन्धः, प्रदेशदेशभागान् वेत्यनेन, 'सुगंधवरकुसुम-चुण्णउब्बिद्धकासरेणुकविलं नभं करेते' सुगन्धीनां वरकुसुमानां घूर्णानां च उब्बिद्धः-ऊर्ध्व गतो यो वासरेणुः-वासकं रजः तेन यत्कपिलं तत्तथा 'नभं'ति नभ आकाशं कुर्वन्, 'कालागुरु-कुंदुरुकतुरुक्कधूवनिदहेण जीवलोगमिव वासयंते' जीवलोकं वासयन्निव, शेषं प्राग्वत्, 'समंतओ खुमियचक्कवालं' सर्वतः क्षुभितानि चक्रवालानि-जनमण्डलानि यत्र निर्गमने तत्तथा तद्यथा भवतीत्येवं निर्गच्छतीत्येवं सम्बन्धः।

तथा 'पउरजणबालवुहपमुइयतुरियपहावियविउलाउलबोलबहुलं नभं करेते' प्रचुरजनाश्च अथवा पौरजनाश्च बालवृद्धाश्च ये प्रमुदितास्त्वरितप्रधाविताश्च शीघ्रं गच्छन्तस्तेषां व्याकुलाकुलानाम्-अतिव्याकुलानां यो बोलः स बहुलो यत्र तत्तथा तदेवम्भूतं नभः कुर्वन्निति। अथाधिकृतवाचनाऽनुश्रीयते-'अदूरसामंते' अनिकटासन्ने उचिते देशे इत्यर्थः।

'ठवेइ'ति स्थिरीकरोति 'अवहइ'ति अपहृत्य-परित्यज्य 'रायककुहाइ'ति नृपचिह्नानि 'उप्फेसं'ति मुकुटं 'वालवीयणियं'ति चामरं 'सचित्ताणं दव्वाणं विउसरणयाए'ति पुष्पादिसचेतनद्रव्यत्यागेन 'अचित्ताणं दव्वाणं अविउसरणयाए'ति वस्त्राभरणाद्यचेतनद्रव्याणामत्यजनेन।

'चक्खुफासे'ति भगवति धृष्टिपाते 'हत्थिक्खंधविहंमणयाए'ति वाचनान्तरं, तत्र हस्तिलक्षणो यः स्कन्धः-पुद्गलसञ्चयस्तस्य या निष्कम्भना-स्थापना सा तथा तथा, 'तिक्खुत्तो'ति

त्रिकृत्वः त्रीन् वारानित्यर्थ 'आयाहिणं पयाहिणं'ति आदक्षिणात्—दक्षिणपार्श्वार्वादारभ्य प्रदक्षिणो—
दक्षिणपार्श्ववर्तीयः स आदक्षिणप्रदक्षिणस्तं करोति, दक्षिणपार्श्वतस्त्राप्रत्यतीत्यर्थ 'वंदइत्यादिप्राग्वत् ॥

मू. (३३) तए णं ताओ सुभद्वाप्पमुहाओ देवीओ अंतो अंतेउरंसि ण्हायाओ जाव
पायच्छिताओ सव्वालंकारविभूसियाओ बहूहिं खुआहिं चेलाहिं वामणीहिं वडभीहिं बब्बरीहिं
पयाउसियाहिं जोणिआहिं पण्हविआहिं इसिगिणिआहिं वासिइणिआहिं लासियाहिं लउसियाहिं
सिंहलीहिं इमीलीहिं आरबीहिं पुलंदीहिं पक्कणीहिं बहलीहिं मुठंडीहिं सबरियाहिं पारसीहिं
नानादेसीविदेसपरिमंडिआहिं इंगियचिंतियपत्थियविजाणियाहिं सदेसनेवत्थग्गहियवेसाहिं ।

वेडियाचक्कवालवरिसधरकंचुइअमहत्तरगवंदपरिक्खिताओ अंतेउराओ निग्गच्छंति
अंतेउराओ निग्गच्छिता जेणेव पाडिएक्कजाणाइं तेणेव उवागच्छन्ति उवागच्छिता पाडिएक्क-
पाडिएक्कइं जत्ताभिमुहाइं जुत्ताइं जाणाइं दुल्लहंति दुल्लहिता निअगपरिआल सद्धिं संपरिवुडाओ
चंपाए नयरीए मज्झमज्जेणं निग्गच्छंति निग्गच्छिता जेणेव पुन्नभदे वेइए तेणेव उवागच्छन्ति
उवागच्छिता ।

—समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते छत्तादिए तित्थयरातिसेसे पासंति पासिता
पाडिएक्कपाडिएक्काइं जाणाइं ठवंति ठवित्ता जाणेहिंतो पच्चोरुहंत जाणेहिंतो पच्चोरुहिता बहूहिं
खुआहिं जाव परिक्खिताओ —

—जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छन्ति तेणेव उवागच्छिता समणं भगवं महावीरं
पंचविहेणं अभिगमेणं अभिगच्छंति, तंजहा—सद्धित्ताणं दव्वाणं विउसरणयाए अद्धित्ताणं दव्वाणं
अविउसरणयाए विणओणताए गायलट्ठीए चक्खुप्फासे अंजलिपग्गहेणं मनसो एगत्तकरणेणं -

समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेति वंदंति नमंसंति वंदित्ता नमंसित्ता
कूणियरायं पुरओकडु ठिइयाओ चेव सपरिवाराओ अभिमुहाओ विनएणं पंजलिउडाओ पप्पुवासंति

मू. 'सुभद्वाप्पमुहाओ'ति सुभद्राप्रमुखाः, धारिण्याः सुभद्रेति नामान्तरं सम्भाव्यते, तेनेत्यं
निर्देशः, क्वचिद्धारिणीष्पमुहाओ इत्येतदेव दृश्यते, 'अंतो अंतेउरंसि ण्हायाओ'ति अन्तः—मध्ये
अन्तःपुरस्येत्यर्थ, वाचनान्तरं पुनः सुगममेव, नवरं 'वाहुयसुभयसोवत्थियवद्धमाणपुस्समाण
वजयविजयमंगलसएहिं अभियुच्चमामीओ' व्याहृतं सुभगं येषां ते व्याहृतसुभगास्ते च ते
सौवस्तिकाश्च—स्वस्तिवादका इति समासः ।

तेच बद्धमानाः—कृताभिमानाः पूष्यमानवाश्च—मागधा इति द्वन्द्वस्तेषां यानि जयविजयेत्या-
दिकानि मङ्गलशतानि तानि तथा तैः, 'कप्पायछेवायरियरइयसिरसाओ' कल्पाकेन—शिरोजबन्ध-
कल्पज्ञेन छेकेन—निपुणेनाऽऽचार्येण—अन्तःपुरोचितशिल्पिना रचितानि शिरांति—उपचारात्
शिरोजबन्धनानि यासां तास्तथा, 'महया गंधद्धणिं मुयंतीओ' महतीं गन्धध्राणिं मुञ्चन्त्यः,
अथाधिकृतवाचना ।

'खुआहिं'ति कुञ्जिकाभिः 'चेलाहिं, ति चेटिकाभिः अनार्यदेशोत्पन्नाभिर्वा युक्ता इति
गम्यं, 'वामणीहिं' अत्यन्तह्रस्वदेहाभि ह्रस्वोन्नतह्रदयकोष्ठाभिर्वा 'वडभियाहिं'ति वटभिकाभिः
र्वक्राश्चः कायाभिः 'बब्बरीहिं'ति बर्बराभिधानानार्यदेशोत्पन्नाभिः, एवमन्यान्यपि षोडश पदानि,
'नानादेसीहिं' नानाजनपदजाताभि, 'विदेशपरिमंडियाहिं' विदेशः परिमण्डितो यकाभिस्तास्तथा
'विदेसपरि- पिंडियाहिं'ति वाचनान्तरं ।

तत्र चिदेशे परिपिण्डिता-मिलिता यास्तास्तथा ताभिः, 'इंगियचितियपत्थियवियाणियाहिं' इङ्गितेन-चेधितेन चिन्तितं प्रार्थितं च वस्तु जानन्ति यास्तास्तथा, पाठान्तरे 'इंगियचितियपत्थियमनोगतवियाणियाहिं' इङ्गितेन चिन्तितप्रार्थिते मनोगते-मनसि वर्तमाने वचनादिनाऽ-नुपदेशित विजानन्ति यास्तास्तथा ताभिः, 'सदेसणेवत्थगहियवेसाहिं' स्वदेशनेपथ्यमिव गृहीतो वेषो यकाभिस्तास्तथा ताभिः ।

तथा 'चेडियाचक्कवालपरिसधरकंचुइअमहत्तरवंदपरिविक्खताओ' वर्षधराः-वर्द्धितकाः कञ्चुकिनस्तदितरे च ये महत्तरा-अन्तःपुररक्षकास्तंषा यद्वदं तेन परिदिोभा यास्तास्तथा, 'नियगपरियाल सद्धिं संपरिवुडाओ'ति निजकपरिवारेण सुप्ततृतीयैकवचनदर्शनात् सार्धं-सह संपरिवृताः-तेनैव परिवेष्टिताः 'ठियाउ चेव'ति ऊर्ध्वस्थिता एवेति ॥

मू. (३४) तए णं समणे भगवं महावीरे कूणिअस्स भंभसारपुत्तस्स सुभदाप्पमुहाणं देवीणं तीसेअमहतिमहालियाए परिसाए इसीपरिसाए मुणिपरिसाए जइपरिसाए देवपरिसाए अनेगसयाए अनेगसयवंदाए अनेगसयवंदपरिवाराए ओहबुले अइबले महब्बले -

-अपरिभिअबलवीरियतेयमाहप्पकंतिजुत्ते सारयनवत्थनियमहुरगंभीरकोंचनिग्घो-सदुंदुभिस्सरे उरेवित्थडाए कंठेऽवड्डियाए सिरे समाइण्णाए अगरलाए अमम्ममाए सब्ब-क्खरसण्णिवाइयाए पुन्नरत्ताए सब्बमासाणुगामिणीए सरस्सइए जोयणणीहारिणा सरेणं अद्धमागहाए भासाए भासति अरिहा धम्मं परिकहेइ ।

बृ. 'तीसे य महइमहालियाए' तस्याश्च महातिमहत्याः, गुरुकाणां मध्येऽतिगुरुकाया इत्यर्थः, 'इसिपरिसाए'ति पश्यन्तीति ऋषयस्त एव परिषत्-परिवारः ऋषिपरिषत्तस्या अतिशय-ज्ञानिसाधूनामित्यर्थः, धर्मं कथयतीति योगः, 'मुनिपरिसाए' मौनवत्साधूनां वाचंयमसाधूना-मित्यर्थः, 'जइपरिसाए'ति यतन्ते चारित्रं प्रति प्रयता भवन्तीति यतयस्तत्परिषदक्षरणोद्यत-साधूनामित्यर्थः, 'अनेगसयवंदाए'ति अनेकानि शतप्रमाणानि वृन्दानि यस्यां सा तथा तस्याः, 'अनेगसय-वंदपरियालाए' अनेकशतमानानि यानि वृन्दानि तानि परिवारो यस्याः सा तथा तस्या ।

किम्भूतो भगवानित्याह-'ओहबले'ति अव्यवच्छिन्नबलः 'अइबले'ति अतिशयबलः 'महब्बले'ति प्रशस्तबलः 'अपरिमियबलवीरियतेयमाहप्पकंतिजुत्ते' अपरिमितानि अनन्तानि यानि बलादीनि तैर्युक्तो यः स तथा, तत्र बलं-शरीरः प्राणः वीर-जीवप्रभवं तेजो-दीप्तिः महात्यं-महानुभावता कान्ति-काम्यता, 'सारयनवत्थनियमहुरगंभीरकोंचनिग्घोसदुंदुभिस्सरे' शारदं-शरत्कालीनं यज्ञवस्तनितं-मेघध्वनितं तदिव मधुरो गम्भीरश्च कौञ्चनिर्घोषवच्च दुन्दुभेरिव च स्वरो यस्य स तथा, किम्भूतया कथया धर्मं कथयतीत्याह-

'उरेवित्थडाए' उरसि विस्तृतया उरसो विस्तीर्णत्वात्, सरस्वत्येति योगः, 'कंठेऽवड्डियाए' गलविवरस्य वर्तुलत्वात् 'सिरे समाइण्णाए' मूर्ध्नि सङ्कीर्णया आयामस्य मूर्ध्नां स्खलितत्वात् 'अगरलाए'ति सुविभक्ताक्षरतया 'अमम्मणाए'ति अनपखञ्जयमानतया 'सब्बक्खरसन्निवाइयाए' सुव्यक्तः अक्षरसन्निपातो-वर्णसंयोगो यस्यां सा तथा तया 'पुण्णरत्ताए'ति पूर्णा च स्वरकलाभिः रक्ता च-गेयरागानुरक्ता या सा तथा तया, क्वचिदिदं विशेषणद्वयं-'फुडविसयमहुरगंभीर-गाहियाए' स्फुटविशदा-अत्यन्तव्यक्ताक्षरा स्फुटविषया वा-स्फुटार्या मधुरा-कोमला गम्भीरा-महती ग्राहिका-अक्लेशेनार्थबोधिका, एतेषां कर्मधारयोऽतस्तया, 'सब्बक्खरसण्णिवाइयाए'

सर्वाक्ष- रामां सन्निपातः—अवतारो यस्यामस्ति सर्वे वाऽक्षरसन्निपाताः—संयोगाः सन्ति यस्यां सा सर्वाक्षर-सन्निपातिका तथा, 'सरस्सइए' वाण्या 'जोयणणीहारिणा' योजनातिक्रमिणा स्वरेण—'अद्धमागहाए भासाए'ति 'रसोर्लसीमागध्या'मित्यादि यन्मागधभाषालक्षणं तेनापरिपूर्णा प्राकृतभाषालक्षणबहुला अद्धमागधीत्युच्यते ।

मू. (३४-वर्तते) तेसिं सव्वेसिं आरियमनारियाणं अगिलाए धम्ममाइक्खइ, साऽवियणं अद्धमागहा भासा तेसिं सव्वेसिं आरियमनारियाणं अप्पणो सभासाए परिणामेणं परिणमइ, तंजहा—

—अत्थि लोए अत्थि अलोए एवं जीवा अजीवा बंधे मोक्खे पुन्ने पावे आसवे संवरे वेयणा निज्जरा—

—अरिहंता चक्रवर्ती बलदेया वासुदेवा नरका नेरइया तिरिक्खजोणिआ तिरिक्खजोणिणीओ माया पिया रिसओ देवा देवलोआ सिद्धी सिद्धा परिनिब्बाणं परिनिब्बुया—

—अत्थि पाणाइवाए मुसावाए अदिन्नादाणे मेहुणे परिग्गहे अत्थि कोहे माने माया लोभे जाव मिच्छादंसणसल्ले ।

वृ. 'आरियमनारियाणं'ति आर्यदेशोत्पन्नतदितरनराणाम् 'अप्पणो सभासाए परिणामेणं परिणमइ'ति आर्यादीनामात्मनस्तत्सम्बन्धिजीवस्य स्वभाषाया—निजभाषायाः सम्बन्धिना परिणामेन—स्वरूपेण परिणमति—वर्तते ।

यादृशं धर्मं कथयति तद्दर्शनार्थमाह—'तंजहे'त्यादि, 'अत्थि लोए इत्यादि कल्लाणपावए' इत्येतदन्तं, सुगमं, नवरं लोकः—पञ्चास्तिकायमयः अलोकः—केवलाकाशरूपः, अनयोश्चास्तित्वाभिधानं शून्यवादनिरासार्थं, तन्निरासोपपत्तिश्च ग्रन्थान्तरागम्या, एवं प्रायेणोत्तरत्रापि, 'अत्थि जीवा' अस्तीति क्रियावचनप्रतिरूपको निपातो बहुवनार्थो द्रष्टव्यः, इदं च लोकायतमतनिषेधार्थमुक्तम्, 'अत्थि अजीव'ति पुरुषाद्वैतादिवादनिषेधार्थम्, 'अत्थि बंधे अत्थि मोक्खे'ति बन्धः कर्मणा जीवस्य मोक्षः—सकलकर्मविधोगः तस्यैव, एतच्च द्वयं "संसरति बध्यते मुच्यते च नानाश्रया प्रकृतिरेव, नात्मे" त्येवंविधसाङ्ख्यमतनिषेधार्थमिति ।

'अत्थि पुन्ने अत्थि पावे'ति पापमेवापचीयमानमुपचीयमानं च सुखदुःखनिबन्धनं न पुण्यं कर्मास्ति, पुण्यमेव अपचीयमानमपचीयमानं च सुखदुःखहेतुर्न पापमस्ता त्येवंकिधवाद-निरासार्थमुक्तं जगद्वैचित्र्यनिबन्धनकेवलस्वभाववादनिरासार्थं वा, 'अत्थि आसवे अत्थि संवरे' कर्मबन्धहेतुराश्रयः आश्रयनिरोधः संवरः, एतच्च बन्धमोक्षयोर्निष्कारण-त्वप्रतिषेधार्थं वीर्यप्राधान्य-ख्यापनार्थं वा, 'अत्थि वेयणा अत्थि निज्जरा' वेदना—कर्मणोऽनुभवनं पीडा वा निर्जरा—देशतः कर्मक्षयः ।

एतच्च 'नाभुक्तं क्षीयते कर्मे' त्येतत्प्रतिपादनार्थम्, अहंदादिचतुष्कसत्ताभिधानं तु तदभुवनातिशायित्वमश्रद्धतां तच्छब्दोत्पादनार्थं, नरकनैरयिकास्तित्वप्रतिपादनं च प्रमाणा-ग्राह्यत्वात् न सन्तीति मतनिषेधार्थं, तिर्यगाद्यस्तित्वप्रतिपादनं तु प्रत्यक्षप्रमाणस्य भ्रान्तत्वात् कुवासनाजन्योऽयं तिर्यगादिप्रतिभासो न तत्सत्तानिबन्धन इति ये मन्यन्ते तन्मतनिषेधार्थं, मातापितृसत्ताभिधानं तु ये मन्यन्ते—योऽयं मातापितृव्यपदेशः स जनकत्वकृतो जनकत्वाच्च यूकाकृमिगण्डोलकादीनप्याश्रित्य स स्यात्, न चैवं, तस्मान्न वास्तवो मातापितृव्यवहार इति, तन्मतनिरासार्थं, निरासश्च जनकत्वे समानेऽप्युपकारित्वकृतस्तद्व्यपदेश इति, तथा ये मन्यन्ते

अतीन्द्रियार्थद्रव्यो न सम्भवन्ति -

-रागादिमत्वात्पुरुषाणाम्, अस्मदादिवदिति तन्मतनिरासार्थमृषिसत्ताभिधानं, तन्निरासश्च चन्द्रोपरागादिज्ञानामविसंवाददर्शनादिति, देवाद्यस्तिताभिधानं च ये मन्यन्ते-न सन्ति देवादयोऽप्रत्यक्षत्वात्, तन्मतव्युदासार्थं, तत्र सिद्धि-ईषद्याम्भारा निष्ठितार्थता वा सिद्धास्तुतद्वन्तः परिनिर्वाणं-कर्मकृतसन्तापोपशान्त्या सुस्थत्वं परिनिर्वृतास्तु-तद्वन्तः, तथा ये मन्यन्ते-प्राणातिपातादयो न बन्धमोक्षहेतवो भवन्ति, बन्धनीयस्य मोचनीयस्य च जीवस्याभावात्, तन्मतनिषेधार्थम् 'अत्थि पाणाइवाए' इत्याद्युक्तं ।

केवलमत्र सूत्रे बन्धमोक्षहेतुरिति वाक्यशेषाद्ध्यः, इह च यावत्करणादिदं ध्ये-पेजे दोसेकलहेअब्भक्खाणे पेसुजे परपरिवाए अरइरईमायामोसे'ति तत्र पेजेति-प्रेमानभिव्यक्तभाषा-लोभव्यक्तिकमभिष्वङ्गमात्रं 'दोसे'ति द्वेषः अनभिव्यक्तक्रोधमानव्यक्तिकमप्रीतिमात्रं कलहो-राटि अभ्याख्यानम्-असद्वेषारोपणं पैशुन्यं-प्रच्छन्नं सद्दोषाविष्करणं परपरिवादो-विप्रकीर्णं परेषां गुणदोषवचनम् 'अरइरई'ति अपत्ति-अस्तिमोहनीयत्वादितोये रत्ति-दिग्धेषु मोहनीयाद्विज्ञाभिरति अरतिरिति ।

'मायामोसे'ति तृतीयकषायद्वितीयाश्रवयोः संयोगः, अनेन च सर्वसंयोगा उपलक्षिताः, अथवा वेषान्तरभाषान्तरकरणेन यत्परवञ्चनं तन्मायामृषावाद इति, 'मिच्छादंसणसल्ले'ति मिथ्यादर्शनं शल्यमिव विविधव्यथानिबन्धनत्वात् मिथ्यादर्शनशल्यं ।

मू. (३४-वर्तते) अत्थि पाणाइवायवेरमणे मुसावायवेरमणे अदिन्नादाणवेरमणे मेहुणवेरमणे परिग्गहवेरमणे जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगे सच्चं अत्थिभावं अत्थिति वयति, सच्चं नत्थिभावं नत्थिति वयति

-सुचिण्णा कम्मा सुचिण्णफला भवन्ति, दुचिण्णा कम्मा दुचिण्णफला भवन्ति, फुसइ पुन्नपावे, पच्चायन्ति जीवा, सफले कल्लणपावए ।

धम्ममाइक्खइ-इणमेव निगंथे पावयणे सच्चे अनुत्तरे केवलए संसुद्धे पडिपुन्ने नेआउए सल्लकत्तणे सिद्धिमग्गे मुत्तिमग्गे निज्जाणमग्गे निज्जाणमग्गे अवितहमविसंधि सच्चदुक्खप्पहीणमग्गे इहडिआ जीवा सिज्झन्ति बुज्झन्ति मुच्चन्ति परिनिव्वायन्ति सच्चदुक्खणमंतं करन्ति ।

वृ. 'पाणाइवायवेरमणे' इत्यादौ तु तत्सत्ताभिधानम् अप्रमादस्य सर्वथा कर्तुमशक्यत्वेन तदसम्भव इत्येतन्मतनिषेधार्थं, किं बहुना? - 'सच्चमत्थिभावं'ति अस्तीतिक्रयायुक्तो भावोऽस्तिभावस्तं, नास्तीतिविवक्षानिबन्धनमूतो भावो नास्तिभावोऽतस्तं, 'सुचिण्णा कम्मा'ति सुचरितानि तपःप्रभृतीनि कर्माणि-क्रियाः 'सुचिण्णफल'ति सुचरितं-सुचरितहेतुकत्वात् पुण्यकर्मबन्धादि तदेव फलं येषां तानि तथा, शुभफलानीत्यर्थं, न निष्फलानि नाप्यशुभफलानीति हृदयम्, एवं विपर्ययवाक्यमपि, ततश्च 'फुसइ पुन्नपावे' वच्नाति जीवः शुभाशुभं कर्म सुचरितेतरक्रियाभिः, ततः 'पच्चायन्ति'ति जीवाः प्रत्याजायन्ते-उत्पद्यन्ते, न पुनः 'भस्मीभूतस्य शान्तस्य, पुनरागमनं कुत?' इत्येतदेव नास्तिकवचनं सत्यं, ततश्चोत्पत्ती सत्यां 'सफले कल्लणपावए' सौभाग्यादीतरनिबन्धनत्वात् फलवच्चुभाशुभं कर्मेति । प्रकारान्तरेण भगवतो धर्मप्ररूपणां दर्शयन्नाह- 'धम्ममाइक्खइ इत्यादि पडिरुवे इत्येतदन्तम्', इदं च व्यक्तं, नवरम् 'इदमेव' प्रत्यक्षं 'निगंथे पावयणे' नैर्ग्रन्थप्रवचनं-जिनशासनं 'सच्चे' सद्भयोहितम् 'अनुत्तरे' नेतः प्रधानतरमन्धदस्तीत्यर्थः

‘केवले’ अद्वितीयं केवलिप्रतीतं वा अनन्तं वा—अनन्तार्थविषयत्वात् ।

‘पङ्क्तिपुन्ने’ प्रतिपूर्णमल्पग्रन्थत्वादिभिः प्रवचनगुणैः ‘संशुद्धे’ केषादिभिः सुद्धं सुवर्णमिव निर्दोषं गुणपूर्णत्वात् ‘नेयाउए’ नैयायिकं—न्यायानुगतं प्रमाणाबाधितमित्यर्थ, ‘सल्लकत्तणे’ मायादिशल्यकर्तनं, तद्भावितानां हिभावशल्यानि व्यवच्छेदमायान्तीति ‘सिद्धिभग्गे’ निष्ठितार्थत्वोपायः ‘भुक्तिभग्गे’ मुक्तेः—सकलकर्मविद्योगस्य हेतुः अथवा भुक्ति—निर्लोभता मार्गो यस्य प्राप्तेः तन्भुक्तिमार्गं ‘निष्ठाणमग्गे’ निर्याणस्य—अनावृत्तिकगमनस्य मार्गो—हेतुः ।

‘निष्ठाणमग्गे’ निर्याणस्य—सकलसन्तापरहितस्य पन्थाः ‘अवितहं’ सद्भूतार्थं ‘अविसंघि’ अविरुद्धपूर्वापरघट्टनं ‘सव्वदुक्खण्णीणमग्गे’ सकलदुःखप्रक्षयस्य पन्थाः अथवा सर्वाणि दुःखानि प्रहीणानि यत्र सन्ति स तथा स मार्ग—शुद्धिर्यत्र तत्तथा ।

‘अत एव’ इहड्डिया जीवा सिज्झन्ति’ विशेषतः सिद्धिगमनयोग्या भवन्ति अणिमादिमहासिद्धिप्राप्ता वा भवन्ति ‘बुज्झन्ति’ केवलज्ञानप्राप्तया ‘मुञ्चन्ति’ भवोपग्राहिकर्माशापगमात् ‘परिनिव्वायन्ति’ कर्मकृतसकलसन्तापविरहात्, किमुक्तं भवतीत्यत आह—‘सव्वदुक्खाणमन्तं करेति’

मू. (३४-वर्तते) एगस्सा पुण एगे भयंतारो पुव्वकम्मावसेसेणं अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवन्ति, महद्दीएसु जाव महासुक्खेसु दूरंगइएसु धिरड्डिईएसु, ते णं तत्थ देवा भवन्ति महद्दीए जाव धिरड्डिईआ हारविराइयवक्खा जाव पभासमाणा कप्पोवगा गतिकल्लाणा आगमेसिभद्दा जाव पडिरूवा, तमाइक्खइ एवं खलु चउहिं ठाणेहिं जीवा नेरइअत्ताए कम्मं पकरन्ति ।

—नेरइअत्ताए कम्मं पकरेत्ता नेरइसु उववज्झन्ति, तंजहामहारंभयाए महापरिगहयाए पंचिंदियवहेणं कुणिमाहारेणं ।

एवं एएणं अभिलावेणं तिरिक्खजोणिएसु भाइल्लयाए निअडिल्लयाए अलिअवयणेणं उक्कचणयाए वंचणयाए, मणुस्सेसु पगतिभद्दयाए पगतिविनीतताए साणुक्कोसयाए अमच्छरियताए, देवेसु सरागसंजमेणं संजमासंजमेणं अकामनिअराए बालतवोकम्मेणं, तमाइक्खइ ।

बु. ‘एगस्सा’ एकार्था—एका अर्था—मनुष्यतनुभाविनी येषां ते तथा, ते पुनरेके केचन ‘भयंतारो’ति भदन्ताः—कल्याणिनः भक्तारो वा—नैर्ग्रन्थप्रवचनस्य सेवयितारः पूर्वकर्मावशेषेण ‘अन्नयरेसु देवलोएसु’ति अन्यतरदेवानां मध्य इत्यर्थः, ‘महद्दीएसु’ इह यावत्करणादिदं दृश्यं—‘महद्दुइएसु महाबलेसु महायसेसु महानुभागेसु’ति, व्याख्या च प्राग्वत्, ‘दूरंगइएसु’ति अध्युत्तान्तदेवलोकगतिकेष्वित्यर्थः ‘हारविराइयवक्खा’ इह यावत्करणादिदं दृश्यं—‘कडय-तुडियथंभियभुया अंगयकुंडलमडुगंडयलकण्णपीढधारी विचित्तहत्थाभरणा ।

दिव्वेणं संघाएणं दिव्वेणं संठाणेणं दिव्वाए इट्ठीए दिव्वाए जुईए दिव्वाए पभाए दिव्वाए छायाए दिव्वाए अच्चीए दिव्वेणं तेएणं दिव्वाए लेसाए दस दिसाओ उज्जोवेमाणा’ इति व्याख्या चासुरवर्णकवदृश्या, ‘कप्पोवगा’ति कल्पोपगमा—देवलोकजाः ‘आगमेसिभद्’ति आगमिष्यद्—अनागतकालभाविभद्रं—कल्याणनिर्वाणलक्षणं येषां ते तथा, इह यावत्करणादिदं दृश्यं—‘पासाईया दरिसणिज्जा अभिरूव पडिरूव’ति व्याख्या प्राग्वदेवेति, निर्ग्रन्थप्रवचनफलवक्तव्यतां निगमयन्नाह—‘तमाइक्खइ’ति तत्प्रवचनफलमिति ।

अथ प्रकारान्तरेण धर्ममाह—‘एवं खल्वित्यादि बालतवोकम्मेणं’ मित्येतदन्तं, व्यक्तमेव, नवरं ‘एव’मिति वक्ष्यमाणेन प्रकारेण, खलुर्वाक्यालङ्कारे, ‘कुणिमाहारेणं’ति कुणिमं—मांसं,

‘उक्कचणयाए वंचणयाए’ति उत्कञ्चनता मुग्धवञ्चनप्रवृत्तस्य समीपवर्तिदविदग्धचित्तरक्षार्थं क्षणव्यापारतयाऽवस्थानं वञ्चनता-प्रतारणं ‘पगइभदयाए’ति प्रकृतिभद्रकता स्वभावत् एवा-परोपतापिता ‘साणुक्कोसयाए’ति सानुक्रोशता-सदयता ‘तमाइक्खइ’ति तं धर्ममाख्यातीति धर्मकथानिगमनम् ।

मू. (३५) जह नरगा गम्भन्ति जे नरगा जाय वेदगा नरए ।

सारीरमाणसाइं दुक्खाइं तिरिक्खजोणीए ॥

मू. (३६) माणुस्सं च अनिच्चं वाहिजरामरणवेयणापउरं ।

देवे अ देवलोए देविडिं देवसोक्खाइं ॥

मू. (३७) नरगं तिरिक्खजोणिं माणुसभावं थ देवलोअं च ।

सिद्धे अ सिद्धवसहिं छज्जीवणियं परिकहेइ ।

मू. (३८) जह जीवा बज्झन्ति मुञ्छन्ति जह य परिकलितस्सन्ति ।

जह दुक्खाणं अंतं करन्ति केई अपडिबद्धा ॥

मू. (३९) अद्दुहट्टियचित्ता जह जीवा दुक्खसागरमुविंति ।

जह वेरग्गमुवगया कम्मसमुग्गं विहाडन्ति ॥

बृ. अथोक्तधर्मदेशनामेव सविशेषां दर्शयन्नाह- ‘जह नरगा गम्भन्ती’त्यादिगाथापञ्चकं, व्यक्तं, नवरं यथा नरका गम्भन्ते तथा परिकथयतीति सर्वत्र क्रियायोगः, ‘नरगं चे’त्यादि गाथा उक्तसङ्ग्राहिकेति, तथा ‘अद्दु अट्टियचित्ता’ इति आर्ता-शरीरतो दुःखिता आर्तितचित्ताः-शोकादिपीडिताः आर्ताद्वा-ध्यानविशेषादार्तितचित्ता इति, ‘अट्टणियट्टियचित्ता’ति पाठान्तरं, तत्र आर्तेन नितरामर्दितम्-अनुगतं चित्तं येषां ते तथा, ‘अद्दुहट्टियचित्ते’ति वा आर्तेन दुःखार्दितं चित्तं येषां ते तथा ।

मू. (४०) जहा रागेण कडाणं कम्माणं पावगो फलविवागो जह य परिहीणकम्मा सिद्धा सिद्धालयमुविंति, तमेव धम्मं दुविहं आइक्खइ, तंजहा-अगारधम्मं अनगारधम्मं च ।

अनगारधम्मो ताव इह खलु सव्वओ सव्वत्ताए मुंडे भविता अगारातो अनगारियं पव्वयइ सव्वओ पाणाइवायाओ वेरमणं मुसावाय० अदिन्नादाण० मेहुण० परिग्गह० राईभोयणाउ वेरमणं अयमाउसो ! अनगारसामइए धम्मे यन्तते ।

एअस्स धम्मस्स सिक्खाए उवट्टिए निग्गंधे वा निग्गंधी वा विहरमाणे आणाए आराहए भवति ।

बृ. वाचनान्तरेगाथाः क्रमान्तरेणाधीयन्ते, तदन्ते च ‘एवं खलु जीवा निस्सीले’ त्याद्यधीयते, तत्र शीलं-महाव्रतरूपं समाधानमात्रं वा ‘निव्वय’ति व्रतानि-अनुव्रतानि ‘निग्गुण’ति गुणा-गुणव्रतानि ‘निम्मेर’ति निर्मर्यादा मर्यादा च-गम्यागम्यादिव्यवसथा ‘निप्पञ्चक्खाणपोस-होववासा’ तत्र प्रत्याख्यानं-पौरुष्यादि पौषधः-अष्टम्यादिपर्वदिनं तत्रोपवसनं पौषधोपवासः, ‘अक्कोह’ति क्रोधोदयाभावात् ‘निक्कहा’ उदयप्राप्तक्रोधस्य विफलताकरणात्, अत एव ‘छीनक्कहा’ क्षपितक्रोधाः एवं मानाद्यभिलापका अपि ‘अनुपुव्वेण’ अनभिच्छमीसम्म मित्यादिना क्रमेण ।

अथाधिकृतवाचना-‘इह खलु’ इहैव मर्त्यलोके ‘सव्वओ सव्वत्ताए’ति सर्वतो द्रव्यतो भावतश्चेत्यर्थः, सर्वात्मना-सर्वान् क्रोधादीनात्मपरिणामानाश्रित्येत्यर्थः, एते च मुण्डो भूत्वेत्यस्य

विशेषणे अनगारितां प्रव्रजितस्येत्येतस्य वा, 'अयमाउसो'ति अयमायुष्मन् ! 'अनगारसाइए'ति अनगाराणां समये—समाचारे सिद्धान्ते वा भवो अनगारसामयिकः अनगारसामयिकं वा 'सिक्खाए' शिक्षायाम् अभ्यासे 'आणाए'ति आज्ञया विहरन् आराधको भवति ज्ञानादिनाम्, अथवा आज्ञाया—जिनोपदेशस्याराधको भवतीति ।

मू. (४०-वर्तते) अगारधम्मं दुवालसविहं आइक्खइ, तंजहा—पंच अणुव्वयाइं तिन्नि गुणव्वयाइं चत्तारि सिक्खावयाइं ।

पंच अणुव्वयाइं, तंजहा—धूलाओ पाणाइवाया वेरमणं धूलाओ मुसावायाओ विरमणं धूलाओ अदिन्नादाणाओ वेरमणं सवारसंतोसे इच्छापरिमाणे ।

तिन्नि गुणव्वयाइं तंजहा—अनत्यदंडवेरमणं दिसिक्खयं उवभोगपरिभोगपरिमाणं ।

चत्तारि सिक्खावयाइं, तंजहा—सामाइअं देसावगासियं पोसहोववासे अतिहिसंयअस्स विभागे ।

अपच्छिमा मारणंतिआ संलेहणाजूसणाराहणा अयमाउसो ! अगारसामइए धम्मं पन्नत्ते, धम्मस्स सिक्खाए उवड्डिए समणोवासए समणोवासिआ वा विहरमाणे आणाइ आराहए भवति

वृ. 'अपच्छिमा मारणन्तिया संलेहणाजूसणाराहणा' अपच्छिमत्ति—अकारस्यामङ्गल-परिहारार्थत्वात्पश्चिमा—पश्चात्कालभाविनी अत एव मारणान्तिकी मरणरूपे अन्ते—अवसाने भवा मारणान्तिकी संलेखना—कायस्य तपसा कृशीकरणं तस्याः जूषणा—सेवा संलेखनाजूषणा आराधना—ज्ञानादिगुणानां विशेषतः पालना ॥

मू. (४१) तएणं सा महतिमहालिया मणूसपरिसा समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हड्डुज्जावहिअया उट्ठाए उट्ठेति, उट्ठाए उट्ठित्ता समणं भगवं महावीरं तिकवुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेइरत्ता वंदति नमंसति वंदित्ता नमंसित्ता अत्थेगइआ मुंडे भवित्ता अगाराओ अनगारियं पव्वइए ।

अत्थेगइआ पंचाणुव्वइयं सत्तसिक्खावइअं दुवालसविहं गिहिधम्मं पडिक्खणा, अवसेसा णं परिसा समणं भगवं महावीरं वंदति नमंसति वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी—

सुअक्खाए ते भंते ! निग्गंथे पावयणे एवं सुपण्णत्ते सुभासिए सुविणीए सुभाविए अनुत्तरे ते भंते ! निग्गंथे पावयणे—

—धम्मं णं आइक्खमाणा तुब्बे उवसमं आइक्खह, उवसमं आइक्खमाणा विवेगं आइक्खह, विवेगं आइक्खमाणा वेरमणं आइक्खह, वेरमणं आइक्खमाणा अकरणं पायाणं कम्माणं आइक्खह, नत्थि णं अन्ने केइ समणे वा माहणे वा जे एरिसं धम्ममाइक्खित्तए, किमंग पुण इत्तो उत्तरतरं एवं वदित्ता जामेव दिसं पाउळ्ळूआ तमेव दिसं पडिगया ॥

वृ. 'महइमहालिया महच्चपरिस'ति महातिमहती—अतिगरीयसी महत्पर्वत्—महत्त्वोपेत-सभा महतां समूह इत्यर्थः, 'मणूसपरिस'ति तु व्यक्तमेव, 'सोच्चा निसम्म'ति श्रुत्वा—आकर्ण्य निशम्य—अवधार्येति 'उट्ठाए उट्ठेइ'ति उत्थया—कायस्योर्ध्वभवनेन ।

'सुयक्खाए'ति सुष्ठु आख्यातं सामान्यभणनतः 'सुपन्नत्ते' सुष्ठु प्रज्ञप्तं विशेषभणनतः 'सुभासिए' सुभाषितं वचन व्यक्तितः 'सुविणीए' सुविनीतं शिष्येषु सुष्ठु विनियोजितं 'सुभाविए' सुष्ठु भावितं—तत्त्वभणनात् ।

‘उवसमं आइक्खह’ति क्रधादिनिरोधमित्यर्थः, ‘विवेगं’ति बाह्यग्रन्थत्यागमित्यर्थः, ‘वेरमणं’ति मनसो निवृत्तिं ‘धम्मम्’ उपशमादिकं ब्रूयेति हृदयं, ‘नत्थि णं’ति न प्रभवति—न शक्तो भवति ‘आइक्खित्तए’ति आख्यातुं, ‘किमंग पुण’ति अङ्गेत्यामन्त्रणे, किं पुनरिति विशेष-द्योतनार्थः, ‘उत्तरतरं’ प्रधानतरं ‘जामेव दिसं पाउब्भूया’ यस्या दिशः सकाशात् प्रकटीभूता—आगतेत्यर्थः ।

मू. (४२) तए णं कूणिए राया भंभसारपुत्ते समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठुत्तुजावहियए उट्ठाए उट्ठेउट्ठाए उट्ठित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेति २ ता वंदति नमंसति वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी ।

सुअक्खाए ते भंते ! निगंथे पावयणे जाव किमंग पुण एत्तो उत्तरतरं ?, एवं वदित्ता जामेव दिसं पाउब्भूए तामेव दिसं पडिगए ॥

मू. (४३) तए णं ताओ सुभद्दापमुहाओ देवीओ समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्ठुत्तुजावहियओ उट्ठाए उट्ठित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेति २ ता वंति नमंसति वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी -

—सुअक्खाए ते भंते ! निगंथे पावयणे जाव किमंग पुण इत्तो उत्तरतरं ?, एवं वदित्ता जामेव दिसं पाउब्भूआओ तामेव दिसं पडिगयाओ ।

समवसरण वर्णकः समाप्तः

मुनि दीपरत्न सागरेण संशोधिता सम्पादीता औपपातिकउपाङ्गसूत्रे

समवसरणविषयकवर्णनस्य अभयदेवसूरि विरचिता प्रोफाचार्यशोधिता टीका परिसमाप्ता

औपपातिक वर्णकः

मू. (४४) तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेड्ढे अंतेवासी इंदभूई नामं अनगारे गोयमसगोत्तेणं सत्तुस्सेहे समच्चउरंससंठाणसंठिए वडरोसहनारायसंघयणे कणगपुलकनिग्घसपम्हगोरे—

—उग्गतवेदित्ततवेतत्ततवे महातवेघोरतवेउरालेघोरे घोरगुणेघोरतवस्सी घोरवंभचेरवासी उच्छूढसरीरे संखित्तविउलतेअलेस्से ।

—समणस्स भगवओ महावीरस्स अवूरसामंते उट्ठंजाणूअहोसिरे ज्ञाणकोट्टोवगए संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरति ।

वृ. ‘तेणं कालेण’मित्यादि व्यक्तं, नवरं ‘सुत्तस्सेहे’ति स्तहस्तोच्छ्रयः, विशेषणद्वयं त्वागमसिद्धं, ‘कणगपुलकनिग्घसपम्हगोरे’ कनकस्य—सुवर्णस्य पुलको—लवस्तस्य यो निकषः—कषपट्टे रेखालक्षणस्तथा पम्हति—पद्मगर्भस्तद्वद्गौरी यः स तथा, वृद्धव्याख्या तु कनकस्य न लोहादेर्य पुलकः—सारो वर्णातिशयस्तद्वद्धानो यो निकषो—रेखा तस्य यत्पक्ष्म—बहुलत्वं तद्वद् यो गौरः स तथा—

—‘उग्गतवे’ उग्रम्—अप्रघृष्यं तपोऽस्येत्युग्रतपाः ‘दित्ततवे’ दीप्तहुताशन इव कर्मवनदाह-कत्वेन ज्वलत्तेजः तपो यस्य स तथा, ‘तत्ततवे’ तप्तं—तापितं तपो येन स तप्ततपाः, एवं तेन तत्तपस्तप्तं येन कर्माणि सन्ताप्य तेन तपसा स्वात्माऽपि तपोरूपः सन्तापितो, यतोऽन्यस्यास्पृश्यमिव

जातमिति, 'महातवे' महातपाः प्रशस्ततपाः बृहत्तपा वा 'ओराले'ति भीमः कथम् ? —अतिकष्टं तपः कुर्वन् पार्श्ववर्तिनामल्पसत्त्वानां भयानको भवति, अपरस्त्वाह—'ओराले'ति उदारः—प्रधानः 'घोर'ति घोरो—निर्घृणः परीषहेन्द्रियकषायाख्यानां रिपूणां विनाशे कर्तव्ये, अन्ये त्वात्मनिरपेक्षं घोरमाहुः, 'घोरगुणो' घोराः—अन्यैर्दुर्नुचरा गुणाः—मूलगुणादयो यस्य स तथा, 'घोरतवस्सी' घोरैस्तपोभिस्तपस्वी 'घोरबंभचेरवासी' घोरं—दारुणमल्पसत्त्वेर्दुर्नुचरत्वाद्यद् ब्रह्मचर्यं तत्र वस्तुं शीलं यस्य स तथा,—

—'उच्छूढसरीरे' उच्छूढम्—उज्झितमिवोज्झितं शरीरं येन तत्संस्कारत्यागात् स तथा, 'संखितविउलतेयलेस्से' संक्षिप्ता—शरीरान्तर्लीना विपुला च विस्तीर्णा अनेकयोजन-प्रमाणक्षेत्राऽऽश्रितवस्तुदहनसमर्थत्वात् तेजोलेश्याः विशिष्टतपोजन्यलब्धिविशेषप्रभवा तेजोज्वाला यस्य स तथा, 'ऊर्ध्वजाणु' शुद्धपृथिव्यासनवर्जनात् औपग्रहिकनिषद्याया अभावाच्च उत्कुटुकासनः सन्नपदिश्यते, ऊर्ध्वं जानुनी यस्य स ऊर्ध्वजानुः, 'अहोसिरे' अधोमुको नोर्ध्वं तिर्यग्वा निक्षिप्त-दृष्टिरिति भावः, 'ज्ञाणकोडोवगाए' ध्यानमेव कोष्ठो ध्यानकोष्ठस्तमुपगतो यः स तथा, यथा हि कोष्ठके धान्यं प्रक्षिप्तमविप्रकीर्णं भवत्येवं स भगवान् धर्मध्यानकोष्ठकम्-नुप्रविश्येन्द्रियम-नांस्थधिकृत्य संवृतात्मा भवतीति भावः ।

मू. (४४-वर्तते) तए णं से भगवं गोअमे जायसहे जायसंसए जायकोऊहल्ले उप्पन्नसहे उप्पन्नसंसए उप्पन्नकोऊहल्ले संजायसहे संजायसंसए संजायकोऊहल्ले समुप्पन्नसहे समुप्पन्नसंसए समुप्पन्नकोऊहल्ले —

—उड्डाए उट्टेइ उड्डाए उड्डित्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छति तेणेव उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेति तिक्खुत्तो आयाहिणं पयाहिणं करेत्ता वंदति नमंसति वंदित्ता नमंसित्ता नद्धासण्णे नाइदूरे सुस्सूसमाणे नमंसमाणे अभिमुहे विनएणं यंजलिउडे पञ्जुयासमाणे एवं वयासी —

बृ. 'जायसहे' जात—प्रवृत्तता श्रद्धा—इच्छाऽस्येति जातश्रद्धः, क्व ?—वक्ष्यमाणानां पदार्थानां तत्त्वपरिज्ञाने, 'जायसंसए' जातः संशयोऽस्येति जातसंशयः, संशयस्त्वनिर्द्धारितार्थः ज्ञानमुभयवस्त्वंशाक्लृप्तिर्या प्रवृत्तं, स त्वेवं तस्य भगवतो जातः, यथा—श्रीमन्महावीरवर-र्द्धमानस्वामिना प्रथमाङ्गप्रथमश्रुतस्कन्धप्रभाष्ययने प्रथमोद्देशके आत्मन उपपात उक्तः ।

स किमसत एवात्मनः उत सतः परिणामान्तरापत्तिरूपः, 'जायकोऊहल्ले' जातं कुतूहलं—कौतुकं यस्य स तथा, कीदृशमुपपातं भगवान् वक्ष्यतीत्येवंरूपजातश्रवणीत्सुक्य इत्यर्थः, 'उप्पन्नसहे' प्रागभूता उत्पन्ना श्रद्धा यस्य स उत्पन्नश्रद्धः, अथोत्पन्नश्रद्धत्वस्य जातश्रद्धत्वस्य च कोऽर्थभेदा न कश्चिद्, अथ किमर्थं तद्वययोगः ? , उच्यते, हेतुत्वप्रदर्शनार्थं, तथाहि—उत्पन्नश्रद्ध-त्वाजातश्रद्धः प्रवृत्तश्रद्ध इत्यर्थः, 'संजायसहे' इत्यादौ च संशब्दः प्रकर्षादिवचनः, अपरस्त्वाह—जाता श्रद्धा प्रष्टुं यस्य स जातश्रद्धः, कथं जातश्रद्धो ? , यस्माजातसंशयः, कथं संशयः अजनि ? , यस्मात् प्राक्कुतूहलं—किंविधो नामायमुपपातो भविष्यतीत्येवंरूपमित्येष तावदवग्रहः, एवमुत्पन्नजातस-मुत्पन्नश्रद्धादय ईहापायधारणाभेदेन वाच्या इति उपोद्घातग्रन्थो व्याख्यातः ।

मू. (४४-वर्तते) जीवे णं भंते ! असंजए अविरए अप्पडिहयपद्मक्खायपावकम्मे सकिरिए असंजुडे एगंतदंडे एगंतबाले एगंतसुत्ते पावकम्मे अण्हाति ? हंता अण्हाति १ ।

जीवेणं भंते ! असंजअविरअअप्पडिहयपच्चक्खायपावकम्मे सकिरिए असंवुडे एगंतदंडे एगंतबाले एगंतसुत्ते मोहणिज्जं पावकम्मं अण्हाति ? , हंता अण्हाति २ ।

जीवे णं भंते ! मोहणिज्जं कम्मं वेदेमाणे किं मोहणिज्जं कम्मं बंधइ ? वेअणिज्जं कम्मं बंधइ ? , गोअमा ! , मोहणिज्जं कम्मं बंधइ वेअणिज्जं कम्मं बंधति, नन्नत्थ चरिममोहणिज्जं कम्मं वेदेमाणे वेअणिज्जं कम्मं बंधइ नो मोहणिज्जं कम्मं बंधइ ३ ।

जीवेणं भंते ! असंजए अविरए अपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे सकिरिए असंवुडे एगंतदंडे एगंतबाले एगंतसुत्ते ओसन्नतसपाणधाती कालमासे कालं किञ्चा निरइएसु उववज्जंति ? , हंता उववज्जंति ४ ।

जीवे णं भंते ! असंजए अविरए अपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे इओ चुए पेच्चा देवे - सिआ ? , गोअमा ! अत्थेगइया देवे सिआ अत्थेगइया नो देवे सिआ ।

ते केणहेणं भंते ! एवं बुच्चइ-अत्थेगइआ देवे सिआ अत्थेगइआ नो देवे सिआ ? , गोयमा ! जे इमे जीवा गागागरनयरनिगमरायहाणिखेडकब्बडमडंबदोणमुहपट्टणासमसंबाह-सन्निवेसेसु अकामतण्हाए अकामसुहाए अकामबंभघेरयासेणं अकामअण्हाणकसीया-यवदंसमसगसेअज्झमल्लपंकपरितावेणं अण्हाते वा भुज्जतरो वा कालं अप्पाणं परिकिलेसित्ता कालमासे कालं किञ्चा अन्नतरेसु वाणंतरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववत्तारो भवन्ति, तहिं तेसिं गती तहिं तेसिं ठिती तहिं तेसिं उववाए पन्नते

बृ. अयाभिदित्सितोपपातस्य कर्मबन्धपूर्वकत्वात् कर्मबन्धप्ररूपणायाह-‘जीवेण’मित्यादि, ‘असंजयअविरयअप्पडिहयपच्चक्खायपावकम्मे’ असंयतः असंयमवान् अविरतः-तपसि न विशेषेण रतः, अथवा कस्मादसंयतो ? , यस्मादविरतो-विरतिवर्जितः, तथा न प्रतिहतानि-सम्यक्त्वप्राप्तया ह्रस्वीकृतानि प्रत्याख्यातानि च-सर्वविरतिप्रतिपत्तितः प्रतिषेधितानि पाप-कर्माणि-ज्ञानावरणादीनि येन स तथा, अथवा प्रतिहतानि अतीतकालकृतानि निन्दाद्वारेण प्रत्याख्यातानि अनागतकालभावीनि निवृत्तितः पापकर्माणि-प्राणातिपातादिपापक्रिया येन स तथा ।

तन्निषेधेनाप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा, ततः पूर्वपदाभ्यां सह कर्मधारयः, अत एव ‘सकिरिए’ सक्रयः-कायिक्यादिक्रियायुक्तः ‘असंवुडे’ असंवृतः-अनिरुद्धेन्द्रियः ‘एगंतदंडे’ एकान्तेनैव-सर्वधैव दण्डयत्यात्मानं परं वा पापप्रवृत्तितो यः स एकान्तदण्डः, ‘एगंतबाले’ सर्वथा मिथ्यादृष्टि, अत एव ‘एगंतसुत्ते’ सर्वथा मिथ्यात्वनिद्रया प्रसुतः ‘पापकर्म’ ज्ञानावरणाद्यशुभं कर्म ‘अण्हाइ’ आस्तीति-आश्रवति बध्नातीत्यर्थः, हन्तीति कोमलामन्त्रणे प्रत्यवधारणार्थो वा, ‘अण्हाइ’ति आस्तीत्येव बध्नात्येवेत्युत्तरं, न ह्यसंयतादिविशेषणो जीवः कस्याश्चिदवस्थायां कर्म न बध्नातीति १ ।

तृतीयसूत्रे ‘नन्नत्थ चरिममोहणिज्जं कम्मं वेदेमाणे वेअणिज्जं कम्मं बंधइ नो मोहणिज्जं’ति नन्नत्थत्ति-नवरं केवलमित्यर्थः, चरिममोहनीयं सूक्ष्मसम्परायगुणस्थानके लोभमोहनीयसूक्ष्म-किट्टिकारूपं वेदयन् वेदनीयं बध्नाति, अयोगिन एव वेदनीयस्याबन्धकत्वात्, न पुनर्मोहनीयं बध्नाति, सूक्ष्मसम्परायस्य मोहनीयायुष्कवर्जानां षण्णामेव प्रकृतीनां बन्धकत्वात्, यदाह-

॥ १ ॥

“सत्तविहबंधगा होंति पाणिणो आउवज्जियाणं तु ।

तहसुहुमसंपराया छव्विहबंधा विणिदिह्वा ॥

—मोहाउयवज्राणं पयडीणं ते उ बंधगा भणिया” ३ ।

अथाभिधित्सितोपपातनिरूपणा- याह—‘जीवे ण’ मित्यादि, व्यक्तं, नवरं ‘उत्सणं’ति बाहुल्यतः ‘कालमासे कालं किञ्च’ति मरणावसरे मरणं विधायेत्यर्थः ४ ।

‘इओ चुए पेच्च’ति इतः स्यानान्मर्त्यलोकलक्षणास्युतो—अथः ‘प्रेत्य’ जन्मान्तरे देवः स्यात्, ‘से केणहेण’ति अथ केन कारणेनेत्यर्थः, ‘जे इमे जीव’ति य इमे—प्रत्यक्षासन्नाः जीवाः—पञ्चेन्द्रिय-तिर्यङ्गुष्यलक्षणाः, ग्रामागरादयः प्राग्वत्, ‘अकामतण्हाए’ति अकामानां—निर्जराघनभिलाषिणां सतांतृष्णा—तृद् अकामतृष्णा तथा, एवमन्यत्पदद्वयम्, ‘अकामअण्हाणगसीयायवदंसमसगसेय-जल्लमल्लपंकपरितावेण’ इह स्वेदः—प्रस्वेदो या च लगति चेति जल्लो—रजोमात्रं मल्लः—कठिनीभूतः पल्लो—मल एव स्वेदेनार्द्राभूतः अस्नानादयस्तु प्रतीताः अस्नानादिभिर्य परितापः स तथा तेन ।

‘अप्पतरो वा भुज्जतरो वा कालं’ति प्राकृतत्वेन विभक्तिपरिणामादल्पतरं वा भूयस्तरं वा कालं यावत् ‘अन्नतरेसु’ति बहूनां मध्ये एकतरेषु ‘वाणमंतरेसु’ति व्यन्तरेषु देवलोकेषु—देवजनेषु मध्ये ‘तहिं तेसिं गइ’ति ‘तस्मिन्’—वानमन्तरदेवलोके ‘तेषाम्’ असंयतादिविशेषणजीवानां ‘गति’ गमनं ‘ठिइ’ति अवस्थानम् ‘उववाओ’ति देवतया भवनम् ।

मू. (४४-वर्तते) तेसि णं भंते ! देवाणं केवइअं कालं ठिई पन्नत्ता ?, गोअमा! दसवाससहस्साइं ठिई पन्नत्ता, अत्थि णं भंते ! तेसिं देवाणं इही वा जुई वा जसे ति वा बले ति वा वीरिए इ वा पुरिसक्कारपरिक्कमे इ वा ?, हंता अत्थि ।

ते णं भंते ! देवा परलोगस्साराहगा ?, नो तिण्हे समट्ठे ५ ।

से जे इमे गामागरनयरनिगमरायहाणिखेडकब्बडमडंबदोणमुहपट्टणासमसंवाहसन्निवेसेसु मणुआ भवंति, तंजहा—

अंडुबद्धका निअलबद्धका हडिबद्धका चारगबद्धका हत्थच्छिन्नका पायच्छिन्नका कण्णच्छिन्नका नक्कच्छिन्नका उड्डच्छिन्नका जिब्बच्छिन्नका सीसच्छिन्नका मुखच्छिन्नका भज्झच्छिन्नका वेकच्छिन्नका हियउप्पाडियगा नयणुप्पाडियगा दसणुप्पाडियगा वसणुप्पाडियगा गेवच्छिन्नका तंडुलच्छिन्नका कागणिमंसक्खाइयथा ओलंबिया लंबिअया घंसिअया घोलिअया फाडिअया पीलिअया सूलाइअया सूलभिन्नका खारवत्तिया वज्झवत्तिया सीहपुच्छियया दवग्निदह्मिगा पंकोसण्णका पंके खुत्तका वलयमयका वसट्टमयका नियाणमयका अंतोसल्लमयका गिरिपडिअका तरुपडियका मरुपडियका गिरिपक्खंदोलिया तरुपक्खंदोलिया मरुपक्खंदोलिया जलपवेसिका जलणपवेसिका विसभक्खितका सत्थोवाडितका वेहाणसिआ गिद्धपिड्डका कंतारभतका दुभिव्वमतका असंकिलिड्डपरिणामा ते कालमासे कालं किञ्चा अन्नतरेसु वाणमंतरेसु देवलोएसु देवत्ताए उवयत्तारो भवंति । तहिं तेसिं गती तहिं तेसिं ठिती तहिं तेसिं उववाए पन्नत्ते ।

तेसि णं भंते ! देवाणं केवइअं कालं ठिती पन्नत्ता ?, गोअमा !, बारसवाससहस्साइं ठिती पन्नत्ता । अत्थि णं भंते ! तेसिं देवाणं इही वा जुई वा जसे ति वा बले ति वा वीरिए इ वा पुरिसक्कारपरिक्कमे इ वा ?, हंता अत्थि, ते णं भंते ! देवा परलोगस्साराहगा ?, नो तिण्हे समट्ठे ६

वृ. ‘इही इ व’ति ऋद्धि—परिवारादिसम्पत् ‘जुई इ व’ति धृति—शरीराभरणादिदीप्ति, इशब्दो निपातो वाक्यालङ्कारार्थः, इतिशब्दो वाऽयं कृतसन्धिप्रयोग उपप्रदर्शनार्थः, ‘जसे इ व’ति यशः—ख्याति, वाशब्दो विकल्पार्थ, कचित्पठ्यते—‘उट्ठाणे इ वा कम्मे इ व’ति तत्रोत्थानम्—

ऊर्ध्वमिवनं कर्म च—उत्क्षेपणादिकाक्रिया 'बले इ व'ति बलं शारीरः प्राणः 'वीरिण इ वा' वीर्यं—जीवप्रभवः प्राण एव 'पुरिसङ्कारपरिक्रमे इ व'ति पुरुषकारः—पुरुषाभिमानः स एव निष्पादितफलः पराक्रमः, 'हंते'ति एवमेवेत्यर्थः।

'ते णं देवा परलोगस्स आराहग'ति ते अकामनिर्जरालब्धदेवभवा व्यन्तराः 'परलोकस्य'जन्मान्तरस्य निर्वाणसाधनानुकूलस्य 'आराधका' निष्पादका इति प्रश्नः ?, 'नो इण्ठे'ति नायमर्थ 'समठ्ठे'ति समर्थ—सङ्गत इत्युत्तरम्, अयमभिप्रायः—ये हि सत्यदर्शनज्ञान-पूर्वकानुष्ठानतो देवाः स्युस्त एवावश्यंतया आनन्तर्येण पारम्पर्येण वा निर्वाणानुकूलं भवान्तर-मावर्जयन्ति, तदन्ये तु भाज्याः ५।

'से जे' इत्यादिसूत्रं व्यक्तं, नवरं सेशब्दोऽयशब्दार्थ, अयशब्दश्चोह चाक्योपक्षेपार्थो, ग्रामादयः प्राग्वत्, 'अंडुबद्धग'ति अण्डूनि—अन्दुकानि काष्ठमयानि लोहमयानि वा हस्तयोः पादयोर्वा बन्धनविशेषाः 'नियलबद्धग'ति निगडानि—लोहमयानि पादयोर्बन्धनानि 'हडिबद्धग'ति हडि—खोटकः 'चारगबद्धग'ति चारको—गुप्ति 'मुरवच्छिन्नग'ति मुरजो—गलघण्टिका 'मज्झच्छिन्नग'ति मध्य—उदरदेशः 'वड्कच्छिन्नग'ति उत्तरासङ्गन्यायेन विदारिताः, 'हियउप्पाडियग'ति उत्पाटितहृदया आकृष्टकालेयकमांसा इत्यर्थः।

'वसणुप्पाडियग'ति उत्पाटितवृषणा आकृष्टाण्डा इत्यर्थः, 'तण्डुलच्छिन्नग'ति तण्डुलप्रमाणखण्डैः खण्डिताः 'कागणिमंसखाइय'ति काकणीमांसानि तद्देहोद्धृतश्लक्ष्ण-मांसखण्डानि तानि खादिताः 'उल्लंबियग'ति अवलम्बितकाः रज्ज्वा बद्धा गर्तादाववतारिताः, उल्लम्बितपर्यायास्तु नैते भवन्ति, उल्लम्बितानां वैहायसिकशब्देन वक्ष्यमाणत्वादिति, 'लंबियग'ति लम्बितकाः—तरुशाखायां बाही बद्धाः 'घंसियग'ति घर्षितकाश्चन्दनमिव धावि 'घोलियय'-तिघोलितका दधिघट इवपट इव वा 'फालियय'ति स्फालितकाः कुठारेण दारुवच्छाटकवद्धा, पुस्तकान्तरे 'पीलियग'ति पीडितका यन्त्रैरिक्षुवदिति 'सूलाइयग'ति शूलाधितकाः सुलिकाप्रोताः 'सूलमिन्नग'ति मस्तकोपरि निर्गतशूलिकाः 'खारवत्तिय'ति क्षारेण क्षारे वा तोक्षकतरुभस्मा-दिनिर्मितमहाक्षारे वर्तिता—वृत्ति कारिताः तत्र क्षिप्ता इत्यर्थः, क्षारपात्रं वा कृताः—क्षारपात्रिताः तं भोजितास्तस्य वाऽऽधारतां नीता इत्यर्थः।

'वज्जवत्तिय'ति वर्धेण सह वृत्तिं कारिताः वर्द्धपात्रिता वा—तेन बद्धा इत्यर्थः, उत्पाटितबद्धा वा, 'सीहपुच्छियय'ति इह पुच्छशब्देन मेहनं विवक्षितम् उपचारात् ततः सीहपुच्छं कृतं सञ्जातं वा येषां ते सिंहपुच्छितास्त एव सिंहपुच्छितकाः, सिंह हि मैथुनाभिवृत्तस्यात्याकर्षणात् कदाचिन्मेहनं त्रुटयति एवं ये कचिदपराधे राजपुरुषैस्त्रोटितमेहनाः क्रियन्ते ते सिंहपुच्छितका व्यपदिश्यन्त इति, अथवा कृकाटिकातः पुतप्रदेशं यावदेषां वर्ध उक्तर्त्य सिंहपुच्छाकारः क्रियते ते तथोच्यन्ते इति, 'दवग्गिदङ्ग'ति दवाग्निदावानलस्तेन ये दग्धास्ते तथोक्ताः 'पंकोसन्नग'ति पङ्के ये अवसन्नाः—सर्वथा निमग्नास्ते पङ्कावसन्नाः 'पंके खुत्तग'ति पङ्के मनाह मग्नाः केवलं तत उत्तरी-तुमशक्ताः 'बलयमयग'ति बलन्तः—संयमाद् भ्रश्यन्तः अथवा बुभुक्षादिना वेष्टन्तो ये मृतास्ते बलन्मृतकाः।

‘वसद्वयग’ति वशेन—विषयपारतन्त्र्येण ऋताः—पीडिता वशार्ता, वशं वाविषय-
परतन्त्रतां ऋता—गता वशार्तास्ते सन्तो ये मृतास्ते वशार्तमृता वशार्तमृता वा शब्दादिरक्त-
हरिणादिवदिति ‘नियामयग’ति निदानं कृत्वा बालतपश्चरणादिमन्तो ये मृतास्ते तथा
‘अंतोसह्यमयग’ति अनुद्धूतभावशल्या मध्यवर्तिभल्ल्यादिशल्या वा सन्तो ये मृताः ‘गिरिपडियग’ति
गिरेः—पर्वतात्पतिताः गिरिर्वा—महापाषाणः पतितो येषामुपरि ते तथा, एवं तरुपतितकाः,
‘मरुपडियग’ति मरौ—निर्जलदेशे पतिता ये ते तथा, मरोर्वा—निर्जलदेशावयवविशेषात्
स्थलादित्यर्थः पतिता ये ते तथा ।

‘भरपडियग’ति क्वचित्तत्र भरात्—तृणकर्पासादिभरात्पतिता भरो वा पतितो येषामुपरि
ते तथा, ‘गिरिपक्खंदोलया’ गिरिपक्षे—पर्वतपार्श्वे छिन्नटङ्कगिरौ वाऽऽत्मानमन्दोलयन्ति ये ते
तथा, तेषां च तदन्दोलनमन्दोलकात्पातेनात्मनो मरणार्थम्, एवं तरुपक्षान्दोलकादयोऽपीति,
‘सत्थोवाडियग’ति शस्त्रेणात्मानमवपाटयन्ति—विदारयन्ति मरणार्थं ये ते तथा, ‘वेहाणसिग’ति
विहायसि—आकाशे तरुशाखादावात्मन उल्लम्बनेन यन्मरणं भवति तद्विहायसं तदस्ति येषां ते
प्राकृतशैलीवशात् वेहाणसिया, ‘गिद्धपड्यग’ति ये मरणार्थं पुरुषकरिकरभरासभादिकलेवरमध्ये
निपतिताः सन्तो गृध्रैः स्पृष्टास्तुण्डैर्विदारिता प्रियन्ते ते गृध्रस्पृष्टकाः ‘असंकिलिडपरिणाम’ति
संकलिष्टपरिणामा हि महार्तरौद्रध्यानावेशेन देवत्वं न लभन्त इति भावः ६ ।

मू. (४४-वर्तते) से जे मे गामागरनयरनिगमरायहाणिखेडकब्बडमडंबदोणमुहपट्टणास-
मसआहसेनेवेसेसु मणुआ भयति, तंहा—पगइमद्दग पगइउवसंता पगइपतुकोहमाणमायालोहा
मिउमद्दवसंपन्ना अलीणा विणीआ अम्माविउसुसुसका अम्मापिड्ढं अनतिकमणिअवयणा
अपिच्छा अप्पारंभा अप्पपरिगहा—

—अप्पेणं आरंभेणं अप्पेणं समारंभेणं अप्पेणं आरंभसमारंभेणं वित्तिं कप्पेमाणा बहूई
वासाइं आउअं पालंति पालिता कालमासे कालं किञ्चा अन्नतरेसु वाणमंतरेसु देवलोएसु देवत्ताए
उववत्तारो भवन्ति, तहिं तेसिं गती तहिं तेसिं ठिती तहिं तेसिं उववाए पन्नत्ते ।

तेसिं णं मंते ! देवाणं केवइअं कालं ठिती पन्नत्ता ?, गोयमा ! चउदसवाससहस्सा ७ ।

मू. ‘पगइमद्दग’ति प्रकृत्या—स्वभावत एव न परानुवृत्त्यादिना भद्रकाः—परोपकार-
करणशीलाः प्रकृतिभद्रकाः ‘पगइउवसंता’ इत्यत्र उपशान्ताः—क्रोधोदयाभावात् ‘पगइतनुकोह-
मानमायालोह’ति सत्यपि कषायोदये प्रतनुक्रोधादिभावाः ‘मिउमद्दवसंपन्न’ति मृदु यन्मार्दवम्—
अत्यर्थमहङ्कृतिजयं ये सम्पन्नाः—प्राप्तास्ते तथा ‘आलीण’ति आलीना—गुरुमाश्रिताः, ‘भद्दग’ति
क्वचित्तत्र भद्रकाः—अनुपतापकाः सेव्यशक्षागुणात्, तत एव विनीताः ।

एतदेवाह—‘अम्मापिऊण सुसुसगा’ अम्मापित्रीः शुश्रूषकाः—सेवकाः, अत एव ‘अम्मा-
पिऊणं अनइकमणिअवयणा’ इहैवं सम्बन्धः—अम्मापित्रीः सत्कमनतिक्रमणीयं वचनं येषां ते
तथा, तथा ‘अपिच्छा’ अमहेच्छाः ‘अप्पारंभा अप्पपरिगहा’ति इहारम्भः—पृथिव्यादिजीवोपमर्द
कृत्यादिरूपः परिग्रहस्तु—धनधान्यादिस्वीकारः, एतदेव वाक्यान्तरेणाह—‘अप्पेण आरंभेण’-
मित्यादि, इहारम्भो—जीवानां विनाशः समारम्भः—तेषामेव परितापकरणं, आरम्भसमारम्भस्त्वेतद्व्यं,
‘वित्तिं’त वृत्तिं—जीविकां ‘कप्पेमाणा’ति कल्पयन्तः कुर्वाणाः ७ ।

मू. (४४-वर्तते) से जाओ इमाओ गामागरनयरनिगमरायहाणिखेडकब्बडमडंबदोण-

मुहपट्टणासमसंबाह- संनिवेसेसु इत्यियाओ भवन्ति, तंजहा-अंतो अंतेउर्याओ गयपइआओ मयपइआओ बालविहयाओ छडितल्लिताओ माइरक्खिआओ पिअकरक्खिआओ भायरक्खिआओ कुलघररक्खिआओ ससुरकुलरक्खिआओ परुढणहमंसकेसकक्खरोमाओ -

-ववगयपुण्णगंधमल्लालंकाराओ अण्हानगसेअजल्लमलपंकपरिताविआओ ववगयखीर-दहिणवमीअसप्पितेल्लगुललोणमहुमअमंसपरिचत्तकयाहाराओ प्पिच्छाओ अप्पारंभाओ अप्पपरिग्गहाओ अप्पेणं आरंभेणं अप्पेणं समारंभेणं अप्पेणं आरंभसमारंभेणं वित्तिं कप्पेमाणीओ

-अकामबंभवेरवासेसं तमेव पइसेअं नाइक्कमइ, ताओ णं इत्यिआओ एयारूवेणं बिहारेणं विहरमाणीओ बहूइं वासाइं सेसं तं चेव जाव चउसडिं वाससहस्साइं ठिई पन्नत्ता ।

बृ. सेजाओ इमाओ'ति अथ या एता 'अंतो अंतेउरियाओ'ति अन्तः-मध्ये अन्तःपुरस्येति गम्यं, 'कुलघररक्खियाओ'ति कुलगृहं-पितृगृहं 'मित्तनाइनियथसंबंधिरक्खियाओ'ति क्वचित्, तत्र मित्राणि पितृपत्यादीनां तासामेव वा सुहृदः एवं ज्ञातयो-मातुलादिस्वजना निजका-गोत्रीयाः सम्बन्धिनो-देवरादिरूपाः 'परुढणहकेसकक्खरोमाओ'ति प्ररूढादृष्टिमुपगताः विशेषसंस्काराभावाग्रहादयो यासां तास्तथा, पाठान्तरे 'परुढणहकेसकक्खरोमाओ'ति इह श्मश्रूणि-कूर्चरोमाणि ।

तानि च यद्यपि स्त्रीणां न भवन्ति तथापि कासाञ्चिदल्पानि भवन्त्यपीति तद्ग्रहणम्, 'अण्हानगसेयजल्लमलपंकपरितावाओ' अस्नानकेन हेतुना स्वेदादिभिः परितापो यासां तास्तथा, तत्र स्वेदः-प्रस्वेदः जल्लो-रजोमात्रं मलः-कठिनीभूतं तदेव पङ्कः-स्वेदेनार्द्राभूतं तदेव, 'ववगयखीरदहिनवनीयसप्पितेल्लगुललोणमहुमअमंसपरिचत्तकयाहाराओ'ति व्यपगतानि क्षीरादीनि यतस्तथा परित्यक्तानि मध्वादीनि ३ येन स एवंविधः कृतः-अभ्यवहृत आहारो यकाभिस्तास्तथा, 'तमेव पइसेअं नाइक्कमंति' या निधुवनार्थमाश्रीयते तामेव पतिशय्यां-मर्तृशयनं नातिक्रमन्ति-उपपत्तिना सह नाऽऽश्रयन्तीति ८ ।

बृ. (४४-वर्तते) से जे इमे गामागरनयरनिगमरायहाणिखेडकब्बडमडंबदोणमुह-पट्टणासमसंबाहसन्निवेसेसु मणुआ भवन्ति, तंजहा -

दगविइया दगतइया दगएसत्तमा दगेक्करसमा गोअमा गोव्वइआ गिहिधम्म धम्मचिंतका अविरुद्धविरुद्धवुहसावकम्पभियओ तेसिं मणुआणं नो कप्पइ इमाओ नव रसविगईओ आहारित्तए, तंजहा -

खीरं दहिं नवणीयं सर्पिं तेल्लं फाणियं महुं मज्झं मंसं, नन्नत्थ एक्काए सरसवविगइए, ते णं मणुआ अप्पिच्छा तं चेव सव्वं णवरं चउरासीइ वाससहस्साइं ठिई पन्नत्ता ९ ।

बृ. 'दगबीय'ति ओदनद्रव्यापेक्षया दकम्-उदकं द्वितीयं भोजने येषां ते दकद्वितीयाः 'दगतइय'ति ओदनादिद्रव्यद्वयापेक्षया दकम्-उदकं तृतीयं येषां ते दकतृतीयाः 'दगसत्तम'ति ओदनादीनि षट् द्रव्याणि दकं च सप्तमं भोजने येषां ते दकसप्तमाः, एवं दगएक्करसमा एतदपीति

'गोतमगोव्वइयगिहिधम्मधम्मचिंतकाविरुद्धविरुद्धवुहसावकम्पभियओ'ति गौतमो-ह्रस्वो बलीवर्दस्तेन गृहीतपादपतनादिविचित्रशिक्षेण जनचित्ताक्षेपदक्षेण भिक्षामटन्ति ये ते गौतमाः, गोव्वइयत्ति-गोव्रतं येषामस्ति ते गोव्रतिकाः, ते हि गोषु ग्रामाग्निरिच्छन्तीषु

निर्गच्छन्ति चरन्तीषु चरन्ति पिबन्तीषु पिबन्ति आयान्तीष्वायान्ति शयानासु च शेरते इति, उक्तं च—

॥ १ ॥

“गावीहि समं निग्गमपवेससयणासणाइ पकरेति ।

भुंजन्ति जहा गावी तिरिक्खवासं विहाविता ॥”

‘गृहिधर्माणो’ गृहस्थधर्म एव श्रेयानित्यभिसन्धेर्देवातिथिदानादिरूपगृहस्थ धर्मानुगताः ‘धर्मचिन्तका’ धर्मशास्त्रपाठकाः सभासदा इत्यर्थः, ‘अविरुद्धाः’ वैनयिकाः उक्तं च—

॥ १ ॥

“अविरुद्धो विनयकरो देवाईणं पराए भत्तीए ।

जह वेसियायणसुओ एवं अन्नेऽवि नायव्या ॥”

विरुद्धा—अक्रियावादिनः केचिदालाघनभ्युपगमेन बाह्यान्तरविरुद्धत्वात्, वृद्धाः—तापसा वृद्धकाल एव दीक्षाभ्युपगमात्, आदिदेवकालोत्पन्नत्वेन च सकललिङ्गिनामाद्यत्वात्, श्रावका—धर्मशास्त्रश्रवणाद् ब्राह्मणाः अथवा वृद्धश्रावका ब्राह्मणाः, एते प्रभृति—आदिर्येषां ते तथा, ‘नवनीयं’ति प्रक्षणं ‘सप्पि’ति घृतं ‘फाणियं’ति गुडं ‘नन्नत्थ एक्काए सरिसवविगईए’ति न इति आहारनिषेधः अन्यत्र तां वर्जयित्वेत्यर्थः, एकस्याः सर्षपविकृतेः सर्षपतैलविकृतेरित्यर्थः ९ ॥

मू. (४४-वर्तते) से जे इमे गंगाकूलगा वानपत्या तावसा भवन्ति, तंजहा—होतिया पोतिया कोतिया जण्णई सहई धालई हुंपउट्टा दंतुक्खलिया उम्मज्जका सम्मज्जका निमज्जका संपक्खाला दक्खिणकूलका उत्तरकूलका संखधमका कूलधमका मियलुद्धका हत्थितावसा उइंडका दिसापोक्खिणो वाक-वासिणो अंबुवासिणो बिलवासिणो जलवासिणो वेलवासिणो रुक्खमूलीआ अंबुभक्खिणो वाउभक्खिणो सेवालभक्खिणो—

—मूलाहारा कंदाहारा तयाहारा पत्ताहारा पुप्फाहारा बीयाहारा परिसडियकंदमूल-तयपत्तपुप्फफलाहारा जलाभिसेअकडिणगायभूया आयावणाहिं पंचगितायेहिं इंगालसोखियं कंडुसोखियं कंठसोखियंपिव अप्पाणं करेमाणा—

बहूइं वासाइं परियायं पाउण्णंति बहूइं वासाइं परियायं पाउणित्ता कालमासे कालं किच्चा उक्कोसेणं जोइसिएसु देवेसु देवत्ताए उववत्तारी भवन्ति, पलिओवमं वाससयसहस्समव्वहिअं ठिई, आराहगा?, नो इणट्ठे समट्ठे १० ।

वृ. ‘गंगाकूलग’ति गङ्गाकूलाश्रिताः ‘वानपत्य’ति वने—अटव्यां प्रस्था—प्रस्थानं गमन-मवस्थानं वा वनप्रस्था सा अस्ति येषां तस्यां वा भवा वानप्रस्थाः—‘ब्रह्मचारी गृहस्थश्च, वानप्रस्थो यतिस्तथे’त्येवंभूततृतीयाश्रमवर्तिनः ‘होतिय’ति अग्निहोत्रिकाः ‘पोतिय’ति वस्त्रधारिणः ‘कोतिय’ति भूमिशायिनः ‘जन्नई’ति यज्ञयाजिनः ‘सहई’ति श्राद्धाः ‘धालई’ति गृहीतभाण्डाः ‘हुंपउट्ट’ति कुण्डिकाश्रमणाः ‘दंतुक्खलिय’ति फलभोजिनः ‘उम्मज्जक’ति उन्मज्जनमात्रेण ये स्नान्ति ‘सम्मज्जग’ति उन्मज्जनस्यैवासकृत्करणेन ये स्नान्ति ‘निमज्जक’ति स्नानार्थं निमग्ना एव ये क्षणं तिष्ठन्ति ‘संपक्खाल’ति मृत्तिकादिघर्षणपूर्वकं येऽङ्गं क्षालयन्ति ।

‘दक्खिणकूलग’ति यैर्गङ्गाया दक्षिणकूल एव वस्तव्यम् ‘उत्तरकूलग’ति उक्तविपरीताः ‘संखधमग’ति शङ्खं ध्यात्वा ये जेमन्ति यद्धन्यः कोऽपि नागच्छतीति ‘कूलधमग’ति ये कूले स्थित्वा शब्दं कृत्वा भुञ्जते ‘मियलुद्धय’ति प्रतीता एव, ‘हत्थितावस’ति ये हस्तिनं मारयित्वा

तेनैव बहुकालं भोजनतो यापयन्ति 'उड्डङ्ग'ति ऊर्ध्वीकृतदण्डा ये सञ्चरन्ति 'दिसापेक्खिणो'ति उदकं न दिशः प्रोक्ष्य ये फलपुष्पादि समुद्धेन्वन्ति 'याकवासिणो'ति वल्कलवाससः 'चेलवासिणो'ति व्यक्तं पाठान्तरे 'वेलवासिणो'ति समुद्रवेलासन्निधियासिनः 'जलवासिणो'ति ये जलनिमग्ना एवासते, शेषाः प्रतीताः ।

नवरं 'जलाभिसेयकठिणगाया' इति ये अस्नात्वा न भुञ्जते स्नानाद्वा पाण्डुरीभूतगात्रा इति वृद्धाः, पाठान्तरे जलाभिषेककठिनं गात्रं भूताः—प्राप्ता ये ते तथा, 'इंगालसोद्धिय'ति अङ्गारैरिव पक्वं 'कंडुसोद्धियं'ति कन्दुपक्कमिवेति 'पलिओवमं वाससयसहस्समब्भियं'ति मकारस्य प्राकृत-प्रभवत्वाद्धर्षशतसहस्रम्यधिकमित्यर्थः, अथवा पल्योपमं वर्षशतसहस्रमभ्यधिकं च पल्योपमादित्येवं गमनिकाः॥

मू. (४४-वर्तते) से जे इमे जाव सन्निवेसेसु पव्वइया समणा भवन्ति, तंजहा—कंदपिया कुक्कइया मोहरिया गीयरइप्पिया नञ्जणसीला ते णं एएणं विहारेणं विहरमाणा बहूइं वासाइं सामण्णपरियायं पाउणंति बहूइं वासाइं सामण्णपरियायं पाउणिन्ता तस्स ठाणस्स अनालोइअअप्पडिक्कंता कालमासे कालं किच्चा उक्कोसेणं सोहम्मे कप्पे कंदप्पएसु देवसु देवत्ताए उववत्तारो भवन्ति, तहिं तेसिं गती तहिं तेसिं गती तहिं तेसिं ठिती, सेसं तं वेव, नवरं पलिओवमं वाससहस्समब्भियं ठिती ११ ।

से जे इमे जाव सन्निवेसेसु परिव्वायगा भवन्ति, तंजहा—संखा जोई कविला भिउच्चा हंसा परमहंसा बहुउदया कुडिव्वया कण्हपरिव्वायगा, तत्थ खलु इमे अह माहणपरिव्वायगा भवन्ति, तंजहा—

वृ. 'पव्वइया समण'ति निर्ग्रन्था इत्यर्थ, 'कंदपिय'ति कान्दर्पिकाः—नानाविधहासकारिणः 'कुक्कइय'ति कुक्कुवेनकुत्सितावस्पन्देन चरन्तीति कौकुचिकाः, ये हि धूनयनवदनकरघरणादिभिर्भाण्डा इव तथा चेष्टन्ते यथा स्वयमहसन्त एव परान् हासयन्तीति 'मोहरिय'ति मुखरा—नानाविधासम्बद्धाभिधायिनस्त एव भीखरिकाः 'गीयरइप्पिय'ति गीतेन या रती—रमणं क्रडा सा प्रिया येषां गीतरतयो वा लोकाः प्रिया येषां ते तथा 'सामण्णपरियायं'ति श्रामण्यपर्यायं साधुत्वमित्यर्थ 'पाउणंति'ति प्रापयन्ति पूरयन्तीत्यर्थ ११ ।

"परिव्वायगति मस्करिणः 'संखा'ति साङ्ख्याः बुद्धयहङ्कारादिकार्यग्रामवादिनः प्रकृती-श्वरयोः जगत्कारणत्वमभ्युपगताः 'जोई'ति योगिनः अध्यात्मशास्त्रानुष्ठायिनः 'कविल'ति कपिलो देवता येषां ते कापिलाः, साङ्ख्या एव निरीश्वरा इत्यर्थ, 'भिउच्चा'ति भृगुः—लोकप्रसिद्ध ऋषिविशेषस्तस्यैते इष्या इति भार्गवाः, 'हंसा परमहंसा बहुउदगा कुलिव्वया' इत्येते चत्वारोऽपि परिव्राजकमते यतिविशेषाः, तत्र हंसा ये पर्वतकुहरपथाश्रमदेवकुलारामवासिनो भिक्षार्थं च ग्रामं प्रविशन्ति, परमहंसास्तु ये नदीपुलिनसमागमप्रदेशेषु वसन्ति चीरक्रीपीनकुशांश्च त्यक्त्वा प्राणान् परित्यजन्ति ।

बहूदकास्तु ग्रामे एकरात्रिका नगरे पञ्चरात्रिकाः प्राप्तभोगांश्च ये भुञ्जन्त इति, कुटीव्रताः—कुटीचराः, ते च गृहे वर्तमाना व्यपगतक्रथलोभमोहाः अहङ्कारं वर्जयन्तीति, 'कण्ह-परिव्वायग'तति कृष्णपरिव्राजकाः परिव्राजकविशेषा एव, नारायणभक्तिका इति केचित्

कण्हे दीवायणे चेव, देवगुत्ते अ नारए ॥

मू. (४६) तत्थ खलु इमे अठ्ठ खत्तियपरिव्वायया भवन्ति, तंजहा—

मू. (४७) सीलई ससिहारे(य), नग्गई भग्गई तिअ ।

विदेहे रायाराया रायारामे बलैति अ ॥

वृ. कण्ड्वादयः षोडश परिव्राजका लोकतोऽवसेयाः ।

मू. (४८) ते णं परिव्वायगा रिउव्वेदज्जुव्वेदसामवेयअहव्वणवेय इतिहासपंचमाणं निग्घंटुल्लङ्घणं संगोवंगणं सरहस्साणं चउण्हं वेयाणं सारगा पारगा धारगा वारगा सडंगवी सडित्तविसारया संखाणे सिक्खाकप्पे वागरणे छंदे निरुत्ते जोतिसामयणे अन्नेसु य बंभणएसु अ सत्थेसु सुपरिनिट्टिया यावि हुत्था ।

ते णं परिव्वायगा दानधम्मं च सोअधम्मं च तित्थाभिसेअं च आघवेमाणा पन्न वेमाणा पस्सवेमाणा विहरन्ति, जण्णं अम्हे किंचि असुई भवति तण्णं उदएण य मट्ठिआए अ पक्खालिअं सुई भवति ।

एवं खलु अम्हे चोक्खा चोक्खायारा सुई सुइसमायारा भवेत्ता अभिसेअजलपूअप्पाणो अविग्घेण सम्मं गमिस्सामो, तेसि णं परिव्वायगाणं नो कप्पइ अगडं वा तलायं वा नइं वा वाविं वा पुक्खरिणीं वा दीहियं वा गुंजालिअं वा सरं वा सागरं वा ओगाहित्तए, णन्तथ अद्धाणगमणे, नो कप्पइ सगडं वा जाव संदमाणिअं वा दूरुहित्ता णं गच्छित्तए ।

तेसि णं परिव्वायगाणं नो कप्पइ आसं वा हत्थिं वा उट्ठं वा गोणिं वा महिसं वा खरं वा दुरुहित्ता णं गमित्तए, तेसि णं परिव्वायगाणं नो कप्पइ नडपेच्छा इ वा जाव मागपहेच्छा इ वा पिच्छित्तए, तेसि परिव्वायगाणं नो कप्पइ हरिआणं लेसणया वा घट्टणया वा थंभणया वा लूसणया वा उप्पाडणया वा करित्तए ।

तेसि परिव्वायगाणं नो कप्पइ इत्थिकहा इ वा भत्तकहा इ वा देसकहा इ वा रायकहा इ वा वोरकहा इ वा अणत्थदंडं करित्तए, तेसि णं परिव्वायगाणं नो कप्पइ अथपायाइं वा तउअपायाणि वा तंबपायाणि वा जसदपायाणि वा सीसगपायाणि वा रुपपायाणि वा सुवण्णपायाणि वा अन्नयराणि वा बहुमुल्लाणि वा धारित्तए, णन्तथ लाउपाएण वा दारुपाएण वा मट्ठिआपाएण वा तेसि णं परिव्वायगाणं नो कप्पइ अयबंधणाणि वा तउअबंधणाणि वा तंबबंधणाणि जाव बहुमुल्लाणि धारित्तए, तेसि णं परिव्वायगाणं नो कप्पइ नानाविहवण्णरागरत्ताइं वत्थाइं धारित्तए, नन्तथ एक्कए धाउरत्ताए ।

तेसि णं परिव्वायगाणं नो कप्पइ हारं वा अद्धहारं वा एकावलिं वा मुत्तावलिं वा कणगावलिं वा रयणावलिं वा मुरविं वा कंठमुरविं वा पालंबं वा तिसरयं वा कडिसुत्तं वा दसमुट्ठिआनंतकं वा कडयाणि वा तुडियामि वा अंगयाणि वा केऊराणि वा कुंडलाणि वा मउडं वा चूलामणि वा पिणद्धत्ताए ।

नन्तथ एकेणं तंबिएणं पवित्तएणं, तेसि णं परिव्वायगाणं नो कप्पइ गंथिमवेढिम-पूरिमसंघातिमे चउव्विहे मल्ले धारित्तए, नन्तथ एगेणं कन्नपुरेणं, तेसि णं परिव्वायगाणं नो कप्पइ अगलुएण वा चंदनेन वा कुंकुमेण वा गायं अनुलिपित्तए, नन्तथ एक्काएगंगामट्ठिआए तेसि णं कप्पइ मागहए पत्थए जलस्स पडिगाहित्तए, सेऽवियवहमाणे णो चेव णं अवहमाणे,

सेऽविययिमिओदए नो चेव णं कद्दोदए, सेऽविय बहुपसण्णे नो चेव णं अबहुपसण्णे, सेऽविय परिपूए नो चेव णं अपरिपूए, सेऽविय णं दिन्ने नो चेव णं अदिन्ने, सेऽविय पिबित्तए नो चेव णं रत्तए णं चरुचमसपक्खालणट्ठयाए सिणाइत्तए वा ।

तेसि णं परिव्यायगाणं कप्पइ मागहए अद्धादए जलस्स पडिग्गाहितए, सेऽविय वहमाणे नो चेव णं अवहमाणे जाव नो चेव णं अदिन्ने, सेऽविय हत्थपायचरुचमसपक्खालणट्ठयाए नो चेव णं पिबित्तए सिणाइत्तए वा, ते णं परिव्यायगा एयारुवेणं विहारेणं विहरमाणा बहूइं वासाइं परियायं पाउणंति बहूइं वासाइं परियायं पाउणिता कालमासे कालं किच्चा उक्कसेणं बंभलोए कप्पे वेवत्ताए उववत्तारो भवंति ।

तहिं तेसिं गई तहिं तेसिं ठिई दस सागरोवमाइं ठिई पन्नत्ता, सेसं तं चेव १२ ॥

बृ. 'रिउवेदज' जुव्वेदसामवेद्यउहव्वणवेद ति इह षष्ठीबहुवचनलोपदर्शनात् ऋग्वेदय-जुव्वेदसामवेदाथर्ववेदानामिति दृश्यं, 'इतिहासपंचमाणं'ति इतिहासः पुराणमुच्यते 'निग्घंटु-छट्ठाणं'ति निर्घण्टुः—नामकोशः 'संगोवंगाणं'ति अङ्गानि—शिक्षादीनि उपाङ्गानि—तदुक्तप्रपञ्चनपराः प्रवन्धाः 'सरहस्साणं'ति ऐदम्पर्ययुक्तानामित्यर्थः 'चउण्हंवेयाणं'ति व्यक्त 'सारय'ति अध्यापन-द्वारेण प्रवर्तकाः स्मारका वा अन्येषां विस्मृतस्य स्मरणात् 'पारय'ति पर्यन्तगामिनः 'धारय'ति धारयितुं क्षमाः 'सड्ढंगवी'ति । षडङ्गविदः—शिक्षादिविचारकाः

'सट्ठितंतविसारय'ति कापिलीयतन्त्रपण्डिताः 'संख्याणे'ति सङ्ख्याने—गणितस्कन्दे सुपरिनिष्ठिता इति योगः, अथ षडङ्गानि दर्शयन्नाह—'सिक्खकप्पे'ति शिक्षा च—अक्षरस्वरूप-निरूपकं शास्त्रं कल्पश्च—तथाविधसमाचारनिरूपकं शास्त्रमेवेति शिक्षा—कल्पस्तत्र, 'वागरणे'ति शब्दलक्षणशास्त्रे 'छंदे'ति पद्यवचनलक्षणशास्त्रे 'निरुत्ते'ति शब्दनिरु-क्तिप्रतिपादके 'जोइसा-मयणे'ति ज्योतिषामयने—ज्योतिषशास्त्रे अन्येषु च बहुषु 'बंभण्णाएसु य'ति ब्राह्मणकेषु च—वेद-व्याख्यानरूपेषु ब्राह्मणसंबन्धि शास्त्रेष्वगमेषु वा, वाचनान्तरे 'परिव्यायएसु य नएसु'ति परिव्राजकसम्बन्धिषु च नयेषु—न्यायेषु 'सुपरिनिष्ठिया यावि होत्थ'ति सुनिष्णाताश्चाप्यभूवन्निति

'आघवेमाण'ति आख्यायन्तः—कथयन्तः 'पन्नवेमाण'ति बोधयन्तः 'परुवेमाण'ति उपपत्तिभिः स्थापयन्तः 'चोक्खा चोक्खायार'ति चोक्षा—विमलदेहनेपथ्याः चोक्षाचारा—निरवद्यव्यवहाराः, किमुक्तं भवतीत्याह—'सुई सुईसमायर'ति, 'अभिसेयजलपूयप्पाणो'ति अभिषेकतो जलेन पूयति—पवित्रित आत्मा यैस्ते तथा 'अविग्घेणं' विघ्नाभावेन, 'अगडं व'ति अवटं—कूपं 'वावि व'ति वापी—घतुरस्रजलाशयविशेषः 'पुक्खरिणीं व'ति पुष्करिणीं वर्तुलः स एव पुष्करयुक्तो वा 'दीहियं व'ति दीर्घिका—सारणी ।

'गुंजालियं व'ति गुञ्जालिका—वक्रसारणी 'सरसिं व'ति क्वचिद्वक्ष्यते तत्र महत्सरः सरसीत्युच्यते, 'नन्नत्थ अद्धामगमणेणं'ति न इति यो निषेधः सोऽन्यतराध्वगमनादित्यर्थः, 'सगडं वे'त्यत्र यावत्करणादिदं दृश्यं—'रहं वा जाणं वा जुग्गं वा गिळ्ळिं वा थिळ्ळिं वा पवहणं वा सीयं वे'ति एतानि च प्रागिव व्याख्येयानीति, 'हरियाणं लेसणया व'ति संश्लेषणता 'घट्टणया व'ति सङ्कटनं 'धंभणया व'ति स्तम्भनम्—ऊर्ध्वीकरणं 'लूसणया व'ति क्वचित्तत्र लूषणं—हस्तादिना पनकादेः सम्भार्जनं 'प्याडणया वा' उन्मूलनं ।

‘अयपायाणि वे’त्यादिसूत्रे यावत्करणात् त्रपुकसीसकरजतजातरूपकाचवेडन्तिय-
वृत्तलोहकंसलोहहारपुटकरीतिकामणिशङ्खदन्तचर्मचेलशैलशब्दविशेषितानि पात्राणि दृश्यानि,
‘अन्नयराणि वा तहप्पगाराणि महद्धणमुल्लाई’ इति च दृश्यं तत्रायो—लोहं रजतं—रूप्यं जातरूपं—
सुवर्णं काचः—पाषाणविकारः वेडन्तियत्ति—रुद्धिगम्यं वृत्तलोहं—त्रिकुटीति यदुच्यते कांस्यलोहं—
कांस्यमेव हारपुटकं—मुक्ताशुक्तिपुटं रीतिका—पीतला अन्यतराणि वा एषां मध्ये एकतराणि
एतद्वयतिरिक्तानि वा तथाप्रकाराणि भोजनादिकार्यकरणसमर्थानि महत्—प्रभूतं धनं—द्रव्यं
मूल्यं—प्रतीतं येषां तानि तता ‘अलाबुपाएणं’ति अलाबुपात्रात् तुम्बकभाजनादित्यर्थः, तथा
‘अयबन्धणाणि वे’त्यत्र यावत्करणात् त्रपुकबन्धनादीनि शैलबन्धनान्तानि पात्राणि दृश्यानि ।

‘अन्नयराई तहप्पगाराई महद्धणमुल्लाई’ इत्येतच्च दृश्यमिति, पुस्तकान्तरे समग्रमिदं
सूत्रद्वयमस्त्येवेति, ‘नन्नत्थ एगाए धाउरत्ताए’ति इह युगलिकयेति शेषो दृश्यः, हारादीनि प्राग्वत्,
नवरं ‘दसमुद्धियामंतयं’ति रुद्धशब्दत्वादस्य हस्ताङ्गुलीमुद्रिकादशकमित्यर्थः, ‘पवित्तएणं’ति
पवित्रकम्—अङ्गुलीयकं ‘गंधिमवेडिमपूरिमसंघाइमे’ति ग्रन्थिमं—ग्रन्थनेन निर्वृत्तं मालारूपं
वेष्टिमं—मालावेष्टननिर्वृत्तं पुष्पलम्बूसकादि पूरिमं—पूरणनिर्वृत्तं वंशशलाकाजालकपूरणमयमिति
सङ्घातिमं—सङ्घातेननिर्वृत्तम् इतरेतरस्य नालप्रवेशनेन मल्लेति—माल्यानि मालायां साधूनि तस्यै
हितानि वेति पुष्पाणीत्यर्थः ‘कण्णपूरएणं’ति कर्मपूरकः—पुष्पगणः कर्मभरणविशेषः ।

॥ १ ॥ मागहए पत्थए ति दो असईओ पसई दोहिं पसईहिं सेइया होइ ।

चउसेइओ उ कुलओ चउकुलओ पत्थओ होइ ॥

चउपत्थमाढयंतह चत्तारि थ आढया भवे दोणो’ इत्यादिमानलक्षणलक्षितो मागधप्रस्थः,
‘सेऽवि य वहमाणए’ति तदपि च जलं वहमानं—नद्यादिश्रोतोवर्ति व्याप्रियमाणं वा,
‘थिमिओदए’ति स्तिमितोदकं यस्याधः कर्दमो नास्ति ‘बहुपसत्रे’ति बहुप्रसन्नम्—अतिस्वच्छं
‘परिपूए’ति परिपूतं वस्त्रेण गालितं ‘पिबित्तए’ति पातुं ‘चारुधमस’ति चरु—स्थाली-
विशेषश्चमसो—दर्विकेति १२ ॥

मू. (४९) तेणं कालेणं तेणं समएणं अम्मडस्स परिब्बायगास्स सत्त अंतेवासिसयाई
गिम्हकालसमयंसि जेडामूलमासंसि गंगाए महानईए उभओकूलेणं कं पिहपुराओ नयराओ पुरिमतालं
नयरं संपड्डिया विहाराए ।

तए णं तेसिं परिब्बायगाणं तीसे अगामियाए छिन्नोवायाए दीहमद्धाए अडवीए कंचि
देसंतरमनुपत्ताणं से पुब्बग्गहिए उदए अनुपुब्बेणं परिभुंजमाणे झीणे ।

तए णं ते परिब्बाया झीणोदगा समाणा तण्हाए पारब्भमाणा पार २ उदगदातारमपस्समाणा
अन्नमन्नं सदावेति सदायित्ता एवं वयासी—एवं खलु देवाणुप्पिया ! अम्ह इमीसे अगामिआए
जाव अडवीए कंचि देसंतरमनुपत्ताणं से उदय जाव झीणे तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ।

अम्ह इमीसे अगामियाए जाव अडवीए उदगदातारस्स सब्बओ समंता मग्गणगवेसणं
करित्तए त्तिकट्ठ अन्नमन्नस्स अंतिए एअमड्डं पडिसुणंति २ ता तीसे अगामियाए जाव अडवीए
उदगदातारस्स सब्बओ समंता मग्गणगवेसणं करेइ करित्ता उदगदातारमलभमाणा दोच्चं पि
अन्नमन्नं सदावेति सदावेत्ता एवं वयासी ।

इह णं देवाणुप्पिया ! उदगदातारो नत्थि तं नो खलु कप्पइ अम्ह अदिन्नं गिण्हित्तए अदिन्नं सातिजित्तए, तं मा णं अम्हे इयाणि आवड्कालं पि अदिन्नं गिण्हामो अदिन्नं सादिज्जामो मा णं अम्हं तवलोवे भविस्सइ ।

तं सेयं खलु अम्हं देवाणुप्पिया ! तिदंडयं कुंडियाओ य कंछणियाओ य करोडियाओ य भिसियाओ य छन्नालए य अंकुसए य केसरीयाओ य पवित्तए य गणेतियाओ य छत्तए य वाहणाओ य पाउयाओ य धाउरत्ताओ य एगंते एडित्ता गंगं महानइ ओगाहिता बालुअसंधारए संधरित्ता संलेहणाइओसियाणं भत्तपानपडियाइक्खियाणं पाओवगयाणं कालं अनवकंछमाणाणं विहरित्तएत्तिकड्डु अन्नमन्नस्स अंतिए एअमड्डं पडिसुणंति ।

अन्नमन्नस्स अंतिए० पडिसुणित्ता तिदंडए य जाव एगंते एडेइ २ गंगं महानइ ओगहेति २ तं वेलुआसंधारए संधरंति बालुयासंधारयं दुरुहंति वा २ त्ता पुरत्थाभिमुहा संपलियं कनिसत्ता करयलजावकड्डु एवं वयासी —

नमोऽत्थु णं अरहंताणं जाव संपत्ताणं, नमोऽत्थु णं समणस्स भगवओ महावीरस्स जाव संपाविउकामस्स, नमोऽत्थु णं अम्मडस्स परिव्वायगस्स अम्हं धम्मयारियस्स धम्मोवदेसगस्स, पुब्बिं णं अम्हे अम्मडस्स परिव्वायगस्स अंतिए थूलगपाणाइ वाए पच्चक्खाए जावजीवाए मुसावाए अदिन्नादाणे पच्चक्खाए जावजीवाए सव्वे मेहुणे पच्चक्खाए जावजीवाए थूलए परिग्गहं पच्चक्खाए जावजीवाए ।

इयाणि अम्हे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए सव्वं पाणाइवायं पच्चक्खामो जावजीवाए एवं जाव सव्वं परिग्गहं पच्चक्खामो जावजीवाए सव्वं कोहं मानं मायं लोहं पेज्जं दोसं कलहं अब्भक्खाणं पेसन्नं परपरिवायं अरइरइं मायामोसं मिच्छादंसणसत्तं अकरणिज्जं जोगं पच्चक्खामो जावजीवाए सव्वं असनं पानं खाइमं साइमं चउब्बिहंपि आहारं पच्चक्खामो जावजीवाए जंपि य इमं सरीरं इड्डं कंतं पियं मणुणं मणामं थेज्जं वेसासियं संमतं बहुमतं अममं भंडकरंडगसमाणं —

—मा णं सीयं मा णं उण्हं मा णं खुहा मा णं पिवासा मा णं वाला मा णं चोरा मा णं दंसा मा णं मसगा मा णं वातियपित्तियसंनिवाइयविदिहा रोगातंका परीसहोवसग्गा फुसंतुत्तिकड्डु एयंपि णं घरमेहिं ऊसासणीसासेहिं वोसिसामित्तिकड्डु संलेहणाइूसणाइूसिया भत्तपाणापडियाइक्खिया पाओवगया कालं अनवकंछमाणा विहरंति, तए णं ते परिव्वाया बहूइं भत्ताइं अणसणाए छेदंति छेदिता आलोइअपडिक्कंता समाहिपत्ता कालमासे कालं किच्चा वंसलोए कप्पे देवत्ताए उववन्ना, तहिं तेसिं गई दससागरोवमाइं ठिई पन्नत्ता, परलोगस्स आराहगा, सेसं तं चेव १३ ॥

बु. अथ ये चरकपरिव्राजका ब्रह्मलोकं गतास्तदुपदर्शनेनाधिकृतार्थं समर्थयन्नाह—
'तेण'मित्यादि व्यक्तं, नवरं 'जेड्डामूलमासंसि'ति ज्येष्ठा मूलं वा नक्षत्रं पौर्णमास्यां यत्र स्यात् स ज्येष्ठामूलो मासः, ज्येष्ठ इत्यर्थः, 'अगामियाए'ति अविद्यमानग्रामायाः 'छिन्नावाए'ति छिन्ना—
व्यवच्छिन्नाः आपाताः—सार्थगोकुलादिसम्पाता यस्यां सा तथा तस्याः 'दीहमद्धाए'ति दीर्घाध्वन दीर्घमार्गाया इत्यर्थः 'सद्दविंति'ति शब्दयन्ति—सम्भाषन्ते 'मग्गणगवेसणं'ति मार्गणं च—अन्वय-
धर्मैरन्वेषणं गवेषणं च—व्यतिरेकधर्मैरन्वेषणमेवेति मार्गणगवेषणं 'साइजित्तए'ति स्वादचितुं—
भोक्तुमित्यर्थः, क्वचित्तु 'अदिन्नं साइजित्तए'ति पाठः, तत्र 'भुंजित्तए'ति भोक्तुं 'साइजित्तए'ति

भोजयितुं भुञ्जानं वाऽनुमोदयितुमिति व्याख्येयं ।

‘तिदंङए’ति त्रयाणां दण्डकानां समाहारस्त्रिदण्डकानि ‘कुंडियाओ य’ति कमण्डलवः ‘कंचणियाओ य’ति काञ्चनिकाः—रुद्राक्षमयमालिकाः ‘करोडियाओ य’ति करोटिकाः—मृण्मय-भाजनविशेषाः ‘भिसियाओ य’ति वृषिकाः उपवेशनपट्टिकाः ‘छन्नालए य’ति षण्णाल-कानि त्रिकाष्ठिकाः ‘अंकुसाए य’ति अङ्कशकाः—देवार्चनार्थं वृक्षपल्लवाकर्षणार्थं अङ्कशकाः ‘केसरियाओ य’ति केशरिकाः—प्रमार्जनार्थानि चीवरखण्डानि ‘यवित्तए य’ति पावत्रकाणि—ताम्रमयान्य-हुलीयकानि ‘गणेत्तियाओ य’ति गणेत्रिकाः—हस्ताभरणविशेषः छत्रकाण्युपानहश्च प्रतीताः ।

‘धाउरत्ताओ य’ति धातुरक्ता—गैरिकोपरजिताः शाटिका इति गम्यं, ‘पडिसुणेति’ति प्रतिशृण्वन्ति—अभ्युपगच्छन्ति, ‘संपलियंकनिसन्न’ति सम्पर्यङ्कः—पद्मासनं, प्राणातिपाता-दिव्याख्या पूर्ववत्, शरीरविशेषणव्याख्या त्वेषम्—‘इङ्’ति वल्लभं ‘कंतं’ति कान्तं काम्यत्वात् ‘पिय’ति प्रियं सदा प्रेमविषयत्वात् ‘मणुण्णं’ति मनोज्ञं—सुन्दरमित्यर्थः, ‘मणोमं’ति मनसः अम्यते—प्राप्यते पुनः पुनः संस्मरणतो यत्तन्मनोऽमं ‘पेज्जं’ति सर्वपदार्थानां मध्ये अतिशयेन प्रियत्वात् प्रेयः ।

प्रकर्षेण वा इज्या—पूजाऽस्येति प्रेज्यं, प्रियं वा कालान्तरनयनात्, ‘थेज्जं’ति क्वचित्तत्र स्थैर्यम्, अस्थिरेऽपि मूढैः स्थैर्यसमारोपणात्, ‘वेसासियं’ति विश्वासः प्रयोजनमस्येति वैश्वासिकं, परशरीरमेव हि प्रायेणाविश्वासहेतुर्भवतीति, ‘समयं’ति सम्मतं तत्कृतकार्याणां सम्मतत्वात् ‘बहुमयं’ति बहुसो बहूनां वा मध्ये मतम्—इष्टं यत्तद्बहुमतम् ‘अणुमयं’ति वैगुण्यदर्शनस्यापि पश्चान्मतमनुमतं ‘भंडकरंङगसमाणं’ति आभरणकरण्डकतुल्यमुपादेयमित्यर्थः, तथा ।

‘मा णं सीय’ मित्यादि व्यक्तं, नवरं माशब्दो निषेधार्थः, णङ्कारो वाक्यालङ्कारार्थः, इह च स्पृशत्विति यथायोगं योजनीयम्, अथवा ‘मा णं’ति मा एतच्छरीरमिति व्याख्येयं, ‘मा णं वाल’ति व्यालाः—श्वापदभुजगाः ‘रोगायंक’ति रोगाः—कालमहाव्याधयः आतङ्काः—त एव सद्योघातिनः ‘परीसहोवसग्ग’ति परीषहाः—क्षुदादयो द्वाविंशति उपसर्गा—दिव्यादयः ‘फुसंतु’ स्पृशन्तु ‘इतिकट्टु’ति इतिकृत्वा इत्येवमभिसन्धाय यत्प्राणितमिति शेषः ।

‘एयं पिणं’ति एतदपि शरीरं ‘वोसिरामिति कट्टु इत्यत्र तिकट्टुति—इतिकृत्वा इति विसर्जनं विधाय विहरन्तीति योगः, ‘संलेहनाझूसिय’ति संलेखना—शरीरस्य तपसा कृशीकरणं तां तथा वा ‘झूसिअ’ति जुषटा वा सेविता ये ते तथा ‘संलेहणझूसणाझूसिय’ति क्वचित् तत्र संलेखनायां—कषायशरीरकृशीकरणे या जोषणा—प्रीति सेवा वा ‘जुषी प्रीतिसेवनयो’ रिति वचनात् सा तथा तथा तां वा ये जुषाः—सेवितास्ते तथा संलेखनाजोषणाया वा झूसियति—झूषि क्षीणा ये ते तथा ।

‘भत्तपाणपडियाइक्खिय’ति प्रत्याख्यातभक्तपानाः ‘पाओवगया’ पादपोषगता वृक्षवन्निष्पन्दतयाऽयस्थिता इत्यर्थः, ‘कालं अणवकंखमाण’ति मरणमनवकाङ्क्षन्तः, आकाशन्ति हि मरणमतिक्रष्टुं गताः केचनेति तन्निषेध उक्तः ‘अणसणाए छेइति’ति अनशनेन व्यदच्छि-न्दन्ति—परिहरन्तीत्यर्थः, एते च यद्यपि देशविरतिमन्तस्तथापि परिव्राजकक्रयया ब्रह्मलोकं गता इत्यवसेयम्, अन्यथैतद्मरणं वृथैव स्याद्, देश विरिफलं त्वेषां परलोकाराधकत्वमेवेति, न च ब्रह्मलोकगमनं परिव्राजकक्रियाफलमेवामेवोच्यते, अन्येषामपि मिथ्यादृशां कपिलप्रभृतीनां तस्योक्तत्वादिति १३ ॥

मू. (५०) बहुजने णं भंते ! अन्नमन्नस्त एवमाइक्खइ एवं भासइ एवं पस्वेइ एवं खलु

अंबडे परिव्वायए कंपिल्लपुरे नयरे घरसते आहारमाहरेइ, घरसए वसहिं उवेइ, से कहमेयं भंते ! एवं ? , गोयमा ! जण्णं से बहुजनो अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ जाव एवं परूवेइ—एवं खलु अम्मडे परिव्वायए कंपिल्लपुरे जाव घरसए वसहिं उवेइ, सच्चे णं एसमद्धे, अहंपि णं गोयमा ! एवमाइक्खामि जाव एवं परूवेमि—एवं खलु अम्मडे परिव्वायए जाव वसहिं उवेइ ।

से केंगद्धे णं भंते ! एवं बुद्धइ—अम्मडे परिव्वायए जाव वसहिं उवेइ ? , गोयमा ! , अम्मडस्स णं परिव्वायगस्स पगइभदयाए जाव विणीयाए छट्ठंछट्ठेणं अनिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं उट्ठं बाहाओ पगिज्झिय २ सुराभिमुहस्स आतावणभूमीए आतावेमाणस्स सुभेणं परिणामेणं पसत्याहिं लेसाहिं विसुज्झमाणीहिं अन्नया कयाइ तदावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमेणं ईहावूहामग्गणगवेसणं करेमाणस्स वीरियलद्धीए वेउव्वियलद्धीए ओहिनाणलद्धी समुप्पन्ना ।

तए णं से अम्मडे परिव्वायए ताए वीरियलद्धीए वेउव्वियलद्धीए ओहिनाणलद्धीए समुप्पण्णाए जणविम्हावणहेउं कंपिल्लपुरे घरसए जाव वसहिं उवेइ, से तेणद्धेणं गोयमा ! एवं बुद्धइ—अम्मडे परिव्वायए कंपिल्लपुरे नयरे घरसए जाव वसहिं उवेइ ।

पहू णं भंते ? अम्मडे परिव्वायए देवान्णुप्पिण्णं भंतिए मुंदे भविस्स अगाराओ अनगारियं पव्वइत्तए ? , नो इणद्धे समद्धे, गोयमा ! अम्मडे णं परिव्वायए समणोवासए अभिगयजीवाजीवे जाव अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ।

नवरं ऊसियफलिहे अवंगुदुवारे चियत्तंतेउरघरदारपवेसी न बुद्धइ अम्मडस्स णं परिव्वायगस्स धूलए पाणाइवाए पच्चक्खाए जावजीवाए जाव परिग्गहे नवरं सव्वे मेहुणे पच्चक्खाए जावजीवाए, अम्मडस्स णं नो कप्पइ अक्खसोत्तप्पमाणमेत्तंपि जलं सयराहं उत्तरित्तए नन्नत्थ अद्धाणगमणेणं, अम्मडस्स णं नो कप्पइ सगडं एवं चेव भाणियव्वं जाव नन्नत्थ एगाए गंगामट्ठियाए

अम्मडस्स णं परिव्वायगस्स नो कप्पइ आहाकम्मिए वा उद्देसिए वा भीसजाए इ वा अज्झोअरए इ वा पूइकम्मे इ वा कीयगडे इ वा पामिच्चे इ वा अनिसिद्धे इ वा अभिहडे इ वा ठइत्तए वा रइत्तए वा कंतारभत्ते इ वा दुब्भिकखभत्ते इ वा पाहुणगभत्ते इ वा गिलाणभत्ते इ वा बद्धलियाभत्ते इ वा भोत्तए वा पाइत्तए वा, अम्मडस्स णं परिव्वायगस्स नो कप्पइ मूलभोयणे वा जाव बीयभोयणे वा भोत्तए वा पाइत्तए वा, अम्मडस्स णं परिव्वायगस्स छउव्विहे अनत्थदंडे पच्चक्खाए जावजीवाए, तंजहा —

अवज्झाणायरिए पमायायरिए हिंसप्पयाणे पावकम्भोवएसे, अम्मडस्स कप्पइ मागहए अद्धाढए जलस्स पडिग्गाहित्तए सेऽविय वहमाणए नो चेव णं अवहमाणए जाव सेऽविय पूए नो चेव णं अपरिपूए सेऽविय सावज्जेत्तिकाऊं नो चेव णं अणवज्जे सेऽविय जीवा इतिकट्ठु नो चेव णं अजीवा सेऽविय दिन्ने नो चेव णं अदिन्ने सेऽविय दंतहत्थपायचरुचमसपक्खालणट्ठयाए पिबित्तए वा णो चेव णं सिणाइत्तए, अम्मडस्स कप्पइ मागहए य आढए जलस्स पडिग्गाहित्तए, सेऽविय वहमाणे जाव दिन्ने नो चेव णं अदिण्णे सेऽविय सिणाइत्तए नो चेव णं हत्थपायचरुचमसपक्खालणट्ठयाए पिबित्तए वा ।

अम्मडस्स नो कप्पइ अन्नउत्थिया वा अन्नउत्थियदेवयाणि वा अन्नउत्थियपरिग्गहियाणि वा चेइयाइं वंदित्तए वा नमंसित्तए वा जाव पञ्चवासित्तए वा नन्नत्थ अरिहंते वा अरिहंतचेइयाइं वा । अम्मडे णं भंते ! परिव्वायए कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छिहिति ? कहिंउववज्जि-

हिति ?, गोयमा ! अम्मडे णं भंते ! परिव्वायए कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छिहिति ? कहिं उववज्जिहिति ?, गोयमा ! अम्मडे णं परिव्वायए उच्चावएहिं सीलव्वयगुणवेरमण-पच्चक्खणाणपोसहोववासेहिं अप्पाणं भावेमाणे बहूइं वासाइं समणोवासयपरियायं पाउणिहिति २ ता मासियाए संलेहणाए अप्पाणं झूसित्ता सद्धिं भत्ताइं अणसणाए छेदित्ता आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा बंभलोए कप्पे देवत्ताए उववज्जिहिति ।

तत्थ णं अत्थेगइयाणं देवाणं दस सागरोवमाइं ठिई पन्नत्ता, तत्थ णं अम्मडस्सवि देवस्स दस सागरोवमाइं ठिई । ते णं भंते ! अम्मडे वेप्पे ताओ देवत्तेगाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खएणं अनतरं वयं चइत्ता कहिं गच्छिहिति कहिं उववज्जिहिति ?, गोयमा ! महाविदेहे वासे जाइं कुलाइं भवन्ति अट्ठाइं दित्ताइं वित्ताइं विच्छिन्नविउलभवनसयणनसनजाणवाहणाइं बहुधणजायस्वरययाइं आओगपओगसंपउत्ताइं विच्छड्डियपउरमत्तपाणाइं बहुदासीदास-गोमहिसगवेलगप्पभूयाइं बहुजनस्स अपरिश्रूयाइं तहप्पगारेसु कुलेसु पुयत्ताए पच्चायाहिति ।

तए णं तस्स दारगस्स गब्भत्थस्स चेव समाणस्स अम्मापिईणं धम्मं दढा पतिण्णा भविस्सइ, से णं तत्थ नवण्हं मासाणं बहुपडिपुन्नाणं अट्ठईमाणराइंदियाणं वीइक्कंताणं सुकुमालपाणिपाए जाव ससिसोमाकारे कंते पियदंसणे सुरूवे दारए पयाहिति, तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो पढमे दिवस ठिइवडियं काहिति, विइयदिवसे चंदसूरदंसणियं काहिति, छडे दिवसे जागरियं काहिति, एक्कारसमे दिवसे वीतिकंते निव्वित्ते असुइजायकम्मकरणे संपत्ते बारसाहे दिवसे अम्मापियरो इमं एयारूवं गोणं गुणनिष्फन्ने नामधेज्जं काहिति—जम्हा णं अम्हं इमंसि दारगंसि गब्भत्थंसि चेव समाणंसि धम्मं दढपइण्मा तं होउ णं अम्हं दारए दढपइण्णे नामेणं, तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो नामधेज्जं करेहितिदढपइन्नेति ।

तं दढपइन्नं दारगं अम्मापियरो साइरेगऽड्ढवासजातगं जाणित्ता सोभणंसि तिहिकरणनक्खत्तमुहुत्तंसि कलायरियस्स उवणेहिंति ।

तए णं से कलायरिए तं दढपइन्नं दारगं लेहाइयाओ धणियप्पहाणाओ सउणरूय-पज्जवसाणाओ बावत्तरि कलाओ सुत्ततो य अत्थतो य करणतो य सेहाविहिति सिखाविहिति, तंजहा—लेहं गणितं रूवं नइं गीयं वाइयं सरगयं पुक्खरगयं समतालं जूयं जनवायं पासकं अट्ठावयं पोरेकच्चं दगमड्डियं अन्नविहिं पानविहिं वत्थविहिं विलेवणविहिं सयणविहिं अज्जं पहेलिय मागहियं गाहं गीइयं सिलोयं हिरण्णजुत्ती सुवण्णजुत्ती गंधजुत्ती चुण्णजुत्ती आभरणविहिं तरुणीपडिकम्मं इत्थि लक्खणं पुरिसलक्खणं हयलक्खणं गयलक्खणं गोणलक्खणं कुक्कडलक्खणं चक्कलक्खणं छत्तलक्खणं चम्मलक्खणं दंडलक्खणं असिलक्खणं मणिलक्खणं काकणिलक्खणं वत्थुविज्जं खंधारमाणं नगरमाणं वत्थुनिवेसणं वूहं पडिवूहं चारं पडिचारं चक्कवूहं गरुलवूहं सगडवूहं जुद्धं मिजुद्धं जुद्धातिजुद्धं मुट्ठिजुद्धं बाहुजुद्धं लयाजुद्धं इसत्थं छरुप्पवाहं धनुव्वेयं हिरण्णपागं सुवण्णपागं वट्ठखेदं खुत्ताखेदं नालियाखेदं पत्तच्छेज्जं कडवच्छेज्जं सजीवं निजीवं सउणरुत्तमिति बावत्तरिकला सेहाविहिति सिक्खावेत्ता अम्मापिईणं उवणेहिंति ।

तए णं तस्स दढपइन्नस्स दारगस्स अम्मापियरो तं कलायरियं विपुलेणं असनपा-नखाइमसाइमेणं वत्थगंधमल्लालंकारेण य सक्कारेहिंति सम्माणेहिंति सक्कारेत्ता सम्माणेत्ता विपुलं जीवियारिहं पीइदाणं दलइस्सइ, विपुलं २ ता पडिविसज्जेहिंति ।

तए णं से दढपइण्णे दारए बावत्तरिकलापंडिए नवंगसुत्तपडिबोहिए अड्डारसदेवी भासाविसारए गीयराती गंधव्वणइकुसले हयजोही गयजोही रहजोही बाहुजोही बाहुप्पमदी वियालचारी साहसिए अलंभोगसमत्थे आवि भविस्सइ ।

तए णं दढपइण्णे दारगं अम्मापियरो बावत्तरिकलापंडियं जाव अलं भोगसमत्थं वियाणिता विउलेहिं अन्नंभोगेहिं पानभोगेहिं लेण भोगेहिं वत्थभोगेहिं सयणभोगेहिं कामभोगेहिं उवणिमंतेहंति

तए णं से दढपइण्णे दारएतेहिं विउलेहिं अन्नभोगेहिं जाव सयणभोगेहिं नो सज्झिहिति नो रज्झिहिति नो गिज्झिहिति नो अज्झोववज्झिहिति, से जहानामए उप्पलेइ वा पउमेइ वा कुसुमेइ वा नलिणेइ वा सुभगेइ वा सुगंधेइ वा पोंडरीएइ वा महापोंडरीएइ वा सतपत्तेइ वा सहस्सपत्तेइ वा सतसहस्सपत्तेइ वा पंके जाए जले संवुह्णोवलिप्पए पंकरएणं नोवलिप्पइ जलरएणं, एवमेव दढपइण्णेवि दारए कामेहिं जाए भोगेहिं संवुह्णे नोवलिप्पिहिति कामरएणं नोवलिप्पिहिति भोगरएणं नोवलिप्पिहिति मित्तनाइनियगसयनसंबंधिपरिजणेणं, से णं तहारूवाणं धेराणं अंतिए केवलं बोहिं बुज्झिहिति केवलबोहिं बुज्झित्ता अगाराओ अनगारियं पव्वइहिति ।

से णं भविस्सइ अनगारे भगवंते ईरियसिमिए जाव गुत्तवंभयारी । तस्स णं भगवंतस्स एतेणं विहारेणं विहरमाणस्स अणंते अणुत्तरे णिव्वाघाए निरावरणे कसिणे पडिपुण्णे केवल-वरणाणदंसणे समुप्पज्झिहिति ।

तए णं से दढपइण्णे केवलीं बहूइं वासाइं केवलिपरियागं पाउणिहिति, केवलिपरियागं पाउणिता मासियाए संलेहणाए अप्पाणं झूसित्ता सद्धिं भत्ताइं अणसणाए छेएत्ता जस्सट्ठाए कीरइ नग्गभावे मुंडभावे अण्हाणाए अदंतवणाए केसलीए बंभचेरवासे अच्छत्तकं अणोवाहण-कंभूमिसेआ फलहसेआ कट्ठसेआ परघरपवेसो लद्धावलद्धं परेहिं हीलणाओ खिसणाओ णिंदणा गरहणाओ तालणाओ तज्जणाओ परिभवणाओ पव्वहणाओ उच्चावया गामकंटका बावीसं परीसहवसग्गा अहियासिज्झंति तमड्डमाराहिता चरिमेहिं उस्सासणिस्सासेहिं सिज्झिहिति बुज्झिहिति मुच्चिहिति परिणिव्वाहिति सव्वदुक्खाणमंतं करेहिति ॥

बृ. इहैव ज्ञातान्तरमाह—‘बहुजनेन’मित्यादि व्यक्तं, नवरं ‘पगइभदयाए’ इत्यत्र यावत्करणादिदं दृश्यं—‘पगइउवसंतयाएपगइतणुकोहमाणमायालोहयाएमिउमइवसंपन्नयाएअल्लीणयाएभदयाए’ति व्याख्या प्राग्वत्, ‘अनिविस्सत्तेणं’ति अविश्रान्तेन ‘पगिज्झिय’ति प्रगृह्य विधायेत्यर्थः, ‘परिणामेणं’ति जीवपरणत्या ‘अज्झवसाणेहिं’ति मनोविशेषैः ‘लेसाहिं’ति तेजोलेश्यादिकाभिः ‘तदावरणज्जाणं’ति वीर्यान्तरवैक्रयलब्धिप्राप्तिनिमित्तावधिज्ञाना- वरणानामित्यर्थः, ‘ईहावूहमग्गणगवेसणं’ति इह ईहा—किमिदमित्थमुतान्यथेत्येवं सदर्थालोचना- भिमुखा मति चेष्टा, व्यूह—इदमित्थमेवंरूपो निश्चयः, मार्गणम्—अन्वयधर्मालोचनं यथा स्थाणौ निश्चेतव्ये इह वलुत्सर्पणादयः प्रायः स्थाणुधर्मा घटन्त इति, गवेषणं—व्यतिरेकधर्मालोचनं यथा स्थाणावेव निश्चेतव्ये इह शिरःकण्डूयनादयः प्रायः पुरुषधर्मा न घटन्त इति, तत एषां समाहारद्वन्द्वः, ‘वीरियलद्धीए’ति वीर्यलब्ध्या सह ‘वेउव्वियलद्धीए’ति वैक्रियलब्ध्या सह ‘ओहिनाणलद्धि’ति अवधिज्ञानलब्धि समुत्पन्ना, वीर्यलब्ध्यादित्रयमुत्पन्नमित्यर्थः, वाचनान्तरे ‘वीरियलद्धी वेउव्वियलद्धी’ति पठ्यते, यत्कचित् ‘अम्म(म्ब)डे परिव्वायगे’ति दृश्यते तदयुक्तं ।

अम्मडे इत्येतस्य स्थानाङ्गादिपुस्तकेषु दर्शनात्, ‘अहिगयजीवाजीवे’ इत्यत्र यावत्करणादिदं

धश्यम्—‘उवलद्धपुण्णपावे’ ‘आसवसंवरनिज्जरकिरियाहिगरणबंधमोक्खकुसले’ आश्रवाः—
प्राणातिपातादयः संवराः—प्राणातिपातविरमणादयः निर्जरा—कर्मणो देशतः क्षपणं क्रियाः—
कायिक्यादिकाः अधिकरणानि—खङ्गादिनिर्वर्तनसंयोजनानि बन्धमोक्षी—कर्मविषयी, एतेन चास्य
ज्ञानसम्पन्नतोक्ता, ‘असहेज्ज’ति अविद्यमानसाहाय्यः कुतीर्थिकप्रेरतः सन् सम्यक्त्वाविचलनं
प्रति न परसाहाय्यमपेक्षत इति भावः, अत एवाह—‘देवासुरनागसुवण्णजक्खरक्खस-
किन्नरकिंपुरिसगरुलंगंधमहोत्ताइएहिं निगंथाओ वादवणाओ अणइक्कजिजे’ इति
देवा—वैमानिकाः असुरनागति—असुरकुमारा नागकुमाराश्चेति भवनपतिविशेषाः सुवण्णति—
सद्गर्णा ज्योतिष्का इत्यर्थः, कचिद्गरुडेति नाधीयते, ततः सुवण्णेति—सुवर्णकुमारा भवन-
पतिविशेषाः यक्षराक्षसकिन्नरकिम्पुरुषाः व्यन्तरभेदाः, गरुडति—गरुडचिह्नाः सुवर्णकुमाराः,
गन्धर्वमहोरगाश्च व्यन्तराः ।

‘इणमो निगगन्थे पावयणे’ति अस्मिन्निर्ग्रन्थे प्रवचने ‘निस्संकिय’ति निसन्देहः ‘निक्खंखिय’ति
मुक्तदर्शनान्तरपक्षपातः ‘निव्विइगिच्छे’ति निर्विचिकित्सकः फलं प्रति निशङ्कः ‘लद्धे’तिलब्धा-
र्थोऽर्थश्रवणतः ‘गहिये’ति गृहीतार्थोऽवधारणतः ‘पुच्छिये’ति पृष्ठार्थसंशये सति ‘अहिगयये’ति
अधिगतार्थोऽभिगतान्तो वा अर्थावबोध्यात् ‘विणिच्छिये’ति विनिश्चितार्थः एदम्पर्योपलम्भात्,
अत एव ‘अट्ठिमिजपेम्माणुरागरत्ते’ अस्थीनि च—कीकसानि मिज्जा च—तन्मध्यवर्ती धातुविशेषः
अस्थिमिज्जास्ताः पेमानुरागेण—सार्वज्ञप्रवचनप्रीतिलक्षणकुसुम्भादिरागेण रक्ता इव रक्ता यस्य
स तथा, केनोलेखेनत्याह ।

‘अयमाउसोओ ! निगगंथे पावयणे अट्ठे अयं परमट्ठे सेसे अणट्ठे’ति, अयमिति—
प्राकृतत्वादिदम् ‘आउसो’ति आयुष्मन्निति पुत्रादेरामन्त्रणं, क्वचित् ‘इणमो निगगन्थे’ इति धश्यते,
‘सेसे’ति शेषं—धनधान्यपुत्रकलत्रमित्रराज्यकुप्रवचनादिकमिति, ‘ऊसियफलिहे’ति उच्छिस्तम्—
उन्नतं स्फटिकमिव स्फटिकं चित्तं यस्य स तथा, मीनीन्द्रप्रवचनावाप्तया परिपुष्टमना इत्यर्थः,
इति वृद्धव्याख्या, अन्ये त्वाहुः—उच्छिस्तः—अर्गलास्थानादपनीयोर्ध्वीकृतो न तिरश्चीनः, कपाट-
पश्चाद्भागादपनीत इत्यर्थः, उत्सृतो वा अपगतः परिघः—अर्गला गृहद्वारे यस्यासौ उच्छिस्तपरिघः
उत्सृतपरिघो वा, औदार्यातिशयादतिशयदानदायित्वेन भिक्षुकप्रवेशार्थमनर्गलितगृहद्वार इत्यर्थः,
इदं च किलाम्मडस्य न सम्भवति, स्वयमेव तस्य भिक्षुकत्वाद्, अत एव पुस्तके लिखितं यथा
‘ऊसियफलिहे’त्यादिविशेषणत्रयं नोच्यते ।

‘अवंगुयदुवारे’ति अपावृत्तद्वारः—कपाटादिभिरस्थगितगृहद्वारः, सदृशनिलाभेन न
कुतोऽपि पाषण्डिकाद्विभेति, शोभनमार्गपरिग्रहेणोद्घाटशिरास्तिष्ठतीति भाव इति वृद्धव्याख्या,
केचित्त्वाहुः—भिक्षुकप्रवेशार्थमौदार्यादस्थगितगृहद्वार इत्यर्थः, इदं चाम्मडस्य न घटते, ‘चियत्त
अंतेउरघरदारपवेसी’ति चियत्तोति—लोकानां प्रीतिकर एव अन्तःपुरे वा गृहे वा द्वारे वा प्रवेशो
यस्य स तथा, इन्द्रत्ययश्चात्र समासान्तः, अतिधार्मिकतया सर्वत्रानाशङ्कनीयोऽसाविति भावः,
अन्ये त्वाहुः—चियत्तोति—नाप्रीतिकरोऽन्तः पुरगृहे द्वारेण नापद्वारेण प्रवेशः—शिष्टजनप्रवेशनं
यस्य स तथा, अनीष्यार्लुताप्रतिपादनपरं चेत्यमिदं विशेषणं, न चाम्मडस्येदं घटते, अन्तः
पुरस्यैवाभावादिति, क्वचिदेवं धश्यते—

‘चियत्तघरंतेउरपवेसी’ति चियत्तेति—प्रीतिकारिण्येव गृहे वाऽन्तःपुरे वा प्रविशतीत्येवंशीलो

यः स तथा, त्यक्ती वा गृहान्तःपुरयोरकस्मात् प्रवेशो येन स तथा, 'घउहसअड्मुद्धिपुन्न-
भासिणीसु'ति उद्धिद्य-अमावास्या 'पडिपुन्नपोसहं अनुपालेमाणे'ति आहारपौषधादिभेदाच्चतू-
रूपमपीति, 'समणे निग्गंथे फासुएसणिज्जेणं असनपानखाइमसाइमेणं वत्थपडिग्गहकम्बल-
पायपुच्छणेणं' अत्र च पडिग्गहस्ति-प्रतिग्रहः पतद्ग्रहो वा-पात्रं पायपुच्छणंति-पादप्रोक्षणं
रजोहरणं 'ओसहभेसज्जेणं'ति औषधम्-एकद्रव्याश्रयं भैषज्यं-द्रव्यसमुदायरूपमथवा औषधं-
त्रिफलादि भैषज्यं-पथ्यं 'पाडिहारिएणं पीढफलगसेज्जासंधारएणं पडिलाहेमाणे'ति प्रतिहारः-प्र-
त्यर्पणं प्रयोजनं मस्येति प्रातिहारिकं तेन पीठम्-आसनं फलकम्-अवष्टम्भनार्थः काष्ठविशेषः

शय्या-वसतिः शयनं वा यत्र प्रसारितपादैः संस्तारको-तद्युतरं शयनमेव 'सीलव्व-
यगुणवेरमणपच्चक्खाणपोसहोववासेहिं अहापरिग्गहिएहिं तवोकम्मेहिं अप्पाणं भावेमाणे'ति
शीलव्रतानि-अणुव्रतानि गुणा-गुणव्रतानि विरमणानि-रागादिविरतिप्रकाराः प्रत्याख्या-नानि
नमस्कारासहितादीनि पौषधोपवासः-अष्टम्यादिपर्वदिनेषूपवसनम्, आहारादित्याग इत्यर्थः, 'नो
कप्पइ अक्खसोयप्पमाणभेसंपि जलं सयराहं उत्तरितिए' अक्षश्रोतःप्रमाणा-गन्त्रीचक्रनाभिच्छि-
द्रप्रमाणा मात्रा यस्य तत्तथा, सयराहं-अकस्मात् हेलयेत्यर्थः, 'आहाकम्मिए' इत्यादि व्यक्तं,
नवरं 'इए इ व'ति रचितम्-औद्देशिकभेदो यन्मोदकचूर्णादि पुनर्मोदकतया कूरदध्यादिकं वा
वत्करम्बकादितया विरचितं तद्रचितमित्युच्यते, इह चेतिशब्द उणप्रदर्शने, नाशब्दो विकल्पे,

'कान्तारभत्ते इ व'ति कान्तारम्-अरण्यं तत्र भिक्षुकाणां निर्वाहणार्थं यत्संस्क्रियते
तत्कान्तारभक्तमिति, 'दुब्भिक्खभत्ते इ व्व'ति दुर्भिक्षभक्तं यदिभिक्षुकार्थं दुर्भिक्षे संस्क्रियते,
औद्देशिकादिभेदाश्चेते, 'वदलियाभत्ते इ व'ति वर्दलीका-दुर्दिनं 'गिलाणभत्ते इ व'ति ग्लानः
सन्नारोग्याय यद्ददाति तद् ग्लानभक्तं 'पाहुणगभत्ते इ व'ति प्राधूर्णकः-कोऽपि क्वचिद्गतो
वत्प्रतिसिद्धये संस्कृत्य ददाति प्राधूर्णका वा-साध्यादय इहायाता इति यद्वापवति तत्प्राधूर्णकभक्तं
'मूलभोयणे इ व'ति मूलानिपद्मासिर्नाटिकादीनां यावत्करणादिदं पदत्रयं दृश्यं 'कन्दमोयणे इ
व'ति कन्दाः-सूरणकन्दादयः 'फलभोयणे इ व'ति फलानि आन्त्रादीनां 'हरियभोयणे इ व'ति
हरितानि-मधुरतृणकटुकभाण्डादीनि 'बीयभोयणे इ व'ति बीजानि-शालितिलादीनि 'भोत्तए
व'ति भोक्तुं वा 'पायए व'ति पातुं वा आधाकर्मकादिपानकादीनीति !

'अवज्झाणायरिए'ति अपध्यानेन-आर्तादिना आचरिता-आसेवितो यः अपध्यानस्य
वा यदाचरितम्-आसेवनं सोऽनर्थदण्ड इति, 'प्रमादायरिए'ति प्रमादेन-घृतगुडादिद्रव्याणां
स्थगनादिकरणे आलस्यलक्षणेन आचरितो यस्तस्य वा यदाचरितं सोऽनर्थदण्डः प्रमादातचरितः
प्रमादायरितं वेति 'हिंसप्पयाणे'ति हिंस्रस्य-खड्गादेः प्रदानम्-अन्यस्यार्पणं निष्प्रयोजनमेवेति
हिंस्रप्रदानं, 'पावकम्मोवएसे'ति पापकर्मोपदेशः-कृष्याद्युपदेशः प्रयोजनं विनेति, 'सावज्जेत्तिकड्डु'ति
यदिदं जलस्य परिमाणकरणं तज्जलं सावधमिति कृत्वाक सावधमपि कथमित्याह- 'जीवत्तिकड्डु'ति
जीवा अप्कायिका एत इतिकृत्वा,

अथवा कस्मात्परिपूतं गृहातीत्यत आह-सावधमिति कृत्वा, एतदेव कुत इत्याह-जीवा
इतिकृत्वा, पूतरकादिजीवा इह सन्तीतिकृत्वेति भावः । 'अएन्नउत्थिए व'ति अन्ययूधिका-
अर्हत्सङ्क्षेपेक्षया अन्ये शाक्यादयः 'चेइयाइ'ति अर्हद्वैत्यानि-जिनप्रतिमा इत्यर्थः 'नन्नत्थ अरहंतेहि
व'ति न कल्पते, इह योऽयं नेति प्रतिषेधः सोऽन्यत्रार्हद्वयः, अर्हतो वर्जयित्वेत्यर्थः, स हि किल

परिव्राजकवेषधारकः अतोऽन्ययूथिकदेवतावन्दनादिनिषेधे अर्हतामपि वन्दनादिनिषेधो मा भूमिदिकृत्वा नन्नत्येत्याद्यधीतं, 'उच्चावर्हं'ति उच्चावर्हः—उत्कृष्टानुकृष्टैः ।

'आउक्खएणं'ति आयुःकर्मणो दलिकनिर्जरणेन 'भवक्खएणं'ति देवभवनिबन्ध-
नभूतकर्मणां गत्यादीनां निर्जरणेनेत्यर्थः, 'ठिइक्खएणं'ति आयुःकर्मणस्तदन्येषां च केषाञ्चित्
स्थितेर्विदलनेनेति 'अनंतरं चयं चइत्त'ति देवभवसम्बन्धिनं चयं—शरीरं त्यक्त्वा—विमुच्य अथवा
'चयं चइत्त'ति च्यवनं चित्वा—कृत्वेत्यर्थः, 'अह्माइ'ति परिपूर्णानि 'दिताइ'ति दत्तानि—दर्पवन्ति
'विताइ'ति वित्तानि—व्याख्यातानि शेषपदानि कूणिकवर्णकवद् व्याख्येयानि, 'तहप्पगारेसु
कुलेसु'ति इह क्वचित् कुले इत्यर्थं शेषो दृश्यः, 'पुमत्ताए'ति पुंस्त्वतया, पुरुषतयेत्यर्थः,
'पद्मायाहिति'ति प्रत्याजनिष्यति उत्पत्स्यत इत्यर्थः, 'ठिइवडियं काहिति'ति स्थितिपतितं—
कुलक्रमान्तर्भूतं पुत्रजन्मोचितमनुष्ठानं करिष्यतः

'चंदसूरदंसणियं'ति चन्द्रसूरदर्शनिर्काभिधानं सुतजन्मोत्सवविशेषं 'जागरियं'ति
रात्रिजागरिकां सुतजन्मोत्सवविशेषमेव 'निव्वत्ते, असुरइजायकम्मकरणे'ति निवृत्ते—अतिक्रान्ते
अशुचीनाम्—अशौचवतां जातकर्मणां—प्रव्यापाराणां यत्करणं—विधानं तत्तथा, तत्र 'बारसाहे
दिवसे'ति द्वादशाख्ये दिवसे इत्यर्थः, अथवा द्वादशानामह्नां समाहारो द्वादशाहं तस्य दिवसो येनासौ
पूर्णो भवतीति द्वादशाहदिवसस्तत्र 'अम्मापियरो'ति अम्बापितरौ 'इमं'ति इदं वक्ष्यमाणम्, अयमिति
क्वचिद्दृश्यते, तच्च प्राकृतशैलीन्वृत्तात्, 'एण्णएणं'ति एतदेव एणं—एणं एव एणं गान्ध्यारूप-
मित्येतद्रूपं 'गोणं'ति गौणं, किमुक्तं भवतीत्याह—

'गुणनिष्फन्नं'ति गौणशब्दोऽप्रधानेऽपि वर्तत इत्यत उक्तं गुणनिष्पन्नमिति, 'नाम धेज्जं'
ति प्रशस्तं नामैव नामधेयम्, इह स्थाने पुस्तकान्तरे 'पंचधाइपरिग्गहिण्' इत्यादि ग्रन्थो दृश्यते,
स च प्राग्वद् व्याख्येयः, किञ्चिच्च तस्य व्याख्यायते—'हत्था हत्थं संहरिज्जमाणे'ति हस्ताद्धस्तान्तरं
संहियमाणो—नीयमानः, अद्वादहं परिभुज्यमानः—उत्सङ्गादुत्सङ्गान्तरं परिभोज्यमानः
उत्सङ्गस्पर्शसुखमनुभाव्यमानः, 'उवनच्चिज्जमाणे'ति उपनत्यमानो नर्तनं कार्यमाण इत्यर्थः,

उपगीयमानः—तथाविधबलोचितगीतविशेषैर्गीयमानो गायमानो वा 'उवलालिज्जमाणे'ति
उपलाल्यमानः क्रीडादिलालनया 'उवगूहिज्जमाणे'ति उपगूह्यमानः आलिङ्ग्यमानः 'अवचा-
सिज्जमाणे'ति अपत्रास्यमानः अपगतत्रासः क्रियमाणः, अपयास्यमानो वा उत्कण्ठाति-
रेकाननिर्दयालिङ्गनेनापीड्यमानः, अप्रयास्यमानो वा समीहितपूरणेन प्रयासमकार्यमाणः, 'परि-
वंदिज्जमाणे'ति परिवन्द्यमानः स्तूयमानः, परिचुम्ब्यमान इति व्यक्तं, 'परंगिज्जमाणे'ति परङ्ग्यमाणः
घङ्क्यमाणः, एतेषां च संहियामाणादिपदानां द्विर्वचनमाभीक्ष्ण्यविवक्षयेति 'निव्वाघायं'ति
निर्वतं निर्व्याघातं च यद्गिरिकन्दरं तदालीन इति । अथाधिकृतवाचना 'साइरेगइवरिसजायगं'ति
सातिरेकाण्यष्टौ वर्षाणि जातस्य यस्य स तथा तं 'अत्थउ'ति अर्थतो व्याख्यानतः 'करणओ
य'ति करणतः प्रयोगत इत्यर्थः ।

'सेहावेहिति'ति सेधयिष्यति निष्पादयिष्यति 'सिक्खावेहिति' शिक्षयिष्यति अभ्यासं
कारयिष्यति 'विज्जयपरिणयमेत्ते'ति क्वचित्तत्र विज्ञ एव विज्ञकः स चासौ परिणममात्रश्च—
बुद्ध्यादिपरिणामवानेव विज्ञकपरिणतमात्रः, इह मात्राशब्दो बुद्ध्यादिपरिणामस्याभि-
नवत्वख्यापनपरः, 'नवंगसुत्तपडिबोहिण्'ति नवाङ्गानि द्वे श्रोत्रे द्वे नेत्रे द्वे घ्राणे एका च जिह्वा

त्वगेका मनश्चैकमिति तानि सुप्तानीव सुप्तानि बाल्यादव्यक्तचेतनानि प्रतिबोधितानि—यौवनेन व्यक्तचेतनावन्ति कृतानि यस्य स तथा,

—आह च व्यवहारभाष्ये—‘सोत्ताइं नव सुत्ताइं’ इत्यादि, ‘हयजोही’ति हयेन—अश्वेन युध्यत इति हययोधी एतं—अयोही बाहुयोही च ‘ताहुप्रमर्दी’ति बाहुभ्यां ग्रामृत्वा—‘ति बाहुप्रमर्दी’ति बाहुप्रमर्दी ‘वियालचारी’ति साहसिकत्वाद्विकालेऽपि रात्रावपि चरतीति विकालचारी, अत एव साहसिकः—सात्त्विकः ‘अलं भोगसमर्थे’ति अत्यर्थं भोगानुभवनसमर्थः, ‘नो सञ्जिहिति’ति न सङ्गं—सम्बन्धं करिष्यति ‘नो रञ्जिहिति’ति न रागं—प्रेम भोगसम्बन्धहेतुं करिष्यति ‘नो गञ्जिहिति’ति नाप्राप्तभोगेष्वकाङ्क्षा करिष्यतीति ‘नो अञ्जोववञ्जिहिति’ति नाध्युपपत्त्यते—नात्यन्तं तदेकाग्रमना भविष्यतीति

‘सेजहानामए’ति सेइति अथशब्दार्थे अथशब्दश्च वाक्योपक्षेपार्थः, नामेति सम्भावनायाम्, एवंशब्दो वाक्यालङ्कारार्थः, ‘उत्पलेति वा’ उत्पलमिति वा, उत्पलादिपदानां चारर्थभेदो वर्णादिभिलोकितोऽवसेयो, नवरं पुण्डरीकं—सितपद्मं ‘पंकरएणं’ति पङ्क—कर्मदः स एव रजः पद्मस्वरूपोपरज्जनात् श्लक्ष्णावयवरूपत्वेन वा रेणुतुल्यत्वादिति, ‘कामरएणं’ति कामः—शब्दो रूपं च स एव रजः कामरजस्तेन ‘भोगरएणं’ति भोगो—गन्धो रसः स्पर्शश्च ‘मित्तनाइनियग-सयणसंबंधिपरिजणेणं’ति मित्राणि—सुहृदः ज्ञातयः—सजातीयाः निजका—भ्रातृपुत्रादयः स्वजनामातुलादयः सम्बन्धिनः—श्वशुरादयः परिजनो—दासादिपरिकरः ‘केवलं बोहिं बुञ्जिहिइ’ति विशुद्धं सम्यग्दर्शनमनुभविष्यति तल्लप्स्यत इत्यर्थः,

‘अनंते’त्यादि, ‘अनन्तम्’—अनन्तार्थविषयत्वात् ‘अनुत्तरं’ सर्वोत्तमत्वात् ‘निर्व्याघातं’ कटकुट्यादिभिरप्रतिहतत्वात् ‘निरावरणं’ क्षायिकत्वात् ‘कृत्स्नं’ सकलार्थग्राहकत्वात् ‘प्रतिपूर्णं’ सकलस्वांशसमन्वितत्वात् ‘केवलवरणनणदंसणे’ति केवलम्—असहायं अत एव वरं ज्ञानं च दर्शनं चेति ज्ञानदर्शनं ततः प्राक्पदाभ्यां कर्मधारयः, तत्र ज्ञानं—विशेषावबोधरूपमिति दर्शनं—सामान्यावबोधरूपमिति, ‘हीलणाओ’ति जन्मकर्ममर्मोद्घट्टनानि ‘निंदणाओ’ति मनसा कुत्सनानि ‘खिसणाओ’ति तान्येव लोकसमक्षं ‘गरहणाओ’ति कुत्सनान्येव च गर्हणीयसमक्षाणि ‘तञ्जणाओ’ति शिरोऽङ्गुल्यादिस्फोरणतो ज्ञास्यसि रे जाल्मेत्यादिभणनानि ‘तालणाओ’ति ताडनाः—चपेटादिदानानि ‘परिभवणाओ’ति आभाव्यार्थपरिरेण न्यक्क्रियाः,

‘पव्वहणाओ’ति प्रव्ययना—भयोत्पादनानि ‘उच्चावय’ति उत्कृष्टेतराः ‘गामकंटय’ति इन्द्रियग्रामप्रतिकूला इति ‘सिञ्जिहिइ’ति सेत्स्यति—कृतकृत्यो भविष्यति ‘बुञ्जिहिइ’ति मोत्स्यते—समस्तार्थान् केवलज्ञानेन ‘मुञ्जिहिइ’ति मोक्ष्यते सकलकर्मांशैः ‘परिनिव्वाहिइ’ति परिनिर्वास्यति कर्मकृतसन्तापाभावेन शीतीभविष्यति, किमुक्तं भवति ?—‘सव्वदुक्खाणमंतं काहिइ’ति व्यक्तमेवेति १४

मू. (५१) से इमे गामागर जाव सन्निवेसेसु पव्वइया समणा भवंति, तंजहा—आयरियपडिनीया उवज्झायपडिनीया कुलपडिनीया गणपडिनीया आयरियउवज्झायाणं अयसकारगा अवण्णकारगा अकित्तिकारगा बहूहिं असब्भावुब्भावणाहिं मिच्छत्ताभिनिवेसेहि य अप्पाणं च परं च तदुभयं च वुग्गाहेमाणा वुप्पाएमाणा विहरित्ता—

—बहूइं वासाइं सामण्णपरियागं पाउणंति बहु० तस्स ठाणस्स अनालोइयअपडिक्कंता

कालमासे कालं किञ्चा उक्कोसेणं लंतए कप्पे देवकिब्बिसिएसु देवकिब्बिसियत्ताए उववत्तारो भवन्ति, तहिं तेसिं गती तेरससागरोवमाइं ठिती अनाराहगा सेसं तं चेव १५ ।

से जे इमे सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोगि ३ पत्तया भवन्ति, तंजहा—अलया खहयरा यलयरा, तेसिं णं अत्येगइयाणं सुभेणं परिणामेणं पसत्येहिं अज्झवसाणेहिं लेसाहिं विमुज्झमाणाहिं तथावरणिज्जाणं कम्माणं खओवसमेणं ईहावूहमग्गणगवेसणं करेमाणाणं सन्नीपुव्वजाईसरणे समुप्पज्जइ ।

तएणं ते समुप्पन्नजाईसरा समाणा सयमेव पंचाणुव्वयाइं पडिवज्जंति पडिवज्जिता बहूहिं सीलव्वयगुणवेरमणपच्चक्खाणपोसहोववासेहिं अप्पाणं भावेमाणा बहूइं वासाइं आउयं पालेति पालिता भत्तं पच्चक्खंति हूइं भत्ताइं अणसणाए छेयंति २ ता आलोइयपडिक्कंता समाहिपत्ता कालमासे कालं किञ्चा उक्कोसेणं सहस्तारे कप्पे देवत्ताए उववत्तारो भवन्ति, तहिं तेसिं गती अद्वारस सागरोवमाइं ठिती पन्नत्ता, परलोगस्स आराहगा, सेसं तं चेव १६ ।

से जे इमे गामागर जाव सन्निवेसेसु आजीविका भवन्ति, तंजहा—दुधरंतरिया तिघरंतरिया सत्तघरंतरिया उप्पलवैटिया धरसमुदानिया विज्जुअंतरिया उट्टियासमणा, तेणं एयारूवेणं विहारेणं विहरमाणा बहूइं वासाइं परियायंपाउणित्ता कालमासे कालं किञ्चा उक्कोसेणं अद्दुए कप्पे देवत्ताए उववत्तारो भवन्ति, तहिं तेसिं गती बावीसं सागरोवमाइं ठिती, अनाराहगा, सेसं तं चेव १७ ।

से जे इमे गामागर जाव सण्विसेसु पव्वइया समणा भवन्ति, तंजहा—अत्तुक्कोसिया परपरिवाइया श्रूइकम्मिया भुज्जो २ कोउयकारका, ते णं एयारूवेणं विहारेणं विहरमाणा बहूइं वासाइं सामण्णपरियागं पाउणंति पाउणित्ता तस्स ठाणस्स अणालोइयअपडिक्कंता कालमासे कालं किञ्चा उक्कोसेणं अद्दुए कप्पे आभिओगिएसु देवसु देवत्ताए उववत्तारो भवन्ति, तहिं तेसिं गइं बावीसं सागरोवमाइं ठिई परलोगस्स अणाराहगा, सेसं तं चेव १८ ।

से जे इमे गामागर जाव सन्नि वेसेसु निहगा भवन्ति, तंजहा बहुरया ? जीवपएसिया २ अव्वतिया ३ सामुच्छेइया ४ दोकिरिया ५ तेरासिया ६ अबद्धिया ७ इच्छेते सत्त पवयणनिहगा केवल चरियालिंगसामण्णा मिच्छदिक्की बहूहिं असम्भावुव्भावणाहिं मिच्छताभिनिवेसेहिं य अप्पाणं च परं च तदुभयं च वुग्गाहेमाणा वुप्पाएमाणा विहरित्ता बहूइं वासाइं सामण्णपरियागं पाउणंति २ कालमासे कालं किञ्चा उक्कोसेणं उवरिमेसु गेवेजेसु देवत्ताए उववत्तारो भवन्ति, तहिं तेसिं गती एकत्तीसं सागरोवमाइं ठिती, परलोगस्स अनाराहगा, सेसं तं चेव १९ ।

से जे इमे गामागर जाव सन्नि वेसेसु मणुया भवन्ति, तंजहा—अप्यारंभा अप्यपरिग्गहा धम्मिया धम्माणुया धम्मिहा धम्मखाई धम्मपलोइया धम्मपलज्जणा धम्मसमुदायारा धम्मेणं चेव चित्तिं कप्पेमाणा सुसीला सुव्वया सुप्पडियानंदा साहूबहिं एकच्चाओ पाणाइवायाओ पडिविरया जावजीवाए एकच्चाओ अपडिविरया एवं जाव परिग्गहाओ

एकच्चाओ कोहाओ माणाओ मायाओ लोहाओ पेज्जाओ कलहाओ अब्भक्खाणाओ पेसुन्नाओ परपरिवायाओ अरतिरतीओ मायामोसाओ मिच्छादंसणसज्जाओ पडिविरया जावजीवाए एकच्चाओ अपडिविरया, एकच्चाओ आरंभसमारंभाओ पडिविरया जावजीवाए एकच्चाओ अपडिविरया, एकच्चाओ करणकारावणाओ पडिविरया जावजीवाए एकच्चाओ अपडिविरया एगच्चाओ पयणपयावणाओ पडिविरया जावजीवाए एकच्चाओ पयणपयावणाओ अपडिविरया,

एकद्याओ कोट्टणपिट्टणतज्जणतालणवहबंधपरिकितेसाओ पडिविरया जावजीवाए एकद्याओ अपडिविरया,

—एकद्याओ ण्हाणमहणवण्णगविलेवणसदफरिसरसरुवगंधमल्लालंकाराओ पडिविरया जावजीवाए एकद्याओ अपडिविरया, जेयावण्णे तहप्पगारा सावज्जो गोवहिया कम्मंता परपाणपरियावणकरा कज्जंति तओ जाव एकद्याओ अपडिविरया तंजहा—समणोवासगा भवन्ति,

अभिगयजीवाजीवा उवलद्धपुण्णुपावा आसवसंवरनिअरकिरियाअहिगरणबंध-मोक्खकुसला असहेज्जाओ देवासुरनागजक्खरक्खसकिअरकिंपुरिसगरुलगंधव्वमहोराइएहिं देवगणेहिं निग्गंथाओ पावयणाओ अणइक्कमणिज्जा निग्गंथे पावयणे निस्संक्रिया णिक्खंस्त्रिया निव्वितिगिच्छ लद्धद्वा गहियद्वा पुच्छियद्वा अभिगयद्वा विणिच्छियद्वा अट्ठिमिजपेम्माणुरागरत्ता अयमाउसो ! निग्गंथे पावयणे अट्ठे अयं परमट्ठे सेसे अणट्ठे ऊसियफलिहा अवंगुयदुवारा वियत्तंतेउरपरघरदारप्पवेसा चउद्वसद्वमुद्विद्वपुण्णमासिणीसु पडिपुण्णं पोसहं सम्मं अनुपालेत्ता समणे निग्गंथे फासुएसणिज्जेणं असनपानध्वाइमसाइमेणं वत्थपडिग्गहकंबलपायपुंथछणेणं ओसहभेसज्जेणं पडिहारएणं य पीढफलगसेज्जासंधारएणं पडिलाभेमाणा विहरंति विहरित्ता भत्तं पच्चक्खंति ते बहूइं भत्ताइं अणसणाए छेदंति छेदित्ता आलोइयपडिकंता समाहिपत्ता कालमासे कालं किच्चा उक्कोसेणं अण्णुए कप्पे देवत्ताए उववत्तारो भवन्ति, तहिं तेसिं गई बावीसं सागरोवमाइं ठिई आराहया सेसं तहेव २० ।

से जे इमे गामागर जाव सन्निवेसेसु मणुआ भवन्ति, तंजहा—अनारंभा अपरिग्गहा धम्मिया जाव कप्पेमाणा सुसीला सुव्वया सुपडियानंदा साहू सव्वाओ पाणाइवाआओ पडिविरया जाव सव्वाओ परिग्गहओ पडिविरया सव्वाओ कोहाओ माणाओ मायाओ लोभाओ जाव मिच्छादंसणसल्लाओ पडिविरया सव्वाओ आरंभसमारंभाओ पडिविरया सव्वाओ करणकारावणाओ पडिविरया

सव्वाओ पयणपयावणाओ पडिविरया सव्वाओ कुट्टणपिट्टणतज्जणतालणवहबंध-परिकितेसाओ पडिविरया सव्वाओ ण्हाणमहणवण्णगविलेवणसदफरिसरसरुवगंधमल्लालंकाराओ पडिविरया जेयावण्णे तहप्पगारा सावज्जो गोवहिया कम्मंता परपाणपरियावणकरा कज्जंति तओवि पडिविरया जावजीवाए से जहानामए अनगारा भवन्ति—

इरियासमिया भासासमिया जाव इणमेव निग्गंथं पावयणं पुरओकाउं विहरंति तेसिं णं भगवंताणं एएणं विहारेणं विहरमाणानं अत्थेगइयाणं अणंते जाव केवलवरनाणदंसणे समुप्पज्जइ, ते बहूइं वासाइं केवलपरियाणं पाउणंति जाव पाउणित्ता भत्तं पच्चक्खंति भत्तं २ बहूइं भत्ताइं अणसणाइ छेदंति २ ता जस्सडाए कीरइ णग्ग भावे ० अंतं करंति, जेसिपि य णं एगइयाणं नो केवलवरनाणदंसणे समुप्पज्जइ ते बहूइं वासाइं छउमत्थपरियाणं पाउणन्ति २ आबाहे उप्पन्ने वा अनुप्पन्ने वा भत्तं पच्चक्खंति,

ते बहूइं भत्ताइं अणसणाए चेदेन्ति २ ता जस्सडाए कीरइ नग्गभावे जाव तमडुमाराहिता चरिमेहिं ऊसासणीसासेहिं अनंतं अनुत्तरं निव्वाथायं निरावरणं कसिणं पडिपुन्नं केवलवरनाणदंसणं उप्पाडिंति, तओ पच्छा सिज्झिहिन्ति जाव अंतं करेहिंति ।

एगद्या पुण एगे भयंतारो पुव्वकम्मावसेसेणं कालमासे कालं किच्चा उक्कोसेणं सव्वट्ठसिद्धे

महानविमाणे देवताए उचवत्तारो भवन्ति, तहिं तेसिं गई तेत्तीसं सागरोवमाइं ठिई आराहणा, सेसं तं चेव २१ ।

सेजेइमेगामागर जाव सन्निवेसेसु मणुआ भवन्ति, तंजहा-सव्वकामविरया सव्वरागविरया सव्वसंगातीता सव्वसिणेहातिकंता अक्कोहा निकोहा खीणक्कोहा एवं माणमायालोहा अणुपुव्वेणं अइ कम्मपयडीओ खवेत्ता उप्पिं लोयग्गपइद्वाणा हवन्ति ॥

बृ. 'अयसकारग'ति पराक्रमकृता सर्वदिग्गामिनी वा प्रख्यातिर्यशः तत्रतिषेधादयशः 'अवण्णकारय'ति अवज्ञा-अनादरः अवर्णो वा-वर्णनाया अकरणं 'अकित्तिकारग'ति दानकृता एकदिग्गामिनी वा प्रसिद्धिः कीर्तिस्तन्निषेधादकीर्तिः 'असब्भावुब्भावणाहिं'ति असद्भावानाम्-अविद्यमानार्थानामुद्भावना-उल्लेखणानि असद्भावोद्भावनास्ताभिः 'मिच्छतामिनिवेसेहि य'ति मिथ्यात्वे-वस्तुविपर्ययसि मिथ्यात्वाद्वा-मिथ्यादर्शनाख्यकर्मणः सकाशाद् अभिनिवेशः-चित्तावष्टम्भामिथ्यात्वाभिनिवेशास्तैः 'वुग्गाहेमाण'ति व्युद्ग्राह्यमाणाः-कुग्रहे योजयन्तः 'वुप्पाएमाण'ति व्युत्पादयमानाः-असद्भावोद्भावनासु समर्थीकुर्वन्त इत्यर्थः, 'अणालोइय-अपडिक्कंत'ति गुरुणां समीपे अकृतालोचनास्ततो दोषादनिवृत्ताश्चेत्यर्थः, एतेषां च विशिष्टश्रामण्यजन्यं देवतावं प्रत्यनीकताजन्यं च किल्बिषिकत्वं, ते हि चण्डालप्राया एव देवमध्ये भवन्तीति १५ ॥

'सण्णीपुव्वजाईसरणे'ति संज्ञिनां सतां या पूर्वजातिः-प्राक्तानो भवस्तस्या यत्तमणं तत्तथा १६ ॥

आजीविकागोशालकमतानुवर्तिनः 'दुधरंतरिय'ति एकत्र गृहे भिक्षां गृहीत्वा येऽभिग्रहविशेषाद् गृहद्वयमतिक्रम्य पुनर्भिक्षां गृह्णन्ति न निरनन्तरमेकान्तरं वा ते द्विगृहान्तरिकाः, द्वे गृहे अन्तरं भिक्षाग्रहणे येषामस्ति ते द्विगृहान्तरिका इति निर्वचनम्, एवं त्रिगृहान्तरिकाः समगृहान्तरिकाश्च 'उप्पलवेटिय'ति उत्पलवृत्तानि नियमविशेषात् ग्राह्यतया भैक्षत्वेन येषां सन्ति ते उत्पलवृत्तिकाः 'घरसमुदानिय'ति गृहसमुदानं-प्रतिगृहं भिक्षा येषां ग्राह्यतयाऽस्ति ते गृहसमुदानिकाः 'विज्जुयंतरिय'ति विद्युति सत्यां अन्तरं भिक्षाग्रहणस्य येषामस्ति ते विद्युदन्तरिकाः, विद्युत्सम्पाते भिक्षां नाटन्तीति भावार्थः, 'उट्टियासमण'ति उट्टिका-महामृण्मयो भाजनविशेषस्तत्र प्रविष्टा ये भ्रम्यन्ति-तपस्यन्तीत्युट्टिकाश्रमणाः, एषां च पदाना मुल्लेखया व्याख्या कृतेति १७ ।

'अत्तुक्कोसिय'ति आत्मोत्कर्षोऽस्ति येषां ते आत्मोत्कर्षिकाः, 'परपरिवाइय'ति परेषां परिवादो-निन्दाऽस्ति येषां ते परपरिवादिकाः 'भूइकम्मिय'ति भूतिकर्म-ज्वरितानामुपद्रवरक्षार्थं भूतिदानं तदस्ति येषां ते भूतिकर्मिकाः, 'भुज्जो भुज्जो कोउगकारग'ति भूयो भूयः-पुनः पुनः कौतुकं-सौभाग्यादिनिमित्तं परेषां स्तपनादि तत्कर्तारः कौतुककारकाः 'आभिओगिएसु'ति अभियोगे-आदेशकर्मणि नियुक्ता आभियोगिका आदेशकारिण इत्यर्थः, एतेषां च देवत्वं चारित्रादाभियोगिकत्वं चात्मोत्कर्षादिरिति १८ ।

बहुषु समयेषु रता-आसक्ताः बहुभिरेव समयैः कार्यनिष्पद्यते नैकसमयेनेत्येवंविधवादिनो बहुरताः-जमालिमतानुपातिनः, 'जीवपएसि'ति जीवः प्रदेश एवैको येषां मतेन ते जीवप्रदेशाः, एकेनापि प्रदेशेन न्यूनो जीवो न भवत्ययो येनैकेन प्रदेशेन पूर्णः सन् जीवो भवति स एवैकः

प्रदेशो जीवो भवतीत्येवंविधवादिनस्तिष्यगुप्ताचार्यमताविसंवादिनः 'अव्यक्तिय'ति अव्यक्तं समस्तमिदं जगत् साध्यादिविषये श्रमणोऽयं देवो वाऽयमित्यादिविविक्तप्रतिभा-सौदयाभावा-त्ततश्चाव्यक्तं वस्त्विति मतमस्ति येषां ते अव्यक्तिकाः, अविद्यमाना वा साध्यादिव्य-क्तिरेषामितक्यव्यक्तिकाः आषाढाचार्यशिष्यमतान्तः पातिनः 'सामुच्छेदय'ति नारकादिभावानां प्रतिक्षणं समुच्छेदं-क्षयं वदन्तीति सामुच्छेदिकाः अश्वमित्रमतानुसारिणः 'दोकिरिय'ति द्वे क्रिये-शीतवेदनोष्णवेदनादिस्वरूपे एकत्र समये जीवोऽनुभवतीत्येवं वदन्ति ये ते द्वैक्रिया गङ्गाचार्यमतानुवर्तिनः 'तेरासिय'ति त्रीन् राशीन् जीवाजीवानोजीवरूपान् वदन्ति ये ते त्रैराशिकः रोहगुप्तमतानुसारिणः, 'अबद्धिय'ति अबद्धं सत्कर्म कश्चुकवत्पार्श्वतः स्पृष्टमात्रं जीवं समनुगच्छन्तीत्येवं वदन्तीत्यबद्धिकाः गोष्ठामाहिलमतावलम्बिनः,

उपलक्षणं चैतत् सक्रियावर्तिव्यापन्नदर्शनानामन्येषामपीति, 'पवयणनिण्हय'ति प्रवचनं-जिनागमं निह्वयते-अपलपन्त्यन्यथा तदेकदेशस्याभ्युपगमात्ते प्रवचननिह्वयकाः, केवलं 'चरियालिङ्गसामण्णा मिच्छादिद्वी'ति मिथ्यादृष्टयस्ते विपरीतबोधाः नवरं चर्या-भिक्षाटनादिक्रियया लिङ्गेन च-रजोहरणादिना सामान्याः-साधुतुल्या इति १९ ।

'धम्मिय'ति धर्मेण-श्रुतचारित्ररूपेण चरन्ति ये ये ते धार्मिकाः, कुत एतदेवमित्यत आह-'धम्माणुअ'ति धर्म-श्रुतरूपमनुगच्छन्ते ये ते धर्मानुगाः, कुत एतदेवमित्यत आह-'थाम्मेइ'ति धर्मः श्रुतरूप एवेष्टो-वल्लभः पूजितो वा येषां ते धर्मेष्टाः धर्मिणां वेश्ठाः धर्मीष्टाः अथवा धर्मोऽस्ति येषां ते धर्मिणः त एव चान्येभ्योऽतिशयवन्तो धर्मिष्टाः, अत एव 'धम्मकज्जाइ'ति धर्ममाख्यान्ति भव्यानां प्रतिपादयन्तीति धर्माख्यायिनः धर्माद्या ख्यातिः-प्रसिद्धिर्येषां ते धर्मख्यातयः, 'धम्मपलोइय'ति धर्मं प्रलोकयन्ति-उपादेयतया प्रेक्षन्ते पाषण्डिषु वा गवेषयन्तीति धर्मप्रलोकिनः, धर्मगवेषणानन्तरं वा 'धम्मपलज्जण'ति धर्मे प्ररज्यन्ते-आसज्यन्ते ये ते धर्मप्ररज्यनाः,

ततश्च 'धर्मसमुदाचार'ति धर्मरूपचारित्रात्मकः समुदाचारः-सदाचारः सप्रमोदो वाऽऽचारो येषां ते धर्मसमुदाचाराः, अत एव 'धम्मेण येव विट्ति कप्पेमाण'ति धर्मेणैव-चारित्राविरोधेन श्रुताविरोधेन वा वृत्ति-जीविकां कल्पयन्तः-कुर्वाणा विहरन्तीति योगः, 'सुव्वय'ति सद्गताः शोभनचित्तवृत्तिवितरणा वा, 'सुप्पडियानंदा साहूहिं'ति सुष्ठु प्रत्यानन्दः-चित्ताह्लादो येषां ते सुप्रत्यानन्दाः साधुषु-विषयभूतेषु अथवा साहूहिंति उत्तरवाक्ये सम्बध्यते, ततश्च साधुभ्यः सकाशात् साधवन्तिके इत्यर्थः,

'एगद्धाओ पाणाइवायाओ'ति एकस्मात् न सर्वस्मात् पाठान्तरे 'एगइयाओ'ति तत्र एकक एव एककिकः तस्मादेककिकात्, इत इदं सूत्रं प्रायः प्रागुक्तार्थं नवरं 'मिच्छादंसणसल्लाओ'ति इह मिथ्यादर्शनं-तज्जन्यान्ययूथिकवन्दनादिका क्रिया ततो भावतो विरताः राजाभियो-गादिभिस्त्वाकारैरविरता इति, 'कुट्टणपिट्ठणतज्जणतालणवहंघपरिकिलेसाओ'ति कुट्टनं-खदिरादेरिव छेदविशेषकरणं पिट्टनं-वस्त्रादेरिव मुद्गरादिना हननं तर्जनं-परं प्रति ज्ञास्यसि रे जाल्मेत्यादिभणनं-

ताडनं-घपेटादिना हननं तालनं वा गृहद्वारादेस्तालकेन स्थगनं वधो-मारणं बन्धो-रज्ज्वादिना यन्त्रणं परिक्लेशो-बाधोत्पादनं 'सावज्जजोगोवहिय'ति सावधयोगा औपधिका-मायाप्रयोजनाः कषायप्रत्यया इत्यर्थः उपकरणप्रयोजना वा ये ते तथा 'कम्मंत'ति

व्यापारांशाः, वाचनान्तरे 'सावज्ञा अबोधिया कम्मत'ति अत्र अबोधिकाः अविद्यमानबोधिका वेति, एवं सामान्येनोक्तानां मनुष्याणां विशेषनिर्देशार्थमाह—'तंजह'ति त एते इत्यर्थः 'से जहानामए'ति क्वचित्तत्राप्ययमेवार्थः २० ।

'आबाहे'ति रोगादिबाधायां 'एगच्छा पुण एगे भयंतारो'ति एका—असाधारणगुणत्वाद् अद्वितीया मनुजभवभाविनी वा अर्चा—बोन्दिस्तनुयेषां ते एकार्चाः, पुनःशब्दः पूर्वोक्तायपि क्षया उत्तरवाक्यार्थस्य विशेषधोतनार्थः, एके—केवलज्ञानभाजनेभ्योऽपरे 'भयंतारो'ति भक्तारः—अनुष्ठानविशेषस्य सेवयितारो भयत्रातारो वा, अनुस्वारस्त्वलाक्षणिकः, 'पुव्वकम्मावसेसेण' क्षीणावशेषकर्मणा देवतयोत्पत्तारो भवन्तीति योगः २१ ।

'सव्वकामविरय'ति सर्वकामेभ्यः—समस्तशब्दादिवषयेभ्यो विरता—निवृत्तास्तेषु वा विरया—विगतौत्सुक्या ये ते तथा, यतः 'सव्वरागविरय'ति सर्वरागात्—समस्ताद्विषया-भिमुख्यहेतुभूतात्मपरिणामविशेषाद्विरता—निवृत्ता ये ते तथा, 'सव्वसंगातीत'ति सर्वस्मात्सङ्गात्—मातापित्रादिसमाबन्धादतीताः—अपक्रान्ताः सर्वसङ्गातीताः यतः 'सव्वसिणेहाइकंत'ति सर्वस्नेहं—मात्रादिसम्बन्धहेतुं अतिक्रान्ताः—त्यक्तवन्तो ये ते सर्वस्नेहातिक्रान्ताः 'अक्कोह'ति क्रोधविफलीकरणात् 'निक्कोह'ति उदयामावात्, एतदेव कुत इत्याह—'खीणक्कोह'ति क्षीणक्रोधमोहनीयकर्मण इत्यर्थः, एकार्था वैते शब्दाः २२ ॥

मू. (५२) अनगारे णं भंते ! भाविअप्पा केवलिसमुग्घाएणं समोहणित्ता केवलकप्पं लोयं फुसित्ता णं चिड्डइ ?, हंता चिड्डइ, से नूनं भंते ! केवलकप्पे लोए तेहिं निज्जरापोग्गलेहिं - फुडे ?, हंता फुडे,

छउमत्ये णं भंते ! मणुस्से तेसिं गिज्जरापोग्गलाणं किंचि वण्णेणं वण्णं गंधेणं गंधं रसेणं रसं फासेणं फासं जाणइ पासइ ?, गोयमा !, नो इण्डे समड्डे, से केण्डेणं भंते ! एवं वुच्चइ—छउमत्ये णं मणुस्से तेसिं निज्जरापोग्गलाणं नो किंचि वण्णेणं वण्णं जाव जाणइ पासइ ?,

गोयमा, अयं णं जंबूदीवे २ सव्वदीवसमुद्धानं सव्वव्भंतरए सव्वखुड्डाए वड्डे तेत्थपूयसंठाण-संठिए वड्डे रहचक्कवालसंठाणसंठिए वड्डे पुक्खरकण्णियासंठाणसंठिए वड्डे पडिपुन्नचंव-संठाणसंठिए एक्कं जोयणसयसहस्सं आयामविक्रंभेणं तिण्णि जोयणसयसहस्साइं सोलससहस्साइं दोन्नि य सत्तावीसे जोयणसए तिन्नि य कोसे अट्ठावीसं च धनुसयं तेरस य अंगुलाइं अट्ठंगुलियं च किंचि विसेसाहिए परिकखेवेणं पन्नत्ते, देवे णं महिद्धीए महजुइए महब्बले महाजसे महासुक्खे महाणुभावे सविलेवणं गंधसमुग्गयं गिण्हइ स २ तं अवदालेइ तं २ जाव इणामेवत्तिकड्ड केवलकप्पं जंबूदीवं तिहिं अच्छरानिवाएहिं तिसत्तखुत्तो अनुपरिअट्ठित्ता णं हव्वभागच्छेआ,

से नूनं गोयमा ! से केवलकप्पे जंबूदीवे २ तेहिं घाणपोग्गलेहिं फुडे ?, हंता फुडे, छउमत्ये णं गोयमा ! मणुस्से तेसिं घाणपोग्गलाणं किंचि वण्णेणं वण्णं जाव जाणंति पासंति ?, भगवं ! नो इण्डे समड्डे, से तेण्डेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ छउमत्ये णं मणुस्से तेसिं निज्जरापोग्गलाणं नो किंचि वण्णेणं वण्णं जाव जाणओइ पासइ, एसुहुमा णं ते पोग्गला पन्नत्ता, समणाउसो ! सव्वलोयंपि य णं ते फुसित्ता णं चिड्डति ।

कम्हा णं भंते ! केवली समो हणंति ? कम्हा णं केवली समुग्घायं गच्छंति ?, गोयमा ! केवलीणं चत्तारि कम्मसा अपलिकखीणा भवंति, तंजहा—

वेयणिदञ्जं आउयं नामं गुत्तं, सव्वबहुए से वेयणिञ्जे कम्मे भवइ, सव्वत्थोवे से आउए कम्मे भवइ, विसमं समं करेइ बंधणेहिं ठिईहिं य, विसमसमकरणयाए बंधणेहिं ठिईहिं य एवं खलु केवली समोहणंति एवं खलु केवली समुग्घायं गच्छंति । सव्वेवि णं भंते ! केवली समुग्घायं गच्छंति ?, नो इण्ठे समंठे,

वृ. तदेवमुक्तो विवक्षितोपपातः, अधुनाऽनन्तरोक्तसिद्धोपपातसम्बन्धेन तत्कारणभूत-समुद्घातादिवक्तव्यतां दर्शयन्नाह—‘अनागारेण’मित्यादि व्यक्तं, नवरं ‘केवलिसमुग्घाएणं’ति न कषायादिसमुद्घातेन ‘समोहए’ति समवहतो—विक्षिप्तप्रदेशः ‘केवलकण्यं’ति केवलज्ञानकल्पं सम्पूर्णमित्यर्थः, वृद्धव्याख्या तु केवलः—सम्पूर्णः कल्पत इति कल्पः—स्वकार्यकरणसमर्थः वस्तुरूप इतियावत्, केवलश्चासौ कल्पश्चेति समासोऽतस्तं ‘निजरापोग्गलेहिं’ति निर्जराप्रधानाः पुद्गला निर्जरापुद्गलाः, जीवेनाकर्मतामापादिताः कर्मप्रदेशा इत्यर्थः, अतस्तैर्निर्जरापुद्गलैः ‘फुडे’ति स्पृष्टो व्याप्तः ‘छउमत्थे णं’ति छद्मस्थो निरतिशयज्ञानयुक्त इह प्रतिपत्तव्यो यतः छद्मस्थोऽपि विशिष्टावधिज्ञानयुक्तो निर्जरापुद्गलान् जानन्त्येव ‘रुवगयं(चेव)लहइ सव्व’मिति वचनात् ‘वण्णेणवण्णं’ति वर्णेन—वर्णतया याथात्म्येनेत्यर्थः वर्ण—कालवर्णादिकं जानाति विशेषतः पश्यति सामान्यतः, ‘नो इण्ठे’ति नायमर्थः ‘समंठे’ति समर्थः—सङ्गतः, कर्मपुद्गलानां सातिशयज्ञान-गम्यत्वात्, ‘सव्वब्धंतराए’ति सर्वाभ्यन्तरकः ‘सव्वखुड्डाए’ति सर्वक्षुब्धकः, दीर्घत्वं चात्र प्राकृतत्वात्, ‘वट्टे’ति वृत्तः, वृत्तश्च मोदकवद् घनवृत्तोऽपि स्यादतस्तद्व्यवच्छेदेन प्रतरवृत्तताभिधानार्थमाह—‘तेल्लापूयसंठाणसंठिए’ति उपलक्षणत्वादस्य घृतापूपादेरप्यत्र ग्रहः, ‘रहचक्रवाल’ति चक्रवालं—मण्डलं मण्डलत्वधर्मयोगाच्च रथचक्रमपि रथचक्रवालं ‘पुक्खरकण्णिणय’ति पद्मबीजकोशः, ‘जाव इणामेवत्तिकट्टु’ति यावदिति परिमाणार्थस्तावदित्यस्य गम्यमानस्य सव्वपेक्षः,

‘इणामेव’ति इदं—गमनम्, एवमिति—चण्डिका रूपशीघ्रत्वावेदकहस्तव्यापारोपदर्शनपरः, अनुस्वाराश्रवणं च प्राकृतत्वात्, द्विर्वचनं च शीघ्रतातिशयोपदर्शनपरम्, इतिरूपप्रदर्शनार्थः, कृत्वा—विधाय ‘तिहिं अछरानिवाएहिं’ति तिसृभिश्चण्डिकाभिरित्यर्थः ‘तिसत्तखुतो’ति त्रिगुणाः सप्त त्रिसप्त त्रिसप्तवारास्त्रिःसप्तकृत्वः एकविंशतिवारा इत्यर्थः, ‘हव्वं’ति शीघ्रं ‘घाणपोग्गलेहिं’ति गन्धपुद्गलैः, इह स्थाने यावदित्यस्य सव्वपेक्षस्तावदित्ययंशब्दो दृश्यः, ‘एस्सुहुमाणं’ति एतत्सूक्ष्माः, कोऽर्थः ? एवं नाम सूक्ष्मास्ते यथा तांश्छद्मस्थो वर्णादिभिर्न जानातीति

‘समणाउस्सो’ति हे श्रमण ! हे आयुष्मन् !, अथवा श्रमणश्चासावायुष्मोश्चेति समासस्तस्या-मन्त्रणं हे श्रमणायुष्मन् !, यथा अतिसूक्ष्मत्वाद्गन्धपुद्गलान्न जानातीत्येवं निर्जरापुद्गलानपीति धृष्टान्तोपनयः । ‘कम्हाणं भंते ! केवली समोहणंति’ति समवधान्ति—प्रदेशान् दिक्षु प्रक्षिपन्ति, एतदेव सुखप्रतिपत्तये वाक्यान्तरेणाह—‘कम्हाणं केवली समुग्घायं गच्छंति’ति, ‘अपलिक्खीणे’ति स्थितेरक्षयात् ‘अवेइया अनिज्जिण्ण’ति क्वचिद्—दृश्यते, तत्र अवेदितास्तद्रसस्याननुभूतत्वात् अनिर्जीर्णाः—तत्प्रदेशानां जीवप्रदेशेभ्योऽपरिशटनात् ‘बहुए से वेयणिञ्जे’ति से—तस्य केवलिनो यः समुद्घातं प्रतिपद्यते न पुनः सर्वस्यैव, केषाञ्चिदकृतसमुद्घातानामपि समभावस्येष्टत्वात् ‘बंधणेहिं’ति प्रदेशबन्धानुभागबन्धावाश्रित्येत्यर्थः, ‘ठिईहिं य’ति स्थितिबन्धविशेषानाश्रित्येत्यर्थः, ‘विसमसमकरणयाए बन्धणेहिं ठिईहिं य एवं खलु केवली समोहणंति’ इहैवमक्षरघटना—एवं खलु विषमसमकरणाद्य बन्धनादिभिः केवलिनः समुद्घातयन्तीति ।

मू. (५३) 'अकित्ता णं समुग्घायं, अनन्ता केवली जिणा ।

जरामरणविप्पमुक्का, सिद्धिं वरगइं गया ॥

मू. (५४) कइसमए णं भंते ! आउअीकरणे पन्नत्ते ?, गोयमा ! असंखेअसमइए अंतोमुहुत्तिए पन्नत्ते ।

केवलिसमुग्घाए णं भंते ! कइसमइए पन्नत्ते ?, गोयमा ! अहसमइए पन्नत्ते, तंजहा—पढमे समए दंडं करेइ बिइए समए कवाडं करेइ तईए समए मंथं करेइ चउत्थे समए लोयं पूरेइ पंचमे समए लोयं पडिसाहरइ छडे समए मंथं पडिसाहरइ सत्ते सत्ते सत्ते कवाडं पडिसाहरइ अहमे सत्ते दंडं पडिसाहरइ पडिसाहरित्ता तओ पच्छा सरीरत्थे भवइ ।

सेणं भंते ! तहा समुग्घायं गए किं मनजोगं जुंजइ ? वयजोगं जुंजइ ? कायजोगं जुंजइ ?, गोयमा ! नो मनजोगं जुंजइ नो वयजोगं जुंजइ कायजोगं जुंजइ,

कायजोगं जुंजमाणे किं ओरालियसरीरकायजोगं जुंजइ ? ओरालियमिस्ससरीरकायजोगं जुंजइ ? वेउव्वियसरीरकायजोगं जुंजइ ? वेउव्वियमिस्ससरीरकायजोगं जुंजइ ? आहार सरीरकायजोगं जुंजइ ? आहारसरीरमिस्सकायजोगं जुंजइ ?, कम्मासरीरकायजोगं जुंजइ ?,

गोयमा ! ओरालियसरीरकायजोगं जुंजइ, ओरालियमिस्ससरीरकायजोगंपि जुंजइ, नो वेउव्वियसरीरकायजोगं जुंजइ नो वेउव्वियमिस्ससरीरकायजोगं जुंजइ नो आहारसरीरकायजोगं जुंजइ नो आहारमिस्ससरीरकायजोगं जुंजइ कम्मसरीरकायजोगंपि जुंजइ, पढमइमेसु समएसु ओरालियसरीरकायजोगं जुंजइ बिइयइअहसत्तमेसु समएसु ओरालियमिस्ससरीरकायजोगं जुंजइ तईयचउत्थपंचमेहिं कम्मासरीरकायजोगं जुंजइ ।

सेणं भंते ! तहा समुग्घायगए सिज्झिहिइ वुज्झिहिइ मुह्महिइ परिनिव्वाहिइ सब्बदुक्खाणमंतं करेइ ?, नो इण्हे समइ, से णं तओ पडिनियत्तइ तओ पडिनियत्तित्ता इहमागच्छइ २ ता तओ पच्छा मणजोगंपि जुंजइ वयजोगंपि जुंजइ कायजोगंपि जुंजइ मणजोगं जुंजमाणे किं सच्चमनजोगं जुंजइ मोसमनजोगं जुंजइ सत्तच्चामोसमनजोगं जुंजइ असच्चामोसमनजोगं जुंजइ ?, गोयमा ! सच्चमनजोगं जुंजइ नो मोसमनजोगं जुंजइ नो सच्चामोसमनजोगं जुंजइ असच्चामोसमनजोगंपि जुंजइ,

वयजोगं जुंजमाणे किं सच्चवइजोगं जुंजइ मोसवइजोगं जुंजइ किं सच्चमोसवइजोगं जुंजइ असच्चामोसवइजोगं जुंजइ ?, गोयमा ! सच्चवइजोगं जुंजइ नो मोसवइजोगं जुंजइ नो सच्चामोसवइजोगं जुंजइ असच्चामोसवइजोगंपि जुंजइ, कायजोगं जुंजमाणे आगच्छेअ वा चिद्धेअ वा निसीएअ वा तुयइअ वा उल्लंघेअ वा पल्लंघेअ वा उक्खेवणं वा अवक्खेवणं वा तिरियक्खेवणं वा करेअ पाडिहारियं वा पीढफलहगसेअसंथारणं पच्चप्पिणेअ ।

बृ. 'आवअीकरणे'ति आवर्जीकरणम्—उदीरणावलिकायां कर्मप्रक्षेपव्यापारारूपं, तच्च केवलिसमुद्घातं प्रतिपद्यमानः प्रथममेव करोति ।

'पढमसमए दंडं करेइ'ति प्रथमसमय एव स्वदेहविष्कम्भभूध्वमधश्चायतमुभयतोऽपि लोकान्तगामिनं जीवप्रदेशसङ्घातं दण्डस्थानीयं केवली ज्ञानाभोगतः करोति, 'बिइए कवाडं करेइ'ति द्वितीयसमये तु तमेव दण्डं पूर्वापरदिग्व्यप्रसारणात्पार्श्वतो लोकान्तगामिकपाटमिव कपाटं करोति, 'मंथं'ति तृतीये समय तदेव कपाटं दक्षिणोत्तरदिग्व्यप्रसारणान्मधिसदृशं मन्थनं करोति लोकान्तप्रापिणमेव, 'लोयं पूरेइ'ति चतुर्थसमये सह लोकनिष्कुटैर्मन्थान्तराणि पूरयति, ततश्च

सकलोलोकः पूरितो भवति, 'लोयं पडिसाहरइ'ति पञ्चमे समये मन्थान्तरालपूरकत्वेन ये लोकपूरकाः प्रदेशास्ते लोकशब्देन उच्यन्ते, अतो मन्थान्तरालपूरकान् प्रदेशान् संहरति मथिस्थो भवतीति यावत्, 'मथं पडिसाहरइ'ति मथ्याकारव्यवस्थापितप्रदेशान् संहृत्य कपाटस्थो भवतीति यावत्, 'कबाडं पडिसाहरइ'ति सप्तमसमये कपाटाकारधारकप्रदेशसंहरणाद्वण्डस्थो भवतीत्यर्थः, 'अट्टमे समए दंडं पडिसाहरइ, साहरित्ता सरीरत्थे भवइ'ति, इह यद्यपि संहृत्येत्यनेन संहरणस्य पूर्वकालता शरीरसंश्लेषणस्य च प्रश्नश्चालत्वं भवन्तुत्या प्रतीयते, तथाऽप्यर्थवृत्त्या न कालभेदोऽस्ति, द्वयोरप्यष्टमसमयभावित्वेनोक्तत्वादिति ।

'नो मनजोगं नो वयजोगं जुंजइ'ति प्रयोजनाभावात्, काययोगचिन्तायां सप्तविधः काययोगः, तत्र—'ओरालियसरीरकायजोगं'ति योगो—व्यापारः स च वागादेरप्यस्तीति कायेन विशेषितत्वात्काययोगः स चानेकधेति औदारिकशरीरेण विशिष्यते, तत्रोदारिः—शेषपुद्गलापेक्षया स्थूलैः पुद्गलैर्निर्वृत्तमित्यौदारिकं, तच्च तच्छरीरं चेति समासस्तस्य काययोगौदारिक-शरीरकाययोगः, 'ओरालियमीससरीरकायजोगं'ति औदारिकमिश्रकं नाम चच्छरीरं तस्य यः काययोगः स यथा, स च कर्मणोदारिकयोर्युगपद्वयापाररूप औदारिकशरीरिणामुत्पत्तिकाले केवलिसमुद्घाते वा, औदारिकवैक्रिययोरौदारिकाहारकयोर्वा युगपद्वयापाररूपः, औदारिक-शरीरिणां वैक्रियकरणकाले आहारककरणकाले चेति, 'वेडव्वियसरीरकायजोगं'ति पूर्ववन्नवरं विक्रिया प्रयोजनमस्येति वैक्रियं—सूक्ष्मतरविशिष्टकार्यकरणक्षमपुद्गलनिर्वृत्तमित्यर्थः, अयं च वैक्रियलब्धिमतां बादरवायुकायिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याणां देवनारकाणां च स्यादिति ।

'वेडव्वियमिस्ससरीरकायजोगं'ति वैक्रियं सन्मिश्रं यत्कर्मणादिना तद्वैक्रियमिश्रं तच्च तच्छरीरं चेति समासस्तस्य काययोगो वैक्रियमिश्रशरीरकाययोगः, स च वैक्रियकर्मणयोर्युगप-द्वयापाररूपः, स च देवनारकाणामुत्पत्तिकाले यावत् वैक्रियमपरिपूर्णमिति, वैक्रियलब्धिमतां वा तिर्यग्मनुष्याणां विहितवैक्रियशरीराणां तत्प्रागेनौदारिकं गृह्यतामिति, 'आहारग-सरीरकायजोगं'ति प्राग्वत् नवरम्—आहारका—विशिष्टतरपुद्गलास्तन्निष्पन्नमाहारकम्, अयं च चतुर्दशपूर्वधरस्य समुत्पन्नविशिष्टप्रयोजनस्य कृताहारकशरीरस्य भवतीति, 'आहारगमीस-सरीरकायजोगं'ति आहारकं सन्मिश्रं यदौदारिकेण तदाहारकमिश्रं तच्च तच्छरीरं चेति, शेषस्तथैव, अयं चाहारकौदारिकयोर्युगपद्वयापाररूपः, स च कृताहारकस्य तत्प्रागेनौदारिकं गृह्यतो भवतीति,

'कम्मगसरीरकायजोगं'ति प्राग्वत्, अयं चापान्तरालतौ केवलिसमुद्घाते वा स्यादिति, 'पढमट्टमेसु समएसु'इत्यादेरयमभिप्रायः—जीवप्रदेशानां दण्डतया प्रक्षेपे संहारे च प्रथमाष्टम-समययोरौदारिककायव्यापारादौदारिककाययोग एव, द्वितीयषष्ठसप्तमसमयेषु पुनः प्रदेशानां प्रक्षेपसंहारयोरौदारिके तस्माच्च बहिः कर्मणे वीर्यपरिस्पन्दादौदारिककर्मणमिश्रः, तृतीय-चतुर्थपञ्चमेषु तु बहिरौदारिकात्कर्मणकायव्यापारादसहायः कर्मणयोग एव, तन्मात्रचेष्टनाद्, इह च यद्यपि मन्थकरणे कपाटन्यायेनौदारिकस्यापि व्यापारः सम्भाव्यते तथाऽपीत एव वचनागदसौ कथञ्चिन्नास्तीति मन्तव्यमिति ।

'सच्चमनदजोगं जुंजइ, असच्चमोसामणजोगंपि जुंजइ'ति मनःपर्यायज्ञानिना अनुत्तरसुरेण वा मनसा पृष्ठे मनसैव अस्ति जीवएवं कुर्वित्यादिकमुत्तरं यच्छन्, 'सच्चवइजोगं'ति जीवादिपदार्थान् प्ररूपयन् 'असच्चमोसावयजोगं'ति आमन्त्रणादिष्विति, समुद्घातान्निवृत्तश्चान्तर्मुहूर्तेन

योगनिरोधं करोति २२ ॥

मू. (५५) से णं भंते ! तहा सजोगी सिज्झिहिइ जाव अंतं करेहिइ ? , नो इण्ढे समढ्ढे, से णं पुब्बामेवं संण्णिस्स पंचिंदियस्स पज्जत्तगस्स जहन्नजोगस्स हेट्ठा असंखेज्जगुणपरिहीणं पढमं मनजोगं निरुंभइ, तयानंतरं च णं बिंदियस्स पज्जत्तगस्स जहण्णजोगस्स हेट्ठा असंखेज्जगुणपरिहीणं विइयं वइजोगं निरुंभइ,

तयानंतरं च णं सुहुमस्स पणगजीवस्स अपज्जत्तगस्स जहण्णजोगस्स हेट्ठा असंखेज्जगुणपरिहीणं तइयं कायजोगं निरुंभइ, से णं एएणं उवाएणं पढममनजोगं निरुंभइ मनजोगं निरुंभित्ता वयजोगं निरुंभइ वयजोगं निरुंभित्ता कायजोगं निरुंभइ कायजोगं निरुंभित्ता जोगनिरोहं करेइ, जोगनिरोहं करेत्ता अजोगत्तं पाउणति,

अजोगत्तं पाउणित्ता इसिंहस्स पंचक्खरउच्चारणद्धाए असंखेज्जसमइयं अंतोभुहुत्तियं सेलेसिं पडिवज्जइ, पुब्बरइयगुणसेदीयं च णं कम्मं तीसे सेलेसिमद्धाए असंखेज्जाहिं गुणसेदीहिं अनन्ते कम्मसे खवेति केयन्निज्जाउयणाज्जुते, इहेते कत्तारि कम्मसे जुगवं जगेइ वेदणिज्जा २ ओरालियतेयाकम्माइं सव्वाहिं विप्पयहणाहिं विप्पजहइ, ओरालियतेयाकम्माइं सव्वाहिं विप्पयहणाहिं विप्पयहित्ता उज्जुसेदीपडिवन्ने अफुसमाणगई उहं एकसमएणं अविग्गहेणं गंता सागारोवउत्ते सिज्झिहिइ ।

ते णं तत्थ सिद्धा भवंति सादीया अपज्जवसिया असरीरा जीवघना दंसणनाणोवउत्ता निद्धियद्धा निरेयणा नीरया निम्मला वित्तिमिरा विसुद्धा सासयमणागयद्धं कालं चिद्धंति । से केण्ढेणं भंते ! एवं बुच्चइ—ते णं तत्थ सिद्धा भवंति सादीया अपज्जवसिया जाव चिद्धंति ? ,

गोयमा ! से जहानामए बीयाणं अग्गिदह्माणं पुनरवि अंकुरुप्पत्ती ण भवइ, एवामेव सिद्धाणं कम्मबीए दहे पुनरवि जम्मुप्पत्ती न भवइ, से तेण्ढेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ—ते णं तत्थ सिद्धा भवंति सादीया अपज्जवसिया जाव चिद्धंति ।

जीवा णं भंते ! सिज्झमाणा कयरमि संघयणे सिज्झंति ? , गोयमा ! वइरोसमणरायसंघयणे सिज्झंति, जीवा णं भंते ! सिज्झमाणा कयरमि संठाणे सिज्झंति ? , गोयमा ! छहं संठाणाणं अन्नतरे संठाणे सिज्झंति,

जीवा णं भंते ! सिज्झमाणा कयरमि उच्चत्ते सिज्झंति ? , गोयमा ! जहन्नेणं सत्तरयणीओ उक्कोसेणं पंचधनुस्सए सिज्झंति, जीवा णं भंते ! सिज्झमाणा कयरमि आउए सिज्झंति ? , गोयमा ! जहन्नेणं साइरेगद्धवासाउए उक्कोसेणं पुव्वकोडियाउए सिज्झंति ।

अत्थि णं भंते ! इमीसे रयणप्पहाए पुढवीए अहे सिद्धा परिवसंति ? , नो इण्ढे समढ्ढे, एवं जाव अहे सत्तमाए, अत्थि णं भंते ! सोहम्मस्स कप्पस्स अहे सिद्धा परिवसंति ? , नो इण्ढे समढ्ढे, एवं सव्वेसिं पुच्छा, ईसाणस्स लणंकुमारस्स जाव अच्चुयस्स गेविज्जविमाणाणं अनुत्तरविमाणाणं,

अत्थि णं भंते ! ईसीपब्भाराए पुढवीए अहे सिद्धा परिवसंति ? , नो इण्ढे समढ्ढे, से कहिं छाइ णं भंते ! सिद्धा परिवसंति ? , गोयमा ! इमीसे रयणप्पहाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ उहं वंदिमसूरियग्गहणनक्खत्ताराभवणाओ बहूइं जोयणसयाइं बहूइं जोयणसहस्साइं बहूइं जोयणसयसहस्साइं बहूओ जोयणसकोडीओ बहूओ जोयणकोडाकोडीओ उहत्तरं उप्पइत्ता सोहम्मीसाणसणंकुमारमाहिंदबंभलंतगमहासुक्कसहस्सारआणयपाणयआरणच्चुय तिन्नि य अहारे

गेविज्जविमाणावाससएवीइवइत्ता विजयवेजयंतजयंतअपराजियसव्वइसिद्धस्स य महाविमानस्स सव्वउपरिखाओ धूभियग्गाओ दुवालसजोयणाइं अबाहाए एत्थ णं ईसीब्भारा नाम पुढवी पन्नत्ता पणयालीसं जोयणसयसहस्साइं आयामविक्खंमेणं एगा जोयणकोडी बायालीसं सयसहस्साइं तीसं च सहस्साइं दोन्नि य अउणापन्ने जोयणसए किंचि विसेसाहिए परिरएणं, ईसिपब्भारा य णं पुढवीए बहुमज्झदेसभाए अड्डजोयणिए खेत्ते अड्डजोयणाइं बाहुल्लेणं,

तयाऽनंतरं य णं मायाए २ पडिहायमाणी २ सव्वेसु चरिमपेरंतेसु मच्छियपत्ताओ तनुयतरा अंगुलस्स असंखेज्जइभागं बाहुल्लेणं पण्णत्ता । ईसीपब्भाराए णं पुढवीए दुवालस णामधेआ पन्नत्ता, तंजहा-ईसी इ वा इसीपब्भारा इ वा तणू इ वा तणूतणू इ वा सिद्धी इ वा सिद्धालए इ वा मुत्ती इ वा मुत्तालए इ वा लोयग्गे इ वा लोयग्गधूभिवा इ वा लोयग्गपडिबुज्झणा इ वा सव्व-पाणभूयजीवसत्तसुहावहा इ वा ।

ईसीपब्भारा णं पुढवी सेया संखतलविमलसोल्लियमुणालदगरयतुसारगोक्खीरहारवण्णा उत्ताणयल्लत्तसंठाणसंठिया सव्वज्जुणसुवण्णयमई अच्छा सण्हा लण्हा घट्ठा मट्ठा नीरया निम्मला निम्पंका निक्कंङ्कच्छाया समरीचिया सुप्पभा पासादीया दरिसणिज्जा अभित्त्वा पडित्त्वा,

ईसीपब्भाराए णं पुढवीए सीयाए जोयणंति सोवंते, तत्त जोयणस्स जे से उवरिल्ले गाउए तत्त णं गाउअस्स जे से उवरिल्ले छभागिए तत्थ णं सिद्धा भगवंतो सादीया अपज्जवसिया अनेगजाइजरामरणजोणिवेयणसंसारकलंकलीभावपुणब्भवगब्भवासवसहीपवंचसमइकंता सासयमनागयमद्धं चिड्ढंति ॥

बृ. से णं पुब्बामेव सन्निस्से'त्यादि, अस्यायमर्थः-स-केवली, णमित्यलङ्कारे, 'पूर्वमेव' आदावेव योगनिरोधावस्थायाः संज्ञिनो-मनोलब्धिमतः पञ्चेन्द्रियस्येति स्वरूपविशेषणं, यतः संज्ञी पञ्चेन्द्रिय एव भवति, 'पञ्चत्तस्स'ति मनःपर्याप्तया पर्याप्तस्य, तदन्यस्य मनोलब्धिमतोऽपि मनसोऽभाव एवेति पर्याप्तस्येत्युक्तं, स च मध्यमादिमनोयोगोऽपि स्यादित्याह-'जहन्जोगिस्स'ति जघन्यमनोयोगवतः 'हेट्ठ'ति अधो यो मनोयोग इति गम्यते, जघन्यमनोयोगसमानो यो न भवतीत्यर्थः, मनोयोगश्च-मनोद्रव्याणि तद्वयापारश्चेति,

जघन्यमनोयोगाधोभागवर्तित्वमेव दर्शयन्नाह-'असंखेज्जगुणपरिहीणं'ति असङ्ख्यातगुणेन परिहीणो यः स तथा तं जघन्यमनोयोगस्यासङ्ख्येयभागमात्रं मनोयोगं निरुणद्धि, ततः क्रमेणानया मात्रया समये समये तं निरुन्धानः सर्वमनोयोगं निरुणद्धि, अनुत्तरेणाचिन्त्येन अकरणवीर्येणेति, एतदेवाह-'पढमं मनोजोगं निरुंभइ'ति प्रतमं-शेषवागादियोगापेक्षया प्राथम्येन-आदितो मनोयोगं निरुणद्धीति उक्तं च-

॥ १ ॥

‘पञ्चत्तमेत्तसन्निस्स जत्तियाइं जहन्नजोगिस्स ।

होति मनोदव्वाइं तव्वावारो य जम्मत्तो ॥

॥ २ ॥

तदसंखगुणविहीणं समए निरुंभमाणो सो ।

मनसो सव्वनिरोहं करेअसंखेज्जसमएहिं ॥' ति,

एवमन्यदपि सूत्रद्वयं नेयम्, 'अजोगयं पाउणइ'ति अयोगतां प्राप्नोतीति, 'ईसिंह-स्सपंचक्खरुच्चारणद्धाए'ति ईसिति-ईषत्पृष्ठानि ह्रस्वानि यानि पञ्चाक्षराणि तेषां यदुच्चारणं तस्य याऽद्धा-कालः सा तथा तस्याम्, इदं चोच्चारणं न विलम्बितं द्रुतं वा, किन्तु मध्यममेव गृह्यते, यत आह-

॥ १ ॥

“हस्सवखराइं मज्झेणं जेण कालेण पंच भण्णंति ।
अच्छइ सेलेसिगओ तत्तियमेतं तओ कालं ॥”

शैलेशो—मरुस्तस्येवस्थिरतासाम्याद्याऽवस्था सा शैलेशी अथवा शीलेशः—
सर्वसंवरूपचारित्रप्रभुस्तस्येयमवस्था योगनिरोधरूपेति शैलेशी तां प्रतिपद्यते, ततः
‘पुव्वरइयगुणसेदीयंच णं’ति पूर्व—शैलेश्यवस्थायाः प्राग् रचिता गुणश्रेणी—क्षपणोपक्रमविशेषरूपा
यस्य तत्तथा, गुणश्रेणी चैवं—सामान्यतः किल कर्म बह्वल्पमल्पतरमल्पतमं चेत्येवं निर्जरणाय
रचयति, यदा तु परिणामविशेषात्तत्र तथैव रचिते कालान्तरखेद्यमल्पं बहु बहुतरं बहुतमं चेत्येवं
शीघ्रतरक्षपणाय रचयति तदा सा गुणश्रेणीत्युच्यते, चैवं

‘कम्मं’ति वेदनीयादिकं भवोपग्राहि ‘तीसे सेलेसिमद्धाए’ति तस्यां शैलेशी अद्धायां—
शैलेशीति शब्दे क्षपयति गोत्रं, गृह्यदेव विशेषेणाह—‘असंखेज्झाहिं गुणसेदीहिं’न्ति असङ्ख्या
ताभिर्गुणश्रेणीभिः शैलेश्यवस्थाया असङ्ख्यातसमयत्वेन गुणश्रेण्यसङ्ख्यातसमया ततः तस्याः
प्रतिसमयभेदकल्पनया असङ्ख्यातागुणश्रेण्यो भवन्ति, अतोऽसङ्ख्याताभिः गुणश्रेणीभिरित्युक्तम्,
असङ्ख्यातसमयैरिति हृदयम्, ‘अनंते कम्मंसे खवयंतो’ति अनन्तपुद्गलरूपत्वादनन्तास्तान्
कर्माशान्—भवोपग्राहिकर्मभेदान् क्षपयन्—निर्जरयन् ‘वेयणिआउयणामगोए’ति वेदनीयं सातादि
आयुः—मनुष्यायुष्कं नाम—मनुष्यगत्यादि गोत्रम्—उच्चैर्गोत्रम् ‘इच्चेते’ति इत्येतान् ‘चत्तारि’ति
चतुरः ‘कम्मंसे’ति कर्माशान्मूलप्रकृतीः ‘जुगवं खवेइ’ति योगपथेन निर्जरयतीति । एतच्चैता
भाष्यगाथा अनुश्रित्य व्याख्यातं, यदुत—

॥ १ ॥

“तदसंखेज्झगुणाए सेदीए विरयं पुरा कम्मं ।

॥ २ ॥

समए समए खवयं कम्मं सेलेसिकालेणं ॥

॥ ३ ॥

सव्वं खवेइ तं पुन निळेवं किंचुदुवरिमे समए ।

॥ ४ ॥

किंचिच्च होइ चरमे सेलेसीए तयं वोच्छं ॥

मनुयगइजाइतसबायरं च पअत्तसुभगमाएअं ।

अन्नयरवेयणिअं नराउमुच्चं जसोनामं ॥

संभवओ जिननामं नरानुपुब्बी य चरिमसमयंमि ।

सेसा जिनसंताओ दुचरिमसमयंमि निहंति ॥” ति,

‘सव्वाहिंविषयहणाहिं’ति सर्वाभिः—अशेषाभिः विशेषेण—विविधं प्रकर्षतो हानयः—त्यागा
विप्रहाणयो व्यक्त्यपेक्षया बहुवचनं ताभिः, किमुक्तं भवति ?—सर्वथा परिशादनं न तु यथा पूर्वं
सङ्घातपरिशाटाम्यां देशत्यागतः ‘विषयजहित्त’ति विशेषेण प्रहाय—परित्यज्य ‘उज्झूसेडिपडिवञ्चे’
ति ऋजुः—अवक्रा श्रेणिः—आकाशप्रदेशपङ्क्तिस्तां ऋजुश्रेणिं प्रतिपन्नः—आश्रितः ‘अप्फुस-
माणगई’ति अस्पृशन्ती—सिद्धन्तरालप्रदेशान् गतिर्यस्य सोऽस्पृशङ्गतिः, अन्तरालप्रदेशस्पर्शनि
हि नैकेन समयेन सिद्धिः,

इष्यते च तत्रैक एव समयः, य एव चायुष्कादिकर्मणां क्षयसमयः स एव निर्वाणसमयः,
अतोऽन्तराले समयान्तरस्याभावादन्तरालप्रदेशानामसंस्पर्शनमिति, सूक्ष्मश्चायमर्थः केवलिगम्यो
भावत इति, ‘एणेणं समएणं’ति, कुत इत्याह—‘अविग्गहेणं’ति अविग्रहेण—वक्ररहितेन, वक्र
एव हि समयान्तरं लगति प्रदेशान्तरं च स्पृशतीति, ‘उहं गंता’ ऊर्ध्वं गत्वा ‘सागारोवउत्ते’ति

ज्ञानोपयोगवान् 'सिध्यति' कृतकृत्यतां लभते इति ।

गतमानुषङ्गिकमथ प्रकृतमाह—किं च प्रकृतं ? , 'से जे इमे गामागर जाव सन्निवेसेसु मणुया हवन्ति—सब्बकामविरया जाव अद्दु कम्मपयडीअंएअयइत्ताउपिरोत्थमः।इद्दुगमाहवन्ती'ति, लोकाग्रप्रतिष्ठानाश्च सन्तो यादशास्ते भवन्ति तद्वर्णयितुमाह—'ते णं तत्थ सिद्धा हवन्ति'ति ते पूर्वोद्दिष्टविशेषणा मनुष्याः 'तत्र' लोकाग्रेनिष्ठितार्थाः स्युरिति, अनेन च यत्केचन मन्यन्ते, यदुत—

॥ १ ॥

“रागादिवासनामुक्तं, चित्तमेवनिरामयम् ।

सदाऽनियतदेशस्थं, सिद्ध इत्यभिधीयते ॥”

—यच्चापरे मन्यन्ते—

॥ १ ॥

“गुणसत्त्वान्तरज्ञानात्रिवृत्तप्रकृतिक्रियाः ।

मुक्ताः सर्वत्र तिष्ठन्ति, व्योवत्तापवर्जिताः ॥”

—तदनेन निरस्तं, यच्चोच्यते—सशरीरतायामपि सिद्धत्वप्रतिपादनाय, यदुत—

॥ १ ॥

“अणिमाद्यष्टविधं प्राप्यैश्वर्यं कृतिनः सदा ।

मोदन्ते निर्वृतात्मानस्तीर्णाः परमदुस्तरम् ॥”

इति तदपाकरणायाह—'अशरीरा' अविद्यमानपञ्चप्रकाराशरीराः, तथा 'जीवधन'ति योगनिरोधकाले रन्ध्रपूरणेन त्रिभागोनाऽवगाहनाः सन्तो जीवधना इति, 'दंसणनाणोवउत्त'ति ज्ञानं—साकारं दर्शनम्—अनाकारं तयोः क्रमेणोपयुक्ता ये ते तथा, 'निड्धिथड्ड'ति निष्ठितार्थाः—समाप्तसमस्तप्रयोजनाः 'निरयेण'ति निरेजनाः—निश्चलाः 'नीरय'ति नीरजसो—बध्यमानकर्मरहिता नीरया वा—निर्गतौत्सुक्याः 'निम्मल'ति निर्मलाः पूर्वबद्धकर्मविनिर्मुक्ताः द्रव्यमलवर्जिता वा 'वित्तिमिर' ति विगताज्ञानाः 'विसुद्ध'ति कर्मविशुद्धप्रकर्षमुपगताः 'सासयमनागयद्धं कालं चिड्ढंति'शाश्वतीम्—अविनश्वरीसिद्धकत्वस्याविनाशाद्, अनागताद्धा—मविध्यत्कालं तिष्ठन्तीति 'जम्मुप्पत्ती'ति जन्मना—कर्मकृतप्रसूत्या उत्पत्तिर्या सा तथा,

जन्मग्रहणेन परिणामान्तररूपात्तदुत्पत्तिर्भवतीत्याह, प्रतिक्षणमुत्पादव्ययघघ्नीव्य-युक्तत्वात्सद्भावस्येति, 'जहन्नेणंसत्त रयणीए'ति सप्तहस्ते उच्चत्वे सिध्यन्ति महादीरवत्, 'उक्कोसेणं पंचधणुस्सए'ति ऋषभस्वामिवद्, एतच्च द्वयमपि तीर्थङ्करापेक्षयोक्तम्, अतो द्विहस्तप्रमाणेन कूर्मापुत्रेण न व्यभिचारो न वा मरुदेव्या सातिरेकपञ्चधनुःशतप्रमाणयेति, 'साइरेगड्डवासाउए'ति सातिरेकाण्यष्टौ वर्षाणि यत्र तत्तथा तच्च तदायुश्चेति तत्र सातिरेकाष्टवर्षायुषि, तत्र किलाष्टवर्षवयाश्चरणं प्रतिपद्यते, ततो वर्षे अतिगते केवलज्ञानमुत्पाद्य सिध्यतीति, 'उक्कोसेणं पुव्वकोडाउए'ति पूर्वकोट्यायुर्नरः पूर्वकोट्या अन्ते सिध्यतीति न परतः ।

'ते णं तत्थ सिद्धा भवन्ती'ति प्राक्तनवचनाद् यद्यपि लोकाग्रं सिद्धानां स्थानमित्यवसीयते तथापि मुग्धविनेयस्य कल्पितविधिद्वल्लोकाग्रनिरासतो निरुपचरितलोकाग्रस्वरूपविशेषावबोधाय प्रश्नोत्तरसूत्रमाह—'अत्थि ण'मित्यादि व्यक्तं, नवरं यदिदं रत्नप्रभा (या) अधस्तदेव लोकाग्रमिति तत्र सिद्धाः परिवसन्तीति प्रश्नः, तत्रोत्तरं—नायमर्थः समर्थ इति, एवं सर्वत्र, 'से कहिं खाइ णं मंते!' ति इत्यत्र सेत्ति—ततः कहिंति—क्वदेशे खाइणंति—देशभाषया वाक्यालङ्कारे 'बहुसमे'त्यादि बहुसमत्वेन रमणीयो यः स तथा तस्मात् 'अबाहाए'ति अबाधया—अन्तरेण 'ईसिपब्भार'ति ईषद्—अल्पो न रत्नप्रभादिपृथिव्या इव महान् प्राग्भारो—महत्त्वं यस्याः सा ईषत्प्राग्भारा ।

नामधेयानि व्यक्तान्येव, नवरं ईसिति वा—ईषत्—अल्पाधिव्यक्तत्वेक्या, इतिशब्द उपप्रदर्शने, वाशब्दो विकल्पे, 'लोयगपडिबुज्झणा इव'ति लोकाग्रमिति प्रतिबुध्यते—अवसीयते या लोकाग्रं वा प्रतिबुध्यते यया सा तथा, 'सव्वपाणभूयजीवसत्तसुहावह'ति इह प्राणा—द्वीन्द्रियादयः मृता—वनस्पतयः जीवाः—पञ्चेन्द्रियाः पृथिव्यादयस्तु—सत्त्वाः एतेषां च पृथिव्यादितया तत्रोत्पन्नानां सा सुखावहा शीतादिदुःखहेतूनामभावादिति, 'सेय'ति श्वेता, एतदेवाह—

'आयंसतलविमलसोल्लियमुणालदगरयतुसारगोक्खीरहारवण्ण'ति व्यक्तमेव, नवरम् आदर्शतलं—दर्पणतलं क्वचच्छतलमिति पाठः, आदर्शतलमिव विमला या सा तथा, 'सोल्लिय'ति कुसुमविशेषः, 'सव्वज्जुणसुवण्णमई'तच्छि अर्जुनसुवर्ण—श्वेतकाञ्चनं अच्छा आकाशस्फटिकमिव 'सण्ह'ति श्लक्ष्णपरमाणुस्कन्धनिष्परश्नां श्लक्ष्णतन्तुनिष्पन्नपटवत् 'लण्ह'ति मसृणा घुण्डितपटवत्, 'घट्ट'ति घृष्टेव घृष्टा खरशानया पाषाणप्रतिमावत्, 'मड्ड'ति मृष्टेव मृष्टा सुकुमारशानया प्रतिमेव शोधिता वा प्रमार्जनिकयेव,

अत एव 'नीरय'ति नीरजाः—रजोरहिता 'निम्पला' कठिनमलरहिता 'निष्पंक'ति निष्पङ्का—आर्द्रमलरहिता अकलङ्का वा 'निक्कंकड्छाय'ति निष्कङ्कटा—निष्कवचा निरावरणेत्यर्थः छाया—शोभा यस्याः सा तथा अकलङ्कशोभा वा, 'समरीचिय'ति समरीचिका—किरणयुक्ता, अत एव 'सुप्पभ'ति सुष्ठु प्रकर्षेण च भाति—शोभते या सा सुप्रभेति 'पासादीय'ति प्रासादो—मनःप्रमोदः प्रयोजनं यस्याः सा प्रासादीया 'वरसणिज्ज'ति दर्शनाय—चक्षुर्व्यापाराय हिता दर्शनीया, तां पश्यन्नुत्तुर्न श्राम्यतीत्यर्थः, 'अभिरूव'ति अभिमतं रूपं यस्याः सा अभिरूपा, कमनीयेत्यर्थः, 'पडिरूव'ति द्रष्टारं द्रष्टारं प्रति रूपं यस्याः सा प्रतिरूपा, 'जोयणंमि लोगंते'ति इह योजन-मुत्सेधाङ्गुलयोजनमवसेयं, तदीयस्यैव हि क्रोशषड्भागस्य सत्रिभागस्त्रयस्त्रिंशदधिकधनुः—शतत्रयीप्रमाणत्वादिति, 'अनेगजाइजरामरणजोणिवेयणं' अनेकजातिजरामरणप्रधानयोनिषु वेदना यत्र स तथा तं

'संसारकलंकलीभावपुणब्भवगब्भवासवसहीपवंचमइक्कंता' संसारे कलङ्क लीभवेन—असमञ्जसत्वेन ये पुनर्भवाः—पौनःपुन्येनोत्पादा गर्भवासवसतयश्च—गर्भाश्रयनिवासा—स्तासां यः प्रपञ्चो—विस्तरः स तथा तमतिक्रान्ता—निस्तीर्णाः, पाठान्तरमिदम् 'अणेगजाइजरामरणजोणि-संसारकलंकलीभावपुणब्भवगब्भवासवसहिपवंचसमइक्कंत'ति अनेकजाति-जरामरणप्रधाना योनयो यत्र स तथा स चासौ संसारश्चेति समासः, तत्र कलङ्कलीभावेन यः पुनर्भवेन—पुनः पुनरुत्पत्त्या गर्भवासवसतीनां प्रपञ्चस्तं समतिक्रान्ता ये ते तथा ॥

मू. (५६) कहिं पडिहया सिद्धा ?, कहिं सिद्धा पडिड्विया ? ।

कहिं बोदिं चइत्ता णं, कत्थ गंतूण सिज्झई ? ॥

वृ. अथ प्रश्नोत्तरद्वारेण सिद्धानामेव वक्तव्यतामाह—'कहिं' इत्यादिश्लोकद्वयं, क्व प्रतिहताः—क्वप्रसखलिताः सिद्धाः—मुक्ताः ?, तथाः क्वसिद्धाः, प्रतिष्ठिता—व्यवस्थिता इत्यर्थः तथा क्वबोन्दि—शरीरं त्यक्त्वा ?, तथा क्वगत्वा सिज्झइति—प्राकृतत्वात् 'से हु चाइति बुच्चई'त्यादिवत् सिध्यन्तीति व्याख्येयमिति

मू. (५७) अलोगे पडिहया सिद्धा, लोयगगे य पडिड्विया ।

इहं बोदिं चइत्ता णं, तत्थ गंतूणं सिज्झई ॥

श्रु. अलोके-अलोकाकाशास्तिकाये प्रतिहताः-स्थलिताः सिद्धा-भुक्ताः, प्रतिस्खलनं चेहानन्तर्यवृत्तिमात्रं, तथा लोकाग्रे च-पञ्चास्तिकायात्मकलोकमूर्धनि य प्रतिष्ठिता अपुनरागत्या व्यवस्थिता इत्यर्थः, तथा इह-मनुष्यक्षेत्रे बोन्दि-तनुं परित्यज्य तत्रेति-लोकाग्रे गत्वा सिञ्जईति-सिध्यन्ति निष्ठितार्था भवन्ति ॥

मू. (५८) जं संठाणं तुं इहं भवं चयं तस्स चरिमसमयंमि ।
आसी य षएसघणं तं संठाणं तहिं तस्स ॥

श्रु. किञ्च-‘जं संठाणं’ गाहा व्यक्ता, नवरं प्रदेशघनमिति त्रिभागेन रन्ध्रपूरणादिति, ‘तहिं’ ति सिद्धिक्षेत्रे ‘तस्स’ति सिद्धस्येति ॥

मू. (५९) दीहं वा हस्सं वा जं चरिमभवे हवेअ संठाणं ।
ततो तिभागहीणं, सिद्धाणोगाहणा भणिया ॥

श्रु. तथा चाह-‘दीहं वा’गाहा, दीर्घं वा-पञ्चधनुःशतमानं हस्व वा-हस्तद्वयमानं, वाशब्दान्मध्यमं वा, यच्चरमभवे भवेत्संस्थानं ‘ततः’ तस्मात् संस्थानात् त्रिभागहीना त्रिभागेन शुषिकपूरणात् सिद्धानामवगाहना-अवगाहन्ते-अस्यामवस्थायामिति अवगाहना स्वावस्थैवेति भावः, भणिता-उक्ता जिनैरिति ॥

मू. (६०) तिन्नि सया तेतीसा धणूतिभागो य होइ बोद्धव्वा ।
एसा खलु सिदअघाणं, उक्कोसोगाहणा भणिया ॥

मू. (६१) चत्तारि य रयणीओ रयणित्तिभागूणिया य बोद्धव्वा ।
एसा खलु सिद्धाणं मज्झिमओगाहणा भणिया ॥

मू. (६२) एक्का य होइ रयणी साहीया अंगुलाइं अट्ट भवे ।
एसा खलु सिद्धाणं जहन्नओगाहणा भणिया ॥

श्रु. अथावगाहनमेवोक्तृष्टादिभेदत आह-‘तिन्नि सये’त्यादि, इयं च पञ्चधनुःशतमानानां, ‘चत्तारि ये’त्यादि तु सप्तहस्तानाम् ‘एगा ये’ त्यादि द्विहस्तमानानामिति ।

इयं च त्रिविधाऽप्यूर्ध्वमानमानश्चित्यान्यथा सप्तहस्तमानानां च उपविष्टानां सिद्धय-
तामन्यथाऽपि स्यादिति ।

आक्षेपपरिहारौ पुनरेवमत्र-ननु नाभिकुलकरः पञ्चविंशत्यधिकपञ्चधनुःशतमानः प्रतीत एव, तद्भार्याऽपि मरुदेवी तत्रमाणैव, ‘उच्चतं चेव कुलगरेहिं सम’मिति वचनात्, अतस्तदवगाहना उत्कृष्टावगाहनातोऽधिकतरा प्राप्नोतीति कथं न विरोधः?, अत्रोच्यते, अधयुच्चत्वं कुलकरतुल्यं तद्योषितामित्युक्तं, तथापि प्रायिकत्वादस्य स्त्रीणां च प्रायेण पुंभ्यो लघुतरत्वात् पञ्चधनुःशतान्यसावभवत्, वृद्धकाले वा सङ्कोचात् पञ्चधनुःशतमाना सा अभवद्, उपविष्टा वाऽसी सिद्धेति न विरोधः, अथवा बाहुल्यापेक्षमिदमुत्कृष्टावगाहनमानं, मरुदेवी त्वाश्चर्यकल्पेत्येवमपि न विरोधः, ननु जघन्यतः सप्तहस्तोच्छ्रितानामेव सिद्धिः प्रागुक्ता, तत्कथं जघन्यावगाहना अथाङ्गुलाधिकहस्तप्रमाणा भवतीति?,

अत्रोच्यते, सप्तहस्तोच्छ्रितेषु सिद्धिरिति तीर्थङ्गरापेक्षं, तदन्ये तु द्विहस्ता अपि कूर्मपुत्रादयः सिद्धाः अतस्तेषां जघन्याऽवसेया, अन्ये त्वाहुः-सप्तहस्तमानस्य संवर्तिताङ्गोपाङ्गस्य सिद्धयतो जघन्यावगाहना स्यादिति ॥

मू. (६३) ओगाहणाए सिद्धा भवतिभागेण होइ परिहीणा ।

संठाणमनित्थं जरामरणविप्पमुक्काणं ॥

वृ. 'ओगाहणाए' गाहा व्यक्ता, नवरन् 'अनित्थं' ति अमुंप्रकारमापन्नमित्थं इत्थं तिष्ठतीति इत्थंस्थं न इत्थंस्थं अनित्थंस्थं—न केनचिद्धौकिकप्रकारेण स्थितमिति ॥

मू. (६४) जत्थ य एगो सिद्धो तत्तत्थ अनन्ता भवक्खयविमुक्का ।

अन्नोन्नसमवगाढा पुट्ठा सव्वे य लोगंते ॥

वृ. अर्थेते किं देशभेदेन स्थिता उतान्यथेत्यस्यामाशङ्कयामाह—'जत्थ य' गाहा, यत्र च—यत्रैव देशे एकः सिद्धो—निर्वृत्तस्तत्र देशे अनन्ता किम्?—'भवक्खयविमुक्ता' इति भवक्षयेण विमुक्ता भवक्षयविमुक्ताः, अनेन स्वेच्छया भवावतरणशक्तिमत्सिद्धव्यवज्ञेदमाह । अन्योऽन्यसमवगाढाः तर्थाविधाचिन्त्यपरिणामत्वाद्धर्मास्तिकायादिवदिति, स्पृष्टाः लज्जाः सर्वे च लोकान्ते, अलोकेन प्रतिस्खलितत्वाद्, अत एव 'लोयग्गे य पइड्डिया' इत्युक्तमिति ॥

मू. (६५) फुसइ अनन्ते सिद्धे सव्वपएसेहिं नियमसो सिद्धा ।

तेवि असंखेज्जगुणा दंसपएसेहिं जे पुट्ठा ॥

वृ. तथा 'फुसइ' गाहा, स्पृश्यनन्तान्सिद्धान् सर्वप्रदेशैरात्मसम्बन्धिभिः 'नियमसो' ति नियमेन सिद्धः, तथा तेऽप्यमसङ्ख्येयगुणा वर्तन्ते देशैः प्रदेशैश्च ये स्पृष्टाः, केभ्यः?,—सर्वप्रदेश-स्पृष्टेभ्यः, कथम्?—सर्वात्मप्रदेशस्तावदनन्ताः स्पृष्टाः, एकसिद्धाया गाहा—जायाः ताः तामव-गाढत्वात्, तथैकैकदेशेनाप्यनन्ता एवमेकैकप्रदेशेनाप्यनन्ता एव, नवरदेशो—द्वयादिप्रदेशसमुदायः, प्रदेशस्तु—निर्विभागोऽंश इति, सिद्धश्चासङ्ख्येयदेशप्रदेशात्मकः, ततश्च मूलानन्तकम-सङ्ख्येयैर्देशानन्तकैरसङ्ख्यैरेव च प्रदेशान्तकैर्गुणितं वयोक्तमेव भवतीति ।

मू. (६६) असरीरा जीवघणा उवउत्ता दंसणे य नाणे य ।

सागारमनागारं लक्खणमेयं तु सिद्धाणं ॥

वृ. अथ सिद्धानेव लक्षणत आह—'असरीरा' गाहा, उक्तार्था, सङ्ग्रहरूपत्वाच्चास्या न पुनरुक्तत्वामिति ॥

मू. (६७) केवलनाणुवउत्ता जाणंति सव्वभावगुणभावे ।

पासंति सव्वओ खलु केवलदिड्डी अनन्ताहिं ॥

वृ. 'उवउत्ता दंसणे य नाणे य' ति यदुक्तं, तत्र ज्ञानदर्शनयोः सर्वविषयतामुप-दर्शयन्नाह—'केवल' गाहा, केवलज्ञानोपयुक्ताः सन्तः न त्वन्तः करणोपयुक्ताः, भावतस्तदभावात्, जानन्ति 'सर्वभावगुणभावान्' समस्तवस्तुगुणपर्यायान्, तत्र गुणाः—सहवर्तिनः पर्यायास्तु-क्रमवर्तिन इति, तथा पश्यन्ति 'सर्वतः खलु' सर्वत एवेत्यर्थः केवलदष्टिभिरनन्ताभिः—केवलदर्शनैरनन्तैरित्यर्थः स अनन्तत्वात् सिद्धानामनन्तविषयत्वाद्वा दर्शनयस्य केवलदष्टिभिर-नन्ताभिरित्युक्तम्, इह चादौ ज्ञानग्रहणं प्रथमतया तदुपयोगस्थाः सिध्यन्तीति ज्ञापनार्थमिति ॥

मू. (६८) नवि अत्थि माणुसाणं तं सोक्खं नविय सव्वदेवाणं ।

जं सिद्धाणं सोक्खं अव्वाबाहं उवगयाणं ॥

वृ. अथ सिद्धानां निरुपमसुखतां दर्शयितुमाह—'नवि अत्थि' गाहा व्यक्ता, नवरम् 'अव्वाबाहं' ति विविधा आवाधा व्यावाधा तन्निषेधादव्यावाधा तामुपगतानां—प्राप्तानामिति

मू. (६९)

जं देवाणं सोमं सव्वद्धापिण्डियं अनंतगुणं ।

न य पावइ मुत्तिसुहं नंताहिं वग्गवग्गूहिं ॥

बृ. कस्मादेवमित्याह—‘जं देवाणं’ गाहा, ‘यो’ यत्नाद्येयानाम्—अनुत्तरसुखानन्तानां ‘सौख्यं’ त्रिकालिकसुखं सर्वाद्धया—अतीतानागतवर्तमानकालेन पिण्डितं—गुणितं सर्वाद्धापिण्डितं, तथाऽनन्तगुणमिति, तदेवंप्रमाणं किलासद्भावकल्पनयैकैकाकाशप्रदेशे स्थाप्यत इत्येवं सकललोकालोकाकाशानन्तप्रदेशपूरणइनानन्तं भवति, न च प्राप्नोति मुक्तिसुखं—नैव मुक्तिसुख-समानतां लभते, अनन्तानन्तत्वात्सिद्धसुखस्य, किंविधं देवसुखमित्याह—अनन्ताभिरपि ‘वर्गवर्गभिः’ वर्गवर्गैर्वर्गितमपि, तत्र तद्गुणो वर्गो यथाद्वयोर्गर्गश्चत्वारः तस्यापि वर्गो वर्गवर्गो यथा षोडश एवमनन्तशो वर्गितमपि । चूर्णिकारस्त्वाह—अनन्तरपि वर्गवर्गैः—खण्डखण्डैः खण्डितं सिद्धअधसुखं तदीयानन्तानन्ततमखण्डसमतामपि न लभत इत्यर्थः, ततो नास्ति तन्मानुषादीनां सुखं यत्सिद्धानामिति प्रकृतम् ॥

मू. (७०)

सिद्धस्स सुहो रासी सव्वद्धापिण्डिओ जइ हवेज्जा ।

सोऽनंतवग्गभइओ सव्वगासे न माएज्जा ॥

बृ. सिद्धसुखस्यैवोत्कर्षणाय भक्ष्यन्तरेणाह—‘सिद्धस्स’ गाहा, ‘सिद्धस्य’ मुक्तस्य सम्बन्धी ‘सुखः’ सुखानां सत्को ‘राशिः’ समूहः सुखसङ्घातः इत्यर्थः, ‘सर्वाद्धापिण्डितः’ सर्वकालसमयगुणितो यदि भवेद्, अनेन चास्य कल्पनामात्रतामाह—, सोऽनन्तवर्गभक्तो—अनन्तवर्गापवर्तितः सन्समीभूत एवेति भावार्थः, ‘सर्वाकाशे’ लोकालोकरूपेण भाषातु, अयमत्र भावार्थः—इह किल विशिष्टाहादरूपं सुखं हगृह्यते,

ततश्च यत आरभ्य शिद्धानां सुखशब्दप्रवृत्तिस्तमाहादमवधीकृत्य एकैकगुणवृद्धितारतम्येन तावदसावाहादो विशिष्यते यावदनन्तगुणवृद्धया निरतिशयनिष्ठानं गतः, ततश्चासावत्यन्तोपमातीतैकान्तिकीत्सुखविनिवृत्तिरूपः स्तिमिततममहोदधिकल्पश्चरमाह्लाद एव सदा सिद्धानां भवति, तस्माद्भारात्प्रथमाद्भोर्ध्वमपान्तरालवर्तिनो ये तारतम्येनाह्लादविशेषास्ते सर्वाकाश-प्रदेशराशेरपि भूयांसो भवन्तीत्यतः किलोक्तं—‘सव्वगासे न माएज्जा’ति, अन्यथा प्रतिनियत-देशावस्थितिः कथं तेषामिति सूरयोऽभिदधतीति ॥

मू. (७१)

जह नाम कोइ मिच्छो नगरगुणे बहुविहे वियाणंतो ।

न चएइ परिकहेउं उवमाए तहिं असंतीए ॥

बृ. अस्य च वृद्धोक्तस्याधिकृतगायाविवरणस्यायं भावार्थः—य एते सुखभेदास्ते सिद्धसुखपर्यायतया व्यपदिष्टाः, तदपेक्षया तस्य क्रमेणोत्कृष्टमाणस्यानन्ततमस्थान-वर्तित्वेनोप-धारात्, तद्राशिश्च किलासद्भावस्यापनया सहस्र समयराशिस्तु शतं, सहस्रं च शतेन गुणितं जातं लक्षं, गुणनं च कृतं सर्वसमयसम्बन्धिनां सुखपर्यायाणां मीलनारम्यं, तथाऽनन्तराशिः किल दश, तद्वर्गश्च शतं, तेनापवर्तितं लक्षं जातं सहस्रमेव, अतः पूज्यैरुक्तं ‘समीभूत एवे’ति भावार्थ इति, यच्चेह सुखराशेर्गुणनमपवर्तनं च तदेवं सम्भावयामः—यत्र किलानन्तराशिना गुणितेऽपरि सति अनन्तवर्गेणानन्तानन्तकरूपेणातीव महास्वरूपेणापवर्तिते किञ्चिदवशिष्यते, स राशिरतिमहान्, ततश्च सिद्धसुखराशिर्महानिति बुद्धिजननार्थं शिष्यस्य तस्यैव वा गणितमार्गे व्युत्पत्तिकरणार्थमिति ।

अन्ये पुनरिमां गाथामेवं व्याख्यान्ति—सिद्धसुखपर्यायराशिः नमःप्रदेशाग्रगुणित-
नमःप्रदेशाग्रप्रमाणः, तत्परिमाणत्वात्सिद्धसुखपर्यायाणां, सर्वाद्धापिण्डितः—सर्वसमयसम्बन्धी
सङ्कलितः सन्, स चानन्तैः अनन्तशोऽत्यर्थः, वर्गैः—वर्गमूलैर्भक्तः—अपवर्तितः अत्यन्तं लघुकृत इत्यर्थः,

यथा किल सर्वसमयसम्बन्धी सिद्धसुखराशिः पञ्चषष्टः सहस्रणि पञ्च शतानि षट्त्रिंशद्वेति
(६५५३६), स च वर्गेणापवर्तितः सन् जाते द्वे शते षट्पञ्चारादधिके (२५६) सोऽपि स्ववर्गाप-
वर्तितो जाताः षोडश ततश्चत्वारः ततो द्वावित्येव मतिलघुकृतोऽपि सर्वाकाशेन मायाद्, एतदेवाह—
'सव्यागासे न माएअ'ति

अथ सिद्धसुखस्यानुपमतां दृष्टान्तेनाह— 'जह' गाहा, पूर्वार्धं व्यक्तं, 'न च एइ'ति न शक्नोति
परिकथयितुं नगरगुणानरण्यमागतोऽरण्यवासिभ्योऽप्येवमिति, कुत इत्याह—उपमायां त्वत्र
नगरुणेष्वरण्ये वाऽसत्यामिति, कथानकं पुनरेवम्—

॥ १ ॥ स्लेच्छः कोऽपि महारण्ये, वसति स्म निराकुलः ।

अन्यदा तत्र भूपालो, दुष्टाश्वेन प्रवेशितः ॥

॥ २ ॥ स्लेच्छेनासी नृपो दृष्टः, सत्कृतश्च यथोचितम् ।
प्रापितश्च निजं देशं सोऽपि राज्ञा निजं पुरम् ॥

॥ ३ ॥ ममायमुपकारीति, कृतो राज्ञाऽतिगौरवात् ।
विशिष्टभोगभूतीनां, भाजनं जनपूजितः ॥

॥ ४ ॥ ततः प्रासादश्च द्वेषु, रम्येषु काननेषु च ।
वृत्तो विलासिनीसार्धं भुङ्क्ते भोगसुखान्यसौ ॥

॥ ५ ॥ अन्यदा प्रावृषः प्राप्ती, मेघाडम्बरमण्डितम् ।
व्योम दृष्ट्वा ध्वनिं श्रुत्वा, मेघानां स, मनोहरम् ॥

॥ ६ ॥ जातोत्कण्ठो दहं जातोऽरण्यवासगमं प्रति ।
विसर्जितश्च राज्ञाऽपि, प्राप्तोऽरण्यमसौ ततः ॥

॥ ७ ॥ पृच्छन्त्यरण्यवासास्तं, नगरं तात ! कीदृशम् ? ।
स स्वभावान् पुरः सर्वान्, जानात्येव हि केवलम् ॥

॥ ८ ॥ न शशाक तकां तेषां, गदितुं स कृतोद्यमः ।
वने वने चराणां हि, नास्ति सिद्धोपमा यतः (तथा) ॥

मू. (७२) इय सिद्धाणं सोक्खं अनोवमं नत्थि तस्स ओवम्मं ।
किंचि विसेसेणेत्तो ओवम्ममिणं सुणह वोच्छं ॥

वृ. अथ दार्शनिकमाह—'इय' गाहा, 'इति' एवम्—अरण्ये नगरगुणा इवेत्यर्थः, सिद्धानां
सौख्यमनुपमं वर्तते, किमित्याह—यतो नास्ति तस्योपमं, तथापि बालजनप्रतिपत्तये
किञ्चिद्विशेषेणाह—'एत्तो'ति आर्षत्वादस्य—सिद्धसुखस्य इतो वाऽनन्तरम् औपम्यम्—उपमानम्
'इदं' वक्ष्यमाणं शृणुत वक्ष्ये इति ॥

मू. (७३) जह सब्बकामगुणियं पुरितो भोत्तूण भोयणं कोइ ।
तण्हाफुहाविमुक्को अच्छेज्जा जहा अमियतित्तो ॥

वृ. 'जह' गाहा 'यथे'त्युदाहरणोपन्यासार्थः 'सर्वकामगुणितं' सजातसमस्तकमनीयगुणं,
शेषं व्यक्तम्, इह च रसनेन्द्रियमेवाधिकृत्येष्टविषयप्राप्तया औत्सुक्यनिवृत्त्या सुखप्रदर्शनं

सकलेन्द्रियार्थावसायाऽशेषौत्सुक्यनिवृत्त्युपलक्षणार्थम्, अन्यथा बाधान्तरसम्भावात् सुखार्थभाव इति ॥

मू. (७४) इय सव्वकालतित्ता अतुलं निव्वाणमुपगया सिद्धा ।
सासयमव्वाबाहं चिद्धंति सुही सुहं पत्ता ॥

वृ. 'इय' गाहा, 'इय' एवं सर्वकालतृप्ताः शाश्वद्भावत्वात् अतुलं निर्वाणमुपगताः सिद्धाः, सर्वदा सकलौत्सुक्यनिवृत्तैः, यतश्चैवमतः 'शाश्वतं' 'सर्वकालभावि' 'अव्याबाधं' व्याबाधावर्जितं सुखं प्राप्ताः सुखिनस्तिष्ठन्तीति योगः, सुखं प्राप्ता इत्युक्ते सुखिन इत्यनर्थकमिति चेत्, नैवं, दुःखाभावमात्रमुक्तिसुखनिरासेन वास्तव्यसुखप्रतिपादनार्थत्वादस्य, तथाहि—अशेषदोषक्षयतः शाश्वतमव्याबाधसुखं प्राप्ताः सुखिनः सन्तः तिष्ठन्ति, न तु दुःखाभावमात्रान्विता एवेति ॥

मू. (७५) सिद्धतिय बुद्धति य पारगयति य परंपरगयति ।
उम्मुक्ककम्पकवया अजरा अमरा असंगा य ॥

वृ. साम्प्रतं वस्तुतः सिद्धपर्यायशब्दान् प्रतिपादयन्नाह—'सिद्धति य' तगाहा, सिद्धा इति च तेषां नाम कृतकृत्यत्वाद्, एवं बुद्धा इति केवलज्ञानेन विश्वावबोधात्, पारगत इति च भवार्णव-पारगमनात्, परंपरगयति—पुण्यबीजसम्यक्त्वज्ञानचरणक्रमप्राप्तयुपाययुक्तत्वात् परम्परया गता परम्परगता उच्यन्ते, उन्मुक्तकर्मकवचाः सकलकर्मवियुक्ततवात्, तथा अजरा वयसोऽभावाद् अमरा आयुषोऽभावात् असङ्गाश्च सकलक्लेशाभावादिति ।

मू. (७६) निच्छिन्नसव्वदुक्खा जाइजरामरणबंधणविमुक्का ।
अव्वाबाहं सुक्कं अणुहोति सासयं सिद्धा ॥

मू. (७७) अतुलसुहसागरगया अव्वाबाहं अनोवमं पत्ता ।
सव्वमनागयमद्धं चिद्धंती सुही सुहं पत्ता ॥

वृ. 'निच्छिन्न' गाहा 'अतुल' गाहा व्यक्तार्थे एवेति ।

—औपपातिकं पदवर्णनं समाप्तम्—

॥ १ ॥ चन्द्रकुलविपुलभूतलयुगप्रवरवर्धमानकल्पतरोः ।

कुसुमोपमस्य सुरैः गुणसौरभभरितभवनस्य ॥

॥ २ ॥ निस्सम्बन्धविहारस्य सर्वदा श्रीजिनेश्वराहस्य ।

शिष्येणाभयदेवाख्यसूरिणेयं कृता वृत्तिः ॥

॥ ३ ॥ अणहिलपाटकनगरे श्रीमद्द्रोणाख्यसूरिमुख्येन ।

पण्डितगुणेन गुणवस्त्रियेण संशोधिता चेयम् ॥

मुनि दीपरत्नसागरेण संशोधिता संपादीता औपपातिकउपाङ्गसूत्रस्य
अभयदेवसूरि विरचिता — द्रोणाचार्यशोधिता टीका परिसमाप्ता ।

१२ प्रथमम् उपाङ्गम् औपपातिकं समाप्तम्
